

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELGE NIELSEN OG VICTOR THALBITZER

SKATTER OG
SKATTEFORVALTNING
I ÆLDRE TIDER

SKATTER OG SKATTEFORVALTNING I ÆLDRE TIDER

SKATTER OG SKATTEFORVALTNING I ÆLDRE TIDER

AF

HELGE NIELSEN

OG

VICTOR THALBITZER

KJØBENHAVN 1948

NYT NORDISK FORLAG

ARNOLD BUSCK

REPROGRAFISK GENUDGIVET OG FORLAGT AF
SELSKABET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL DANSK HISTORIE
KØBENHAVN
1976

ISBN 87 7500 861 0

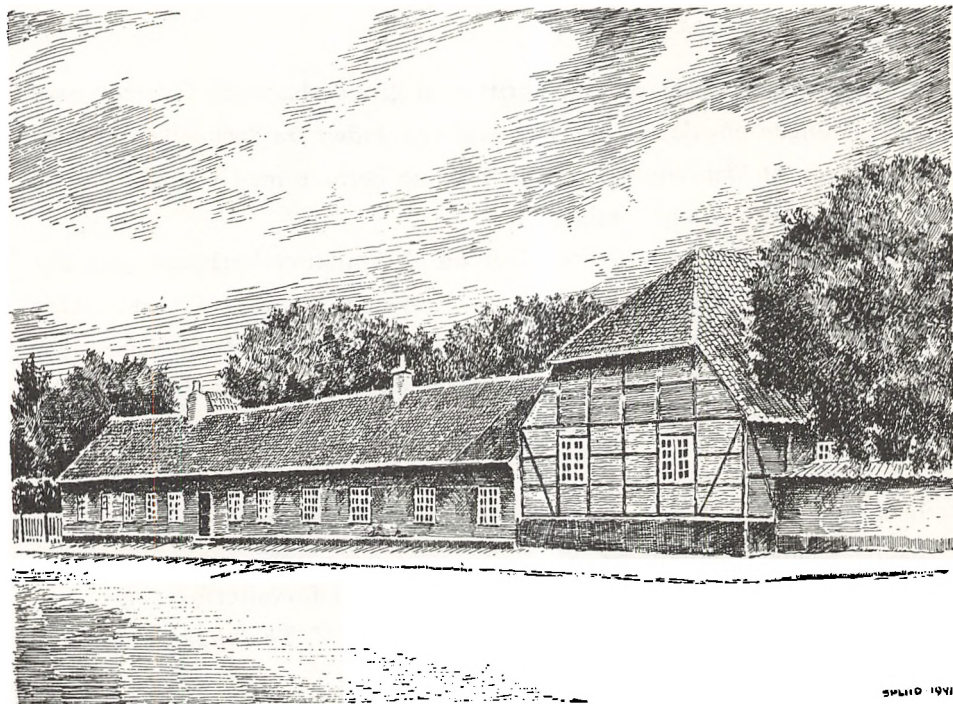
**AFFOTOGRAFERET EFTER ORIGINALUDGAVEN OG GENOPTRYKT
I OFFSET PÅ SPECIAL-TRYKKERIET, VIBORG
1976**

Hensigten med nærværende Skrift er at give en historisk Oversigt over *Lovgivningen om de direkte Statsskatter i Tiden fra 1660—1903* og *Forvaltningen af Skatteopkrævningen* i denne Periode med særligt Henblik paa Amtstuernes Virksomhed.

Skriftet udkommer paa Foranledning af Amtsforvalterforeningen, der har ønsket at markere sin 25aarige Bestaaen paa denne Maade. Den forholdsvis korte Tid, der har været til Raadighed til Udarbejdelsen, har begrænset Forstudierne til Arbejdet, der i Hovedsagen hviler paa selve Lovene og en Række tidligere Behandlinger af skattehistoriske Emner.

Foreningen bringer en Tak til Finansministeriet og Bevillingsmyndighederne for den til Udgivelsen ydede Støtte, uden hvilken Skriftet ikke havde kunnet fremkomme.

For Amtsforvalterforeningen
V. Thalbitzer.

Den gamle Frederiksborg Amtstue.

I. DEL. SKATTER

1. AFSNIT 1660 — 1818.

1. LAND OG FOLK.

Omkring 1660 laa der et helt Imperium under den danske Krone. Riget strakte sig fra Nordkap til Elben og fra Island til Øresund, og baade i Vestindien, Ostindien og Afrika laa der danske Fæstninger og Handelsstationer. Selv om Landet efter Svenskekrigene og de store Landetab 1645 og 1658 uhjælpeligt var blevet Nr. 2 i Norden, var det stadig en Magtfaktor. Der arbejdedes trøstigt paa at genvinde Skaane og især, og med større Held, paa at konsolidere Stillingen sydpaa: den gottorpske Del af Slesvig inddroges endeligt 1721, Grevskabet Oldenburg erhvervedes 1673 og byttedes 100 Aar senere med den gottorpske Del af Holsten. Trods megen god Vilje lykkedes det derimod ikke dansk Imperialisme i 17. og 18. Aarhundrede at faa Bugt med Hamborg.

Denne mærkeligt opbyggede og udstrakte Stat var ikke nogen Enhed i økonomisk og social Henseende, men selve det, at Staten optraadte som en Enhed udadtil og havde fælles Centralstyrelse i København, har knyttet de enkelte Landes politiske, militære og finansielle Historie nøje sammen. Men bestemtes de finansielle Opgaver af denne Sammenhæng, maatte selve Skattelovgivningen formes efter Skattegrundlaget, og derfor maa vi først se lidt paa Befolkningsforholdene og de sociale og økonomiske Tilstande i hine Tiders Danmark.

Det var først i 1769, den danske Regering lod foretage Optælling af Monarkiets Befolkning. Den kom til det Resultat, at der var lidt over 2 Mill. Indbyggere i hele Riget, og heraf skulde 785.590 eller knap $\frac{2}{5}$ bo i Danmark (til Kongeaen, excl. Færøerne). Ved Hjælp af Fødsels- og Dødelighedsstatistik kan man fra den mere sikre Folketælling 1801 gaa helt tilbage til 1735, idet man gør en Dyd af Nødvendighed og ikke beregner noget Indvandringsoverskud. Vi kan da for 1735 regne med en Befolkning i Danmark paa 775.000 Indbyggere; i 1769 har der efter denne Beregning været ca. 838.000 Indbyggere, og i 1801 var der 926.000 Indbyggere.

Bybefolkningen i Danmark var i 1801 ca. 196.000 Mennesker eller ca. 21 pCt., og deraf boede over Halvdelen (godt 102.000) i København. I 1769 ligger Procenten lidt lavere, København skulde da kun have ca. 80.000

Indbyggere, af en samlet Bybefolkning paa knap 160.000, hvis man til Tællingens Resultater lægger de hvervede Militære, der ikke taltes med. Fra 1672 findes en Beregning af 56 Købstæders Indbyggerantal. Disse Byer, der 1769 havde ca. 69.000 Indbyggere, skulde 100 Aar forinden tælle ca. 68.000 Indbyggere. Det giver en meget ringe Tilvækst i Slutningen af det 17. Aarhundrede og første Halvdel af det 18., hvad der langt fra er usandsynligt, men alligevel har Bybefolkningens Procenttal ligget langt under 21 i det 17. Aarhundredes Slutning. Æren, eller Skylden, for Tallets Vækst tilkommer København. Fra 1650erne til 1680erne er Byens Befolkning, beregnet efter Kirkebøgernes Oplysninger om døbte og begravede, fordoblet; fra 29.000 er den steget til 60.000. Trods Pesten 1710—12 er den i 1728 helt oppe paa 76.000. Det næste nogenlunde sikre Tal er det fra 1801 (102.000). Den voldsomme Stigning ligger da i Enevældens første Tid, fra 1730 er den noget svagere. Den skyldes ikke voksende Fødselsoverskud, — Dødeligheden i København var saa stor, at der fra 1735—84 var et Fødselsunderskud paa over 22.000 — men først og fremmest Tilvandringsudvandring, fra Landet, fra Provinsbyerne og fra Udlandet.

Trods al Vækst i Byerne bliver den Kendsgerning dog staaende, at Danmark var et Landbrugsland, hvor endnu i det 19. Aarhundredes første Aar $\frac{4}{5}$ af Befolkningen boede paa Landet.

Landet.

Det danske Landbrugs Hovedprodukter var Korn og Stude. *Kornpriserne* viser ikke nogen udpræget Tendens i Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, dog var de nærmest faldende i 1670erne og 80erne, men laa ret højt i 1690erne. I 1720erne og 30erne er der derimod en afgjort nedadgaaende Prisbevægelse. Samtidig med denne Prisudvikling skrumpede Afsætningsmarkedet i Udlandet ind; de engelske Kornproducenter laa nærmere ved den store Korncentral Amsterdam, og Kornet fra Østersøens Lande, Prøjsen, Polen og Rusland stod langt over den ringe danske Kvalitet. Regeringen slog da ind paa at sikre Hjemmemarkedet, d. v. s. de voksende Byer og Norge. Fra 1735 til 1788 forbød den Import af Korn til Danmark og Sydnorge. Kornmonopolet i Forbindelse med de almindelige europæiske Konjunkturer bragte paa ny Kornpriserne i Vejret. Tendensen var stigende fra 1740erne med Kulmination under Napoleonskrigene i det 19. Aarhundredes første Tiaar. De stærke Prisfald i den følgende Tid bragte atter Landbruget i en Krisituation.

Den danske *Kornproduktion* har ikke været omfattende. I det 17. Aarhundredes første Halvdel laa Høstudbyttet paa de kongelige Ladegaarde gennemsnitligt paa lidt over 2 Fold for Rug og lidt under 3 for Byg. I 1780erne var Foldudbyttet betydeligt højere, paa sjællandske Hoved- og

Bøndergaarde ca. 4 for Rug og 5 for Byg. Det var Godserne, der gik i Spidsen for Udviklingen mod mere rationelle Dyrkningsformer. I stigende Grad frigjorde de sig fra Fællesskabet i Landsbyerne; i Slutningen af det 17. Aarhundrede har knap $\frac{1}{7}$ af Godsarealet været drevet i Fællig med Bønderne. Paa de store samlede Hovedgaardsmarker bragtes de ny Driftsmetoder, man lærte at kende i Holsten og de andre nordtyske Lande, i Anvendelse. Kobbeldbruget vandt frem i Løbet af det 18. Aarhundrede paa Trevangsbrugets Bekostning. Men var Høsten stor, eller i hvert Fald stigende, var Arbejderne faa, og Godsejerne greb da i deres Vaande til det nærliggende Middel at udbytte deres Fæsteres Arbejds-kraft, og i Stavnsbaandet havde de et Middel til at gennemtvinge forøget Hoveri. Mens Bøndernes andre Ydelser laa mere fast, blev Hoveriet i stigende Grad en rent vilkaarlig Byrde. Struensees Forsøg paa at fæstne det standsedes i den guldbergske Reaktionsperiode, og først med de store Landboreformer fra 1780ernes Slutning, da ogsaa Stavnsbaandet faldt, stabiliseredes Hoveriforholdene, og der gaves faste Regler for Hoveriets Afløsning med Pengeafgifter.

Allerede længe forinden havde en vigtig Ændring i Landsbyernes Organisation og Driftsforhold taget sin Begyndelse paa et Felt, hvor Godsejerne ikke havde Interesse i at holde igen. Fra 1750ernes Slutning havde Lovgivningen fremmet Opløsningen af Landsbymarkernes Fællesskab. Efter Landboreformerne kom der Fart i Bevægelsen, og Regeringen støttede økonomisk Udskiftningen og Udflytning af Gaardene paa de udskiftede, selvstændige Jordomraader; en fuldstændig Omvæltning af aarhundredgamle Traditioner var dermed sat i Gang. Det betød en intensivere Dyrkning, ja faktisk en Opdyrkning af store, hidtil højst ekstensivt udnyttede Omraader, Overdrevene, der havde været udlagt til Græsning for Byernes Kvæghjorder. Samtidig forlod Bøndergaardene, som Hovedgaardene allerede tidligere, mere og mere Øernes Trevangsbrug med de faa Skifter og det jyske Græsmarksbrug med flere Skifter, men uden Brak, og gik over til Kobbeldbrug, hvor Kløver- og egentlig Græsdyrkning indgik i Rækken af Skifter, og hvor Brak efterhaanden blev et fast Led. Holdet af Køer kunde udvides paa Bekostning af det store Hestehold, som Hjulplovens Afløsning af mere tidssvarende Plovtyper gjorde unødvendigt. Ny Kulturplanter, Kløver og især Kartofflen vandt frem.

Resultatet af Opdyrkingen og de tekniske og sociale Reformers blev en øget Kornproduktion. Foldudbyttet steg, omkring Aarhundredskiftet var det paa Sjælland 5 Fold paa Bøndergods, 7 paa Herre-, Præste- og Selvejergaarde. Man kan regne med en Fordobling af Høstudbyttet fra 1788 til 19. Aarhundredes første Tiaar og med ca. 25 pCt. Vækst i Foldudbyttet.

Det danske Korn udskibedes i de danske Provinshavne og gik indtil

Monopolets Ophør næsten udelukkende til Norge. Med de ændrede Konjunkturer i det 18. Aarhundredes Slutning — Englands Industrialisering og voksende Kornimport — havde Danmark atter, trods det danske Korn Usselhed, Muligheder paa det europæiske Marked. Der var i Størstedelen af det 18. Aarhundrede ikke Tale om store Eksportmængder. Godsejerne havde foruden deres egen Produktion deres Bønders Landgildekorn at eksportere, og desuden havde mange Godsejere Kirke- og Kongetiender, der var solgt eller overdraget dem af Staten, mens Bønderne selv ikke havde meget at sælge af, naar de havde betalt deres Landgilde og Tiende og sat fra til Forbrug og Udsæd næste Aar; paa den anden Side var Bønderne mindre berørt af Kornhandelens og Kornprisernes Svingninger, fordi de svarede faste Naturalieydelse, mens Godsejerne, hvis Økonomi var baseret paa Kornsalg, trivedes efter Kornprisernes Bevægelser. Noget maatte dog ogsaa Bønderne sælge for at kunne svare Skat — den kom først i Rækken, før Landgilden — men derudover var der ikke meget at bringe paa Markedet.

Det andet Hovedprodukt var *Studene*. Studene var den store Rigdomskilde i det 16. Aarhundrede og den første Del af det 17. Især de jyske og skaanske Stude havde et godt Navn i Holland, der var Hovedaftager. Prisfaldet for Studene begyndte senere end Kornets, og Priserne svingede i det hele stærkt. Eksporten gik vel tilbage allerede i det 17. Aarhundrede, men det er dog først i Løbet af den første Halvdel af det 18. Aarhundrede, at den store Tilbagegang finder Sted. Opfodringen og Handelen betalte sig ikke længere saa godt, og Afsætningsmarkederne i Holland og Vesttyskland kunde i stigende Grad forsyne sig selv. Dertil kom den danske Konges Iver efter at udnytte Eksporten fiskalt ved Eksporttold og den hollandske Importtold 1724. Dette maatte især ramme Godsejerne, der havde haft Staldfodringen af Stude i deres Haand. Fra Slutningen af det 17. Aarhundrede gik Hovedgaardene da ogsaa i stor Maalestok over fra Studeavl til Kornavl og Mejeribrug.

Takket være Matriklen af 1688 er det muligt at faa et Overblik over *Besiddelse og Ejendom paa Landet i 1680erne*. Der var ialt efter dens Opgivelse godt 58.000 Gaarde med 351.000 Tønder Hartkorn, knap 13.000 Huse med lidt under 4.000 Tønder Hartkorn og 9.000 Huse uden Jord. Af Hartkornet ejede Kronen ca. 25 pCt., en meget betydelig Tilbagegang fra Reformationstidens ca. 50 pCt., men dog endnu en anelig Part, Kirker, Universitet og Skoler ejede godt 10 pCt., Adelen havde ca. 46 pCt. og borgerlige Godsejere omtrent 17 pCt., Godsejerne altsaa tilsammen 63 pCt. Selvejerne var et ubetydeligt Mindretal paa mellem 1 og 2 pCt.; endnu ved Aarhundredets Midte var der dog 5 à 6 pCt. Her har Beskatningsreglerne og den vilkaarlige Behandling, Selvejerne udsattes for fra Godsejernes Side, været afgørende.

De allerfleste af de 58.000 Gaarde var Bøndergaarde; under dem laa ca. 90 pCt. af Danmarks Agerjord. Det meste af den øvrige Jord blev drevet direkte under *Godserne*. Godsernes Størrelse var meget forskellig. Gennemsnitlig svarede der 7,6 Bøndergaarde til et Gods, men Størrelsen varierede fra 40 til 2—3 Bøndergaarde. Stordriften og Godserne i det hele taget var i Fremmarch i den sidste Del af det 17. Aarhundrede og i det 18. Aarhundrede paa Bøndergaardenes Bekostning. Nedlæggelse af Bøndergaarde fandt Sted paa Trods af Lovens Forbud, med eller uden Godkendelse fra højeste Sted. Godsejerstanden skiftede Karakter, men de borgerlige Godsejere fik samme Privilegier som Adelen, Hovedgaardsjorden var skattefri, dog kun paa Sædegaarde og kun mod at Godsejeren garanterede for sine Fæstebønders Skatter.

Godt Halvdelen af *Bøndernes* Hartkorn laa til Gaarde paa mellem 4 og 8 Tdr. Hartkorn, ca. $\frac{1}{3}$ af Hartkornet hørte til større Bøndergaarde. Bøndernes Byrder og Kaar bestemtes imidlertid ikke alene af Gaardens Størrelse. Det var af afgørende Betydning for Bonden, om hans Gaard ejedes af Kronen eller en privat Godsejer, om han skulde yde Hoveri til et Gods et Par Dage om Ugen (som Ugedagsbonde), eller blot ved særlige Lejligheder skulde gaa paa Hovarbejde eller yde Kørsler, og — hvis han hørte til paa Krongodset — om han var Rytterbonde eller almindelig Fæster. Ved Midten af det 17. Aarhundrede var 42 pCt. af Adelsbønderne Ugedagsbønder. Adelens Ugedagsbønder havde dengang den Fordel, at de ikke skulde betale Skat, men med de ny Hartkornskatter efter 1660 bortfaldt dette Privilegium.

Med Stavnsbaandets Ophævelse og Hoveriets Fastsættelse dalede Godsejernes Interesse i Fæstegodset betydeligt, og derigennem fremmedes Overgangen til Selveje og Arvefæste, saa at ca. Halvdelen af Bønderne omkring Aar 1800 selv ejede deres Gaard eller havde den i Arvefæste. De stigende Kornpriser gjorde det muligt for Bønderne at købe, og Regeringen støttede Købene ved Oprettelse af en Kreditkasse, der ydede Bønderne Laan, og ved sin Skattelovgivning. Især i Jylland var Bevægelsen gaaet rask, støttet af Spekulanter Gods køb og Bortsalg af Bøndergods og Parceller af Hovedgaardsjorden («Herregaardsslagtingen»). Med Prisfaldet efter Napoleonskrigene gik denne Udvikling i Staa.

Ryttergodset var kun en lille Del af Krongodset, da den første Rytterordning under Christian V blev indført. Siden steg det stærkt, og efter Frederik IV's Omkalfatringer i 1715—20 havde det opslugt næsten alt det resterende Krongods. Rytterbønderne havde meget lidt Hoveri, og i Stedet for Skatter og Landgilde svarede de Naturalieafgifter og en mindre Pengeafgift til Ryttersoldaternes Underhold. 1732 fik de Ordre til at svare Skatter og Landgilde lige med andet Jordegods. I 1763 om-

sattes Ryttergodsets Naturalieydelser i Penge, og i de følgende Aar bortsolgte det meste af det, for en meget stor Del som hele Godser.

Ikke alle Gaarde var i Drift. *Ødegaardene* var Gaarde, der var ude af Drift eller i al Fald ikke blev drevet selvstændigt, men stod ubeboede eller beboedes af en Husmand eller Indsidder, og som Godsejeren ikke kunde vente sig Afgifter (eller fulde Afgifter) af. Naar *Ødegaardene* i det 18. Aarhundrede gik tilbage i Tal, var det dels, fordi deres Tilliggender, uanset Lovbestemmelser herimod, i stort Omfang fordeltes paa andre Bøndergaarde eller inddroges under Hovedgaardsjorden, mens Bygningerne blev Bolig for Husmænd, dels paa Grund af de skrappe Midler, Godsejerne fik til at tvinge Folk paa Godserne til at tage Fæste. Det øde Gods Omfang svingede stærkt med Konjunkturerne. Svenskekrigene i 1650erne med de store Skattekrav, med Gennemmarch af fremmede og danske Hære og med direkte Plyndringer havde taget haardt paa Landet og lagt mange Gaarde øde. Det var dog for en stor Del rent forbigaaende, ekstraordinære Forhold, men selv i de mere normale Tider i 1680erne var de øde Gaarde op imod 5 pCt. af Bøndergaardene, paa Sjælland og Lolland-Falster, Vornedskabets Omraade, endda 6 pCt. Det høje Procenttal vidner om økonomisk Tilbagegang og haardhændet Skattepolitik.

Husbeboerne var ikke nogen ensartet Klasse. Foruden de egentlige Husmænd og Landarbejdere sad Landhaandværkerne, Aftægtsfolk og fattige og løse Eksistenser som Indsiddere i Huse i Landsbyerne eller ude paa Markerne. Godserne og Gaardene havde Brug for Arbejdskraft, og Godsernes Behov steg yderligere, da de efter Landboreformerne ikke længere kunde regne med Bøndernes Pligtarbejde. Det er Baggrunden for det stigende Antal Huse i det 18. Aarhundrede. Paa Sjælland var Forholdet mellem Husmandsfamilier og Gaardmandsfamilier som 2—3 i 1660erne, men som 3—2 i 1771 og som 4—2 i 1801. I de andre Landsdele var Husmændene noget færre.

Byerne.

Konjunkturerne for Landbruget var afgørende ogsaa for de danske Provinsbyers Skæbne. Mange smaa Købstæder levede selv for en stor Del af Landbrug, og for næsten dem alle var Landhandelen og Afsætningen af Landbrugsprodukter den eneste Handelsvirksomhed, de kendte. Heroverfor spillede de lavere Levnedsmiddelpriser en meget mindre Rolle. Da Priserne gik i Vejret, og Landbruget gik frem i det 18. Aarhundredes 2. Halvdel, kom der ogsaa Vækst i Købstæderne. For København var det andre Ting, der gjorde sig gældende. Den kolossale Udvikling i Enevældens første Tid hang sammen med, at Hof, Admi-

nistration og Hær koncentreredes i Byen, og Tilstrømningen øgedes af alle dem, der skulde leve af at bygge Palæer og lave fine Luksusting til Hof og Overklasse, og af dem, der vilde forsøge sig med Hær- og Fiaadeleverancer. Senere i det 18. Aarhundrede gik det knapt saa stærkt, og da skyldes Væksten mere Storhandlen og Industrien, som Regeringen støttede og begunstigede paa alle Maader og især gerne (indtil 1780erne) saa samlet i Rigets Hovedstad.

Kernen i Byernes Befolkning var Købmændene og Haandværkerne.

Embedsmændene og Militæret stod uden for de egentlige Borgeres Kreds. De udgjorde en meget stor Del af Københavns Befolkning, og ogsaa i andre Byer var deres Procenttal ret højt.

Tyendet var overmaade talstærkt. Meget Arbejde, som nu gøres uden for Hjemmet, maatte man selv holde Folk til. I en Provinsby som Horsens, var det kvindelige Tyende 1769 11 pCt. af Befolkningen.

2. FINANSIEL STRUKTUR.

En Stats finansielle Stilling aflæses i dens Budgetter og Regnskaber.

Datidens Hovedbøger over Statsfinanserne giver vel ikke noget fuldstændigt Statsregneskab, men sammenholdt med andre Regnskaber vil de dog kunne give os en konkret og nogenlunde korrekt Forestilling om Datidens Finansforhold og deres Forskel fra de Forhold, vi møder i det moderne Danmark.

Lad os som Udgangspunkt vælge Aarene 1700, 1701 og 1702.

Aar 1700 var et Krigsjaar og var derved en værdig Afslutning paa det urolige 17. Aarhundrede, hvor Danmark var i Krig mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{3}$ af Aarene og i de andre Aar som oftest holdt store Styrker i Beredskab til Angreb eller Forsvar, alt eftersom Nabostaterne — og især Sverige — var svækkede eller styrkede af Krigssituationen i Europa. Krigen Aar 1700 var kort og uden Hæder, men Omkostningerne var ikke helt smaa: de militære Udgifter og Skatterne til Betaling af dem var dette Aar højere end de nærmest foregaaende Aar og de nærmest følgende 2 Finansaar.

Indtægtssiden.

Monarkiets ordinære Indtægter (i 1000 Rdl.) 1700—02. (Tallene i Parentes er Indtægterne af Danmark, for saa vidt de kan udskilles af de samlede Indtægter).

	1700	1701	1702
Ordinære Skatter	993 (515)	843 (354)	1025 (517)
Told	343 (116)	372 (127)	369 (177)
Told af Øxne og Heste	39 (39)	44 (44)	39 (39)
Tobakstoldforpagtning	— —	23 (23)	34 (26)
Konsumtion	231 (201)	256 (216)	271 (234)
Familie- og Folkeskate	41 (35)	47 (40)	43 (36)
Stempelpapir	78	72	68
<i>Krongodsindtægter:</i>			
Jordebogsafgifter	346 (37)	335 (41)	309 (44)
Ladegaardsafgifter	13 (12)	16 (15)	20 (19)
Diverse	27 (2)	13 (2)	27 (2)
Summa	2.111	2.021	2.205

Monarkiets ekstraordinære Indtægter (i 1000 Rdl.)

	1700	1701	1702
Ekstraordinære Skatter	740 (364)		
Forskud paa Matrikelskatten	165 (165)		
Københavns Kop- og Renteskat	45 (45)		
Forhandlede Skattekom	10 (10)	1 (1)	
Vakante Kvarterpenge	21 (21)	22 (22)	67 (67)
Solgt Jordegods m. m.	11 (7)		15 (15)
Recognitionspenge af Hamburg	13	7	
Subsidier m. m. fra England og Neder-			
landene		581	412
Restancer m. m.	111	90	111
Diverse	133	11	71
Laan	882	73	5
Summa	2.131	785	681

Uden for Hovedregnskabet stod de Indtægter, der indgik i Particulærkassen, Statsindtægter, som Kongerne regnede for deres private og disponerede friere over baade til private Formaal — Hofhold etc. — og som en Slags Reservefond til statslige Øjemed. Først Struensee flyttede disse Indtægter til Hovedkassen fra Partikulærkassen, som i Stedet fik en fast aarlig Sum af Hovedkassen.

Indtægter i Particulærkassen (i 1000 Rdl.)

	1700	1701	1702
Øresundstold	106	130	86
Told af det nordenfjældske Norge	79	85	85
Diverse	7	18	11
Summa	192	233	182

Regnskaberne medtager ikke Indtægterne in natura af *Kornskatten*, hvorover der ikke foreligger nogen samlet Opgørelse.

Da Kornpriserne i disse Aar var ret lave, har Indtægterne af Kornskatten, beregnet i Penge, næppe været over 200.000 Rdl. aarligt. Fra 1696 (Forordning 15. Oktober 1695) var det tilladt at betale Penge i Stedet for Korn. Det var endnu tilladt i Aar 1700, men ikke i de 2 følgende Aar. Det indkomne Beløb Aar 1700 indgaar i Posten »Forhandlede Skatte Korn«.

Ialt skulde man da kunne regne med en Aarsindtægt paa godt 4,6 Mill. Rdl. i Krigsaaret og godt 3,2 Mill. Rdl. i de følgende Fredsaar.

Indtægter uden for de direkte Skatter.

Selv om vores Emne er de direkte Skatters Historie, vil det dog være nødvendigt for at faa et Begreb om deres Plads paa Indtægtssiden af Statens Regnskab, deres Forhold til de andre Indtægter og hele Statens finansielle Struktur at give en kort Fremstilling af de andre Indtægter og deres Udvikling.

Konsumtionen.

I det 17. Aarhundrede gik Konsumtionen sin Sejrs gang udover Europa; fra sit Hjemsted i Nederlandene bredte den sig til England og Brandenburg i 1640'erne, og paa samme Tid gjorde Christian IV ihærdige Forsøg paa at indføre »Cise og andet som muligt er at inventere paa den hollandske Maner.« Forsøget strandede baade da og i 1649, da Frederik III forsøgte sig, fordi Rigsraadet ikke turde sætte sig ud over den almindelige Uvilje. Først i 1657, da Krigserklæringen til Sverige var afsendt, bevilgedes en egentlig Konsumtionsskat, der skulde opkræves, saa længe Krigen varede. Det var en Afgift af Fødevarer, der tilførtes Byerne gennem Portene og ad Søvejen, og ingen privilegeret skulde gaa fri. Med Krigens Ophør dukkede Problemet op igen, og September 1660 foreslog Rigsraadet paa Stændermødet i København en Konsumtion med højere Satser og flere Varer inddraget. Diskussionen drejede hurtigt ind paa det storpolitiske Omraade, idet Universitet og Adel vilde fastholde deres Skattefrihed, skarpt angrebet af Borgerstand og Gejstlighed. Adelen endte med at falde til Føje, og det ny Skattekompleks blev gennemført, men den politiske Sejr hindrede ikke en kraftig Misfornøjelse hos Borgerne med selve Konsumtionen. Den kom til Udtryk i deres forgæves Forsøg paa at faa Satserne skaaret ned, men især i det berømmelige Forslag fra 17. September 1660, hvor Konsumtionen blev kritiseret, fordi den ramte Købstæderne stærkest og fordi den vilde »udgaa over den Fattige, som undertiden haver Børn og Husholdning større end de Velformuende, med hvilket altsaa de Fattige og Elendige storlig vilde forurettes, og derover deres Suk og billig Klage paalades«.

Konsumtionen ophævedes allerede 1662 (undtagen i København), da de nye Matrikelskatter traadte i Kraft, men 1671 vendte den tilbage i udvidet Form som et »mindre besværligt og for en hver taaleligt Middele«, for at Matrikelskatten kunde lettes. Denne nedsattes paa Landet, mens Byerne maatte nøjes med Løfter om Nedsættelse og kun langsomt og delvis fik dem indfriet. København beholdt den gamle Konsumtion ved Siden af den ny, d. v. s. den fik højere Satser end de andre Byer for en hel Del Varer.

Konsumtionen bestod af en *Formalingsafgift* af Korn, der maaledes paa Byernes Møller; af *Portkonsumtionen*, en Afgift af en lang Række Varer, Bønderne førte til Byen, Fødevarer, Brændsel, Hø og Halm, Huder, Byggematerialer m. m.; af en *Udskækningsafgift* af fremmed Øl og Vin, som ogsaa var belagt med Accise, der opkrævedes sammen med Tolden; af *Græspenge*, en aarlig Afgift af Kvæg og Heste, som Befolkningen i Byerne havde gaaende paa Græs; af *Kopulationspenge*, en Afgift af Bryllupper; og af *Milepenge*, en Afgift af Vognmænd. Alt i alt altsaa et meget omfattende Skattekompleks.

Folkeskatten og Familieskatten, der kom til i 1671 og 72, skulde ramme *Landets* Forbrug, men af praktiske Grunde var Afgifterne her omsatte til faste Personskatter.

I 1688 forhøjedes Satserne, dog kun for Varer, som »den Fattige ej saa meget trænger til«, og der tilføjedes en Afgift af de 4 Species: Vin, Brændevin, Salt og Tobak. I Forordningen af 31. December 1700 kodificeredes hele Konsumtionslovgivningen, og dens Bestemmelser fastholdtes til 1760 for Landkonsumtionen (Familie- og Folkeskat) og for Bykonsumtionens Vedkommende til 1778. Siden skete en Del Ændringer, de vigtigste ved den store Toldlov 1797, og Satserne sattes i Vejret, da Inflationen tog til i det 19. Aarhundredes første Aarti. 1837 simplificeredes Konsumtionen betydeligt, og 1851 ophævedes den helt.

Med den indirekte Skat slap Regeringen for meget Kævl ved Ligningen i Købstæderne, men i Stedet for kom der andre Vanskeligheder. Høj Forbrugsskat af saa mange forskelligartede Varer, hvis Produktion og Indførsel ikke let lader sig overvaage, maa ganske naturligt appellere til lave uetiske Instinkter. Mod Snyderier og Smuglerier kunde Staten trods talrige og haarde Straffebestemmelser ikke effektivt gardere sig. For at slippe for saa meget som muligt af Vrøvlet og sikre sig en fast Indtægt slog den ind paa Bortforpagtning af Konsumtionen, noget, der først forsvandt i det 18. Aarhundredes Slutning.

For Statskassen kom Konsumtionen til at betyde overordentlig meget. Den fandtes kun i Danmark og Norge og kom i samlet Provenu ikke op paa Siden af Tolden, men ser vi paa Danmark alene, vil vi opdage, at Konsumtionen gav mere end Tolden, og her spillede især Konsum-

tionen i Monarkiets Forbrugercentrum, København, en vældig Rolle; lidt under Halvdelen af det samlede Beløb for Monarkiet indkom 1700—02 der. Først i det 18. Aarhundredes Slutning og især i det 19. Aarhundrede bragte det stigende Forbrug og den stigende Import af udenlandske Produkter en Forskydning i Forholdet mellem disse to Hovedgrupper af de indirekte Skatter i Toldens Favør.

Tolden.

Den anden indirekte Skat er Tolden. Toldpolitikken er et Led i baade den finansielle og økonomiske Politik. Naar Staten vilde fremme den indenlandske Produktion, bremsede den Importen ved høje Toldsatser eller Importforbud, men maatte paa den anden Side afskrive betydelige Toldindtægter. Og omvendt, naar det finansielle Behov blev for stort, maatte Protektionismen lempes eller likvideres. Det var under Christian IV., at Merkantilismen først trængte ind i Toldlovgivningen, men de mange Krige belastede Finanserne saa svært, at der ikke blev Raad til at opretholde denne Politik. I 1650erne vendte Merkantilismen tilbage, dog endnu i moderat Skikkelse. Efterhaanden sattes Satserne i Vejret, og der udstedtes Forbud paa Forbud, indtil Nederlandene greb ind og gennemtvang en lempeligere Kurs. Merkantilismen traadte stærkere frem i Løbet af det 18. Aarhundrede, især efter Kommercekollegiets Oprettelse i 1735. Indtil 1780erne var Hensynet til den indenlandske Produktion det bestemmende. Trods en omsiggribende Smughandel — »disse Phoenicier river ned om Natten, hvad Alexander bygger om Dagen« — gik det haardt ud over Forbrugernes og Handelens Interesser, men ogsaa for Statskassen og derigennem Skatteyderne var det en kostbar Politik, og over for disse Modstandere kunde den høje Industribeskyttelse i Længden ikke holde Stand.

Ved Toldloven 1797 varetoges ogsaa de finansielle Interesser; Tolden blev lav nok til at tillade Import og gøre Smugleri mindre rentabelt og dog saa høj, at Toldindtægterne gav godt i Kassen. Omlægningen fra Beskyttelsestold til Finanstold fortsatte med de senere Toldlove 1838, 1844 og 1863, men ren Frihandel blev der aldrig Tale om, baade af Hensyn til Statskassen, som i det 19. Aarhundrede i stigende Grad fik Glæde af Toldindtægterne, og af Hensyn til Haandværk og Industri, som Staten ikke helt kunde lade sejle sin egen Sø. Endnu Toldloven af 1863, der var gældende indtil 1908, havde ikke helt faa Beskyttelsessatser.

Selv i Højmerkantilismens Tid havde Toldlovgivningen dog ogsaa finansielle Formaal. Der var nok af Nødvendighedsvarer, som Staten maatte lade passere ind og kunde tjene en passende Finanstold paa. Finansielt bestemt var ogsaa *Udførselstolden*; som Tak for god Støtte

til Produktionen tog Staten sig en passende Betaling af næsten alle danske Eksportvarer. Raastoffer var man dog ikke glad for at slippe ud af Riget, de stoppedes med Forbud eller høje Toldsatser. Ogsaa den *mellemrigske Told*, der svaredes af Produkter, der førtes fra et af Monarkiets Riger til et andet, var finansielt bestemt. Den forsvandt først i Midten af det 19. Aarhundrede, mens Udførselstolden bevaredes helt frem til 1863.

Sundtolden opfandtes i det 15. Aarhundrede under Erik af Pommern. Med Peder Oxes behændigt gennemførte Forhøjelser under Syvaarskrigen blev den en af Hovedposterne blandt Rigets Indtægter. Kongerne regnede den med til deres private Midler, men laante ofte Riget Penge af den.

Christian IV's vilkaarlige Forhøjelse af Satserne bragte ham i Konflikt med Nederlandene, der gennemtvang en Reduktion af Toldsatserne ved Christianopelaftalen 1645. Disse Satser, der efterhaanden kom til at gælde de fleste Lande, blev ikke siden generelt forhøjede, og Svingninger i Toldens Beløb siden hen skyldtes da overvejende de skiftende Konjunkturer for Handel og Søfart. En vigtig Ændring fandt dog Sted i 1720 ved Frederiksborgfreden, da Sverige maatte opgive sin Sundtoldfrihed.

Stempelafgiften indførtes i 1650erne og stammer ligesom den anden indirekte Skat, Konsumtionen, fra Nederlandene. Det var en hollandsk Jøde, Gomez, en af den danske Stats Storkreditorer, der stod bag Indførelsen af Afgiften. Den skulde i Modsætning til nu ogsaa betales af andre Dokumenter end dem »som lyder paa Penge og Penges Værdi«: Kongebreve, Bevillinger, Bestallinger, Adelspatenter, Privilegier etc. Stempelafgiften gav 1700—02 resp. 78.000 Rdl., 72.000 Rdl. og 68.000 Rdl. i Danmark og Norge.

Krongodsindtægter.

Tilbage paa det ordinære Regnskab findes en Række Indtægter, ikke af Skatter, men af Statens Ejendomme. Jordebogsafgifterne var Indtægter — især Landgilde — af Krongods, der ikke var udlagt til militært Formaal. De indgik, eventuelt gennem særlige Forvaltere, i Amtstuekasserne. De kongelige Ladegaarde, hvoraf der var en Snes Stykker i Slutningen af 17. Aarhundrede, var bortforpagtede, oprindeligt ofte som en særlig Gunstbevisning til Hoffolk og høje Embedsmænd, efter 1686 for det meste til den højestbydende ved Bortauktionering. Det var ikke sjældent Amtmænd og Amtsforgvaltere, der fik Forpagtningerne. Den Del af Krongodset, der var udlagt til Rytterholdet, var i Tiden henimod Aar 1700 fordelt paa 10 Rytterdistrikter. Rytterbøndernes Udgifter til Rytterhæren, ca. 127.000 Rdl. aarl. i 17. Aarhundredes Slut-

ning, figurerer vel i Rytterdistrikternes Regnskaber, men i Hovedbøgerne optræder kun det Overskud, der indgik i Hovedkassen, naar Rytterne var forlagt fra deres Distrikt og havde militære Opgaver at løse andetsteds. Disse »vakante Kvarterpenge og overblevne Lægdspenge« er derfor en meget varierende Sum, der opføres blandt de ekstraordinære Indtægter.

Tilsyneladende ligger Domæneindtægternes Historie fjernt fra Skatternes Historie, men i Virkeligheden er Skatternes Udvikling bestemt og betinget af Krongodssets Historie.

Størstedelen af de vældige Krongodser havde Staten skaffet sig ved Omvæltningen i 1536. Rigsdagsrecessen 1536 motiverede udtrykkelig Inddragelsen af Kirkegodset med, at Kronen derigennem fik en Formue, der kunde anvendes i Krigstilfælde, »og ikke saa mere skal behov gøres at beskatte menige Rigens Indbyggere, naar noget paakommer, som nu sket er ...« For at undgaa Skatter maatte Befolkningen, og ogsaa den Del af den, der havde Bevillingsmagten, være interesseret i at Krongodsindtægterne fyldte Statens Kasse, men ogsaa for Kongen var det en Fordel, at Statsindtægterne ikke var betinget af Bevillinger med den deraf følgende politiske Afhængighed.

Det 17. Aarhundredes Krige førte til Udlæg af Krongods først som Pant, senere som Ejendom (dog med Tilbagekøbsret). Dette betød Afgang baade i Formue og Indtægt, og Skatterne blev mere og mere Statens faste Hovedindtægt, som Godsindtægterne havde været det tidligere.

Systemskiftet fandt Sted under Frederik III. Allerede i hans første Regeringsaar solgtes betydelige Omraader til Betaling af Gælden fra Christian IV's Tid, og her har vi en af Aarsagerne til den stadige Diskussion i 1650erne om ny Skatter i Stedet for de indskrumpede »vise Indtægter« af Krongodset. I 1660 var Finanssituationen paany saadan, at Gældssagen maatte tages op. Manden bag Nyordningen var Rigsskatmesteren Hannibal Sehested. Ordningen bestod i, at Statens Kreditorer fik udlagt Krongods, vurderet til en meget høj Pris, for deres Tilgodehavender og samtidig skulde supplere det med andet Krongods, der skulde betales kontant. Denne Tvangslikvidation af Gælden i Statens Favør, der foregik 1661 og 1664, var i Virkeligheden en Slags Statsbankerot.

Siden — i 1680erne — tog man Krongodsudlæggene op til Revision og inddrog som Følge af Undersøgelserne atter en Del Gods. Ogsaa ved Konfiskationer (f. Eks. af Griffenfelds Gods, Samsø) og som Erstatning for Skatterestancer inddroges betydelige Godsmængder, men da Udlæggene samtidig fortsatte baade som Betaling af Gæld og som Gaver til ggl. Embedsmænd og Elskerinder for lang og tro Tjeneste,

blev Resultatet atter et betydeligt Minus for Statens Godser. Ogsaa mange Sognes Kongetiender (de gamle Bispetiender) og Kirketiender solgtes til private eller bortforpagtedes, mens andre henlagdes fast til bestemte Formaal og Lønninger.

Under Frederik IV kom nye Salg i Perioden 1715—20. Rytterdistrikterne omlagdes, og nyt Gods erhvervedes, men endnu mere gammelt Gods bortsolgtes eller mageskiftedes. Ogsaa i 1720erne, da Rytterhæren reduceredes, solgtes Gods, og det man vilde af med, men ikke kunde finde Liebhave til, bortloddedes. Bortset fra mindre Salg, især 1741—43, var der Ro omkring Krongodset, indtil Rustningerne i 1760erne mod den truende Fare fra Rusland, da Statens Ydeevne pressesedes til det yderste, satte Gang i Salgene. I 1766 resterede ialt kun ca. 35.000 Tdr. Hartkorn Ager og Eng (eksklusive Bornholms ca. 7.300 Tdr. Hartkorn — Øens Krongods havde en Særstilling fra 1744), og Salgene fortsatte endda. Tilbage blev Krongodset i Københavns og Frederiksborg Amter, samt Ods Herred. Først efter Enevældens Ophør kom den videre Likvidation i Gang (Lov af 8/4 1851 om Salg af Statens Fæstegods og senere Enkelt salg ved særlige Love), men som Indtægtspost var Domæneindtægterne forlængst uden væsentlig Betydning; efter Salgene 1764—74 holdtes de væsentligt oppe af de stigende Forstindtægter.

Alt i alt er det øjensynligt, at Staten har haft liden Interesse i at bevare disse Aktiver. Den har ustandseligt maattet gøre Afslag i sine Fordringer baade med Hensyn til Skatter, som indkom sikrere paa de private Godser, hvis Ejere maatte garantere Staten dens Skatteindtægter, og med Hensyn til Jordebogsafgifter, som Staten hellere gav Afkald paa, for at dog i det mindste Skatterne kunde indgaa nogenlunde. Kun paa eet Omraade havde Krongodset Betydning: den bedste Del, og efter Omlægningerne 1715—20 Størstedelen, var udlagt til direkte Underhold af Landets Ryttersoldater.

Laan og Subsidier.

De ordinære Indtægter strakte imidlertid ikke til. I Krigstider maatte Undersaatterne betale store Ekstraskatter, saaledes f. Eks. Aar 1700, da Staten ogsaa optog et Forskud af det følgende Aars ordinære Skatter. Regeringen havde endnu en Udvej, naar det knob: den kunde optage Laan. Af Laanene Aar 1700 var en meget stor Del indenlandske Tvangs-laan. De Undersaatter, Regeringen ansaa for velhavende nok, fik en venlig Henstilling om at punge ud med et nærmere angivet Beløb, og skulde de gøre »nogen Diffikultet, som dog ej formodes«, skulde vedkommende Øvrighed, der krævede ind, paaminde dem om ikke at give Hans Maje-

stæt Anledning at tvivle om deres Velvillighed og ej videre beholde den naadige Opinion, som H. M. hidtil havde haft om deres Nidkærhed.

Naar Folk fik Ordre til at betale, protesterede de ofte kraftigt; deres Fjender maatte have været paa Spil og falskeligen angivet dem som Velhavere. Faktisk kendes ogsaa Eksempler paa, at Folk har henledt Regeringens Opmærksomhed paa formentligt rige Naboer.

Den sidste store Post, der maa omtales, er de Pengeydelse, man kunde klemme ud af Udlandet. Naar det danske Imperium dengang raslede med Sabelen, kunde det ofte presse betydelige Summer ud af dets rige Nabo, Hamborg, f. Eks. 1700—01 de saakaldte Recognitionspenge for Afstaaelse af danske Højhedsrettigheder (i Følge Konvention 16/8 1692). De gottorpske Lande maatte finde sig i adskillige Besættelser, hvor Skatterne gik i den danske Statskasse. Men størst Gevinst gav dog en Række skiftende Aftaler med europæiske Stormagter: England, Holland, Frankrig, ja saagar Spanien, om at Danmark skulde holde Sabelen parat, eller holde den pænt i Skeden, eller endog laane den ud — alt mod kontant Betaling. Undertiden spillede man paa flere Strenges paa een Gang, laante f. Eks. Tropper ud til den ene Part og modtog Subsudier af den anden. Tropper laantes især til Holland og England, idet det var vanskeligt at faa Penge ud af dem uden direkte Modydelse. Frankrig derimod var en flink Betaler, selv om de Fordele, det fik, ofte var forbavsende faa. Subsidiepolitikken begyndte i Midten af det 17. Aarhundrede og varede ved til langt ind i det 18., og hvor forholdsvis vigtig en Post det kunde være, ser vi af Regnskaberne 1701—02.

Ser vi til Slut paa Indtægtssiden som Helhed, vil vi for det første se, at Domæneindtægterne, der nu ikke spiller nogen Rolle — undtagen i Krigstid, naar Skovhugsten løber i Vejret — dengang havde en vis Vægt, sammenlignet med Skatteindtægterne, selv om disse blev mere og mere dominerende. Bortset fra Underholdet til Rytterhæren, var det dog meget usikkert og svingende, hvad Krongodset kunde give. Den Tid var længst forbi, da de var Statens Hovedressource.

Stiller vi de direkte Skatter op over for de indirekte, faar vi 1700—02 gennemsnitlig for de direkte (ordinære og ekstraordinære Kontributioner, Familie- og Folkeskat, Kornskat (ansat til 180.000 Rdl. aarl.) godt 870.000 Rdl. og for de indirekte (Konsumtion, Told, Stempelafgift — hvor Tallet ogsaa omfatter Norge —, Sportler m. m.) 496.000 Rdl. aarligt eller med Forholdstal 1,75:1. 1944/45 indbragte Ejendomsskatterne 15 Mill. Kr. og Skatter paa Indkomst og Formue 556 Mill. Kr., mens de indirekte Skatter (Forbrugsafgifter) gav 623 Mill. Kr. i Statskassen. Forholdet var da 0,92 : 1. En direkte Sammenligning halter dog, bl. a.

fordi Statens Virksomhed og Indtægter i 1700—02 helt dominerede det offentlige Virksomhed og Indtægter, mens Kommunerne, der overvejende lever af direkte Skatter, i 1935/36 spillede en ganske anden Rolle end de lokale Enheder (d. v. s. Byerne) gjorde det i det 18. Aarhundredes Begyndelse. Desuden laa de indirekte Skatter dengang i langt højere Grad paa Nødvendighedsvarer.

Udgiftssiden.

Statens ordinære Udgifter opstilles i Hovedbøgerne i 3 Hovedgrupper: Hofetaten, Landetaten og Søetaten. Man kan ikke dele Udgifterne op efter Lande, idet baade Kongehus, Hof, Centraladministration og Militær var fælles for hele Riget.

Opstillingen er ikke helt ensartet, men samler vi alle ikke-militære ordinære Udgifter i den første Gruppe, faar vi følgende Tal 1700—02 for hele Monarkiet: 658.000 Rdl., 668.000 Rdl. og 648.000 Rdl. givet ud til Hofetaten. eller som den senere oftest kaldes Civiletaten. Her figurerer for det første Lønninger og Pensioner (respektiv 376.000 Rdl., 384.000 Rdl. og 355.000 Rdl. i de 3 Aar). Ved Pension forstod man dengang dels det samme som nu dels Løntillæg som særlig Gunstbevisning. Det er karakteristisk, at der som Regel opføres 2 Afdelinger: Lønninger (resp. Pensioner) for indeværende og for forudgaaende Aar. Staten tog det ikke saa nøje med den rettidige Betaling, noget der dog tjener til Undskyldning for de hyppige Underslæb hos Embedsmænd, der havde Kasse under sig. Til Kongehusets Medlemmer, fyrstelige Personer m. fl. betaltes af Statens Kasse saakaldte Deputater: 188.000 Rdl., 173.000 Rdl. og 160.000 Rdl. Hofspisning m. m., Staldetat og Jægeretat kostede 86.000 Rdl., 100.000 Rdl. og 124.000 Rdl. i Aarene 1700—02.

Hof- og Civiletatens Udgifter er dog langt fra udtømt med en Gennemgang af Hovedbøgerne. Mange Udgifter afholdtes lokalt (gennem Udlæg af Gaarde eller Tiender) eller paa anden Maade (f. Eks. ved Sportler), og Kongens private Kasse (Kongens eget Kammer eller Partikulærkassen), betalte mange af Kongehusets og Hoffets Udgifter og maatte ogsaa Gang paa Gang udbetale Lønninger, naar Hovedkassen var tømt af de militære Udgifter, der som Regel kom i første Række. Partikulærkassens Udgifter var 1700—02: 128.000 Rdl., 182.000 Rdl. og 148.000 Rdl.

Det er klart, at Hofudgifterne vejer meget tungt paa saa lille et Budget. De høje Hofudgifter hang nøje sammen med det politiske System. Hensynet til den indre og ydre Prestige krævede en smuk og gylden Ramme om Enevoldsmagten, og paa den anden Side vilde de, der havde Magten — som Magthavere til alle Tider — ogsaa nyde Magtens Sødme.

Det civile Budget iøvrigt tager sig meget beskedent ud. Hvordan kun-

de de civile offentlige Opgaver klares med disse Summer? Hvem paa-
hvilede de Opgaver, vi nu anser for Statsopgaver, og som kun spredt
optræder i Hovedbøgerne?

Lønninger til Centraladministrationen paa hvilede det Hovedkassen
at betale (eventuelt suppleret af Partikulærkassen). Dog havde f. Eks.
de ledende Kollegieherrer meget betydelige Sportler ligetil Struensee-
tiden. Det hændte ogsaa endnu et godt Stykke ind i det 18. Aar-
hundrede, at der kunde klemmes lidt ekstra ud af Supplikanterne.
Gesandter, Amtmænd og Amtsforvaltere lønnedes af Staten, og det
samme gjaldt Told- og Konsumtionsbetjentene, naar Tolden og Kon-
sumtionen ikke var bortforpagtet. Men flere af disse Grupper havde be-
tydelige Indtægter ved Siden af (Sportler, Gebyrer etc.).

De sociale Udgifter, der er de moderne Regnskabers største Post, op-
træder ikke i Statsregnskaberne 1700—02. Man har kun i meget ringe Ud-
strækning anset den sociale Forsorg for en Statsopgave. Staten udstedte
ganske vist Love om Fattigvæsenets Ordning, men i Virkeligheden var
det nærmest en Statsregulering af Tiggeriet, som forbeholdtes værdigt
trængende, der udrustedes med særlige Skilte, som berettigede dem
til Tiggeri i Hjemstedsognet. I 1708 nyordnedes Forholdene. Ved Køb
og Salg, ved Forlystelser etc. blev Fattigbøssen baaret frem, ja, selv
hvis man sad paa Kroen og bandede eller drev Tiden væk med slem
og uterlig Snak, skulde det komme Fattigbøssen til gode. Alle Embeds-
mænd fik afkortet 1% i deres Løn til Fattigvæsenet, og alle andre
skulde tegne sig for et bestemt Beløb pr. Kvartal. Reelt var det en
Skat, men den Glæde og gode Samvittighed, man faar ved at give
Almisse, har man ikke villet — eller turdet — berøve Folk. Endnu
1762 fandt Københavns Magistrat det ugørligt at forandre Kærligheds-
og Almissegaver til aarlig Skat. Der fandtes i Byerne Stiftelser og
Institutioner med sociale Formaal og Opgaver, men de havde mest
egne Formuer dels af offentlige Midler, dels af Legater. Lavene havde
deres egne Forsorgsordninger, en af Grundene til Magistraternes og
Centraladministrationens relative Velvilje over for Lavene, og inden
for Militæret blev de fattige (det var Flertallet) støttet med Næringsbe-
villinger til Smaahandel og -haandværk til Fortrydelse for Borgerne og
den civile Administration. Disse Ordninger strakte dog langt fra til, og
baade civile og militære var taktløse nok til at tigge trods strengt For-
bud (efter 1708).

Skolevæsenet gav ikke Staten store Udgifter. Paa Landet lønnedes
Degnen med Jord (Degnebolig) og forskellige Naturalafgifter af Bøn-
derne (Degnetraven), men først med Rytterskolerne 1721 og Forord-
ningerne om Skoler paa Landet 1739 og 1740 skabtes et egentligt Skole-
væsen, hvor Degne og Skoleholdere fik en nogenlunde sikret, men dog

beskeden Indtægt af Afgifter fra Skoledistriktets Bønder. Skolerne i Byerne laa dels under Kommunerne, dels havde Staten tillagt dem særlige Midler, oftest Jordegods eller Kongetiender. Ogsaa Universitetet havde — foruden Indtægter af Kirker og gejstlige (Studieskat) — sin egen Formue. Det drejer sig her om offentlige Midler, der var baandlagt til særlige Formaal. Udgifter til *Kirkernes* Vedligeholdelse og Præsteløn dækkedes af Kirke- og Præstetiende. Præsterne havde desuden Højtidsorefne og deres Præstegaarde med tilhørende Jord i Landsbymarken. Dette er først ændret i Mands Minde. *Landsdommerne* (ved Landstingene) havde Pengeløn af Staten og desuden Jordegods. De retslige Embedsmænd havde iøvrigt Frigaarde eller Pengeløn, der udbetaltes af Amtsstuen, og Sportler. Der paalaa desuden Hartkornet i deres Jurisdiktion særlige Kornydelse til dem (Dommer- og Skriverskorn). *Vejene* skulde vedligeholdes af den lokale Befolkning, d. v. s. af Bønderne, paa hvem de enkelte Vejstykker fordeltes. Endelig har Staten i Dag store Udgifter til *Erhvervslivets* Fremme. Paa Regnskaberne 1700—02 kan kun konstateres en enkelt Post, der hører til her, nemlig et Bidrag 1701 til Anthoni de Pau paa 2.333 Rdl. til et Manufakturværks Oprettelse. Statsudgifter til Støtte af Industri og Storhandel blev først en betydelig Post henimod Midten af det 18. Aarhundrede (efter Kommercekollegiets Oprettelse 1735 og Bankens 1736). Hvad Landbruget angaar, kan kun de Skattelempelser, man undertiden maatte give i Krisetider, nævnes for denne Periode. Alt dette maa tages med i Betragtning ved en Sammenligning med moderne Forhold.

Efter Hof- og Civiletaten opføres *Land-* og *Søetaten*. De kostede Aar 1700 resp. 1,9 og 1 Mill. Rdl., 1701: 1,4 og 0,3 Mill. Rdl. og 1702: 1,26 og 0,35 Mill. Rdl. Flaadeudgifterne laa altsaa i de 2 Fredsaar paa ca. $\frac{1}{4}$ af Hærudgifterne, men var i Krigsaaret 1700 svulmet voldsomt op. Det var dyrt pludselig at skulle udruste en Krigsflaade, selv om man havde Skibene liggende. Ogsaa Hærudgifterne er naturligvis større i Krigsaaret, men svinger langt fra saa stærkt som Flaadeudgifterne.

Hovedkassens samlede Udgifter — incl. de ekstraordinære — var i Treareet: 4.185.000 Rdl., 3.170.000 Rdl. og 2.937.000 Rdl. Heraf har de militære Udgifter da været langt over Halvdelen, og dertil kommer Udgifterne til Rytteriet, der betaltes af udlagt Krongods, Naturalieudgifter (Korn fra Statens Forraad), Indkvarteringsomkostninger, der betaltes direkte af Borgerne, og selve de militære Pligter, der hvilede paa Bondebefolkningen. I Aarene umiddelbart før den 2. Verdenskrig var de egentlige militære Udgifter ca. 10 pCt. af Statens løbende Udgifter. Det er da klart, at Statens militære Opgaver har haft en ganske anden central Plads i Aaret 1700 end nu. Danmark var ikke dengang

en Smaastat, men en mellemstor Stat, der med sine 1½ Mill. Indbyggere dog har været en Størrelse af Betydning sammenlignet med Englands 5½ Mill., Frankrigs 19 Mill., Tysklands 15 Mill. (deraf Prøjsen med et Tal, der omtrent svarer til Danmark), og det svenske Riges 2½ à 3 Mill. Selv om de danske Konger ad Erfaringens Vej havde lært, at det ikke gik an, som det forsøgtes i Christian IV's Tid, at lade den danske Stat optræde som europæisk Stormagt, vilde de dog uanset Landets relativt svage økonomiske og finansielle Stilling søge at hævde sig i den europæiske Koncert, og de satte sig bestemte udenrigspolitiske Maal: Erobringen af Gottorp og eventuelt af de skaanske Provinser. Desuden var Europa i det 17. Aarhundrede og i Tiden op til 1720 præget af Krige og af Grupperinger og Omgrupperinger af Magterne. Det gjaldt om at holde sig til og slutte sig til en af Parterne, for Neutralitet var farligt, den udsatte kun en for at blive ingens Ven og alles Fjende. Til disse Formaal behøvedes en stærk Militærmagt, og Kongerne foretrak de dyre staaende, hvervede Hære, dog i stigende Grad suppleret af udskrevne nationale Tropper, som dels var billigere, dels hos Nabomagten Sverige havde vist sig ganske anderledes effektive, end Christian IV i sin Foragt for Bondesoldaterne, der var »værre end Bæster«, havde villet tro.

For øvrigt betød de store militære Budgetter paa ingen Maade, at Militæret levede et ødselt Liv. Underofficerer og Soldater har levet paa Sultegrænsen og har maattet supplere deres Sold med Smaahandel, Smaahaandværk og Tiggeri, mens det dyre Udstyr til en Række Paradekorps slugte formidable Summer.

En Følge af de militære Udgifters Overvægt over for de andre Udgifter var, at Forskydninger paa det militære Omraade helt maatte præge det samlede Regnskab. Krige, Rustninger og Omlægninger af den militære Politik fik øjeblikkelig og overvældende Indflydelse paa Statens Finanser og manifesterede sig hurtigt i Skattepolitikken. Det blev den aktive Udenrigspolitikens nødvendige Følge.

3. FRA SKATTEBEVILLING TIL BESKATNINGSRET.

Før Enevældens Indførelse 1660 maatte de danske Konger lige fra det 13. og 14. Aarhundrede underskrive en Haandfæstning, inden Kongevalget og Kroningen fandt Sted. I disse Grundlove fastslaas den politiske Magtfordeling, og her kommer Skattespørgsmaal til at spille en vigtig Rolle. I den sidste Haandfæstning, Frederik III's fra 1648, gaar § 6, der i lidt varierende Former gaar tilbage til det 16. Aarhun-

dredes Haandfæstninger, ud paa at sikre Adelen Jordegods og dens Fæstebønder mod Krav fra Kongen og hans Fogeder paa »Sagefald, Gæsteri, Ægt, Arbejde eller anden Besværing«. § 9 handler om egentlige Skatter: »Ikke ville eller skulle vi paalægge eller begære nogen Landeskatt paa Adelen Tjenere (Fæstebønder), uden det sker med menige Danmarks Riges Raads Raad, eftersom gammel Sædvane haver været, og naar nogen Skatt bevilges, saa bliver dog Adelen Ugedags Tjenere derfor forskaanet, som af Arilds Tid været haver . . .«. Rent formelt behøvede Kongen altsaa ikke at bede Raadet om Skatter af Selvejere og Kronens Bønder, men i Praksis blev det spurgt ved alle Bondeskatter. At det er Raadet, der skal bevilge Skatterne paa Adelen Bønder, fastslaas første Gang i Christian III's Haandfæstning. De tidligere Haandfæstninger, fra Kong Hanses i 1483, bestemmer, at Landeskatt paa Almue eller Købstæder skal bevilges af Rigsraad, Gejstlighed og Ridderskab samt nogen Almue. I 1648, da Stænderne og Stændermøderne paany var begyndt at spille en politisk Rolle, arbejdede Adelen paa at faa denne gamle Paragraf genoptaget, men Rigsraadet ønskede naturligvis ikke at afgive noget af sin Magt, formelt vilde det opretholde en Magtstilling, som Forfatningens Praksis faktisk havde ændret, og dets Syn paa Sagen sejrede helt ved Haandfæstningsforhandlingerne. Nyt i den vedtagne Bestemmelse er det, at det udtrykkelig fastslaas, at Adelen Ugedagsbønder skal være skattefri. Det drejede sig her om en Praksis, der havde udviklet sig i Løbet af det 16. Aarhundrede, men den havde i Slutningens af Christian IV's Tid (1645) givet Anledning til et drabeligt Sammenstød mellem Kongen og hans Marsk Anders Bille, og rimeligvis var det netop Marsken, der paa mange Maader følte sig som Adelen Repræsentant, der nu fik Bestemmelsen indført i Landets Forfatningslov. Adelen egen Skattefrihed for dens Hovedgaarde er saa selvfølgelig, at den ikke omtales. Ny var ogsaa § 54: »Ingen Told, Accise eller anden Paalæg, i hvad Navn det have kan, maa foruden samtlige Danmarks Riges Raads Samtykke paa-bydes eller forandres«. Hvad Tolden angaar, var det et alvorligt Indgreb paa et Omraade, hvor Kongerne tidligere havde følt sig ret suveræne. Afgifterne svaredes forøvrigt ikke af Adelen for de Varer, de brugte i egen Husholdning.

Haandfæstningen svarede dog ikke helt til de faktiske Forhold. Selv om Konge og Rigsraad fastholdt den formelle Bevillingsret, var de dog, efterhaanden som Skattekravene voksede med de uheldige Krige i det 17. Aarhundrede, gaaet over til at bede Stænderne om Bevillinger. Undertiden holdt de enkelte Stænder Møder, det gjaldt især Adelsstanden og Byerne, og undertiden alle Stænderne sammen, d. v. s. Adel, Gejstlighed og Borgere enten fra en enkelt Provins eller fra

hele Riget. De Skatter, de indvilligede i at svare selv eller lade deres Fæstere svare, lod de ikke uden videre forsvinde i Kongens Kasse. Pengene var bestemt til særlige Formaal, først og fremmest Forsvaret, og for at sikre sig, at de blev rigtigt anvendt, oprettede Stænderne i 1638 særlige Landekister under stænderske Embedsmænd, Landkommisarierne. Det var en Begrænsning af baade Kongens og Raadets Magt, og selv om det ikke kom med i Haandfæstningen 1648, fortsattes Udviklingen fra Christian IV's sidste Aar i alt væsentligt til 1660.

I 1660 har det næppe været Stændernes Mening, at Arvekongedømmet skulde medføre Opgivelse af Stændermøder og Skattebevilling, men da Stænderrepræsentanterne endte med at lægge hele Forfatningssagen i Kongens Haand, var han frit stillet, og Resultatet blev Enevolds-Arveregeringsakten. Deri var der foruden Arveret tillagt Kongen »alle jura majestatis, absolut Regering og alle regalia«. I de Privilegier, Adelen senere paa Aaret fik (24/6 1661), træffer man endnu en Gang en Del af de gamle Bestemmelser fra Haandfæstningerne, men nu i stærkt afsvækket Form og tynget af Reservationer: Adelen skal ikke besværes med nogen Skat »med mindre Kongens eller det kongelige Huses eller Undersaatternes Consistens og Velfærd det fordrer«, et endnu kraftigere Forbehold end det, der toges med Hensyn til Københavnernes Skattefrihed i Københavns samtidigt udstedte Privilegier, der dog fik mindre reel Betydning end Adelen; Adelen skal ikke besværes med nogen Skat »med mindre Kongens eller det kongelige Huses eller Undersaatternes Consistens og Velfærd det fordrer«, et endnu kraftigere Forbehold end det, der toges med Hensyn til Københavnernes Skattefrihed i Københavns samtidigt udstedte Privilegier, der dog fik mindre reel Betydning end Adelen; Adelen skal ikke besværes med nogen Skat »med mindre Kongens eller det kongelige Huses eller Undersaatternes Consistens og Velfærd det fordrer«.

Det afgørende Ord i Sagen faldt faa Ord efter, selv om Undersaatterne for det første blev sparet for at høre de klare og kategoriske Bestemmelser i Frederik III's og Schumachers Kongelov, der laa vel forvaret og gemt oppe paa Slottet. Det hed i dens § 5: »Kongen skal ene have Vaabens og Væbningsmagt, at føre Krig, slutte og ophæve Forbund med hvem og naar han det godt befinder, Told og al anden Kontribution at paalægge, eftersom enhver vel ved, at Riger og Lande ikke tryggeligen kan besiddes uden væbnet Magt, og Krigs Magt kan ikke holdes uden Besoldning, og Besoldning ikke bringes til Veje uden Skat«. Kongens Vaabenmagt og Beskatningsret nævnes da i et og samme Aandedræt; selv om Slutningsræsonnementet pudsigt nok stammer fra et Citat fra Tacitus, direkte eller indirekte overført til Kongelovens latinske Grundtekst, er der ikke Tale om en Tilfældighed. Tacitus' Ord maatte forekomme det 17. Aarhundredes Mennesker at være en indlysende Sandhed, thi Finanserne, ja vel overhovedet Statens vigtigste Opgave til langt over Midten af det 18. Aarhundrede var Opretholdelse af Hær og Flaade, noget som Tallene i Regnskaberne 1700—1702 giver en klar og tydelig Illustration til.

4. SKATTETRADITIONER.

Statens Indtægter og Udgifter grupperedes som ordinære og ekstraordinære. I 1700 til 1702 var Skatterne — som vi saa — fordelt i begge Grupper; nogle var faste, mens andre skyldtes ekstraordinære Udgifter til Rustninger. Gaar vi lidt længere tilbage i Tiden, finder vi den samme Søndring, men alle Skatterne, undtagen Told, Accise og By-skatte, betragtes da tilsyneladende som ekstraordinære Indtægter. Det gælder hele Enevældens ældste Tid, men for den var det i det væsentlige kun en Tradition, der var arvet fra Tiden før 1660, hvor Skatterne krævede særlig Bevilling. Ordinære Indtægter var da Jordebogsafgifterne af Krongodset, Told etc., men i Virkeligheden var det ordinære Budget længe før 1660 sprængt; oprindeligt ekstraordinære Udgifter var blevet en regelmæssig Post, især da Hæren i stigende Grad blev en staaende hvervet Hær, og derved blev Staten nødt til mere og mere regelmæssigt at tage sin Tilflugt til Skatter.

Den skatteydende Del af den danske Landbefolkning faldt ret naturligt i Grupper efter Gaardenes Ejendomsforhold og Størrelse og Hoveripligternes Omfang, og i Skattebrevene er denne Gruppering Grundlaget for Inddelingen i Skatteklasser. Størst Skat krævedes af Selvejerne, der ikke havde nogen til at varetage deres Interesser ved Skatteforhandlingerne, de almindelige Fæsteres Skatter var kun halvt saa store, og Adelens Ugedagsbønder gik næsten altid og Krongodsets ofte helt fri. Landsbyhaandværkere og Møllere betalte som Regel som de almindelige Fæstere, Husmænd og Inderster kun det halve deraf.

En saadan Skat med en fast Sats pr. Enhed inden for de enkelte Klasser maatte ramme højst forskelligt, fordi Gaardenes Tilstand og Størrelse afveg saa stærkt indbyrdes.

Man søgte at bøde paa det ved enten at lægge den gamle Inddeling i Hel- og Halvgaarde til Grund — det gjorde man især ved Korn- og Madskatter — eller ved at inddele Klasserne i Lægder med 10 i hver, hvad der var det almindeligste ved Pengeskatter, men forøvrigt kun fastslaas udtrykkeligt for Selvejerbønder og Fæstebønder. Hele Lægdet skulde svare det fulde Beløb af de 10's Skat, men Beløbet kunde lignedes efter enhvers Formue, »den rige hjælpe den fattige«, som det hedder smukt og fyndigt i Skattebrevene. Afgørende for Skattens Karakter maa det da have været, om der foretoges en forsvarlig Inddeling i Lægder og en forsvarlig Ligning inden for Lægdet, og Lovgivningsmagten gjorde for saa vidt sit bedste, som den baade lod Lokaladministrationen (Lensmændene) og den lokale Befolkning (Lægdmænd) medvirke ved Skatteansættelsen. Som Regel bestemtes det udtrykkeligt, at forarmede ved Tingsvidne helt eller delvis kunde fri sig for Skat. Reg-

lerne tager sig pænt ud paa Papiret, men om de har slaaet til, er en anden Sag. Tilsynet har ikke været effektivt, og ved Midten af det 17. Aarhundrede var man inde paa at opgive det gamle Ligningsssystem. 1647 ønskede de sjællandske Lensmænd Kronbønderne sat i Skat »eftersom de haver i Brug i Marken til«. Det blev dog ikke, som her foresloges, Brugets Størrelse, men Landgilden maalt i Hartkorn, der blev den kommende Tids Skattegrundlag.

5. HARTKORN.

Hartkorn som Maaleenhed for Jordens Værdi var ikke en Opfindelse af Enevælden. Ved Godssalg, Mageskifter, Arveopgør og ellers, naar en Opgørelse af, hvad Jordegods var værd i Handel og Vandel, skulde finde Sted, havde man taget sin Tilflugt til Størrelsen af dets vigtigste Indtægt, og det var Landgilden, den betydeligste Afgift, der paahvilede Fæstegodset. Landgilden var af forholdsvis konstant Karakter, i al Fald fra ca. 1600, vist nok fordi den med det lave Foldudbytte næppe kunde drives synderligt højere i Vejret. Den ydedes som oftest i mange forskellige Naturalier: først og fremmest Byg, Rug og Havre, men ogsaa Lam, Gæs, Høns, Æg og Smør, Køer og Svin, Hø og endelig til Dels i Penge. Det var forskelligt og traditionsbundet, hvad og hvormeget de enkelte Gaarde ydede. En umiddelbar Sammenligning af Ydelsernes Størrelse, der stod opført i Adelen og Kronens Jordebøger, var da meget vanskeligt, og man hjalp sig saa med at omregne dem til en fælles Enhed, og dertil valgtes snart Byg og snart Rug (det haarde Korn i Modsætning til Havre), alt eftersom Byggen eller Rugen var Egnens mest gængse Kornsort. Selve Hovedgaarden maatte sættes i Hartkorn paa et andet Grundlag, og dertil valgtes Udsædens og Høavlens Størrelse. Der kendes fra Midten af det 17. Aarhundrede flere Tabelværker til Brug for Hartkornsberegningen.

Længe før Enevælden havde Staten taget Hartkornets Størrelse i Brug som Ligningsgrundlag. Fremfor alt anvendtes det ved Adelen eneste faste Byrde, dets Krigstjeneste, Rostjeningen. Adelen Skattefrihed stammede oprindeligt fra dens personlige Krigstjeneste. Dennes militære Betydning reduceredes, efterhaanden som de hvervede Hære fra det 16. Aarhundrede af blev Statens militære Basis, men Staten fastholdt dog Adelen Værnepligt, og den Part, de enkelte Herremænd skulde have i Rytteropbudet, fastsloges af særlige Kommissioner paa Grundlag af Adelen indsendte Jordebøger. Ved Taksationen blev Hartkornet — første Gang udtrykkeligt fastslaaet ved Forordningen 1/4 1625 — anvendt som Maalestok. Fra Rostjeningen overførtes Hartkornet som Skattegrundlag til de andre Byrder, Adelen i det 17. Aarhundrede's første

Halvdel maatte paatage sig, Bondesoldater og Ryttere af Adelsgodset og Pengeskatter fra 1626 og fremefter.

Paa Stændermødet 1660 dukkede den Tanke frem, at Hartkornet kunde bruges ved alle Landskatterne, ogsaa Bøndernes.

Landgilden var en saa vigtig Del af Godsindtægterne, at Hartkornet nok kunde bruges som Maalestok for Godsets Værdi, og ogsaa som Grundlag for Adelsens offentlige Byrder var det anvendeligt, men da Landegilden trods lejlighedsvisse Reguleringer i enkelte Landsbyer ikke hvilede paa en egentlig Jordvurdering, og vist nok heller ikke har staaet i bestemte Forhold til Arealet (eller Udsædens Størrelse), men afveg fra Egn til Egn og fra Gaard til Gaard, uafhængig af Gaardens øjeblikkelige Størrelse og Tilstand og dens Jords Bonitet, var Hartkornet som Grundlag for Bondeskatterne af mere problematisk Karakter. Landgildehartkornet maatte da ogsaa snart vige for en virkelig Opmaaling og Taksering.

6. 1660.

Midt under den hede Diskussion mellem Stænderne om Skatter, om Skattesatser og om Skatteprivilegier fremkom der den 17. September et Forslag, hvis Kærne var en Plan til en gennemgribende Reorganisation og Stabilisering af Statens Finanser. Forslaget, som man i stigende Grad har givet en central Plads i Statsomvæltningens Historie, er affattet i de borgelige deputeredes Navn, men blev aldrig i sin Helhed forelagt af Borgerstanden paa Stændermødet. Da den Politik, Forslaget gaar ind for, til Dels blev den, der gennemførtes i 1660erne under Hannibal Sehesteds Ledelse, har man formodet, at han har spillet en Rolle ved Affattelsen.

Det hedder i Forslagets § 12: »Udi Plove kunde det ganske Landgods og Købstæderne taxeres, hvortil udi Landgodsets Taxt kan have visse Efterretninger af dets Hartkorns Beregning, saa at for et vist Tal af Bønder-Hartkorn, som erlægges ungefær hver 24 Tønder at kunne regnes for en Plov, og det til den Ende, at hvis blev fornummet, alle ovenskrevne Intrader sig ei skulde kunne forstrække til bemeldte Expenser, at da efter denne Taxt af hver Plov en vis Penge efter Fornødenheds Udfordring udgives kunde, af hvilken Plovskat Godsets rette Ejer $\frac{1}{4}$ Part, og den det i Fæste og Brug haver, de $\frac{3}{4}$ Parter at betale.«

Den Tanke at anvende en Plov som Skatteenhed er hentet fra Hertugdømmerne, hvor Matrikler fastslog et bestemt Antal Plove pr. Egn eller By. Ved Bevilling eller Udskrivning af Skatter fastsattes et bestemt Beløb pr. Plov, der oprindeligt var en Arealenhed, men efterhaanden blot en Skatteenhed.

Septemberforslaget bygger formodentlig paa en noget ældre Betænkning, der foreslog, at Ekstraskatter i »høje Nøds og Trangs Tid« efter

at være bevilget af Stænderne, skulde udskrives efter en hemmeligholdt Matrikel, hvor en Plov var sat til et bestemt Hartkornsbetøb. »De ovenskrevne Intrader« i det anførte Stykke af Septemberforslaget, var de gamle ordinære Indtægter af Krongods og Told foruden nogle foreslaede nye Indtægter, der ikke blev til noget (2 pCt. Arveskat og Fri-køb for Vornedskab og Soldatertjeneste).

Selve Stændermødet kom dog ikke til at tage Stilling til Hartkornsskatten, idet Borgerne selv udelod dette Afsnit helt i de endelige Redaktioner af deres Forslag. Men da Statsomvæltningen var en fuldbyr-det Kendsgerning, og den nye kollegialt ordnede Centraladministration under Sehesteds Ledelse havde faaet sine Rammer foreløbigt fast-lagt, tog Skatkammerkollegiet, der fik en Nøglestilling med Sehested selv i Spidsen, med Iver fat paa Matrikuleringspørgsmaalet og anbefalede, at alle Ejendomme sattes i Hartkorn, mens Tanken om Plov-inddeling hurtigt skrinlagdes.

7. DEN ÆLDRE ENEVÆLDES MATRIKLER.

Den første Matrikel »Kommissionsmatriklen« af 1662, blev til i Løbet af 1661—62. For Landets Vedkommende var den i det væsentlige udarbejdet paa Grundlag af Jordegodsejernes indsendte Jordebøger; det blev derved Bøndernes Landgildeydelse — omsat i Hartkorn, ikke efter en fælles Takst, men efter enhver Egns Sædvane — der blev Matrik-lens Grundvold. Ogsaa Skov-, Mølle- og Tiendeindtægter sattes i Hart-korn, og det samme gjaldt Hovedgaardene, der maatte underkastes sær-lige Vurderinger. Alt i alt havde man for travlt til en virkelig Vurdering, og de Forsøg, man gjorde med Fællesinstrukser og Normer for Arbejdet i Kommissionerne, som man betroede Hartkornsansættelsen, førte ikke til større Resultater. Det samlede Udbytte af Matrikuleringen var saa ujævnt, at man kun delvis kunde bruge det ved Skatterne i de følgende Aar. Arbejdet paa at skabe en ny Matrikel fortsattes da, og nu blev de lokale Embedsmænd og først og fremmest Amtsskriverne de ledende i Arbejdet. Der fandt dog kun i enkelte Egne en ny Taksering Sted, og Amtstuematriklen (eller Amtsskrivermatriklen) af 1664 var kun et Fremskridt ved dens nøjere Redegørelse for, hvilket Gods der var øde og forarmet.

I den følgende Snes Aar svaredes Skatterne paa Grundlag af Amt-stuematriklen, men allerede i 1670ernes Slutning begyndte man at tale om en Revision. Snart fik Planerne et langt videre Omfang. Knud Thott var en af de faa skaanske Adelsmænd, der i den skaanske Krig havde taget Parti for sine gamle Landsmænd. Han havde i sin Svensketid lært

den svenske Rytterordning at kende og foreslog i 1680 en Opmaaling af alt Ryttergodset i Tønder Land efter svensk Mønster. At man gik langt videre og tog fat paa en fuldstændig Opmaaling og Taksering af hele Landet, skyldtes vistnok Rentekammerets energiske Chef, Rentemester v. Støcken. Det var en kolossal Opgave at tage op, og helt ny var den ogsaa, saa man maatte eksperimentere sig frem. Det tog Tid, inden man blev færdig, de første Instrukser for Landmaalerne og de særlige Kommissioner, der blev ansvarlige for Arbejdet, forelaa i 1681, men endnu i 1688 — det Aar der har givet Matriklen Navn — var Arbejdet ikke helt afsluttet, selv om man allerede da var begyndt at lægge Skatterne efter de nye Taksationer. Man gik først i Gang med Øerne Øst for Storebælt og tog derefter (1683) fat paa Jylland — Fyn. Bornholm naaede man aldrig til, der beholdt man den gamle Matrikel. Opmaalingen i Marken skulde foretages af Landmaalerne samt nogle »forstandige og paa Jord og dens Dyrløse vel erfarne Bønder«, »som Eder af et andet Sogn, og ikke af det Sogn I maaler, skal adjungeres«. Foruden Bondenjorden blev Herregaards-, Præstegaards- og Købstadmarkerne inddraget i Arbejdet. At Opmaalingen har voldt visse Vanskeligheder, fremgaar af Instrukserne for de jyske Opmaalere og Kommissioner. I disse mere udførlige Vejledninger synes Erfaringer fra Sjællands Opmaaling i de foregaaende Aar at spille ind. Opmaalere skal omgaa »beskedentlig« med de Bønder, der assisterer, og maa ikke »annamme noget af Bonden uden Betaling ... under et Skin at ville være hannem ved Landmaalingen til Villie«, og dersom Bønderne ikke vil dømme ret om Jordens Beskaffenhed eller »fortie en Del af Jordene som ligger til ens eller andens Gaard« skal de sendes til »næste Købsteds Fængsel eller og hid til Bremmerholm«, et kraftigt, men maaske probat Middel mod Skattesvig.

Selve Takseringen paahvilede først og fremmest de særlige Kommissioner, der (iflg. den sjællandske Instruks) skulde taksere »hver Ager og Jord for god eller ond Jord efter dens Beskaffenhed« og dele »den gode Jord efter hver Slags Sæd som derudi kan saas, og den onde ligesaa« og endvidere opføre »hvor mange sællandske Alen i Qvadrat hver Slags Jord efter sit Slags Sæd og Godhed indeholder« (altsaa f. Eks. hvor mange Kvadratalen en Ager med daarlig Bygjord havde) og endelig beregne »14.000 sællandske Qvadrat-Alen til en Tønde Udsæd« (d. v. s. det Areal — 1 Td. Land —, der kunde tage 1 Td. Korn i Udsæd). Princippet i Takseringen var, at Jorden fordeltes efter sin Godhed i en Række Klasser — paa Øerne oprindeligt 3, siden 4, i Jylland—Fyn 4, siden 6 —, og inden for hver Klasse skulde et bestemt Areal, et bestemt Antal Tønder Land svare til 1 Tønde Hartkorn, hvilket oprindeligt skulde sige, at »saa og saa mange Tønder Land af den og den Godhed, besaaet

med de og de Kornsorter, kunde yde 1 Tønde »hardt Korn« (Rug eller Byg) i Landgilde« (Sv. Aakjær).

For de bedste Jorder gik der 2 Tdr. Land pr. Td. Hartkorn, mens det højeste pr. Tønde Hartkorn (laveste Vurdering) paa Øerne var 6 Tdr. Land middel og ond Havrejord og i Jylland—Fyn 16 (ja lejlighedsvis 20) Tdr. Land Sædejord af allerværste Sort, idet man der ikke bestemte Jorden efter de Kornsorter, den egnede sig til, men efter dens Art og Bestanddele (Muld og Sand etc.). Hvor der var Trevangsbrug, fradrog man den hvilende Trediedel ved Beregningen.

Tiender, undtagen Præstetiende, skulde svare efter de Indtægter, de gav Ejeren, men her bevaredes Amtstuematriklens Ansættelser; *Enge* skulde skønmæssigt takseres efter de Læs Hø, de kunde yde; *Skovene* vurderedes dels som Ager- og Engshartkorn efter den Græsning, de afgav, dels som Skovskyld efter, hvor mange Oldensvin man havde Ret til at lade gaa der, saa at Græsningsejeren og Ejeren af selve Skovens Træer kunde beskattes hver for sig; for *Overdrevenes* Vedkommende var det Antallet af Kreaturer, man maatte lade græsse der, ved *Strandfiskeri* og *Tørveskær* var det den Nytte, Ejeren havde deraf, man maalte ud i Hartkorn; ved *Møllernes* Ansættelse til Møllenskyld skulde man tage Hensyn til Antallet af Kværne (Møllens Kapacitet) og Størrelsen af det Distrikt, hvis Beboere søgte Møllen.

Da Opmaaling og Taksering var endt, begyndte Beregningen. Snevis af Mennesker sad i de følgende Aar paa Kongens Bibliotek og regnede Hartkorn ud paa Grundlag af Arbejdet ude i Marken.

Det viste sig snart, at den nye Matrikel vilde betyde en væsentlig Nedgang i Antallet af Tønder Hartkorn i Forhold til den ældre Matrikel, og at Arbejdet i Marken ikke var gennemført ens efter de fastsatte Bestemmelser. Man maatte saa lægge Reglerne for Hartkornsansættelsen om, indhente supplerende Oplysninger, ja lave store Dele af Arbejdet om. Størst var Vanskelighederne i Jylland—Fyn. Hartkornet her var gaaet saa betydeligt tilbage i Forhold til 1664-Matriklen og i Forhold til de østlige Øers mere moderate Nedgang, at man til sidst greb til det tvivlsomme Middel at forhøje Hartkornet, i Jylland med $\frac{1}{10}$ og i Fyn endog med $\frac{1}{12}$ paa alle de Gaarde, der havde faaet deres Hartkorn reduceret. Alligevel var Hartkornet i Danmark efter den endelige 1688-Matrikel gaaet ned med over $\frac{1}{5}$.

1688-Matriklen var rent principielt et stort Fremskridt. Landgildematriklen var afløst af en Opmaalingsmatrikel. Noget andet er det, om de gode Intentioner om retfærdigere Skyldsætning rent faktisk kronedes med Held. Vor største Kender af den Tids Finanshistorie, Carl Christiansen, hævder ud fra en Betragtning af den hele Fremgangsmaade ved Matrikelarbejdet, at det ikke er meget sandsynligt, »at de

enkelte Ejendomme nu var væsentlig mere retfærdigt skyldsatte i Forhold til hverandre end tidligere«. Gevinsten for Skatteyderne som Helhed var den Reduktion paa ca. $\frac{1}{5}$, Landet fik i sin Hartkornsansættelse. Hertil kan man føje, at denne Nedsættelse ogsaa motiverede en Nedsættelse af Landgilden paa adskillige Godser f. Eks. Bistrup Gods, hvis Fæstegaarde »formedelst Landgildens Højskyldenhed« havde »været højt beregnet udi Hartkorn, det den nye Landmaalings Beregning udviser«.

Andre Historikere, f. Eks. Landbrugshistorikere, som har været glade for 1688-Matriklen, fordi den er en værdifuld Kilde til dansk Landbrugs Historie, har prist den som et af Enevældens Størværker. Dens langvarige Anvendelse kan dog næppe uden videre tages til Indtægt for dens Fortræffelighed. Efterhaanden som Hartkornsskatten blev en fast aarlig Byrde paa Jorden, maatte den indgaa i Ejendomspriser og Fæstevilkaar, og selv hvor Fæstet ikke beroede paa fri Kontrakt, vilde den faste aarlige Afgift aldrig vække den Diskussion og Harme som ny og ekstraordinære Skatter. For Staten og Samfundet kunde det imidlertid ikke være ligegyldigt, »at Ejendommene i nogle Egne havde kun halv Værdi imod Ejendommene i andre Egne, alene fordi hine have dobbelt saa høj Skattebyrde som disse, og følgelig ogsaa enhver ny Byrde falder paa dem i dobbelt Maade« (C. Rothe). Ekstraskatter og Kriser vilde gøre de højt skyldsatte Gaarde særlig udsatte for at blive øde.

En samtidig, retorisk begavet Aand inden for Centraladministrationen har betegnet 1688-Matriklen som et Værk, »hvori Retfærdigheds Haand med Ziffer og Nummer efter hver Mands Ejendom beregner hver Mand til Skat«. Retfærdigheden havde dog allerede da maattet finde sig i, at Ziffrene for Jylland—Fyn forhøjedes, og Ziffrene for Ryttergodset reduceredes med ca. $\frac{1}{4}$, og flere Ændringer kom til i Tidens Løb. Men i langt højere Grad ændredes selve Matriklens Grundlag: den danske Jord; nogle Gaarde forfaldt, andre blev drevet frem, Parceller solgtes fra, uden at det bemærkedes i Matriklen — i al Fald indtil 1786, da Lovgivningsmagten greb ind — ny Jord (f. Eks. Overdrevene) opdyrkedes, Skove ryddedes, Landsbyer udstykkedes, uden at man nøje iagttog, at Forandringer i Hartkornet indførtes i alle officielle Dokumenter o. s. v. Det var dog først i 1768, paa et Tidspunkt hvor Skattepolitikken var ved at blive omlagt, at Matrikelsagen blev taget op paa ny. En Kommission skulde foretage en ny Opmaaling og Taksering, og Arbejdet kom ogsaa i Gang, men standsede efter Regeringsskiftet 1772. For de ny Skatter, som paa lagdes 1802, foretoges en Nyvurdering af Jorden, men de gamle Skatter blev liggende paa 1688-Matriklen, som 1818 igen blev Grundlag for hele Jordbeskatningen. Ogsaa da den ny Matrikel af 1844 traadte i Kraft, blev Størstedelen af Hartkornsskatten (Gammelskatten) liggende paa den

gamle Matrikel. Først ved Reformen 1903 forsvandt den ud af Statsskatte-systemet.

8. DET SKATTEPLIGTIGE OG DET PRIVILIGEREDE HARTKORN.

Frederik III's Matrikler vilde inddrage hele Landet (undtagen København) under Hartkornsbeskatningen, men Skatten kom ikke som i vore Dage til at hvile paa Ejeren, men paa Brugeren, og den oprindelige Tanke at fordele Skatten paa Ejer og Bruger blev ikke til Virkelighed. Rent formelt og retsligt blev det vel Godsejeren, der betalte og var ansvarlig for Skatterne, men hans Ret til at tage sig betalt hos Fæsterne betød, at Skattebyrderne væltedes over paa dem. Der er altsaa ikke Tale om en Jordbeskatning i moderne Forstand; man har blot søgt en hensigtsmæssig Maade at fordele de direkte Skatter paa, og ved Overvejelserne herom har det ikke alene været Skatteevnen, men ogsaa Skatte-traditionerne, der spillede ind. Det varede ikke mange Aar, før Hartkornsskatterne var blevet rene Bondeskatter, som Landskatterne var det før 1660.

Den første store Afgang i det skattepligtige Hartkorn kom 1670. Ved et Reskript af 23. Juli blev de hvervede Ryttere forlagt fra Byerne til Sognene paa Landet »og saa som alle Proprietarii for deres øde Gods udi Sognene selv maa contribuere til disse Rytteres Underhold, saa haver vi allernaadigst bevilliget og tilladt, at alle Proprietarii af hvad Stand og Vilkaar de ere, deres Sædegaarde for alle Slags paabudne Contributioner, Prinsessestyr undtagen skulle og maa aldeles fri være og forskaanede, for saavidt Hovedgaards Taxten nu befindes at være sat for og udi Matriculen indført«. Samtidig med, at man for at lette Trykket paa Byerne flyttede en af deres tungeste Byrder over paa Landet, gav man Godsejerne deres gamle Skattefrihed af Sædegaardene tilbage som Kompensation. Men skulde man nu ved en Sædegaard blot forstaa en Hovedgaard, der var Sæde for en adelig Familie før 1660, eller kunde det udvides til at omfatte andre Hovedgaarde, f. Eks, kongelige Ladegaarde og andet Gods, der var givet som Pant eller solgt med adelig Frihed. Alle Godsejerne var jo dog ansvarlige for deres Fæsters Skatter og Byrder og maatte i lige Grad ønske Erstatning for de Tab, Ansvarligheden voldte. Mange ny Godsejere mente da ogsaa, at de hørte med og indrettede sig derefter, men fra Rentekammerets Side, især af Rentemester H. v. Støcken, udfoldedes der en ivrig Aktivitet for at begrænse Antallet af Sædegaarde, dog under stærk Modstand fra Jens Juel, der var en af de ledende indenfor Centraladministrationen, og hvis Rolle i denne Sag ikke var upaavirket af hans egen Stil-

ling som Godsejer. Resultatet blev en Forordning af 16/12 1682, der fastslog, at Sædegaardene for at være skattefri skulde være komplette, d. v. s. eje 200 Tdr. Hartkorn Bøndergods »inden to Mile ved Gaarden beliggende«. For at faa Del i Skattefriheden, skulde Hovedgaardene endvidere være »Grevelige og Friherlige Residensier, saa og Grevelige / Friherlige og Adelige Sædegaarde . . . som befindes at have været før Anno 1660 rette Adelige Sæde og Hovedgaarde«, men ikke »de afstandne Kongl. Slotte / Avls og Ladegaarde / samt andres Avls og Ladegaarde«, medmindre de havde faaet særligt kongeligt Privilegium paa Skattefrihed. Mindre adelige Sædegaarde fik en vis Frist til at komplettere deres Bøndergods.

Skattefriheden knyttedes herved til Gaarden og ikke som før 1660 til en bestemt Stand. Før 1682 havde kun adelige (ifølge deres gamle Privilegier) og Borgerne i København, hvis Privilegier af 1661 havde givet Byens Borgere adelige Rettigheder, haft Lov til at eje adeligt Gods, men i Januar 1682 fik uprivilegerede ogsaa Ret til at købe adelige Sædegaarde, dog uden de »Friheder og Herligheder«, som de privilegerede havde. Til disse uopnaelige Friheder har man dog — iflg. Danske Lov 5—3—20 — ikke regnet Skattefrihed af Sædegaarden.

Skattefriheden var tildels en Foræring een Gang for alle. Efterhaanden som Hartkornsskatterne blev en fast aarlig Byrde paa Jorden, maatte de indgaa i Ejendomspriserne, og modsat maatte det privilegerede Hartkorns Skattefrihed give en Værdiforhøjelse, der kunde indhøstes ved Salg af Gaarden, men derefter havde den ny Ejer en tilsvarende højere Købesum at forrente. I 1682 erklæredes det, at Ordningen af 1670 skyldtes Kongens »Allernaadigste Refleksion paa Proprietariernes Vilkaar ved Skattnes fulde Klarering af samtlige deres Gods øde og besatte«, og det er da ogsaa klart, at selv om Godsejerne havde vundet en vigtig Bastion tilbage, var der paa den anden Side af Regnskabet, deres Garanti for deres Fæsteres Skatter og Skattebetalingen af det øde Gods.

Allerede i det første Skattebrev fra 1662 fastslaas det, at Jorddrotten skal betale Skatterne af sit Gods. En Forordning af 28/4 1663 bestemte ganske vist, at ethvert Sogn for sig skulde klarere Skatterne, og det ser ud til, at Sognene derved blev gjort solidarisk ansvarlige for Skattebetalingen, dog med den vigtige Indskrænkning, at een Godsejers Bønder ikke skulde være ansvarlige for en andens. Men denne Ordning tabte snart sin Betydning og forsvandt lige som de Lægds mænd, den samme Forordning indførte til at kræve Skatterne op i Sognene, og som siden kun kendes paa Bornholm, hvor den gamle Matrikelordning fra før 1680-erne bevarede. Det afgørende blev, at Staten holdt sig til Godsejerne, der vel kunde forlægge den militære Eksekution for Skatterne til de

skyldige Bønder, der ikke vilde (eller kunde) betale deres Skat, men i sidste Instans selv maatte betale eller finde sig i at faa deres Gods beslaglagt. Godsejerne kunde dog lade en Del af deres Gods kontribuere for sig, og især for Strøgods, »alt det Jordegods, som ikke henhører under en Sædegaard, eller er samme over 2 Mile fraliggende«, gjaldt der lempelige Regler, hvor den sognevisse Ansvarlighed til Dels var bevaret: naar en Mand ejede enkelte Gaarde i et Sogn, beslaglagde Staten kun hans Gaarde i dette Sogn, hvis Skatterne fra dem ikke indgik, og militær Inddrivning heller ikke hjalp, og hans Bønder dør havde Ret til at optræde i Fællesskab, betale Skatten for den enkelte Synder blandt dem, der ikke gav Kejseren, hvad Kejserens var, og kunde saa siden tage Pant hos den forsømmelige.

I det 17. og Størstedelen af det 18. Aarhundrede var Godsejernes Skatteansvarlighed ikke blot en Formalitet, men en blodig Virkelighed. Som vi har set, var Landbrugets Indtjeningsmuligheder ikke store, og selv om det gik fremad fra 1730erne og 1740erne, var Fremgangen langsom og ustabil, mens Skatterne holdt sig paa et højt Plan i Forhold til Jordens Værdi. Lykkedes det end for det meste Godsejeren at faa i al Fald en Del af Bondeskatterne ind, maatte han meget hyppigt til Gengæld renoncere helt eller delvis paa Landgildeafgifterne, ja tit træde til med Laan af Sædekorn, naar Bønderne var i Knibe, for at deres Gaarde ikke skulde blive ruinerede. Laanene tog han vel tilbage med grove Renter, naar Høsten kom, men naar Landgilderestancerne havde hobet sig op, og Bonden var kommet helt bagud med sine Forpligtelser, maatte Godsejeren se sig om efter en frisk Mand. Fandt han ikke nogen Afløser — og det kunde ofte være svært, selv om Staten efterhaanden gav ham ypperlige Tvangsmidler (Landmilitzen, Stavnsbaandet) — sad han tilbage med en Ødegaard, som hverken gav Skatter eller Afgifter, men hvis Skatter han efter Skattelovens strenge Krav stadig skulde staa inde for. Nedlægge Gaarden og lægge Jorden under Sædegaarden, var en brugelig, men ulovlig Udvej.

Godsejernes Betaling af Skatterne af Ødegaardene var fastslaet allerede i det første Skattebrev. Godsejerne søgte undertiden at liste sig fra Ejendomsretten til dem, noget som Staten af al Magt modvirkede, samtidigt med at den anstregte sig for at blive sit eget kvit og søgte at opmuntre Folk til at overtage herreløse Ødegaarde. Paa en Maade kan hele Ordningen minde om Metoden ved den moderne Grundskyld, hvor Jordens øjeblikkelige Tilstand heller ikke er bestemmende for Vurderingen, som baseres paa, hvad Jorden vilde være værd i middelgod Kultur ved en middelstor Gaard, men selv om Princippet dengang som nu maatte virke ansporende for den driftige og vitterlig dengang fremmede Godsvejernes Iver efter at faa Gaardene besat, var Motivet da rent fiskalt: at

faa Skatter af al Jorden og hindre Underslæb, som en Sondring mellem ode og besat Gods naturligt vilde føre til.

Godsejernes Skatteansvarlighed var da langt fra nogen blot Formalitet, og Staten havde nu tilmed sikret sig, at Skattefriheden kun kom Godsjerne til Gode, hvis de havde større samlede Mængder Bøndergods at staa inde for. Den sociale og politiske Reaktion, der laa i 1670-Ordningen, er da sikkert af langt større Rækkevidde, end de finansielle Følger.

Da Overgangen fra Fæste til Selveje i Slutningen af det 18. Aarhundrede satte ind og, naturligvis vilde være blevet hæmmet stærkt, hvis Sædegaardsprivilegiet var faldet bort ved Salget, greb Regeringen ind og fastsatte (1769), at Skatteprivilegiet bevaredes uanset Bortsalget, mod at Godsejerne fortsat stod inde for de tidligere Fæsteres Skatter. Ved et Cirkulære ^{21/12} 1784 gaves der dog Sædegaardejerne Ret til at bortsælge uden Bibeholdelse af Skatteansvarligheden, men Cirkulæret ophævedes igen 1807 (^{23/1}).

1682-Forordningen medtager ogsaa udtrykkelig alle Grevers og Friherrers (Baroners) Hovedgaarde under Sædegaardsfriheden, men desuden havde disse fornemme Herrer i 1671 faaet Privilegium paa at have respektiv 300 og 100 Tdr. Hartkorn Bøndergods fri for Skatter »udi Henseende til den Depense og Omkostning som Greverne (resp. Fri-Herrerne) til deres Stand at føre / Os og Vores Hof til større lustre dagligen foraarsages at gøre«. Dette betød ikke, at Skatterne ikke kunde opkræves af Bønderne paa Frihedshartkornet, de gik blot til Lensbesidderen og ikke til Statskassen.

Et kraftigt Indhug i det almindelige skattepligtige Hartkorn blev der gjort, da mange af de bedste Bøndergaarde paa Krongodset 1670 blev udlagt til Rytterhold. Hver Normalgaard eller Rytterportion paa 8 Tdr. Hartkorn skulde underholde en Rytter — i Begyndelsen kunde det dog være Bonden selv eller hans Karl — med Varer og Penge til et samlet Beløb af 32 Rdl. aarligt og slap til Gengæld for Skatter, Landgilde, Hoveri etc. Det viste sig snart at være for tung en Byrde, især under Skaanske Krig, og for at undgaa Restancer foretoges Nedsættelser med ca. $\frac{1}{4}$ af det Hartkorn, Ryttergodset ansattes til ved Matriklen 1688. Ved Omlægninger og Tilkøb søgte man at bringe Gaardene op paa de normerede 8 Tdr. Hartkorn. Hartkornet var altsaa for saa vidt Basis for Portionspengene.

Ryttergodsets senere Udvidelse bragte yderligere Afgang i Hartkornsskatternes Omraade, men ved Skattelovene i 1732 gled alt Ryttergodset ind i det almindelige skattepligtige Hartkorn. En ren Pengeafgift blev for trykkende, naar Kornpriserne var nedadgaaende. Rytterne var ved

Frederik IV's Omlægninger flyttet fra Ryttergaardene til Kronens Lade-
gaarde, og i 1730erne for en stor Del derfra til Købstæderne.

Takket være de ny Indretninger i Christian V's første Regeringsaar
var det skattepligtige Hartkorn bragt ned med omtrent $\frac{1}{6}$.

Skattefri var ogsaa Købstadmarkerne. I 1680erne matrikuleredes de
for første Gang og takseredes i Hartkorn, men Beskatningen af dem
standsede allerede 1694. Præstegaardene var ligeledes med i Matriklen,
men beskattedes lige saa lidt som Præstetienden.

I Slutningen af det 18. Aarhundrede (1796) var Hartkornsbeløbene i
Danmark:

	<i>Ager og Eng</i>
	Tdr. Hrtk.
Kontribuerende	317.652
Hovedgaardstakst	33.602
Grevskabers og Friherrer's fri Hartk.	6.084
Gejstlighedens fri Hartk.	8.041
Rettens Betjentes fri Hartk.	77
Købstadsjords	5.432
Andet fri Hartkorn	3.771
	Summa.... 374.659

hvilket er et Par Tusind Tønder mere end i 1688.

Dertil kom saa Skovskyl (lidt under 5000 Tdr. Hartkorn) og Mølle-
skyl (lidt over 5000 Tdr. Hartkorn), samt Tiender (Kongetiender lidt
under 36.000 Tdr. Hartkorn og Kirketiender knapt 38.000 Tdr. Hartkorn).

I Slutningen af det 18. Aarhundrede og især ved Skatteloven 1802
inddroges det privilegerede Hartkorn i Beskatningen. 1802-Loven indførte
et helt nyt Grundlag for Skatterne, og for den privilegerede Jord an-
vendtes Hartkorn overhovedet ikke som Beregningsgrundlag, men 1818
vendte man tilbage til den gamle Matrikels Hartkornsansættelser baade
for uprilegeret og privilegeret Jord.

9. DE FASTE SKATTER.

Hartkornsskatterne til 1813.

Den første »Hilsen til Vorres kierre och tro Undersaatter« om en
Hartkornsskat udsendtes 1662. Skattebrevet, der er holdt i en faderlig
Tone, omtaler først de Anstregelser, der er udfoldet siden Arverege-
ringens Indførelse for at bringe Civiletaten »udi en god Skik« og for
at vedligeholde Militien »saavidt Vi den til Vore kære og tro Under-

saatters ønskelige Ro og Sikkerhed ved disse vanskelige og farlige Tiders Tilstand højt fornøden og umistelig eragter«. Man har endog paa Grund af Forarmelse ved Krigen og Misvækst reduceret Hæren, uanset disse farlige Tider vel ikke tillader det.

Derefter gaar Brevet over til selve Skatten. Den fastsættes til $\frac{2}{3}$ Rdl. pr. Tønde Hartkorn Ager og Eng og skal svares baade af Hovedgaarde og Bøndergaarde i 4 Terminer, altsaa for 3 Maaneder ad Gangen. Halvdelen skal betales i Penge, men den anden Halvdel maa erlægges »udi Landsens Vare, som er Rug, Malt, Byg, Gryn, Havre, Smør etc.« Den skulde betales til Militæret af Befalingsmanden (Amtmanden) for Krongodsets Vedkommende og af Jorddrotten for det private Gods. Der maa ikke finde nogen Afkortning Sted for øde og forarmet Gods. Denne Bestemmelse maatte særligt gaa ud over de krigs- og kriseramte Egne, hvor Procenten af forarmet Gods var højst, og den maatte ramme saa meget des haardere, som Hartkornet var beregnet efter de normale Tiders Ydelser. For at bøde paa Bestemmelsen greb man tilbage til Traditionerne fra før 1660: Amtmanden skulde »samme Contribution saaledes i mellem Vore egne Bønder og Tjenere ligne og proportionere, at det ene kan hjælpe paa det andet, som det . . . efter en hvers Vilkaar . . . bedst eragtes, mens endog det samme en hver Jorddrot . . . over sine Bønder og Tjenere være frie og tilladt, at en hver dertil nyder Hjælp, af alle, som bygge og bor, tjener eller sig opholder paa samme Gods saavel af Gadehuse, Husmænd, Inderster, Tjeneste Karle og Tjeneste Dreng, og hvo som ellers noget formaar til samme Contribution at hjælpe, være sig hvem det være eller tilhøre kan«. Det møjsommeligt udført Matrikelarbejde fik saaledes tilsyneladende en beskeden Plads i Skatteordningen: paa Grundlag af Matriklen fastsloges vel de enkelte Godsomraaders Skatter, men dens videre Anvendelse laa i de lokale Embedsmænds og Godsejeres Hænder. Det maatte være nærliggende for dem at lade de velstillede betale for de fattige, som i gamle Dage, og det var jo saadan set i al Almindelighed en udmærket Beskatningsregel, som nærmede Hartkornsskatten til en Formue- og Indtægtsskat, som Datiden ikke kendte i normale Tider, men der er dertil at sige, at en Ligning paa tilfældige og ofte ganske smaa Omraader maatte føre til uretfærdige og vilkaarlige Resultater. Det kan ogsaa ses, at man paa nogle Godser har været klar over dette, og i Stedet for at lade den rige betale for den fattige har sat Satserne for Skatten noget højere, end Skattelovene krævede, for at have noget at løbe paa. Godsejer Ludvig Holberg erklærer i en af sine Epistler aabent, at han især er god mod de velhavende blandt sine Bønder. Velhavende vil nemlig sige duelig, »saasom Bønder gemenligen intet arve«. »Og tager jeg mig nøje Vare for, ikke at lægge større Byrde paa en rig end paa

en fattig Bonde«. Det er et falsk og skadeligt Principium at lægge størst Byrde paa den, som bedst kan taale at bære den, »saasom de fattige derved styrkes udi deres Dovenhed, og de velhavende tabe Lyst til Arbejde, som de mærke at blive dem til Skade«. De onde Følger vilde blive, »at en arbejdsom og duelig Mand fordømmer sin Flittighed, paa hvilken ligesom Straf lægges, og græmmer sig ved, at han skal bære Byrder for sin Nabo, efterdi han haver slæbet og arbejdet, medens den anden haver drukket og sovet«. Holberg vilde næppe have været Tilhænger af progressive Indkomstskatter, og fra disses Modstandere vil tilsvarende Argumenter næppe være ukendte.

Et væsentligt Moment i Ligningsbestemmelserne har dog sikkert været Godsejernes Ret til at inddrage Godsets andre Beboere under Beskatningen. Tabet paa det øde Gods og paa forarmede Fæstere kunde han i Kraft af denne Bestemmelse søge dækket ved Hjælpeskat af Husmænd og andre Beboere af Godsomraadet. Husmandspengene fastsloges senere ogsaa for det kgl. Gods (1681). Der var dér det særlige Forhold, at Staten ikke kunde gøre nogen ansvarlig for Skatterne. Ligningen dér skulde da sikre mod for store Restancer, men de store Skattekrav medførte, at Staten — som andre Godsejere — maatte give Afslag i Jordebogsafgifterne for at faa Skatterne ind, eller se Restancerne løbe op paa dette Omraade i Stedet.

Det første Skattebrev slutter med en Foræring til Skatteyderne: til Gengæld for den ny Skat skulde Indkvartering, Konsumtion og Græspenge paa Landet være ophævet.

Saadan saa altsaa en Skattelov for 200 Aar siden ud. Efter Skattebrevets Adresse (her: alle Undersaatterne) følger før selve Skattebestemmelserne en udførlig Beretning om, hvad der har ført til Udstedelsen, og om Skattens militære Bestemmelse. Ofte faar Indledningen blot Karakter af nogle beklagende Ord. Ved de faste Skatter svinder den fra Christian VI's Tid ind til en fyndig Meddelelse om, at »Vi allernaadigst have fundet for godt at paabyde denne Skat«, men de ekstraordinære og uregelmæssige Byrder optræder stadigt med en vis Motivering. Efter den gamle Skatteteori skulde hver Skat have sin retfærdige Aarsag og anvendes til bestemte angivne Formaal. Ogsaa i moderne Tid har det jo for øvrigt været paa Tale at motivere Skatterne ved at angive deres Formaal og Anvendelse paa Skattebilletterne.

Endnu samme Aar — 1662 — spaltedes denne Skat i sine to naturlige Bestanddele. Der udgik et Skattebrev om en Kornskat — ogsaa til militære Formaal — og samtidig omsattes det meste af den første Skat til Pengebeløb. I Skattebrevet det følgende Aar er der ikke mere Tale om at betale dels Korn, dels Penge. Matrikelskatten var blevet en ren Pengeskat.

Matrikelskatten.

Matrikelskattens Historie er i store Træk den, at Skatten endnu i det 17. Aarhundrede ikke laa fast, især fordi den i sig optog en Række andre faste Byrder. Først i 1692 var Udviklingen afsluttet, og i de følgende Aar kom der aarligt fælles Skatteforordninger for hele dette Komplex (dog stadigt med Opregning af de enkelte Bestanddele), indtil de i 1746 paa-bødes een Gang for alle og derefter var uændrede til den store Skatte-reform 1813.

For Matrikelskatten kom der allerede 1663 en vigtig Tillægsbestem-melse, idet Godsejerne fik Lov til at afkræve Selvejrbønderne paa deres Gods en Hjælpskat. Følgen blev, at Selvejergaardene til Dels udelodes af 1664-Matriklen, og deres Skatteforhold blev ikke generelt ordnet før 1683, da Selvejerne fik Ordre til at betale fuld Skat til Staten lige fra 1680. Det var umuligt for de fleste af dem, og de maatte da gaa fra Gaarden eller tage den i Fæste. Selvejergaardene bragtes derved ned til et Minimum.

Den første Gang, Matrikelskatten betaltes, var den paa 64 Skilling (4 Mark) pr. Td. Hartkorn, men i Slutningen af 1660erne naaede den op paa 96 Skilling (1 Rdl.). Da der 1670 indførtes Sognerytterordning, fik Landet til Gengæld Afslag paa $\frac{1}{4}$ i Matrikelskatten, men allerede 4 Aar efter sattes den igen op til 1 Rdl. og i 1676 til $1\frac{1}{2}$ (incl. Soldaterhold-penge: 2 Rdl.); med Skaanske Krigs Ophør reduceredes Skatten (incl. Soldaterhold og Rostjeneste) til $1\frac{1}{2}$ Rdl., og dette blev derefter staaende.

Matrikelskatten svaredes med et lavere Beløb (1 Rdl.) af Skov- og Mølleskyldshartkorn end af Ager- og Enghartkorn, mens Konge- og Kirketiendehartkorn kun svarede 1 Mark (16 Skilling) aarligt.

Matrikelskatteforordningerne kom som Regel i December (eller Ja-nuar) og gjaldt for følgende (resp. indeværende Aar). Matrikelskatten skulde betales forud til 4 Terminer og kaldtes derfor ogsaa *Kvartalsskat*. Oprindelig krævedes $\frac{1}{4}$ hvert Kvartal, men fra 1689 skulde der i Januar og Oktober svares højere Summer end i April og Juli, fordi Bønderne i Vinterkvartalerne efter Høsten havde flere Penge til Raadighed. Skat-ten skulde betales den første i hver af Kvartalsmaanederne, oprindelig med 14 Dages Frist. Senere (fra 1680) var Fristen 3 Uger og fra 1682 an-gives Terminen blot til den 21. i de 4 Maaneder.

Den første Byrde, der absorberedes, var *Soldaterhold*. Udskrivningen af Bondesoldater begyndte under Christian IV, uden at Hans Majestæt iøvrigt kan tillægges nogen særlig Fortjeneste paa dette Omraade. Han foretrak saa afgjort hvervede Soldater af Faget, mens Rigsraadet pegede paa det svenske Forbillede og for at undgaa de høje Ekstraskatter lige saa afgjort vilde udvikle en national og billigere Hær. Der var dog næ-

sten altid i de Ordninger, der gennemførtes, gjort Undtagelse for Adelsgodset; kun i Nødssituationer (1624—25 og 1627) bevilligedes ogsaa Soldater af det. Ellers laa Byrden kun paa Krongodset, gejstligt Gods og Selvejerne. Først i 1663 inddroges alt Jordegods under Udskrivningen, dog undtoges det øde Gods indtil 1673, da ogsaa det kom med, mod at Lægden, der skulde stille 1 Mand, forhøjedes fra 60 til 70 Tdr. Hartkorn.

Soldaternes Underhold og Lønning paahvilede Lægdet. Denne Byrde voldte saa store Vanskeligheder og indgik saa uregelmæssigt, at man 1676, da Krigstiden medførte, at man gik over til at lønne de udskrevne Regimenter ligesom de hvervede, paalagde det upriviligerede Hartkorn Soldaterholdspenge i Stedet. 1679 efter Fredsslutningen med Sverige sattes Afgiften til 32 Skilling pr. Td. Hartkorn. Skatten skulde betales sammen med Matrikelskatten og optoges i de aarlige Matrikel-skatteforordninger.

Adelen havde i 1661 i sine Privilegier faaet Frihed for *Rostjeneste* i 10 Aar, men allerede i 1666, da Landet kom i Krig med England, indførtes den igen. Der skulde svares en fuldtudrustet Rytter (Værdi: 40 Rdl.) af Lægd paa 300 Tdr. Hartkorn, og det maanedlige Underhold sattes til 7 Rdl. Godsejerne skulde selv udrede denne Byrde og maatte ikke lægge den over paa Bønderne. Den største Godsejer i Lægdet skulde stille Rytteren, og de øvrige skulde yde ham Hjælp efter deres Hartkorn, men var vist nok ikke særligt flinke til at opfylde denne Pligt.

Fra 1669 ophørte Udskrivningen, men 1673 og 74 kom der nye Forordninger om Rostjeneste under megen Sukken fra de høje Kollegieherrer, der selv var Godsejere og gerne vilde have været af med den Bestemmelse, at Byrden ikke maatte overvælttes paa Bønderne, og have Sædegaardens Hartkorn fritaget for Byrden som ved de andre Hartkornsbyrder. En Rytter med Mundering ansattes nu til 45 Rdl. foruden Penge til Pistoler og Underholdet af Rytterne.

Ved Hærreduktionen efter Skaanske Krig opgav man helt Rostjenssten og erstattede den med en Skat paa 1 Mark aarligt af hver Td. Hartkorn; den skulde stadigt ydes af Godsejerne selv »foruden Bønderne i ringeste Maader derfor noget at paalægge eller besværges«.

I Slutningen af Aarhundredet opslugte Matrikelskatten helt Soldaterholdspenge og Rostjeneste, og dermed forsvandt ogsaa Forbudet mod Rostjenssteskattens Overvæltning paa Bønderne.

Rytterhold eller Sogneryttere var indført i 1670. Et stort og et lille Sogn lagdes sammen til et Lægd, der skulde underholde en Rytter. Underholdet bestod foruden i en Bolig i Naturalieydelser og en Sum Penge, tilsammen 48 Rdl. aarligt af Lægd paa ca. 400 Tdr. Hartkorn. 1680 sattes Afgifterne til Rytterne noget ned, og 1684 bestemtes det, at man gerne maatte yde Rytteren Penge alene, nemlig 1 Skilling maanedlig pr. Td.

Hartkorn foruden Bolig og en Hest. Da det viste sig, at 1 Skilling »ej nær kan tilstrække, haver Vi allernaadigst maat resolve endnu en Skilling... at paabyde«, og der tales nu ikke mere om, at man ogsaa kan yde Underholdet i Naturalier. I de følgende Aar henvises der til denne Bestemmelse i Skatteforordningerne, og i 1692 indgaar Skatten i Skatteforordningen sammen med de andre Matrikelskatter, men nævnes fortsat for sig selv med sin særlige Sats: 24 Skilling aarligt pr. Td. Hartkorn, hvad enten det er Ager og Eng eller Skov- og Mølleskyld, mens Tien-derne helt slap for denne Skat.

Endelig var der *Okse- og Flæskeskatten*. Det var en ærværdig Skat med Aner helt tilbage i Middelalderen. I det 16. og 17. Aarhundrede krævedes Madskatter til Hærens Underhold og Flaadens Proviantering i Krigstid, eller naar Landet af en eller anden Grund foretog Rustning. De bestod af Korn, Flæsk, Oksekød, Smør og eventuelt Øl.

I Februar 1666 var der vel ikke Krig, men den stod for Døren og udbrød senere paa Aaret (Krigen med England 1666—67), og Forordningen taler da ogsaa om, at »disse vanskelige Tidens Conjunktur giver Os Aarsag i Tide« at sørge for Landets Forsvar, hvortil man »uomgængelig behøver en Andel Magasin til Vores Flaades Udrustning«. Skatten paalægges nu selvfølgelig Hartkornet: af Lægder paa 200 Tdr. Hartkorn skal gives »En god Oxe / som er tjenlig til at slagtes og fem Lispund røget Flæsk«; Flæsket kan dog erstattes med en Afgift i Penge. Af Lolland-Falster og Møen skal der leveres Ærter og ikke Flæsk. Derved havde man sikret sig begge Ingredienser til alle Tidens Matrosret: Ærter og Flæsk. Paa Sjælland fik man foreløbig sin Okse med hjem igen i afmærket Stand til videre Fodring Vinteren over i Lægdet, men ellers slagtedes Okserne paa de forskellige Leveringssteder og nedsaltedes; Salt og Tønder leveredes af Købstæderne.

Bornholm fik et særligt Skattebrev: der skulde man yde 1 Td. Smør af 200 Tdr. Hartkorn.

Senere paa Aaret optraadte Skatteokserne og Skatteflæsket sammen med en Kornskat til Søetaten i et aabent Brev om »Proviantskatten off-fer ald Danmarck«, og fra 1674 indgik ogsaa Kornskatterne til Magasinerne og Landetaten i Proviantskatteforordningen.

Allerede 1666 tillades det at ombytte ogsaa Okserne med Penge (12 Slettedaler d. v. s. 8 Rdl.), og Ærterne skaffes fra 1670 sammen med Kornskatten. 1672 gik man over til at forlange Penge i Stedet for Okser og Flæsk overalt, for derved at undgaa Besværet med Slagtning og Saltning, og samtidig omsattes ogsaa Købstædernes Saltydelse til Penge. Det samlede Beløb i Okse- og Flæskeskat blev 10 Rdl. pr. Lægd eller $4\frac{1}{5}$ Skilling pr. Td. Hartkorn. 1683 sattes den op til 12 Skilling pr. Td. Hartkorn, og denne Sats fastholdtes siden. Den var ens for Ager og Eng, Skov- og

Mølleskyld og svaredes ikke af Tienderne. 1692 indgik Okse- og Flæskeskatten i Forordningen »om Skattnernes Paabud af Jordegods udi Danmark« sammen med de andre Pengeskatter af Hartkornet, men den nævnes stadig særskilt med sin faste Sats, 12 Skilling pr. Td. Hartkorn.

Proviantskatten havde fra gammel Tid oftest været en Krigsskat. Men da hele Landet jublede over Freden i Breda med England 1667 i glad Forventning om Skattelettelse, kønedes Glæden betydeligt, da denne Skat fortsatte, og snart blot motiveredes med at den »til Vores Flaades kontinuerlig Underholdning fremdeles u-omgængelig behøves«. Flaaden eller Dele af den udrustedes nu ogsaa i Fredstid, og Holmens faste Stok skulde have sine faste Rationer.

Sammendragningen af Pengeskatterne paa Hartkornet i een Forordning gennemførtes ved *Forordningen af 5/1 1692* trods Uvilje i Kammerkollegiet, der fandt, at der allerede var vist Skatteyderne tilstrækkelig Hensyn. Maaske stammer Ideen fra Chr. Siegfried v. Plessen, der kort efter overtog Ledelsen af Finanserne, men i al Fald var Christian V selv meget ivrig for denne Lettelse, der ikke kostede Statskassen noget. Hensigten var »Almuen til Forlettelse paa Rejser til Amtstuen / og paa oftere hellers tilfaldende Execution« at lade Bonden svare Pengeskattnernes samlede Beløb til Matrikelskattens Kvartalsterminer, stadig med vekslende Satser som i 1689 for Matrikelskatten »efter den Proportion, som sig bedst bekvemmer med Bondens Lejlighed at gøre sine Varer udi Penge«. Ogsaa rent administrativt var det en Lettelse at blive fri for de ustandselige Oprævninger og Eksekutioner til Inddrivelse af Skattnerne. Selve Satserne ændredes ikke, og det samlede Beløb blev da 11 Mark 4 Skilling pr. Td. Hartkorn Ager og Eng, 8 Mark og 4 Skilling af Skov- og Mølleskyld og af Konge- og Kirketiender 1 Mark pr. Td. Hartkorn.

Med 1692-Forordningen var Hartkornsskatten i Penge i Virkeligheden fastlagt til dens Omdannelse 1813.

I 1746 paabødes Skatten »saavel for tilkommende Aar 1747, som og fremdeles for de efterfølgende Aaringer, indtil Vi anderledes Allernaadigst til sige«, og dermed ophører de aarlige Skatteforordninger.

Kornskat

For et kornproducerende Land som Danmark maatte det være en nærliggende Ting at betale Skatter i Korn, saalænge Pengeøkonomi ikke var trængt igennem.

Allerede i den tidlige Middelalder havde den katolske Kirke faaet gennemført, at hver tiende Neg af det indhøstede Korn »i Kjærven«, d. v. s. mens det endnu stod opstillet i Traver paa Marken, skulde svares til kirkelige Formaal, og denne Tiendebyrde blev liggende paa Bon-

dejorden ogsaa efter Reformationen, da $\frac{1}{3}$ af Tienden (Bispetienden) inddroges af Kronen og blev til Kongetiende, mens Adelens Hovedgaarde lige før Reformationen — 1527 — helt slap for Tiende. Lige til den frivillige Tiendeafløsning i 1894 og den tvungne i 1903 var Størstedelen af Danmarks Jord tiendepligtig.

Var det naturligt for Skatteyderne endnu i det 17. og 18. Aarhundrede at svare Skat i Korn, rimede det lige saa udmærket med Statens Behov. Den havde Brug for store Mængder Korn til Holmens Folk, der overvejende fik Løn i Naturalier, Rug til Brød til den hvervede Hær, Rug og Byg til de norske Minedistrikter og siden ogsaa til de almindelige Forraadsmagasiner rundt om i Norge, Havre til Statens Arbejdsheste, Stutterier og Staldetaten. Derudover havde Staten Brug for store Fouragemængder (Havre, Hø og Halm) til Kavalleriet, men Behovet her kunde — i al Fald i Fredstider — dækkes af Ryttergodset indtil Hærreformerne i 1760erne og Godsets Realisation. Siden paalagdes ogsaa disse Leverancer Hartkornet.

Statens Behov vekslede med Militærordningerne, men især var selve Høstudbyttet og Kornpriserne underkastet saa vekslende Vilkaar, at Kornskatten maatte have vanskeligt ved at komme i fast Leje. Der blev gjort talrige Forsøg paa Fastlægning, men det varede aldrig lang Tid, før Rammerne sprængtes. For Bondebefolkningen var den stadige Skiften i Bestemmelser og Satser ubekvem, men for Staten var det naturligvis en Fordel at kunne lade Skatten svinge efter Markedsforholdene for Korn. Et af de store Problemer ved Kornskatten var dens Oppebørsel, der medførte Bryderier baade for Skatteydere og Oppebørselsbetjente. Kontrollen med de leverede Kornvarers Værdi og Omfang førte en Strøm af Kævlerier med sig.

Skattebreve, der krævede Korn- og Proviandydelser, var hyppige under Christian IV og fandtes ogsaa i 1650erne.

Skattebrevet 4/7 1662 krævede — som vi har set — Kornydelse og 21/10 samme Aar kom et Skattebrev om en Kornskat, idet Hans Majestæt havde overvejet, at den paabudne Skat til Landets Defension næppe slog til til Militzen og slet ikke til Flaaden og Magasinerne. Til disse paabødes nu baade af øde og besat Gods een Skæppe Korn (halvt Rug og halvt Byg) af hver Tønde Hartkorn.

Skæppekornsskatten kom igen de to følgende Aar, dog uden Angivelse af Formaal, og maatte da efter Behag betales i Korn eller Penge (en Tønde Korn sattes lig 2 Rdl.), mens man 1665 nøjedes med $\frac{1}{2}$ Skæppe Rug til Fæstningerne.

Grundlæggende for Fremtiden blev det aabne Brev af 11/11 1666 om Proviantskatten over al Danmark. Dette Skattebrev indførte Okse- og Flæskeskatten, men krævede desforuden $\frac{1}{2}$ Skæppe Rug af Jylland,

$\frac{1}{2}$ Skæppe Byg af Fyn og Sjælland, $\frac{1}{2}$ Skæppe Ærter af Sydhavsøerne, alt til Søetaten, ligesom Okserne og Flæsket. I denne Forordning var da alle Skatterne til Flaaden samlet, men da man fra 1672 genoptog Skæppekornskatten, nu til Landmilitzens Magasiner, faldt det snart naturligt at rykke den ind i de Skatteforordninger, der indeholdt de andre Naturalieskatter. Det skete allerede 1674, og derefter gik de Side om Side i samme Forordning, indtil man 1677 slog dem helt sammen. 1691 forsvandt Okse- og Flæskeskatten af Proviantsskatteforordningen og rykkede 1692 ind i Pengeskatsforordningen, og dermed var Delingen efter Skatternes Formaal (Land- eller Søetat) afløst af en Deling efter Skatternes Art (Korn eller Penge).

Skatten svaredes oprindelig som de andre Hartkornsskatter af alt Hartkorn, men efterhaanden indsnævredes dens Omraade ligesom deres.

1685 indrykkedes den Bestemmelse, at Skov- og Mølleskyld »ikkun for Halvdelen af deres Hartkorn denne Gang svare skal«, og dette holdt sig, selv om »denne Gang« først blev strøget 1696. Tiender undtoges udtrykkeligt fra 1720.

Skatten blev udskrevet om Efteraaret. Betalingsterminerne veksledes stærkt, som oftest skulde Skatten dog i den første Tid svares inden Mortensdag i det Aar, Skatteforordningen udstedtes. Siden fastsattes 2 Terminer, den første kort Tid efter Lovens Publikation, den anden som Regel 15. Januar i det følgende Aar. Krævedes der Penge, var 1. Termin i Aarets Slutning og den anden sædvanligvis i Marts i det følgende Aar, maaske fordi Staten gjorde sine afsluttende Kornindkøb i denne Maaned.

Foruden Spørgsmaalet om Kornskattens Størrelse er der ved den det særlige Problem, om den maatte afregnes i Penge eller skulde ydes in natura. De to Ting hører nøje sammen, og en samlet kronologisk Gennemgang er derfor nødvendig.

Indtil 1676 krævedes $\frac{1}{2}$ Skæppe Korn (Rug i Jylland, Byg fra Øerne og Ærter fra Lolland) til Søetaten og 1 Skæppe Korn til Landetaten. Undertiden har man maattet betale i Penge. Det tillodes udtrykkeligt 1663, da Afløsningstaksten dog laa betydelig over Kapitelstaksterner. Betalte man i Penge, slap man for Besværet med Tilkørsel, Kontrol etc., men maatte altsaa til Gengæld spytte kraftigere i Bøssen. Af Forordningerne 1670 og især 1672 fremgaar, at man ogsaa senere har kunnet betale i Penge, selv om Lovene ikke giver nøjere Bestemmelser herom.

Under den skaanske Krig steg Statens Kornbehov, og da Hans Majestæt ikke tvivlede paa »at bemeldte vore Undersaatter jo med ydmyg og taknemlige Hjerter erkende den lykkelige Fremgang, som deraf er fulget udi vores retmæssige Vaabens mærkelige Progresser, som den allerhøjeste Guds evigprisende Almagt og u-endelige Godhed os hid

indtil med velsignet haver«, paalagdes 1676 foruden den normale Proviantskat flere Ekstrakornskatter. Disse Ekstrakornskatter lagdes især paa Godsejerne, der fik strenge Ordre til ikke at overvælde dem paa deres »underhavende Bønder og Tjenere« — hvad de alligevel gjorde —, men Skatten svarede kun for Bondehartkornet, ikke for Sædegaardens Hartkorn.

Resultatet blev, at Satserne i Proviantskatteforordningerne fra 1677 ikke mere ligger fast. De er gaaet betydeligt i Vejret — af Sjælland krævedes saaledes i dette Aar 1 Skæppe Rug, 1½ Skæppe Byg, 1½ Skæppe Havre pr. Td. Hartkorn — og der er ikke mere noget Tegn paa, at Kornydelsen har kunnet afløses med en Pengeafgift. Satserne svinger stærkt og er forskellige for de enkelte Landsdele. Af Jylland, og især Vestjylland, krævedes meget sjældent Byg, men desmere Rug og Havre, af Sjælland alle tre Kornsorter og af Sydøerne ogsaa Ærter. Efter Krigen krævedes betydeligt mindre, men Nedgangen var ikke varig: Situationen i Europa var stadig spændt, og Nedrustning kunde derfor ikke finde Sted. Desuden slog man fra 1681 ind paa at oprette Kornmagasiner som Reservecfond baade for Militær og Civilbefolkning.

1687 og til dels i 1693 tillodes Afløsning efter Kapitelstaksterne, og fra 1695 søgte man at finde frem til en Løsning, der sparede Undersaatterne for Besværet med Naturalieydelsen og dog sikrede Staten det nødvendige Korn eller de nødvendige Penge til Kornkøb. 1695 maatte man betale i Penge »efter Markedsgang« til en Gennemsnitstakst, fastsat af Stiftamtmand, Magistrater »og en Del af de bedste (d. v. s. bedst situerede) Borgere« efter Priserne i Stiftets 3 største Byer.

1696 søgte Staten at sikre sig, at den fastsatte Takst kom til at svare til den Pris, der maatte betales ved Indkøb til Statens Magasiner. Strafbestemmelser skulde hindre, at Embedsmændene lod Kornstaksten stige »formedelst at de med de sælgende direkte eller indirekte interessere«.

Forordningen for det følgende Aar forlod dette System og fastslog blot, at det stod Skatteyderne frit for at »akkordere med Betjenterne / om de det for en vis Pris paa deres Vegne ville levere«. Dog kunde Rentekamret gøre »tilbørlig Forandring« i Priserne.

Næste Aar prøvedes et nyt Eksperiment. Grundlaget skulde nu være Kapitelstaksterne, men da disse ofte meddeltes senere end Kornskattens Forfaldsterminer, skulde der betales bestemte Forskud pr. Tønde Korn, og Afregning siden finde Sted.

1698 skulde Skatteyderne forhandle om Prisen med Rentekammer og Militærets finansielle Organ, Generalkommissariatet.

Endnu 1699 gjorde man et sidste Forsøg, idet Afløsningstaksterne fastsloges i selve Forordningen, men Aar 1700 opgav man Afløsningen helt.

1703 paabød man Kornskatten i Penge »af sær bevægede Aarsager« — Kornmagasinerne var fyldt — og for at sublevare Vores kære og tro Undersaatter . . . udi en og anden Post, som ved Skattekornets Leverance forefalder«. En lignende Glæde paa Undersaatternes Vegne viser Staten, naar den senere undertiden kunde »befri dem fra den Besværing, som følger med Skatte-Kornets Ydelse in natura, med Kørselen til Magasinerne, adskillige Tvistigheder angaaende Kornets Maaling, og lang Ophold med videre«. Skatten sattes 1703 til 3 Mark i Penge, ikke svarende til Kornets Markedspris, men betydeligt »allernaadigst modereret«. Dette skete atter 1707 og 1708, men ellers maatte Undersaatterne have Besværet.

1711 begynder man atter at eksperimentere med Afløsning, idet Skatteyderne maatte vælge mellem Kornydelsen og 3 Mark i Penge. Undersaatterne, der for Sjællands Vedkommende kunde tjene mellem 2 og 3 Mark pr. Td. Hartkorn ved at svare i Penge, var ikke sene til at bestemme sig. Regeringen havde alligevel — »i nærværende Krigs-Tider« — Brug for Kornet og maatte tiltræde Tilbagetoget. En ny Forordning lod det allernaadigst forblive ved den trufne Ordning, men krævede i Stedet Kornleverancer af alt Ager- og Engshartkorn, ogsaa af Hovedgaardene, omtrent i samme Omfang som i Kornskatteforordningen 2 Maaneder forinden, men dog mod Betaling efter Takster, der nærmest svarede til de relativt lave jyske Kapitaltakster. 1712 var man blevet forsigtigere og fastsatte i Forordningen særlige Afløsningstakster, der som Helhed laa betydelig over Kapitelstaksterne, og derefter ophører Afløsningen atter.

Iøvrigt medførte Krigen, der brød ud igen 1709 en kraftig Vækst i Satterne. I 1719 skulde Sjælland og Fyn saaledes svare $2\frac{1}{4}$ Skæppe Rug, 2 Skæpper Byg og $1\frac{1}{2}$ Skæppe Havre, og da Halvdelen af Rugen og al Havren paa Grund af Misvækst skulde svares i Penge efter særlige Takster, maatte der udredes 3 Mark $10\frac{1}{2}$ Sk. foruden Byggen og Halvdelen af Rugen. Aaret efter udskreves Kornskatten som en ren Pengeskat, nemlig 7 Mark, deraf dog 5 Mark i de Pengesedler, Krigen delvis havde været finansieret med, og hvis Kurs var ret lav.

1721 fastsattes Kornskatten til 1 Rdl. 12 Skill. pr. Td. Hartkorn, saaledes at den sammen med Matrikelskatten udgjorde 3 Rdl. Skatten betales dels i Korn, dels i Penge. Staten paalagde Hartkornet at yde de Kornmængder, den behøvede udover Krongodset Landgilde og Leverancerne fra Ryttergodset (der fik Betaling efter Kapitelstakst); det Korn, der paalagdes Hartkornet, omregnedes i Penge efter Markedspris, og hvad der da resterode i 1 Rdl. 12 Skill., paalagdes Hartkornet som Pengeskat. Undertiden maatte Skatteyderne dog betale mere end 1 Rdl. 12 Skill., saaledes maatte Sjællænderne i 1726 svare Korn til en

Værdi af 134½ Skill. pr. Td. Hartkorn foruden 46 Skill. i Penge, d. v. s. ialt 72½ Skill. mere end normalt. 1722 og 1724 krævedes alene Pengeafgift.

Den stadige Skiften i Forholdet mellem Korn og Penge beroede da ingenlunde paa en hensynsfuld Statsledelses Afvejen af, hvad der maatte falde lettest for Undersaatterne under de vekslende økonomiske Konjunkturer. For Skatteyderne saa det snarere ud som det modsatte. »Naar nu Kornet er let, at Bonden næppe kan sælge uden for megen ringe Pris, da skal der gives mange Penge og maadelig Korn; naar der er Misvækst og lidet Korn, da skal der gives meget Korn og noget mindre Penge,« siger den jyske Godsejer J. Bille 1730.

Med Konge- og Regeringsskiftet 1730 fulgte en Mildnelse i Skattebyrden.

Selve Systemet bevaredes, men Skatten, der allerede var nedsat 1730, var fra 1731 fastsat til 4 Mark og 12 Skill., d. v. s. den var sat ned med 2 Mark. Fra 1731 til 1735 havde man Lov til at svare hele Skatten i Penge, men herefter hørte Tilladelsen op, bortset fra Christian VI's sidste 2 Regeringsaar. I 1744 udskreves den som ren Pengeskat.

At Skatten var sat til en bestemt Pengesum betød ikke, at den laa fast. Staten arbejdede nemlig med en fast Omregningstakst (1 Rdl. 64 Skill., 1 Rdl. 32 Skill. og 64 Skill. pr. Tønde Rug, Byg og Havre), og denne laa vel som Regel i 1730erne over de faktiske Priser og gav derved Staten Tab, men da Kornprisen steg fra omkring 1740, var det Skatteyderne, der tabte. I 1740 indvandt Staten f. Eks. 57 Skill. pr. Td. Hartkorn paa Sjælland og Aaret efter godt 43 Skill. (beregnet efter Kapitelstaksten).

1736—39 var Skattebeløbet nedsat, det første Aar svarede den til 70 Skill. efter Omregningstaksten, de tre følgende Aar til 66 Skill., som betaltes i Korn og Penge, mens Statsstyrelsen samtidig — med negativt Resultat — overvejede paany at nedsætte Skatterne permanent. 1743 var Satsen paa Grund af Rustningerne mod Sverige 174 Skill., der helt svarede i Korn, men 64 Skill. maatte fradrages i det følgende Aars Matrikelskat.

1748 sattes Omregningstaksten et godt Stykke i Vejret (til 2 Rdl., 1 Rdl. 48 Sk. og 80 Skill.), men Kornprisen steg endnu mere og laa fra 1760erne næsten altid over Taksten; Skattens Størrelse afgang da fortsat af Kornpriserne og af, hvor stort et Kontingent, der blev udskrevet i Korn. Afløsning var stadig ikke tilladt, og kun i ganske enkelte Aar (1763, 1764) krævedes Skatten i Penge alene. Staten behøvede sit Korn, og efter at Leverancerne fra Ryttergodset helt var ophørt efter Kron-godssalgene i 1760erne kunde Staten kun faa sit Behov dækket ved

Kornskatten, hvis den ikke vilde købe paa det fri Marked, og det indbød hverken Markedsforhold eller Statens finansielle Stilling til.

I 1791 vovede man det store Spring og omregnede Kornskatten til en fast Pengesum, der nu paabødes een Gang for alle. Foruden de sædvanlige Anker mod Naturalieydelseerne, Oppebørselsvanskelighederne, der var store for alle Parter trods de omfattende Regulativer for Afleveringen, Kornets Kvalitet, Maaling etc. og det, at Skatten var ekstra trykkende i daarlige Aar, og vilkaarligt fordelt paa de enkelte Egne, som kunde risikere at skulle svare det hele eller Størstedelen i Korn eller være heldige og slippe med rene Pengeydelser, var der kommet noget nyt til: Liberalismen var ved at vinde frem i Regeringens Politik, og man haabede ved Nyordningen at bidrage til Kornhandelens Oplivelse ved den Konkurrence, som Statens Licitationer af de sædvanlige Kornleverancer vilde give Anledning til.

Allerede Struensee, hvis Politik paa saa mange Maader var beslægtet med den, der blev raadende efter 1784, havde forsøgt sig i denne Retning, men maatte opgive og udskrive Skatten in natura 1771.

Skatten sattes 1791 til 1 Rdl. 20 Skill. pr. Td. Hartkorn, en Sum der var udregnet paa Grundlag af de sidste 20 Aars Kapitelstakster.

Det viste sig dog snart, at Ordningen var uholdbar, selv om Staten ved Omregningen skaffede sig en øjeblikkelig Fordel ved at slippe for Udgifterne til Transport, Oplag m. m. Prisstigningen, til Dels af inflatorisk Karakter, gik sin Gang, og det blev umuligt for Staten at faa Kornskatpengene til at slaa til ved Indkøbet. 1795 og 1800 krævedes Pligtaflevering af bestemte Kvanta Korn, »da de ved den senest afholdte Licitation budne Priser paa en Del af de Kornvarer, som til Vores Tjeneste for det næstkommende Aar behøves leverede, have saa meget oversteget de forhen i lige Tilfælde antagne Priser, at Anskaffelsen af disse Kornvare paa denne Maade vilde blive altfor byrdefuld for Vores Kasse, der i det Hele har tabt ved Ophævelsen af Kornskattens Ydelse in natura, ... og desuden ved forebemeldte Licitation ... aldeles intet Bud er sket«. Prisen for det leverede Korn sattes langt under Kapitelstaksterne.

1803 omlagdes den besværlige Skat igen. Kornet skaffedes stadigvæk paa det fri Marked, men Omkostningerne herved repareredes paa det skattepligtige Hartkorn, saaledes at man fast betalte 80 Skill. pr. Td. Hartkorn sammen med Oktoberkvarantalsskatten, mens Resten af Skatten aarligt bekendtgjordes i en Plakat midt i det følgende Aar. Den Mængde Korn, hvis Anskaffelsesomkostninger paalignedes Hartkornet, maatte dog ved Omregning i Penge efter 1748-Taksten ikke overstige de een Gang fastslaaede 76 Skill. pr. Td. Hartkorn. I 1806 var Skatten paa

1 Rdl. 20^{1/2} Skill. foruden de 80 Skill. forlods, 1807 1 Rdl. 24 Skill., 1809: 1 Rdl. 22 Skill.

1811 fastsattes Kornskatten atter til en bestemt ret høj Pengesum (2 Rdl. 56 Sk.), men samtidig sattes samtlige Hartkornsskatter i Relation til Kornpriserne, og dette blev en Forløber for den store Reorganisation af Skattesystemet i 1813, da Kornskatten sammen med de andre gamle Hartkornsskatter indgik i een samlet Afgift (»gamle Hartkornsskatter«), der var fastsat i Korn, men betaltes i Penge efter Takster, der fastsloges af Staten Aar for Aar.

Det er klart, hvad der ligger bagved. Staten ramtes af sin egen Boomerang. Inflationen gjorde de Pengesedler, Skatteyderne afleverede, værdiløse, og Staten maatte da holde sig til en fastere Værdimaaler end dens egne Papirvarer. Fra 1818 ansattes den samlede Hartkornsskat, Landskatten, i Sølvmønt.

Byskatter.

Bortset fra de meget tunge indirekte Skatter — Told og Konsumtion — havde Byerne før 1802 ingen særligt trykkende faste Skatter til Staten. Byerne kan ligesom i vore Dage deles i to omtrent lige store Halvdele, København og Købstæderne. Der var ikke alene Forskel i økonomisk og social Struktur, men ogsaa i administrativ og finansiell Henseende. *København* havde i sine Privilegier faaet en Række Tilsagn »for i Belejringen beviste Troskab, Tapperhed etc.«. Borgerne skulde ikke svare videre Told og Accise eller anden Tyngde end Adelen og være aldeles fri for al Skat og Indkvartering »og der imod af den al-gemene Rigens Ærario [Skatkammer] tages / hvor med den nødvendige Garnison kan underholdes / og ellers til Rigens Fornødenhed behøves / dog udi Krigs Tid en hver Stand bære Byrden lige med den anden ...«. Efter dette skulde Staten altsaa selv i Fredstid kunne paa-lægge Byen indirekte Skatter, naar blot ikke Adelen fritoges. Konsumtionen er dog ikke direkte nævnt, men den havde Stændermødet jo be-bevilliget 1660. Derimod skulde man ikke tro, at Paragraffen om Skat og Indkvartering kunde bortfortolkes. Maaske er dette Løfte ogsaa Baggrunden for, at man lod Konsumtionen blive i København, da den 1662 ophævedes i det øvrige Land.

Men snart opgav Staten at tage Hensyn til Byens Skatteprivilegier, og ret beset maa det ogsaa siges at være en oplagt Urimelighed, at Rigets største og rigeste By skulde slippe billigere end de smaa og fattige Provinsbyer. Da den første af Prinsesseskatterne 1664 paalagdes København, fik Borgerne at vide, at de skulde strenge sig særligt an, da de jo ellers var skattefri, men senere hentyder Staten ikke til dette ømtaalelige Punkt.

Københavns faste Byrder blev foreløbig en Grundskat og Indkvarteringen. Grundlaget for Beskatningen i København var Byens *Grundtakster*. Den første stammer fra 1653, men Byens lavineagtige Udvikling i det 17. Aarhundredes anden Halvdel, maatte hurtigt forælde Takseringerne, der fulgte efter hinanden i rask Tempo: 1661, 1668 og 1677. Mest indgaaende var den, der paabegyndtes i 1682 — samtidig med de store Matrikuleringsarbejder i det øvrige Land. Det er udelukkende en Grundtakst: der skal ikke tages Hensyn til Bygninger, »enten den ene kunde have gjort sig sin Plads nyttigere end den anden eller den bedre bebyggt end den anden eller og ved Lejevaaninger, Kældere eller Pakhuse nyde mere Leje end den anden, men aleneste sætte Taksten, som før er meldt, efter Grundens Størrelse og dens belejlige Situation«, for at ingen skal tabe Lysten til, »sin Plads med god og dygtig Købstad Bygning at forsyne«. Dette Matrikelarbejde trak ud, og et endeligt Resultat kom først 1689; denne Matrikel fulgtes senere af andre (1756 og 1806), hvor det stadig var Grundens Størrelse og Beliggenhed, der bestemte Ansættelsen. Først 1812, efter en kraftig Spekulationsperiode, tog man i Grundtaksten ogsaa Hensyn til Bygningens Værdi (Husenes Assuranceværdi).

Fortifikations- eller Voldskatten hed Grundskatten de første Aar, og den anvendtes da især til Reparation og Udbedring af de københavnske Fæstningsværker, siden delvis ogsaa til Havnen, Brolægningen og Brandvæsenet. Grundskatten blev kun staaende Aarhundredet ud, men svarede ikke i de Aar, da Krigsskatter eller andre ekstraordinære Skatter blev paabudt. I 1690erne svarede kun 2 Aar og da med en lavere Procent.

I Løbet af det 18. Aarhundrede og Begyndelsen af det 19. (især fra 1812) blev Grundtaksten efterhaanden Hovedgrundlaget for de fleste kommunale Byrder, som var mange og forskelligartede; som Regel havde de egne Kasser og Styrelser, hvori der sad Repræsentanter for mange andre Myndigheder end de kommunale, der kun repræsenterede de egentlige Borgere, ikke Militæret og civile Embedsmænd. Skatterne var altsaa ikke bykommunale, men snarere fælleskommunale for alle de Jurisdiktioner, der fandtes inden for Københavns Volde.

Fra 1756 indførtes Grundtakstportioner i Stedet for faste Procenter. 80 Rdl. af den Sum, Grundtaksten var ansat til, regnedes for en Portion Derved blev Skatten variabel og let at have med at gøre: den bestemte Sum, man behøvede, lignedes paa Grundene med de enkelte Grundes Portionstal som Forholdstal. — Selve de kommunale Skatter falder uden for Behandlingen her.

Købstæderne svarede før 1660 deres faste aarlige Byskatter. De var fra 15. Aarhundrede ansat til bestemte Summer, som Byerne selv kunde

ligne paa Borgerne. Summerne var ikke store og betød i Virkeligheden ikke meget paa Statens Budget ved Siden af de mange Ekstraskatter, som ogsaa Byerne maatte svare. Ligningen foretoges paa Grundlag af Borgernes Næring og Grundejendom og udførtes fra 1619 af Takserborgere, der aarligt valgtes af Borgerskabet.

Hovedproblemet for Byerne (baade Købstædernes og København) var, om kun de egentlige Borgere skulde betale, eller om ogsaa Embedsmænd og kongelige Tjenere, d. v. s. næringsdrivende Borgere, der var knyttet til Kongen og til Dels arbejdede for ham og Staten mod særlige Rettigheder, skulde deltage. I Byer som København og Helsingør var disses Tal meget stort. Efterhaanden kom man ind paa, at de kongelige Tjenere skulde svare Skat, naar de drev borgerlig Næring ved Siden af deres Arbejde for Staten, men først 1682 blev det fastslaaet, at alle i Byen skulde betale Skat af Grunden, mens alle, der havde borgerlig Næring, tillige skulde svare Skat af den.

I 1660erne besluttede man at inddrage Byerne under Matrikuleringen, og i Modsætning til paa Landet skulde der finde en egentlig Taksation Sted. Taksationen i Byerne, der var ødelagt af Krigen og den almindelige økonomiske Tilbagegang, gav imidlertid saa smaa Resultater, at man rask væk satte Byerne til bestemte Skattebeløb, mindre efter Taksationens Resultater end efter de tidligere Byskatters Størrelse. Ialt skulde Købstæderne af med 65.000 Rdl. om Aaret. Denne Sum maatte dog Gang paa Gang omfordeles, naar de enkelte Byer havde Held til at dokumentere, at det var umuligt for dem at svare den Sum, de var ansat til. Denne Matrikelskat, der svaredes maanedligt, suppleredes senere, da Okse- og Flæskeskatten til Søetaten 1666 blev paalagt Landet, med Ydelse af Salt og Tønder til Nedsaltningen, en Ydelse, der snart (1672) omsattes til en Salt (-og Tønde) Skat paa 3000 Rdl. 1670 nedsattes Matrikelskatten med $\frac{1}{4}$, og da Konsumtionen genindførtes, igen med $\frac{1}{3}$ (1671). Samtidig begyndte man at arbejde med Tanken om en Grundskat i Købstæderne ligesom i København. Tanken kom først til Udførelse i 1680erne, da Opmaalingen hele Landet over var i Gang. Den grundlæggende Bylov, Forordningen 25. Januar 1682 ophævede Matrikel- og Saltskat og indrettede en Grundskat. Baade Grunde og Huse skulde takseres, og Grundtaksten sættes til $\frac{1}{8}$ af den samlede Ejendoms Værdi. De mange ubebyggede Grunde havde gjort Statskollegiet betænkelig ved at indføre en Grundskat, men det endte med, at man forlangte fuld Skat af dem, ganske som paa Landet af de øde Gaarde. Vilde Ejermanen ikke »rette for sig«, tilfaldt Stedet Byen, eller hvem der vilde bebygge det. Til yderligere Fremme af Byggeriet lovedes 3 Aars Skattefrihed til dem, der bebyggede øde Grunde. Samtlige Grunde, og-

saa Adelens og Embedsmændenes, skulde med i Grundtaksten, som skulde udarbejdes af særlige Kommissioner og det, man ansattes til, skulde blive staaende for Fremtiden, et evident Mistillidsvotum til Bystyrelsernes Evne til retfærdig Skatteligning. Alle Ejere skulde svare 5 pCt., og desuden skulde Lejerne betale det halve og svare til hele Skatten, hvis Ejeren ikke var til Stede, og siden korte det af i deres Leje. Samtidig inddroges Byernes Ager og Eng i den almindelige Hartkornstaksation og en Tønde Byhartkorn sattes til 1 Rdl. aarlig i Skat, ligesom Landets egentlige Matrikelskat (excl. Rostjeneste og Soldaterhold).

Dermed faldt der dog ikke Ro over Byernes Skattevæsen. Byerne klagede over for høje Ansættelser, selv om Omlægningen i Virkeligheden bragte Byernes samlede Skattebeløb ned fra ca. 31.000 Rdl. i Matrikelskat og 3000 Rdl. i Saltskat til godt 5000 Rdl. i Grundskat (fra 1683 at regne) + mellem 5 og 6000 Rdl. i Matrikelskat af Købstadsjorden (fra 1689 at regne), og de talrige kongelige Privilegier paa Skattefrihed til Folk, der vilde bygge, til aftakkede Militære, til brandlidte (ofte til hele Byer), til Manufakturterne etc. vakte Misnøje hos de skatteydende Borgere. De direkte Købstadsskatter fik da kun en kort Levetid; Matrikelskatten ophævedes 1693, og Grund- og Lejeskatten Aaret efter »af en sær Kongelig Omhu og Faderlig Forsorrig for Vores Købstæders Opkomst«, »formedelst disse besværlige og vanskelige Tiders Tilstand«.

Tungest af alle direkte Byrder var *Indkvarteringen*. Saalænge man ikke havde staaende Hære, var Indkvarteringen et rent Krigstidsproblem, men med de faste Hære af hvervede Soldater blev den et meget alvorligt Spørgsmaal. Hvor forhadet Indkvarteringen var, fremgaar af Statens Anvendelse af den som Middel til at faa Skatten inddrevet, noget, der dog ogsaa hænger sammen med, at de vigtigste Skatter mere eller mindre direkte gik i de militære Kasser.

Talrige var Forsøgene paa at slippe for Byrden, og Indkvarteringsfriheden var et meget eftertragtet Privilegium, som Centralstyrelsen ikke var uvillig til at uddele. Byrden blev derved dobbelt tung og forhadet for de andre. Indkvarteringen hvilede trods de navnkundige Privilegier tungest paa Statens Hovedfæstning *København*, i al Fald indtil Afløsningen 1764 og Udgarniseringen af store Dele af Hæren til Provsbyerne fra 1777. Staten gav visse Normer for Soldaternes og Officerernes Underhold, men det fastsatte var langt fra tilstrækkeligt, og da man ved de store militære Reforme i 1760erne satte Kravene til Kvartererne i Vejret rejste der sig et Ramaskrig. For at faa en Ende paa Vrøvlet i København byggede Militæret i 1760erne Sølvgades Kaserne, og Staden kom derved i normale Tider ned paa et meget lille Antal Indkvarteringer in natura mod at svare

45.000 Rdl. aarligt i 10 Aar og derefter 35.000 Rdl. Størstedelen af Byrden laa baade før og efter 1764 paa Grundene. en mindre Del paa borgerlig Næring; fra 1812 blev Indkvarteringskatten en ren Grundskat.

Indkvarteringsbyrden lignedes i *Købstæderne* paa Byens Indvaanere, som Regel med Halvdelen paa Grundtaksten og Halvdelen paa Borgernes Næring. D. v. s. at Indbyggere, der ikke var Borgere, slap med Grundskat (hvis ikke de ogsaa havde særligt Privilegium paa Fritagelse for den), mens den anden Halvdel kun svarede af Borgere der havde taget Borgerskab eller »driver nogen Handel og Vandel«. De Købstæder, der ikke havde Indkvartering, maatte yde en Hjælpskat til de Byer, der bar denne Byrde. I, 1788 beregnedes dens samlede Bekostning (excl. København) og Summen (54.500 Rdl.) fordeltes paa alle Købstæder efter Konsumtionens Størrelse og Antallet af Familier og Ydere af Ekstraskatten af 1762.

Naar Indkvartering paa Landet ved Troppekonzentrationer paa Grund af Krig eller Udsigt dertil blev nødvendig, blev Udgiften afholdt ved Forskud af Statskassen og lignedes siden paa Hartkornet (baade det fri og ufri).

Konsumtion, Familie- og Folkeskat.

Allerede da man i 1657 første Gang paalagde Konsumtionsskatten var den ikke en Byskat alene. Foruden Portkonsumtionen skulde der svares aarlige Afgifter af levende Kvæg baade paa Landet og i Købstæderne. I 1660 drejede Kampen sig ikke alene om, om Adelen skulde betale Accise af Vin og Øl og Konsumtion af de Varer, de købte i Købstæderne, men især var det Kvægskatten, Græspengene, der var indført 1657 og den nye Formalingsafgift af Korn, som Adelen ikke kunde forsone sig med. For at slippe for disse to Afgifter tilbød den 1½ Rdl. for hver af dens Tjenere, men da Gejstlighed og Borgerstand som Modtræk tilbød samme Afløsning, gav Adelen sig og bevilgede ogsaa de to Afgifter. Det kom dog kun til at vare to Aar, da Konsumtionen ophævedes i 1662. 1671—72 genindførtes Konsumtionen, men der er ikke mere Tale om at kræve Græspenge eller Formalingsafgift af Landet. Landalmuen skulde fortsat svare sine Hartkornsskatter, mens alle Landets øvrige Indbyggere skulde deltage i Konsumtionen. Forordningen ^{22/11} 1671 fandt for godt »et vist Kvantum at paabyde / som af en hver Persons Løn / der hos nogen i Tjeneste er / skal gives / saasom de Midler / hvormed ingen proprietarius kan have billig Aarsag sig at besværge / at han over den Proportion hans Formue kan taale betynges«. Med denne Folkelønsskat eller *Folkeskat* mente man altsaa at have fundet en Landskat, der ikke generede Godsejerne, som man ikke gerne vilde støde, og Forordningen søgte ligefrem at hindre Overvæltning af Byrden paa dem ved strengt at forbyde Tjeneren at

tage Aarsag af Skatten til at foreskrive sin Herre og Husbond højere Løn og ved ligeledes at forbyde Husbonden at yde højere Løn, end Skik er. og Loven bestemmer.

Skatten skulde svares i 2 Terminer af alle Personer »hvilke i Tjeneste hos andre ere«, lige fra de kongelige Tjenestefolk, saasom Amtsskrivere, Slotsfogeder og kongelige Ridefogeder, der skulde svare 4 Rdl. aarligt, til Bønderkarle og Piger, der skulde yde resp. 2 og 1 Mark. Ogsaa Kræmmer- og Haandværkssvende sattes i Skat. Desuden lagdes en Skat 1 Rdl. paa alle, der boede paa Landet og var »dygtige til at antage Gaarde og Huse«, men ikke gjorde det og ikke stod i virkelig Tjeneste hos nogen, atter et godsejervenligt Træk, hvis Formaal var at skaffe Hus- og Gaardfæstere til Veje. Kort efter paalagdes der »ledige Kvindfolk« en lignende Afgift, dog kun paa det halve. Dette skulde ikke ramme »gamle, svage og vanføre Folk / som ikke for Alderdom eller Svaghed kunde fortjene noget«, noget som Præsterne omhyggeligt maatte redegøre for i deres Mandtaller. Disse Bestemmelser var ikke uden Forløbere i Tiden før Enevælden, hvor Formaalet især var at skaffe faste Tjenestefolk.

3 Maaneder efter den første Konsumtionsskat indførtes en ny Konsumtionsskat paa Landbefolkningen — Landalmuen dog stadig undtagen. Da Tilførslerne ikke som i Byerne kunde overvaages, beregnedes Skatten efter »Husholdings Størrelse / nemlig for hver Person / som findes i hver Familie . . . . to slette Daler om Aaret« Denne *Familieskat* skulde svares i 4 Terminer samtidig med Kvartalsskatten. Børn under 15 Aar gik fri, Familieskatten var næsten en ren Kopskat. Der var kun et Tilløb til en Inddeling i Klasser, idet lave retslige og gejstlige Embedsmænd slap med det halve eller gik helt fri. Beboere af Sæde- og Avlsgaarde skulde betale, uanset om de svarede Matrikelskat eller ej. Skatteyderne skulde indsende Selvangivelser om deres Husstandes Størrelse. Det kostede 100 Rdl. i Bøde at angive forkerte Aldre eller for faa Personer. Desuden skulde Præsten udarbejde Mandtaller for deres Sogne over familieskatpligtige.

Konsumtion af Bryllupper, *Kopulationspengene*, sattes til faste Takster efter Brudgommens Rang og Stilling. I øverste Klasse var »vores høje og nedrige Betjente« og Adelen (8 Rdl.) og i laveste »Daglønnerne, Arbejdere og Tyende« ($\frac{1}{2}$ Rdl.); Bønder og Soldater var fri.

Endnu inden Aaret var ude, kom en ny Konsumtionsforordning for det følgende Aar. Denne satte Aldersgrænsen ved Familieskatten ned til 12 Aar og fritog Sognepræsterne for at svare den for deres egen Person (men ikke for deres Familie) »i Betragtning for den Omkostning og Besværing de med Mandtallene at forfatte og fremskikke skulle have«. Ligeledes undtog man de adelige, der boede paa Bøndergaarde, hvoraf der svarede Matrikelskat. Græspengene, Skatten af Byernes Kvæghold, røg op paa

det tre- og firedobbelte. og ogsaa Kopulationspengene sattes i Vejret, især for de høje og nedrige Betjente, der nu maatte af med 50 Rdl. Folkeskattens Satser ændredes ikke, men det fastslaas, at alle Tjenestefolk, som er over 15 Aar, skal betale, hvad enten de faar Løn eller ej — altsaa ogsaa Bøndernes egne hjemmевærende Børn. Endelig ramtes nu en ny Kategori af Landboer, nemlig Bissekræmmere og Haandværksfolk, dog bortset fra en Række gængse Landhaandværkere. De skulde i Folkeskat svare 2 Rdl. aarlig pro persona i deres Husholdning.

Det ser ud til, at man i 70ernes første Halvdel har tænkt sig at udsende aarlige Konsumtionsforordninger, thi 1673 og 74 kommer der atter i Aarets Slutning Forordninger for det følgende Aar. De har en klarere og mere systematisk Opstilling, men frembyder ikke for Personskatterne noget væsentligt nyt. Med Forordningen 1674 var disse Dele af Konsumtionsbeskatningen nogenlunde fastlagt. Den store Konsumtionsordning Aar 1700 bragte kun mindre Ændringer: Militære og Skovridere slap for Familieskat, Lensbesidderes Skattefrihed bestemtes nøjere, og Beboere af Gaarde, Møller og Huse paa over $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn paa Hovedgaardens skattefri Tilliggende inddroges nu under Familieskatten.

Allerede i det 17. Aarhundrede slog man ind paa at bortforpagte ogsaa Landkonsumtionen, og dette System bevaredes langt ind i det 18. Aarhundrede, først 1760 ophævedes Forpagtningen ganske ved en særlig Forordning om Landkonsumtionen, fordi den »ikke paa den hidindtil brugelige Maade har medført den Bekvemmelighed for Vore kære Undersaatter, som Vi gerne ønskede: Men derimod given Anledning til adskillige Fornærmelser, Vidtløftigheder og Processer imellem Vedkommende indbyrdes«. Landkonsumtionen skiftede helt Karakter. Familie- og Folkeskatten paa Godserne bevaredes efter de gamle Bestemmelser, men Indtægterne af dem skulde nu baade oppebæres og nydes af Godsejerne, som i Stedet fik paalagt en Række Hartkornsafgifter til Staten. Skatteskalaen var stærkt degressiv, altsaa lavest for de høje Hartkornstal. Degressionen maa dog retfærdigvis ses i Sammenhæng med, at Hartkornsafgiften skulde afløse Skatter, der nærmest havde Karakter af Kopskatter. De større Selvejeres Familieskat afløstes af en Skat paa Hartkornet. Folkeskatten af Selvejeres og Kronens Fæsteres Folk gjordes ligeledes til en Hartkornskat paa Husbonden. Præsters og Degnes Afgift sattes i Forhold til deres Sognes tiendeydende Hartkorn. Selvejermøllerne skulde svare efter deres Mølleskyld, og visse Kategorier af Embedsmænd, især de lavere Retsembedsmænd fik paalagt højere personel Afgift; i Stedet fik alle Folkeskatten af deres Tjenestefolk forærende. Det er dog et Spørgsmaal, i hvor stort Omfang denne Foræring har kunnet udnyttes i en Tid, hvor Klagerne over Mangel paa Tjenestefolk genlød over hele Landet. Indsiddere og de skattepligtige Haandværkere svarede som før, men deres

Skat gik nu i Lommen paa dem, der ejede deres Hus og Grund, og altsaa kun paa Krongodset i Amtsforvalterens Kasse. For de øvrige Kategorier, især Amternes Embedsmænd, blev den gamle Ordning staaende, men mange Grupper havde i Løbet af det 18. Aarhundrede skaffet sig fri for Skatten.

Familie- og Folkeskatten var i sin nye Form den første lille faste Skat paa Hovedgaardsjorder. En Godsejer som Tyge Rothe finder den da ogsaa i enhver Henseende forkastelig. 1803 og 1806 blev Skatten sat i Vejret med $\frac{1}{8}$ hver Gang, men kort efter — 1813 — forsvandt den sammen med saa mange andre Skatter i Smeltediglen og indgik i de ny Skatter af 1813 og 1818.

De direkte Konsumtionsskatter i København var allerede i det 17. Aarhundrede overladt Magistraten »til Stadens Gælds Erlæggelse og dens aarlige ordinære Udgifters Betaling«, og bortset fra Folkeskatten, som man hørte op med at kræve fra 1678, fortsatte de som kommunale Skatter ogsaa efter, at Kopulationsskatten var ophævet i det øvrige Land 1792, og Græspenge (og Folkeskat) i Købstæderne var strøget ved den store Toldforordning 1797. I en kortere Periode (1720—26) var disse Midler dog sat under særlig Administration, fordi man ikke havde hørt noget om, at de var anvendt efter deres Bestemmelse »til publici Nytte, Stadens Sirlighed og Fornødenhed«.

De københavnske Kopulationspenge, der først ophævedes 1869, førte naturligvis til stor Tilstrømning til Omegnens Kirker, især Frederiksberg. Det var ikke blot Idyl, man søgte, ved et stille Landbryllup; man vilde simpelthen narre Kommunen for det ærgerlige Gebyr.

Købstæderne, der 1797 blev fri for de gamle direkte Konsumtionsskatter, fik en ny saakaldt *Personal-Konsumtionsafgift* samme Aar; det var dog kun Beboere af Byens Grund uden for selve Byen, der maatte svare denne, der var en Kopskat (2 Rdl.) paa alle over 12 Aar. Udflytning fra Byerne var egentlig forbudt (1682), men efter Ansøgning blev der nu dispenseret; det var for at saadant Tilfælde, denne Afgift bestemtes, og det skabte Præcedens i lignende Sager. Fra 1803 fastsattes Afgiften pr. Familie efter Konsumtionsinspektørernes Skøn. Den gjaldt ikke i de københavnske Forstæder. 1850 ophævedes den sammen med al anden Konsumtion.

Andre Byrder paa Hartkornet og Byerne.

Foruden de faste Hovedskatter, Matrikelskat, Kornskat og Landkonsumtionen opstod der efterhaanden en Række civile og militære Byrder, der vidner om, hvordan Samfundet har været i Udvikling i det 18. Aarhundrede, hvordan Staten har taget den ene ny Opgave op efter den anden og dyrket Omraader op, der før var overladt til sig selv.

Men selv om Opgaverne var mange og store, var Afgifterne smaa og indgik for det meste slet ikke i Statens Kasse. For mange af dem, kan det omtvistes, om de kan regnes for statslige eller snarere maa betragtes som kommunale. Da de rent finansielt vejer saa lidt til, vil der her kun være Grund til en kortere Omtale, og amtskommunale, bykommunale og sognekommunale Afgifter vil blot blive nævnt.

Douceurpenge paa 5 Rdl. aarlig var i den berømte Forordning om Stavsaandets Ophævelse 1788 tillagt enhver udskreven Soldat. 1791 paalagdes der Hartkornet en Afgift hertil (16 Skill. pr. Td. Hartkorn), og alle Tjenestekarle »som ikke staar i militære Tjeneste« maatte i København erlægge 1 Rdl., i Købstæderne 4 Mark og paa Landet 2 Mark. At værnepligtige, der slipper for Tjeneste, i Stedet maa betale en Skat, er for saa vidt en brilliant Ide, som i vore Dage praktiseres i Svejts, men Afgiften krævede et stort Apparat af Mandtaller og Kontrolforanstaltninger, gav kun ringe finansielt Udbytte og var stærkt udsat for at overvælttes ved at tilsvares af Husbonden. Den ophævedes derfor 1803, da 1802-Skatterne forhøjedes. Hartkornskatten blev 1813 inddraget i den almindelige Hartkornskat.

Munderingskammerpenge betaltes ((fra 1785) af upriviligeret Hartkorn (1 Skill. pr. Td. Hartkorn) til Opbevaring af Landsoldaternes Mundering og af det privilegerede Gods (fra 1777) til Rytteriets og Artilleriets Munderingskamre. *Udgifterne ved ekstraordinære Indkvarteringer* i Tilfælde af Krig eller Troppekoncentrationer repareredes fra 1806 paa alt Hartkorn.

Ogsaa disse 2 Skatter gled ud i 1813.

Marchpenge, som Landsoldaterne fik som Rejsepenge paa Marchen til de aarlige Eksercerøvelser, blev 1788 fastsat til 1 Mark daglig, som deres Lægdsmænd hævdede paa Amtstuen. Staten stod i Forskud for Udgiften, men denne lignedes paa hele Landets upriviligerede Hartkorn, og den aarlige Sum pr. Td. Hartkorn meddeltes i særlige Plakater. Marchpengene blev først i 1818 absorberet af den almindelige Hartkornskat.

Fourage. Rytterregimenterne fik i Fredstid deres Fourage fra Ryttergodset, ved frivillige Leverancer mod Betaling og ved Udskrivninger. Ryttergodsets Betydning her blev mindre fra 1739—40, da en Række af dets Hovedgaarde bortforpagtedes, og de Rytterheste, der var opstaldet der, flyttedes til Købstæder og »Barakker« (Kaserner). Da Ryttergodset i 1760erne solgtes, gik man helt over til Udskrivninger mod Betaling efter faste, meget lave Takster i de Amter, der var saa uheldige at have Ryttere i Kvarter. Fra 1784 skulde Fouragen dog købes paa Markedet, naar det lod sig gøre, og Omkostningerne skulde forskudsvis ydes af Kongens Kasse, men siden for en Del repareres paa alt kontribuerende Hartkorn. De Distrikter, hvor Naturalieleverancen udskreves, naar

Fouragen ikke kunde skaffes paa det almindelige Marked, maatte ogsaa bære Besværet med *Oplagsfouragen*, en Slags Reservefond, der betaltes til Markedspris, hvis det anvendtes, men ellers aarligt leveredes tilbage mod nye friske Leverancer.

En Slags Naturalieydelser af en anden Art var det privilegerede Hartkorns Pligt til at holde og levere *Rytterheste*. I Krigstid var det undertiden ekstraordinært paabudt, men en fast Byrde blev det først i 1774. Hestene brugtes dog kun i Eksercertiden og var ellers overladt Ejeren, som fik en fast aarlig Godtgørelse for Besværet.

Bønderkarlenes *Militærtjeneste* udvidedes 1785. En Del af de udskrevne Soldater indkaldtes til Tjeneste som Landrekrutter i den staaende Hær sammen med de hvervede Soldater. Før havde de kun været indkaldt til Hæren nogle faa Uger. Nu maatte de ligge inde i Aarevis. Da Stavnbaandet ophævedes, ophørte ogsaa Godsernes Pligt til at skaffe Mandskab efter Hartkornets Størrelse. Grundlaget blev i Stedet Lægdernes Folketal, og Militærtjenesten ophørte derved med at være Hartkornsbyrde.

Fra Slutningen af det 18. Aarhundrede søgte man at faa Landet dækket med *Læger* (med velklingende Titler som Land- eller Stiftsphysikus) og Chirurger (Districtschirurger). Distrikterne var store, men selv om Lønningerne ikke var det, voldte de en Del Besvær, idet alle Distrikternes Beboere skulde deltage i Betalingen. Beløbene lignedes paa Byerne, Embedsmænd og baade det privilegerede og det upriviligerede Hartkorn. Oprindeligt maatte Lægerne selv indkassere en Del af Bidragene. Siden gik det over til Amtstuerne, og Embedslægerne fik Lønnen anvist som andre Embedsmænd.

Udgifterne til Jordemødre, til Kur for veneriske og andre smitsomme Sygdomme, til Vaccination, til offentlige Sygehuse, lignedes paa de enkelte Amters Hartkorn. Omkostningerne ved Døvstummeinstituttet paa lignedes derimod hele Landets Hartkorn under eet (fra 1816). Her skulde dog ogsaa Købstæderne medvirke.

Naar Kvægsygen hærgede, paalagdes Kvægsygeskat. Den lignedes paa det kontribuerende Hartkorn i hele Landet og paa Hovedgaarde og Købstæder efter det Antal Hoveder, de havde. Ordningen stammer fra 1780.

Fra 1792 skulde der fra hvert Stift sendes en Elev til Veterinærskolen for at uddannes til »Dyrlæge og Kursmed«. Udgifterne lignedes paa Købstæder og Hartkorn.

Ogsaa *Retspleje* og *Fængselsvæsen* krævede en Række Afgifter. Ældst var Dommer- og Skriverpengene, der tilfaldt Herreds- og Birkefogeder og Herreds- og Birkeskrivere. Disse lønnedes med fri Embedsgaard og maatte intet videre nyde af Bønderne i Løn »uden hvis de af Arilds Tid nydt have«, dog højst een Skæppe Korn pr. Helgaard, som det hedder i

Danske Lov 1—5—18. Kornet omsattes siden til en Pengeafgift af Hartkornet. En Amtsforvalter betegnede den i 1840 som »besværlig for Bonden« og »lettelig forbunden med Ubehagelighed for Modtageren«.

Delinkventomkostninger: Udgifterne til Fangernes Underhold, saa længe Sagen stod paa, og Betaling af Prokurator ved fri Proces lignedes paa Amterne og paa Byerne stiftsvis. Tilsvarende Distriktsligning fandt Sted ved Udgifterne til Omløberes Paagribelse, til Fængslers Vedligeholdelse, til Tugthuses Opvarmning og Belysning. Til de forskellige Tugthuse maatte det kontribuerende Hartkorn i den Landsdel, de laa i, svare smaa faste Afgifter (1 Skilling pr. Td. Hartkorn).

Udstykningen forøgede i den Grad Amtsforvalternes Arbejde, idet Antallet af »særskilte Skatydende« voksede, at man fandt det rimeligt at give dem forøgede Indtægter. Som *Skriverpenge* fik de da Aar 1800 tillagt en aarlig Afgift af alle Jordejere fra Godsejer til Husmand med Beløb fra 2 Rdl. til 4 Skilling.

Vejskat (og Bropenge) til de store Chausseeanlæg i Slutningen af det 18. Aarhundrede lignedes paa hele Landets Hartkorn med størst Afgift i de Amter og Stifter, hvor Arbejdet med de nye Hovedlandeveje var i Gang. Det privilegerede Hartkorn maatte ifølge den grundlæggende Vejforordning 1793 medvirke til disse »almennyttige Anstalter, hvis Fordele strækker sig til alle Jordejere og Brugere«, men mens Bønder og Husmænd, der boede i Nærheden af Nyanlæggene, maatte afgive Arbejdskraft til dem, slap de privilegerede med at betale en Pengeafgift, der var noget højere end de upriviligeredes. De gamle Veje skulde stadig vedligeholdes af det tilgrænsende uprivilligerede Hartkorn.

Paa det kontribuerende Hartkorn hvilede ogsaa en Række andre Arbejdspligter, *Kørsel* for kongelige Personer, for Personer, der rejste i offentligt Ærinde, og for Militære, Transporter af Korn, der rekvireredes til Tropper og Befordring af Delinkventer og Retsembedsmænd. Disse Byrder var ret omfattende og hvilede ret ulige paa de enkelte Egne af Landet. Fordelingen og Kontrollen med Arbejdet paahvilede for det meste Amtsforvalterne. Byer, der ikke havde noget Vognmandslav havde Pligt til at befordre rejsende mod Betaling.

I Krigstid, naar de militære Kørsler blev af meget stort Omfang, lignedes Omkostningerne paa Hartkornet.

Sognevis Ligning anvendtes ved Fattigvæsen og Skolevæsen, og ogsaa Præsternes Løn (Præstegaard, Præstiende, Højtids ofre og Vederlag for kirkelige Handlinger) var jo for saa vidt et Sogneanliggende.

I *Byerne* svarede Grund- og Næringsskatter dels til Byformaal i Almindelighed, dels til enkelte Funktioner (Renovation, Vægttere, Lygtevæsen, Sprøjter, Brolægning og Vandvæsen). I Byerne og især København var der en Række byrdefulde personelle Tynger, borgerlige Ombud,

der maatte udføres gratis og ofte skaffede baade omfattende Arbejde og tungt økonomisk Ansvar. Det var et af Magistraternes besværligste Jobs at finde »vittige og suffisante Borgere«, der vilde paatage sig Hvervene som Overformyndere, Kirkeværger, Fattigforstandere o. s. v.

10. SKATTEPOLITIK OG EKSTRASKATTER.

I den følgende Gennemgang af Skattelovgivningen vil vi betragte den med den finansielle Politik og med de militære og civile Opgavers skiftende Betydning som Baggrund.

Tiden op til 1818 falder naturligt i en Række Perioder. Krigstiden gaar i store Træk til 1720 dog med en fredelig Periode — ogsaa rent skattemæssigt set — i 1690erne og det 18. Aarhundredes 1. Tiaar. Hele dette Tidsrum er præget af Grundlæggelsen af det faste Skattesystem, der først 1692 faar en helt stabil Karakter, og det endda kun for Penge-skatternes Vedkommende, og det er præget af Byger af Ekstraskatter, der i Krigsaarene inddrager meget væsentlige Dele af Landets Nationalindkomst og -formue. Økonomisk er det Nedgang for Landet og Opgang for København, og rent skattemæssigt ytrer dette sig ved en relativ større Skattebyrde for Byerne.

Tiden efter 1720 og indtil 1750ernes Slutning er meget rolige Aar. Ingen Krige, faa Ekstraskatter. Fra Midten af Aarhundredet er Landbruget i Opgang.

Et nyt Tidehvert er 1757, da Skattene igen kommer frem. Men med den stigende økonomiske Fremgang er Skatteevnen steget, saa at de ny Skatter, der paalægges, for en stor Del kan paalægges som permanente Skatter. I selve Tidsrummet 1757—1818 er 1760erne skattemæssigt en ret livlig Periode, men derefter afholder Regeringen sig fra større Skattepaalæg før 1802, da man noget sent søger at indhente det forsømte. Fra 1802—13 følger Skat paa Skat og Forhøjelse paa Forhøjelse, uden at Staten iøvrigt indhenter Inflationen. 1813 og 1818 samles hele det indfildrede Netværk af Skatter i mere enkle Systemer, der ligger fast til henimod Aarhundredes Midte.

1660—1692.

Efter Freden med Sverige 1660 stod Danmark tilbage med et mægtigt Militærapparat. Var det en Nødvendighed at opretholde det? Havde Landet Raad til at leve paa permanent Krigsfod? Det blev et af de storpolitiske Spørgsmaal, hvor Hoffet og Hæren og senere de militære Kollegier stod paa den ene Side og alle de andre — Skatteyderne og Finans-

myndighederne — paa den anden. Allerede paa Stændermødet 1660 var alle disse andre lige fra Rigsraad til Borgerstand enige om en Hærreduktions Ønskelighed. Septemberforslaget gik ret udførligt ind paa dette vigtige Punkt, men Borgerstanden veg efter nogen Overvejelse tilbage for at tage Sagen op. Standens Ledere har aabenbart ikke fundet det oportunt at lægge sig ud med Hof og Hær og lagde i Stedet Vægt paa en Lensreform, der vilde ramme Adelen, mens Adel og Raad bevilgede større Skatter og ikke holdt sig tilbage fra Hærespørgsmaalet i sine Forslag. Foruden de finansielle Grunde, som vejede tungt for dem saavel som for de andre Stænder, maatte det rent politisk være afgørende for dem at faa Kongemagtens militære Magt reduceret. I Stedet for en Samling om Reduktionsspørgsmaalet fik man da en skarp Partideling af Stænderne om Skatteprivilegier, Skattesatser og Lensordningen, og siden Hofets Alliance med Gejstlighed og Borgerstand og Gennemførelsen af Arveregeringen støttet af den kongelige Hærmagt. Men dermed var Militærespørgsmaalet ikke løst, Spørgsmaalet var blot forrykket. Hvor stor en Hær behøvede Kongemagten nu til at sikre sin Stilling indadtil og udadtil. Nogle af Hærens Folk slog stærkt og noget uklædeligt paa Faren indadtil, men H. Sehested, Rigsskatmesteren, der fandt denne Fare meget ringe, havde Held til, støttet af Borgerkabets militære Repræsentant Statshauptmand Fr. Thuresen at faa gennemført betydelige Reduktioner 1661—62. Hæren blev mindre, men ikke lille og krævede fortsat anselige Summer.

Hær- og Krigsudgifter var under Krigen væsentlig finansieret ved Laan, og disse afvikledes ved Udlæg af Krongods, mens Hærens daglige Underhold skaffedes ved at indkvartere Soldaterne hos Befolkningen, især i Byerne. Men i Længden maatte man dog se at faa de løbende Udgifter dækket paa anden Maade. Foruden Stempelafgiften og Konsumtionen af 1660, der kostede saa store Fødselsveer, vedtog Stændermødet en *Kop-skat*, der dog havde Satser af forskellig Højde efter de enkelte Borgeres og Gejstliges Rang; den skulde anvendes til Betaling for Indkvartering. Provenuet af den, saavel som af Konsumtionen 1660—62 var dog langt fra efter Forventning, og i Virkeligheden maatte Indkvarteringsværterne fortsat opretholde den danske Hær, indtil Matrikelskatterne i Løbet af 1660erne skaffede Penge og Proviant til Hær og Flaade. Rustningsudgifterne i Anledning af Krigen med England 1666 dækkedes dels ved Proviantskatten, dels ved direkte Ydelser af Rostjeneste af Adelen og Ryttere af Præsterne (Præsterytterne kunde dog afløses af en Skat paa 30 Rdl. pr. Rytter), dels ved Udskrivning af Baadsmænd (Matros), der bragtes til Bremerholm, hvor de afleveredes mod Kvittering, og af Bartskeer og Trompeterer fra Købstæderne, som dog allerede fra 1667 fik Lov til at afløse Udskrivningen med Pengeafgifter, fordi store Dele

af det udskrevne Mandskab stak af. Dertil kom de direkte Militærbyrder paa Befolkningen: Soldatertjeneste for Landbefolkningen og Indkvartering i Byerne, som kun i ringe Grad fik Udgifterne betalt.

Naar man tager Landets økonomiske Forhold i dette Tidsrum i Betragtning, maa Skattebyrderne siges at have været uforholdsmæssig store og trykkende. Man har et udmærket Vidnesbyrd om, at de finansielle Autoriteter har haft Blik for dette og har set med Uvilje paa hele Militærapparatet selv i den beklippede Form efter Reduktionerne i Tiaarets Begyndelse. Det drejer sig om det mærkelige Dokument, man kalder Hannibal Sehesteds politiske Testamente, en Række politiske Overvejelser, som denne store Statsmand har dikteret en fransk Præst (J. de Paulmyer), da han laa for Døden i Paris, hvortil han var sendt i diplomatisk Ærinde. Hans første Bøn til Kongen er en Reduktion af Hæren. Den behøves ikke saa stor for at holde Landet i Ro, og den er alligevel for lille til at modstaa Angreb udefra. Den udmarver Landet i Fredstid, saa at det i Krigstid ikke har Kræfter til at præstere det nødvendige og maaske heller ikke har Lyst til det, naar det ihukommer sine tunge Skattebyrder: man kunde høre de danske Undersaatte tale om, at Skatterne var mindre haarde under svensk Herredømme. De Skatter, der var nødvendige, saalænge Hæren var af den Størrelse, voldte Forstyrrelse i Landet; det gjaldt ikke alene Adelen, men ogsaa de stakkels Bønder, hvis Kreaturer og Indbo, deres eneste Subsistensmidler, hvert Øjeblik blev solgt til Underpris til Betaling af deres Skatter, hvad der mindskede Indtægterne af Jordegods og fik Undersaatterne til at desertere fra Riget, hvilket med Tiden kunde blive til største Skade for Hans Majestæt. Derefter gennemgaar Hannibal Sehested hele Hærspørgsmaalet og gør op, hvad Nytte Kongen har af Hæren, og hvad det rent finansielt havde betydet for Landet, hvis blot en Del af Pengene var sparet, saa at man ikke som nu maatte tage sin Tilflugt til Laan og Subsidier. I Stedet for Lejehæren, som kun er til Fordel for Officerskorpset, der tjener Formuer, foreslaar han en udskrevet Hær af Undersaatte.

Havde Attentatplaner paa de militære Budgetter kun ringe Mulighed for at vinde Gehør under Frederik III, stillede det sig dog endnu værre under hans Søn og Efterfølger. Christian V var en stor Kriger for Herren og gik straks i Gang med store militære Projekter, mens de civile Lønninger og Benaadninger blev skaaret kraftigt ned. Til at begynde med tog man fat paa en Omfordeling af Byrderne. Rytterne lagdes ud paa Landet, og til Gengæld sattes Matrikelskatten ned, og Sædegaardsejerne fik Skattefrihed for Hovedgaardene. Ved Udlægning af Kronogods til Rytterhold søgte man at skabe en Ordning, der hvilede i sig selv, for store Dele af Rytterhæren. Byernes Matrikelskat blev skaaret

ned, men til Gengæld genindførtes Konsumtionen i stærkt skærpet Form. Dennes Familie- og Folkeskat inddrog de Dele af Landbefolkningen, der hidtil var gaaet fri, Godsejere, Embedsmænd, Inderster og Tyende, uden at Overklassen paa Landet derved kan siges at have faaet lige Byrde med den øvrige Befolkning. Disse Ordninger var et Plus for Godsejerne, hvis økonomiske og sociale Magtstilling gav dem væsentlig Indflydelse paa det politiske Omraade, men sikkert et Minus for Byerne, som vel slap for Rytterne, men beholdt Infanteriet og fik en trykkende og generende indirekte Skat mod forholdsvis ringe Afslag i de direkte Skatter. Ser vi bort fra Tolden, bar Byerne i 1660erne ca. 16% af Skattebyrden, men i 70erne ca. 29%, en Stigning, der for en stor Del falder paa København. Set paa Baggrund af den voksende Velstand i København og Embedsstandens og Byerhvervenes Trivsel over for Stagnation og Tilbagegang for Landbruget, kan den nye Skattefordeling mellem Land og By dog næppe kaldes uretfærdig.

Baade By og Land fik dog snart Skatteforhøjelser, der sagde Sparto til, hvad de hidindtil havde været ude for. Grunden var det nye Opgør med Sverige, den skaanske Krig (1676—79). Det var, allerede i 1676, Ekstraydelser af Korn fra Præster og Godsejere, og siden, lige til 1680, store Leverancer af Havre, Hø og Halm, som anvendtes til Fouflage til Rytterhestene. Det drejede sig om store Mængder, især Sjælland, hvor de glubske Rytterhære holdt til, naar de da ikke var paa Krigsskuepladsen hinsidan, maatte af med mange Vognladninger, men fik til Gengæld undertiden visse Fradrag i de ordinære Skatter.

Før den motoriserede Krigs Dage var Hestefoderet ligesaa vigtig en Krigsfornödenhed som Benzin er nu, men der skulde naturligvis mange andre Ting til til at føre en stor og alvorlig Krig som den Skaanske. Der fandt store Udskrivninger Sted af Landsoldater og nationale Ryttere og af Skatter til deres Underhold. Sædegaardsejere og Embedsmænd, især Præster, maatte stille Heste og Kuske til Artilleriet, og desuden steg Indkvarteringsbyrden stærkt. Byerne maatte ogsaa som i 60erne stille Baadsmænd og Bartskeerere, eller de maatte betale Afløsning for det. Ogsaa Byerne maatte lejlighedsvis stille Kuske. I Nykøbing Falster skaffedes de 1678 ved simpel Kidnapning, hvorefter de medvirkende Borgere tog sig nogle Kander Øl paa Byens Regning. Præsterne maatte stille Dragoner og skatte til deres Underhold, og endelig maatte Godsejerne yde Rostjeneste.

En stor Krigsskat, *Kobberskatten*, kom allerede 1674, altsaa før Krigsluen — »hvilken fast over den hele Kristenhed nu er optændt« — endnu var naaet til Danmark fra Slagmarkerne i Mellem- og Vesteuropa (»Den hollandske Hævnkrig« 1672—78). Den skulde skaffe Kobberstykker (Kanon) til Flaaden, dog kun — hævdedes det — til defensive Formaal

»saa og til at konservere Kommerciernes umistelige Sikkerhed«. Der skulde betales 3 Skaalpund Kobber eller 60 Skilling af 300 Rdl. Formue baade i By og paa Land og ligesaa meget af Godsejerne for hver 2¹/₂ Td. Hartkorn, de ejede, derunder ogsaa Bøndergodset, uden at de dog maatte paalægge deres Bønder nogen Byrde i den Anledning. Alt i alt var det en ret betydelig Skat, »som vores Kongelig Genegenhed dog helst havde forskaanet enhver for, om andre Middel havde nogenlunde været forhaanden«.

Krigen finansieredes altsaa for en meget stor Del med Naturalydelse, som Skik og Brug havde været fra Arilds Tid. Der blev dog nok tilbage, som maatte dækkes med rede Penge. De ordinære Skatter forhøjedes betydeligt, men strakte langtfra til. Allerede i 1672 havde Statskollegiet faaet til Opgave at overveje, hvorledes en *Krigsskat* — en Skat til ekstraordinære, militære Udgifter — skulde indrettes. Resultatet blev, at Familierne skulde deles i Klasser efter Rang og økonomisk Stilling, og Familiefaderen skulde svare den Sum, som den enkelte Klasse sattes til. Den skulde svares af alle uden for Landalmuen. De to øverste Klasser takseredes af Hans Majestæt selv. De skulde betale 730 Rdl. og 365 Rdl. (altsaa henholdsvis 2 og 1 Rdl. om Dagen), mens man i 12. Klasse slap med ialt 7⁵/₈ Rdl. (eller 2 Skilling daglig). Klassesdelingen skulde foretages af særlige Ligningskommissioner, i Byerne havde de Borgmesteren i Spidsen, paa Landet Stiftamtmanden. Den første Krigsskatteforordning udsendtes i 1676. Den Kommission, der havde udarbejdet den, havde pointeret, at det skulde være en Engangsskat, som kun skulde udskrives i yderste Nød og kun burde være eet Aar. Men inden Aaret var gaaet, kom en ny Forordning om Krigsstyr for det følgende Aar til Dækning af Hæren og Flaadens Udgifter. Reglerne var de samme, dog var der kommet en ny Klasse til over de gamle 12, og her maatte der svares 1095 Rdl. aarlig. Kun 16 Familier kunde præstere denne svimlende Sum. Selv om man ogsaa gik mere i Bund denne Gang og udvidede Antallet af skattepligtige og indførte et særligt Tillæg paa 2% af Formue, man havde staaende ude paa Rente, naaede man ikke op paa Beløbet fra 1676. Skatten paa Formue blev af Ligningskommissionerne kun lagt paa umyndiges Midler, og hele Skatten indgik trevent, trods Trusler om Eksekution, hvis den ikke var betalt senest 3 Uger efter de fastsatte (halvaarlige) Terminer. Man maatte til sidst tage imod Folks Sølvtoj i Stedet for rede Penge. 1678 blev der udskrevet Krigsstyr, hvor Skatteyderne skulde betale det halve af, hvad de forrige Aar havde ydet, og dette gentoges senere paa Aaret. 1679 udskreves atter 2 halve Krigsstyr, dog med Mulighed for ny Ligning. Dette Aar sluttedes Freden, og denne Skatteform henlagdes foreløbig.

Allerede i 1677 var en ny Type Skatter dukket op »til Vores retfær-

dige Vaabens Fortsættelse til Lands og til Vands«. Det var en Skat af alle *Ildsteder* i By og paa Land: Skorstene, Kakkellovne, Bagerovne og andre Ovne, Bryggerkedler, Esser etc. og desuden ogsaa af Forraads- og Pakhuse (i Byerne), hvor ingen Skorstene eller Ildsteder fandtes, i Forhold til Lejens Størrelse. Alle lige fra Greven til Husmanden skulde skatte. Lejere kunde dog afkorte den halve Del af Skatten i deres Leje, og Forpagtere af Sædegaarde skulde dele halvt med Ejerne. Der var kun 2 Satser: 2 Mark for Bønder, Husmænd og Inderster og 4 Mark for alle andre. Samtidig lagdes der Skatter paa *Heste, Køer og Okser*, ligeledes med en lavere Sats for Bondealmuens Dyr. Begge Skatter var ret primitive, særlig maa Ildstedskatten, der var ny hos os, men i England havde bidraget til Stuarternes Upopularitet og afskaffedes med deres Fald ved Revolutionen 1688, siges at være ret irrationel. Kvægskatten var en gammel Kending: foruden den Kvægskat, der indgik i Konsumtionen (Græspenge), havde man i Syvaarskrigen under Peder Oxes Ledelse anvendt denne Skatteform (1566—70). Med den nedadgaaende Krigsstyr in mente foretrak Myndighederne aabenbart Skatter, hvor der var noget konkret at holde sig til. Det mest afgørende ved dette Skattekompleks til Forskel fra Krigsstyren, der udtrykkelig undtog Landalmuen og efter Tidens Lejlighed var forsvarligt aftrappet, var, at den inddrog Almuen paa Landet, som i Forvejen havde de betydelige ordinære Skatter, og at det især med Ildstedskatten ramte denne uforholdsmæssigt haardt. Der var strenge Straffe for at fordølge »eller ej retteligen at angive« Kvæg og Ildsteder.

Mens Ildstedskatten foreløbig forsvandt, kom *Kvægskatten* igen 1678 som Kvittring for, at det ved den allerhøjestes Bistand var lykkedes at vende Krigsluen fra Riget »frem for andre Naboer saaledes... at enhver kunde besidde og nyde sit Hus og Hjem udi god Rolighed«. Der var nu en omhyggeligere Gruppering af Kvæget, men Satserne laa betydeligt højere end tidligere. Bøden for Fordølgelse var sat op fra det firdobbelte til det tidobbelte af det fortiede.

Kvægskatten af 1678 optraadte sammen med en *Kopskat* og en *Rentepengeskaf*. Kopskatteyderne var delt i 5 Grupper, klassificeret efter ydre Kriterier, Rang og Erhverv, men alt i alt ikke overvældende differentieret. Der svaredes 2 % baade af umyndiges Midler, »Børnepenge« og af anden Kapital med Fradrag af Gæld. Hvis Ejerne »deres Midler helst ville fortie«, kunde de nedkaste deres Rentepengeskaf i særlige Kister i København og andre større Byer, dog med skriftlig Ed paa, at det »saa sandt hannem Gud skal hjælpe« var rigtigt opgjort. Mange Velhavere benyttede sig af denne Bestemmelse.

Trods de mange og store Skatter lykkedes det dog ikke at finansiere Krigen ved dem alene. Udenlandske (hollandske) Subsidier i de første

Aar og indenlandske Tvangslaan i de sidste maatte udfylde Hullerne. Endelig maatte ret store Dele af Krongodset udlægges som Betaling for Gæld.

Freden i Lund 1679 gav et nødvendigt Pusterum, de ordinære Skatter gik noget ned, og de ekstraordinære Krigsskatter hørte op. Under Ledelse af Overrentemester v. Støcken søgte man at øge Indtægterne paa anden Maade. Der førtes en skarp Krig mod Hovedgaardenes Skattefrihed, og en Regeringskommission tog Krongodsudlæggene op til en nøjere Prøvelse og inddrog, hvad der uretmæssigt var fragaaet Kronen. Forbudet 1682 mod, at »Landsbyer eller Bønder Gaarde ødelægges for at forbedre Sædegaardens Avling med«, skulde hindre, at mere Jord blev skatte- og tiendefri. Selv Ødegaarde maatte derfor ikke nedlægges.

1680erne blev imidlertid en urolig Periode. Det kom ikke til egentlig Krig, men 1684 okkuperedes den gottorpske Del af Slesvig — en Reunion efter bedste franske Mønstre — og holdtes besat til 1689, da en Række europæiske Magter greb ind og fik den danske Besættelsesmagt trukket tilbage. Det daarlige Forhold til Sverige efter en meget kort Venskabs-tid, det gottorpske Spørgsmaal og Krigen i Europa fra 1688 (den pfalziske Arvefølgekrig) bragte atter de militære Udgifter i Vejret og førte til nye Ekstrapaabud. Formerne var de prøvede fra Skaanske Krig.

Det begyndte i 1682 med en *Kop- og Kvægskat*, som var indrettet ganske som den i 1678, men kun svarede med halvt saa store Satser som da. Den gentoges — lige til Motiveringens — 1683, ligeledes med de halve Beløb, mens der 1684, 1685 og 1687 svarede helt som i 1678; fra 1685 dog med visse Lempelser for Husmænd og fattige Enker. Fra 1688 ændredes Skatten noget, idet Kvægskatten paa Landet, men ikke i Byerne, afløstes af en *Ildstedskat* (som den i 1677). Det var en Lettelse, for saa vidt som Skattebeløbet gik ned, men samtidig en Flytning af Skattebyrden til bredere Lag: alle havde Ildsteder, men ikke alle havde Kvæg. Foruden Kvæget paa Landet slap ogsaa Militæret for Skat. I Kopskatten indførtes den Ændring, at Satserne for lønnede Karle og Dreng hos Bønderne forhøjedes, men til Gengæld fik Bønderne nu udtrykkelig Lov til at korte Beløbet af i Lønnen. 1689 kom *Kop-, Kvæg- og Ildstedskatten* to Gange, den sidste Gang, fordi det nu var »udfalden til bestandig Fred og Rolighed« (Rømningen af Gottorp), og Flaadens Mandskab kunde hjemsendes, »til hvis Af-betaling en anselig Sum Penge erfordres«. Trods Fred og Rolighed kom Skatten igen 2 Gange i det følgende Aar og een Gang — det var den sidste i denne Omgang — 1692. *1692-Skatten* udmærker sig for Kopskattens Vedkommende ved en noget mere omhyggelig Klassedeling; det bestemtes endvidere udtrykkeligt, at Funktionærer og Tjenere hos Rangspersoner selv skulde betale, hvad de ansattes til, eller have det afkortet i Lønnen. Det skulde altsaa

ikke være en Beskatning af Overklassen efter dens Folkeholds Størrelse, men en Skat af Tyendet selv. Ildstedskatten lettedes ogsaa i 1692; den højeste Skatteklasse skulde højst skatte af 6 Ildsteder, Bønder højst af 2, og Husmænd, »som haver ingen stort Kvæg«, ikkun af eet Ildsted. Ildstedskatten indførtes nu ogsaa i Købstæderne. Disse Ændringer var Resultatet af indgaaende Overvejelser i en særlig Kommission, der kritiserede den hidtidige Ordning og ogsaa — forgæves — forsøgte sig med et Forslag, der helt strøg Kopskatten for Almuen.

Kvægskatterne byggede først og fremmest paa Skattemandtaller udarbejdede af Præsterne efter Bøndernes og Ridefogedernes Opgivelser, og disse Opgivelser viser stærkt nedadgaaende Tendens. Da en Nedgang i Kvægholdet af saadant Omfang er ret usandsynlig, har det ført til Afprøvning af Opgivelserne ved Hjælp af samtidige Skifter, og Resultaterne adskiller sig ikke meget fra dem, vi har oplevet ved Pengeombytningen: Selvangivelsen har mere været præget af, hvad man selv fandt det passende at yde Staten, end af Føjelighed over for Statens paagaaende Krav.

I samme Periode blev der udskrevet en Del Skatter af samme Type som Krigsstyren. *Krigshjælpen* 1683 motiveredes foruden med Naboernes Rustninger ogsaa med, at Datidens (syd-) østlige Bussemand: »Tyrken med en forskrækelig Magt er indfalden udi Tyskland / og med Ild og Sværd ganske Provincier og Lande uden nogen synderlig Modstand i Grunde devasterer og ødelægger«. Tyrkerne, der dette Aar belejrede Wien, har selvfølgelig ikke været følt som en alvorlig Trusel for Danmark, men Omtalen af disse arge Hedninger og Fjender af al Kultur har sikkert talt til Folks Fantasi, og Meningen har været, at velintentionerede Undersaatte »udi Henseende til disse vanskelige Tider og Kristenheds algemene Fare / sig jo til dens Betaling villigst lader finde«. Skatten svarer til en halv Krigsstyr og lignedes af særlige Kommissioner som tidligere. Ligningerne blev siden fundet for lave og forhøjedes i Hærens Generalkommissariat; alligevel er man saa langt fra 1670ernes Beløb, at enten maa Formuestanden (undtagen i København) være undergaaet katastrofale Forandringer, eller ogsaa har Ligningsmyndighederne og Skatteyderne slaaet sig til Ro paa et mere jævnt Niveau, end Sandheden maaske kunde ønske. *Defensionsstyren* 1688 lignedes med 1 % paa Formuerne. Dog var Rangspersoner i Forvejen stillet op i Klasser, der svarede med hver sin Sats fra 800 Rdl. til 15 Rdl., og gejstlige havde særlige Ligninger. *Fortifikationsskatten* 1691, der især skulde gaa til Rendsborgs Befæstning, var en meget betydelig Skat. Rangspersoner var som tidligere fordelt i en Række Klasser efter deres Formue. Godsejerne og Byernes gejstlige og Borgere skulde betale et Beløb, der svarede til deres Defensionsstyr plus deres Kopskat, hvis de

havde været anbragt i een af Defensionsstyrens Klasser, ellers sattes de til tre Gange deres Defensionsstyr (= 3 % af Formuen), Embedsmænd, ogsaa militære, skulde svare fra 20—30 % af deres Gage. Utilfredsheden med denne tunge Skat, var almindelig. Der indkom et Væld af Klager og Ansøgninger om Nedsættelse, som for en Del blev taget til Følge.

Dertil kom en Række Udskrivninger af Heste og Kuske, Baadsmænd, Fourage o. s. v. som i Krigens Dage. Laan af mere eller mindre frivillig Karakter fandt Sted ogsaa i 80erne.

En Række Skatter er uden direkte Forbindelse med den udenrigspolitiske Situation. Det gælder først og fremmest *Prinsessestyrene*. Denne Skat var kendt ogsaa før Enevælden, men naaede sin højeste Blomstring i Tiaaret efter 1660. Frederik III havde fire Døtre og en meget energisk Kone, der med glødende Iver tog fat paa den noget vanskelige Opgave at faa de fire ikke umiddelbart attraaværdige Frøkener pænt i Vej. Det lykkedes virkelig hurtigt for de tre, der kom til respektable tyske Fyrstehuse, mens Nr. 4 blev afstaaet ved Freden i Lund til Karl XI. Skatterne »til saadant højt importerende Christelige Værk« udmærkede sig ved at være fordelt paa hele Befolkningen og ved at blive inddrevet med stor Energi, ingen (selv ikke Militære) maatte slippe. I Grevernes og Friherrernes Privilegier 1671 fastslaas det udtrykkeligt, at Skattefriheden ikke gælder denne Skat. Naar det gjaldt Kongehusets private Formaal og ikke blot almindelige Statsformaal, var der ikke noget, der hed Privilegier. Skatterne lagdes dels paa Hartkornet dels paa Lønninger, paa Grundtaksten i København, paa Købstæderne og paa Præster og Tiender. Prinsesserne fik 100.000 Rdl. i Medgift, og Restbeløbene (at man tog mere, end Prinsesserne fik, var en offentlig Hemmelighed) gik til Hær og Flaade.

Af andre civile Skatter kan man nævne *Bibelskatten* (1683) af alle Landets Kirker til Udarbejdelse af en ny Bibeludgave, og *Karosse- og Embedsskatten* (1680), som ikke indgik i Statskassen, men var Tvangsindskud i det vestindisk-guineiske Handelskompagni. Endelig var de store *Matrikelarbejder* i 1680erne saa bekostelige, at Udgiften maatte dækkes af en særlig Hartkornsskat paa 2 Mark pr. Td. Hartkorn baade af privilegeret og upriviligeret (1682—1683).

Baade Krigstiden og 1680erne var da en usædvanlig hed Tid for Skatteyderne. Skatterne har hvilet tungt paa alle Samfundets Klasser; flere af Skatterne havde overordentlig høje Satser for Overklassen, der ogsaa besværedes af store Tvangslaan og Ansvar for Bondeskatten, men andre af Skatterne vendte afgjort den tunge Ende nedad trods alle Forsøg med Klassesdeling, og Mellem- og Underklassen havde i Forvejen langt tungere ordinære Skatter.

Det bydsomme Hverv at lede Finansvæsenet var efter Sehesteds

Død overgaaet til Christoffer Gabel, som tog sig Opgaven overordentlig let og fra 1669—79 til Holger Vind, der med ikke ringe Held fik reorganiseret selve Styrelsen, der under Gabel helt var faldet fra hinanden. Derimod var Statsudgifterne og de deraf følgende Skattekrav, Ting, der fastlagdes af Myndigheder uden for Finansstyrelsen. Med større Kraft virkede hans Efterfølger, H. v. Støcken. I hans korte Styreperiode lige efter Krigen var der en Pause for Skatteyderne, idet han søgte andre Veje til at faa dækket Udgifterne (Begrænsning af Sædegaardprivilegierne, Revision af Krongodsudlægget). Ved hans Død i 1681 arvedes den ledende Stilling af hans Svigersøn Peter Brandt, der var langt mindre betydelig. Den Byge af Ekstraskatter, Landet velsignedes med, førte til, at man i 1685 maatte eftergive store Skattebeløb paa Landet og opgive alle de Principper for Sædegaardes Skattefrihed, som v. Støcken havde haandhævet. Al Politik paa længere Sigt blev opgivet: Skatterne krævedes efter Øjeblikkets Behov, flere Gange maatte man samme Aar udsende to enslydende Ekstraskatteforordninger.

Fra denne Tid stammer den engelske Diplomat Molesworth's Account of Denmark, as it was in the year 1692. I et af Kapitlerne i den lidet elskværdige Bog, hvis Formaal bl. a. er at vise, hvor godt Englænderne har det i Forhold til dette lille misrøgtede Lands Befolkning, behandles Skatteforholdene ret indgaaende. Skatterne gennemgaaes med ikke helt uefne Kommentarer, selv om Fremstillingen ogsaa indeholder Fejl. Hans Konklusion af Sammenligningen mellem Udlandets og Danmarks Skattebyrder er meget skarp: »there is a moral impossibility all these Taxes and Impositions should continue. The weight of them is already so great, that the Natives have reason rather to wish for, then defend their Country from an Invader; because they have little or no Property to lose, and may probably thereby mend their Condition, when there is scarce a possibility of making it worse. There seems to be a great sence of this in the court, and therefore an Army composed of Forreigners is depended on«. Naar han gaar fra Skatternes Højde over til deres Fordeling, synes han at uddele en vis betinget Ros. Der er aldrig Oprør i Danmark, fortæller han. Alle enten elsker eller giver det Udseende af at elske deres Konge. »And I suppose one principal Reason of this to be the Equality of the Taxes, and the manner of Taxing«. Ligheden henfører han dog ikke til Landets Klenodie, Matriklen af 1688, men til, at alle i lige Grad bliver flaaet, til den »comfort it is to the Sufferers to be ill used alike«.

1692—1722.

Omkring 1690—91 begyndte man paa at reorganisere Finanserne. Midlerne var Reduktioner, nu ogsaa lidt paa det militære Omraade. 1689

begyndte man at udleje Tropper til Udlandet, Tolden forpagtedes bort (1691—96), Regnskabsvæsenet reformeres, og der optoges Laan i Nederlandene, ganske vist til meget høj Rente ($12\frac{1}{2}\%$). De Kommissioner, der udførte Reorganisationen, fandt meget at udsætte paa Brandts Finansstyre, og i de sidste Dage af 1691 udpegede Kongen Mecklenburgeren C. S. v. Plessen til hans Afløser. Plessen søgte at genoprette Tilliden til Rigets Finanser i Ind- og Udland. Der kom mere Orden i Tingene og arbejdedes paa længere Sigt end før, men han havde — som Brandt — kun begrænset Indflydelse paa Udgiftsbudgetternes Størrelse. Paa Skattevæsenets Omraade fandt den vigtige Sammenlægning af Pengeskatterne paa Hartkornet Sted. Om Plessen har haft Del i det, kan ikke konstateres, men derimod skyldes det ham, at Ekstraskatter foreløbig forsvinder. Endnu i 1692 blev der, som vi saa, udskrevet en Ekstraskat, men derefter er der Pause lige til 1699. Plessen ønskede at skaane Landbefolkningen, ikke Godsejerne, som rammes af Tvangslaan 1694 og 1699, men Bønderne, hvis Skattebyrder han ansaa for alt for tunge. Muligheden for denne Politik laa vel dels i de noget roligere Forhold og den almindelige militære Afspænding, men dels ogsaa i at Plessen skaffede Midler ad Laanevejen. Et Par Forsøg med udenlandske Laan led Skibbrud, men med indenrigske Laan gik det bedre. Kongens Raadgivere maatte yde Forstrækninger 1692 og 1693. I 1694 blev der ligesom 1689 udskrevet Tvangslaan nu af betydeligt større Omfang end dengang. Det skulde indfries i 1697, men blev det først med Ekstraskatter i 1699. Byrden lagdes da i al Fald i første Omgang paa Landets Velhavere. *Ekstraskatten* 1699 skulde betales af alt Hartkorn med 1 Rdl. Desuden skulde Tjenestekarle hos Bønderne betale 2 Rdl. og Karle paa Officer-, Præste- og Fogedgaarde $2\frac{1}{2}$ Rdl. Det er altsaa udelukkende en Landskat, og alle paa Landet (undtagen jordløse Indsiddere) maatte deltage. Skatten maa sikkert siges at være et Fremskridt fra 1680ernes Kop-, Kvæg- og Ildstedskatter, men var alligevel et haardt Slag for Landbruket, som i 1690erne havde en Række meget sløje Høstaar, mens Byerne, der under de vesteuropæiske Magters indbyrdes Krig, som saa ofte siden, tjente store Penge paa Skibsfart og Handel, i denne Skattelov gik helt fri.

Paa samme Tid begyndte Forhandlingerne om Forbund med Østmagterne om Fælleskrig mod Sverige. Fra dansk Side var Formålet især at faa det gottorpske Spørgsmaal endelig løst. Til de nye Rustninger behøvedes Penge, og et nyt Tvangslaan blev udskrevet 1690—1700, af en Størrelse som ingensinde før. Med de »vidt-udseende Konjunkturer« og den »ekstraordinære Armatur« holdt en gammel Kending i let Forklædning atter sit Indtog. 1699 udskreves en »Kop-, Heste- og Studeskat / Penges Paabud isteden for Udskrivning / saa og Rente-Penge

— samt Husleje-Skat udi Danmark«. Militære Udskrivninger, som man tidligere havde forhandlet om, var her omsat i Skatter. *Kopskatten* udskreves omtrent med samme Satser som 1692. Hvor stor Uviljen var i Befolkningen over for *Kopskatten*, kan man se af Københavns Magistrats Klage over, at den ingen Forskel gør »imellem den ene Købmand og den anden, da dog den største Del af dem, som kaldes og passere for Købmænd, Kræmmere, Vintappere, ikkun ere de andres Høkere og ere af saa slet Næring og Tilstand, at de ikke kunne overkomme at betale den halve Del imod de forrige«. Overhovedet er der saa stor Armod, særlig blandt Haandværkere og Øltappere, at selv om de »sættes for lige stor Skat og den fulde Summa paa Papir antegnes, saa vilde der dog blive en ganske stor Restans, som aldrig kunde indrives og bekommes, om man end deres fattige Husgeraad skulde angribe og betage dem den Dyne, de ligge paa, og den Gryde, de koge deres ringe Føde udi«. I København blev det da bestemt, at Skatten skulde rette sig efter den enkelte Borgers Evne. *Heste- og Studeskat* svarede stadig kun af Byerne.

Af alt Landets Hartkorn, baade privilegeret og upriviligeret skulde svares 20 Rdl. pr. 60 Tdr. Hartkorn i *Udskrivningspenge* »dog vilde Vi / at det ikkun skal være for denne Gang / uden nogen videre Consequence, saa at dette Paabud ikke her efter skal præjudicere Grevernes / Friherrernes eller Adelens havende Privilegier«. Avlskarle, som var strøget af *Kopskatafdelingen*, skal bidrage til dette Paabud med $\frac{1}{8}$ af deres Aarsløn, som Husbonden »uden nogen Hinder eller Dispute« skal afkorte i Lønnen. »Skulde og nogen Tjenestekarl herudi findes opsætsig og modvillig / saa at de / som Erfarenhed ofte udviser / derudover skulde ville undvige deres Tjeneste«, skal de paagribes og sendes til nærmeste Fæstning.

Rentepengeskatten, der sidst paabødes 1678, skulde nu svares med $\frac{1}{4}$ af Aarets Renteindtægt. Endelig ramtes en ny Kategori i Byerne: Husejerne, der lejede ud til andre. Lejerne skulde betale $\frac{1}{4}$ af Lejen og derefter korte tilsvarende af i Huslejen. Ogsaa den klagede Københavns Magistrat over: Huse vil falde stærkt i Værdi, og det vil være umuligt at rejse Laan i dem paa rimelige Vilkaar. Atter her var Skæbnen dem god. Byen København slap for Huslejeskatten. Som Middel mod Skattesvig indførtes, at en Angiver fik to Gange det besvegne Beløb, i Stedet for at Staten tidligere skulde have ti Gange det besvegne.

Det er et Spørgsmaal, hvor meget Plessen har haft med denne Skat at gøre. Hans Indflydelse var da i stærk Aftagende, og kort efter at Christian V var faldet som sin Yndlingsgudinde Dianas Offer, maatte Plessen tage sin Afsked (Januar 1700). Frederik IV indførte i Stedet et Tremandsstyre for Finanserne, men tog selv ivrigt Del i Ledelsen.

Efter den lille Krig Aar 1700 havde Danmark Fred til 1709. Paa forskellig Maade benyttedes Fredstiden til en Sanering af Finanserne. Til Lettelse af det militære Budget sattes Udlejningen af Tropper til England og Nederlandene i System, og i Stedet søgte man at gardere sig militært ved Oprettelse af Landmilitzen (1701), som ogsaa som Kystforsvar skulde hindre en Gentagelse af de pinlige Erfaringer fra Aar 1700. I Stedet for Skatter fik Landet da en direkte Byrde: at stille en Soldat pr. 20 Tdr. Hartkorn. Senere — 1724 — udvidedes Lægderne til 32 Tdr. Hartkorn. Omtrent samtidig udskreves Dragoner af Ryttergodset.

Landsoldaterne skulde gøre Tjeneste hos Bønderne og lønnes som Tjenestekarle. Soldaternes Udrustning skulde dels skaffes af dem selv, dels af Statskassen, mens »Vores kiære og tro Undersaatter ej skal besværges med noget at give« til dette. Efter ret hidsige Diskussioner i Centralstyrelsen fandt man dog 1704 »ingen nærmere og bedre Middele« til at skaffe de nødvendige Penge end at paalægge Undersaatterne en særlig Skat til Skabelse af en Kapital, hvis Renter fast skulde henlægges til dette Formaal, saa Undersaatterne ikke i Fremtiden skulde besværes hermed, mens et Forslag om aarlig Hartkornsskat hertil helt faldt til Jorden. Det var en Hartkornsskat (24 Skill. pr. Td. uprivileret Hartkorn), en Grundskat af Byerne (2 % af Grundtaksten), Rentepengeskate som 1699, Gageskat af Civilembdsmænd ($\frac{1}{3}$), Kopskat omtrent som 1699, dog var Bønderne og den gemene Almue helt fritaget, og endelig Hesteskat i Byerne. Skatterne skulde udbetales med Halvparten i 1704 og Halvparten 1705.

Skattemæssigt blev det 18. Aarhundredes første Aarti ganske fredeligt. Kornskatten er ret lempelig i flere af Aarene, og der kom ingen Ekstraskatpaabud ud over det nævnte. De militære Udgifter reduceredes ved Udlejningen af Tropper, og denne gav i Forbindelse med Subsidier et Overskud, der brugtes til at nedbringe Gælden. Men 1709 brød Krigen atter ud, og det følgende Aarti blev en Anspændelsestid i endnu højere Grad end 1670erne og 1680erne. Den store nordiske Krigs anden Del er maaske den længste og i alt Fald en af de drøjestø Krige, Danmark har deltaget i, netop fordi den indtraf i en Tid, hvor Danmark økonomisk var meget smaat kørende.

Af de ordinære Skatter gik Kornskatten betydeligt i Vejret og krævedes 1710—14 endog af privilegeret Hartkorn, men samtidig steg Hærens Behov for Korn, Hø og Halm saa stærkt, at man som i 1670erne maatte udskrive Fourageskatte.

Det gik især ud over Sjælland, hvor Kavalleriet laa i Kvarter. Gang paa Gang paalagdes der Øen store Hø- og Halmleverancer, dog som Regel mod Betaling, d. v. s. Ret til at afkorte visse Beløb i det følgende Aars Skatter, hvilket ogsaa var betydeligt sikrere end direkte Anvis-

ninger paa Statskassen. Det øvrige Lands Hartkorn fik til Gengæld paalagt en særlig Fourageafgift paa 12 Skill. pr. Td. Hartkorn (1710, 1713—20). Hovedgaardene slap som Regel, dog maatte de alene 1712 yde 2 Tdr. Havre for hver Td. Hartkorn af Hovedgaardstaksten mod et vist Afdrag (ikke nok til Dækning) i Godsets Skatter i det følgende Aar.

Et andet velkendt Krigsfænomen var de *militære Udskrivninger*. I det korte Felttog 1700 havde man for saa vidt genopfrisket Rostjenesten, som egentlig var afløst og indgaaet i Matrikelskatten, idet Godserne dog slap for at stille de nødvendige Ryttere, og i Stedet skulde give 2 Mark pr. Td. Hartkorn. Den gamle Bestemmelse, der forbød at overvælte Byrden paa Bønderne, var ikke taget med. Det er sidste Gang Rostjenesten optræder, men i Krigen fra 1709 fik Hovedgaardene andre militære Byrder. 1709 maatte de af hver 30 Tdr. Hartkorn forskaffe »en dygtig Vallak eller Hoppe« og af hver 60 Tdr. Hartkorn »en Kusk med Kjortel og Støvle vel forsynet«, begge Dele til »Artilleriets Fornødenhed«. Præstegaarde, Degneboliger og Kongetienders Hartkorn skulde ikke stille Heste og Folk, men betale 1 Rdl. pr. Td. Hartkorn. 1710 var det atter uomgængeligt at udskrive Heste, denne Gang dygtige Rytterheste, en for hver 50 Tdr. Hartkorn Hovedgaardstakst eller i Stedet 50 Rdl. Ogsaa Præster, Herredsfogeder og Forpagtere skulde levere Rytterheste. Senere paa Aaret maatte Hovedgaardene atter til Artilleriet for hver 50 Tdr. Hartkorn stille en Kusk »udi en staaalgraa Kjortel med blaa Underfoder / een Kamisol / et Par Læder Bukser / et Par Støvler og en Rejse Hue eller Kabuds«. Det anføres, hvor Kuskene »ufejlbarligen skal leveres« — som ved andre Naturalieydelser. Endelig i September ønskede Kongen en ny Prøve paa Undersaatternes Redebonhed og Nidkærhed, idet Godsejere, der ejede komplette Sædegaarde og holdt Skytte paa Godset, skulde holde en dygtig Skytte med tilhørende Mundering, en »dygtig Skyde-Hest« og en »god Flint«, i Beredskab. Det viste sig dog at være relativt faa Skytter, man saaledes kunde faa samlet, og i Stedet paalagdes da alle Hovedgaarde 60 Rdl., »enten dens Takst er af lidet eller meget Hartkorn«. Dermed var denne Skattereserve foreløbig udtømt, og da man atter havde Brug for Artilleri-Heste maatte de andre Skattereserver, som i normale Tider ikke var beskattede, eller ikke var saa stærkt beskattede træde til: Præster, Herredsfogeder og Forpagtere maatte yde $\frac{2}{3}$ af hvad de forrige Aar gav til Rytterheste; Ejere af »Heste og Vogne« i Byerne skulde betale 4 Rdl., og det samme gjaldt Herreds- og Byfogder, Forpagtere og Møllere med Heste og Vogne. Kromænd, Selvejrbønder, Landhaandværkere og »alle Slags Daglønnere og Ledig-Gængere / saa og andre som sig paa Landet opholder og ej virkelig tjener for hel eller halv Aars

Løn / ej heller haver fæst Gaarde eller Huse / og dog dertil ere dygtige«, svarede fra 4—1 Rdl. Her var altsaa alle Ydølses omsat i Penge.

1713 maatte alle Hovedgaarde, hvad enten de var ukomplette eller komplette, grevelige, friherrelige eller særligt privilegerede, Præstegaarde og Degneboliger atter stille en Rytterhest for hver 50 Tdr. Hartkorn eller betale 50 Rdl.

Til at supplere den hvervede Hær var der 1710 udskrevet 1 Mand pr. 60 Tdr. Hartkorn, og siden maatte selve Landmilitisen suppleres med 1 Mand pr. 140 Tdr. Hartkorn. Der aabnedes dog kort efter Mulighed for at betale 40 Rdl. i Stedet for at stille en Soldat. Jyderne maatte atter Aaret efter supplere deres Regimenter med 1 Soldat pr. 80 Tdr. Hartkorn. Resten af Krigen fandt der ingen Udskrivning Sted.

Hertil kom de rene Pengeskatter, som Krigen bragte med sig — ganske som sædvanligt. 1710 paalagdes der Københavns Grundtakst 3% til militære Udgifter. To Maaneder efter beskattedes en Række Ting »hvoraf de fleste sig mere til Overdaadighed end af Fornødenhed betjene«. Det var en Skat paa Karosser og andre lukkede Vogne og af Rangspersoners Parykker (4 Rdl.). Andre Parykbærere maatte af med 3—1 Rdl. »efter deres Tilstand og Vilkaar / hvorover rettelig skal skønnes«, dog ikke fattige gamle Mænd og Karle, der »for en eller anden Aarsag Skyld ere foraarsagede at bære Peruqve«. Rangspersonernes Koner og Døtre, »som bærer Fontanger / eller andre opsatte franske Sætter / eller Topper« maatte ligeledes af med 4 Rdl. og andre Kvinder med 3—1 Rdl. »efter nøje Skønsomhed«, dog undtoges Tjenestepiger, »som derimod ikke maa være tilladt at bære nogen Sætter eller høje Topper med mindre enhver derfor vil betale een Rigsdaler«. Alle Tjenestefolk fra Forvaltere til Karle og Piger skulde af med $\frac{1}{6}$ af deres Løn, som Husbonden skulde betale og afkorte i Lønnen »og forbydes det enhver Tjener og Pige / at de ikke imod deres Principaler, Husbonder eller Hustruer maa gøre nogen Modsigelse eller vægre sig / dette Vores Paabud udi deres Løn at korte lade«. Tjenestefolkskatten kan jo ikke siges at være udpræget Luksusskat. Der uddeltes i Byerne Formularer til Selvangivelser. Amtsskriver Mads Lind i Holbæk opgav f. Eks. »for sig Paryk, sin Kæreste Top, et lidet Barn, 2 Aar, bærer ingen Top, sin Kærestes Søster ej heller. 1 Skriverkarl Paryk, aarlig 20 Rdl. En Dreng Klæde, Føde og ej videre. Nok een ligeledes. En Arbejdskarl. En Tærsker, som tærsker i Punde. 2 Piger«.

Under hele Krigen — fra 1710—21 — oprævedes *Krigsstyr*. Den skulde — 1710 — lignedes efter Formue, Embedsindtægt og Næring af særlige Kommissioner, »uden Persons Anseelse / Villie eller Venskab / Had eller Nid / eller nogen anden Affekt«, paa alle Indbyggerne i Købstæ-

derne og paa alle, der drev Købstadsnæring paa Landet eller betalte Familie- og Folkeskat, »den gemene Mand og Bonde . . . undtagen«. Der- til kom en Skat af upriviligeret Hartkorn og en Rentepengeskate paa $\frac{1}{4}$ af Renten af Kapitaler, der stod ude paa Rente.

I 1711 dukkede Kop- og Hesteskatten op igen, men Kopskatten var for de fleste Grupper sat op til det dobbelte i Forhold til sidste Gang. Nyt var det, at man nu »til Vores kære og tro Undersaatters desbedre Lettelse« fik Lov til at betale i Smør, Oksekød eller Flæsk efter særlig Omregningstakst.

I 1712 skulde kun det upriviligerede Hartkorn betale Krigsstyr (3 Mark pr. Td.), men til Gengæld for denne Soulagement blev der Aaret efter krævet Krigsstyr efter Ligning som 1710—11, dog fastsættes nu et »Kvantum, som enhver bliver taxeret for hver Dag at svare« (Dag- skatten), hvortil kom Hartkornsskat og Skat af Tjenestefolk, Funktionæ- rer og Haandværkssvende (betalt af Husbonden mod Afkortning i Løn- nen). Opgav man ikke Antallet af Tjenestefolk i Tide, blev man sat til meget høje Satser efter en summarisk Klassedeling.

1714 betaltes Krigsstyr efter Ligning: 2% af Formue, baade Jorde- gods og rede Penge, og i tilsvarende Proportion af Handel og Næring, Gageskat paa 20—30% og Hartkornsskat paa 3 Mark pr. Td. Hartkorn af Bøndergodset, hvad Godsejeren dog siden skulde have Kompensa- tion for i Form af Fradrag i sin Formueskat. Det hastede saadan med Indbetalingen, at man ikke kunde oppebie Ligningen, men krævede 1. Termin efter forrige Aars Taksering.

I 1715 maatte man atter paalægge den samme Krigsstyr som 1714 til Rigets Forsvar og for »Vores højmodige Fjende til andre kristeligere Tanker at bringe«, da man trods alle Fredsbestræbelser »formedelst Fjendens Halsstarrighed / og til Krig og Blods Udgydelse fremturende Inklination« ikke havde kunnet bringe denne langvarige Krig til Ende.

1716 kom Skatten igen og dertil kom i Aarets Slutning en Skat af alt Hartkorn, ogsaa Hovedgaardene, paa 8 Skilling pr. Td. Hartkorn, og 1%, af Grundtaxten i Byerne til de tapre Frederikstadborgere, der havde ofret Hus og Hjem »for at gøre Fjenden Afbræk«.

1717 bedyres atter, hvor gerne man saa Enden »paa denne besværlige Krig«. Midlet var nye drabelige Skatter. For det første Krigsstyr, sta- dig efter den gamle Taksation fra 1714, men da de gamle Takster ikke kunde følges »uden mærkelig Afgang udi Vores kongl. Interesse«, ned- sættes der en Kommission til at revidere dem; samtidig indskærpes det, at det var ulovligt ikke at medtage »frugtesløse og dog visse Kapitaler«, d. v. s. Kapitaler, der ikke svarede Rente, hvad »en og anden har under- staaet sig i«; endvidere Hartkornsskat som 1714; den tidligere omtalte Fourageskat; Kopskat med forhøjede Satser; Hesteskate og Karosse-

skat. Endelig Forhøjelse af indirekte Skatter (Konsumtion af Vin og Brændevin, Ølalcise i København, Afgift af Luksusdragter, af Spillekort, og senere paa Aaret — for at følge Skatteyderne helt til Dørs — Skat paa Egeligkister). — En ganske pæn Skattebuket.

1718, 19 og 20 udskreves omtrent de samme Ekstraskatter igen, dog med flere og flere Fritagelser, især for Kopskatten.

1721 »efter den af GUD Vore Riger og Lande forlente Fred« ophævedes Kopskat, Fourageskat og flere af de indirekte Afgifter. Tilbage blev Krigsstyren, hvoraf Gageskatten helt udgik, Formueskatten, der nedsattes fra 2 til $1\frac{1}{2}$ ‰, og Hartkornsskatten, der nedsattes til Halvdelen. 1722 forskaanedes man som et »særdeles Kende-Tegn paa Vores Lands-Faderlige Kærlighed og omhyggelige Omsorg« ogsaa for Krigsstyren. Til Gengæld haabedes det, at Undersaatterne vilde lade sig være »angelegen at afdrage og udrede« Restancer fra tidligere Aar. De beløb sig 1719 til omtrent 3 Mill. Rdl. Befolkningen har været mindre og mindre glad for Skatteopkræverens Besøg. Det første Stadium var, at de københavnske Rodemestre ikke traf nogen hjemme, naar de kom. Men det endte med smaa Sammenstød og megen ond »Medfart og Begegnelse, som møder de fattige Rodemestre«.

Under Krigen har da alle Skattereserver været taget i Brug, men alligevel kunde Skatterne kun til Dels dække Krigsomkostningerne. Resten skaffedes ved for første Gang at udstede Pengesedler, ved Laan og især ved at stifte Gæld paa en anden Maade: nemlig ved at undlade at betale de forskellige Fordringer. Embedsmænd, Soldater og Matroser, Officerer og Leverandører til Staten kunde selv i normale Tider have svært ved at faa klemt deres Tilgodehavender ud af Staten; i et samtidigt Brev fortælles der om Plessen, at han vil »have ondt ved at slippe gennem Holsten, hvor tusind vrede Mennesker ligger paa Lur efter ham for at faa deres Gager udbetalte«. Men i Krigstid kom Staten bagud paa alle Omraader og især med Hensyn til Hær og Flaade, hvor baade Officerer og Mandskab blev holdt hen. Og var det ærgerligt for en Feltmarskal at have brugt al sin Krigskunst og saa dog kun lønnes med Tilgodehavender paa over 70 000 Rdl., som han ikke kunde faa udbetalt, var det katastrofalt for Soldater og Matroser, der ikke havde andre Reserver at ty til end gode Folks Almisser. De besvegne Borgeres Forsøg paa at faa Beløbene ind ved at foretage passende Afdrag i deres Skatter, lod Myndighederne ikke passere.

De almindelige Laan var i Reglen indenlandske, og Metoden som under Christian V; dog var det nu mindre samlede Udskrivninger af Tvangslaan end individuelle Afpresninger. Desuden laante Staten rask væk Midler, der var baandlagt til offentlige Institutioner (f. Eks. Fattigvæsenets Midler).

Om Finanshistorien i Frederik IV's Tid, om Finansstyret, om Indtægternes og Udgifternes Størrelse og Fordeling og om Skattebyrden og dens økonomiske og sociale Følger ved man meget lidt.

Krigen synes i højere Grad end tidligere og senere at være finansieret gennem Befolkningens direkte Byrder. Selv om Gælden steg, stod den dog i 1720 ikke paa et Niveau, som man kunde vente efter 11 Aars Krigsanstrengelser. Det følgende Tiaars Sparepolitik bragte faktisk i det væsentlige Balance til Veje. Seddelgælden indløstes tildels ved Krongodssalg og Godslotterier.

Byrderne var da især Tab ved Inflationen (Pengesedlerne, Møntforringelse), Udskrivninger, der særligt fandt Sted i de første Aar, hvor den militære Aktivitet var stærkest, de indirekte Skatter, men først og sidst de vældige Ekstraskattekomplekser. Dertil kom saa de helt vilkaarlige Tvangsloan og Statens Tilbageholdenhed med Hensyn til Udbetalinger af enhver Art.

At Krigen har været en umaadelig Byrde for Befolkningen, kan vi blandt andet se af selve Skattelovenes lidet krigsbejstrede Indledninger. Der er ikke den Fanfare i dem som i Skaanskekrigens Tid. Næsten fra første Færd er det mere den med Længsel imødesete Fred end Krigen, der tales om. I Regeringskredse har man ikke gjort sig nogen Illusioner om militaristiske Tilbøjeligheder hos Befolkningen.

Skatterne har man taget overalt, hvor der var Penge og Korn at faa. Privilegier har man set mere bort fra, naar det kneb, end i Christian V's Tid. Underklassen i Byerne har været haardt ramt af de indirekte Skatter, selv om en Del af dem er søgt placeret paa Luksusting (bræmmede og broderede Klæder, Egekister, Vin, Karosser). Paa Landet har Bønderne haft ekstra Hartkornsskatter, Fourageskat og Fouragelevering. Overklassen rammes tungest af Krigsstyren, der først var »Dag-skat«, siden en 2 pCt. Skat af Formue og Næring; fra 1714—16 fik Godsejerne deres Fæsteres ekstra Hartkornsskatter refunderet i Form af Fradrag i Krigsstyren. Endvidere tyngedes baade Over- og Mellemklasse af Kopskatten. Parykskatten, der jo staar paa Grænsen mellem de direkte og indirekte Skatter, var vel tilsyneladende en Luksusskat, men lige saa lidt som en tandløs Mand i vore Dage vil undvære sit Gebis, kunde Datidens Mennesker krænke al Velanstændighed ved at gaa rundt med halvnøgent Hovede. Karossen kunde man sælge, men Parykken maatte man lade sidde. Talrige er Ansøgningerne om at slippe for Parykskatten; der henvistes til Hovedsvaghed eller en skaldet Isse, og Regeringen kunde virkelig bevæges til Afslag i Fordringerne. Klagerne og Ansøgningerne om Lempelser er i det hele taget mange. Alle Kneb gjaldt. I Ribe søgte man — dog med ringe Held — at stadse en »mistænkelig Sygelighed« op som en faretruende Pest for at slippe for

Indkvartering Gik det ikke i det Tilfælde, lykkedes det tit i andre, og de mange Lettelser og Fritagelser baade for Enkeltpersoner og hele Befolkningsgrupper, viser, at Regeringen ikke har været altfor overbevist om at have skabt retfærdige Skatteordninger.

En Sammenligning med den forrige Krigstid, 1670erne og 1680erne, maa vi afholde os fra, fordi vi ved mindre om det 18. Aarhundredes Begyndelse end om det 17. Aarhundredes Slutning. Vi maa nøjes med at konstatere Restancernes formidable Vækst og stille fjerne os fra det sukkende og stønnende Folk.

1722—1756.

Tiden fra 1720erne til 1756 var præget af en fredeligere Udvikling end de foregaaende 50 Aar. Efter Krigen reduceredes det militære Apparat, men om større Demilitarisering blev der ikke Tale. Alt i alt bevaredes de gamle Rammer og Former, og de militære Udgifter var stadig den tunge Ende af Budgettet. Udenrigspolitisk var der i Gottorpsagen foreløbig naaet, hvad man ønskede, og de østdanske Provinser var faktisk afskrevet. Man var stadig paa Vagt baade i Nordtyskland og over for Sverige og søgte Fordele ved at knytte sig til de forskellige Magtgrupper, der Gang paa Gang tørnede sammen i Europa. Men Formaalet var især Subsidier mod at holde et bestemt militært Beredskab. Man aflastede derved Finanserne og kunde samtidig, mens de andre sloges, udnytte de gode Konjunkturer for neutral Handel og Skibsfart. I stigende Grad blev det Krigsflaaden, man tog sig af, for at beskytte de kommercielle Interesser, imens den Interesse, man i Statsledelsen viste Hæren, blev betydelig mere moderat end tidligere. Dette gælder dog ikke Tiden indtil 1730. 1731 laa Søetatens Udgifter paa under $\frac{1}{2}$ Mill. og Landetatens paa over $1\frac{1}{2}$ Mill., men 1760 var de sømilitære Udgifter steget til over 1 Mill., mens Landetatens kun var steget til $2\frac{1}{2}$ Mill. En stigende Vægt fik Statens civile Udgifter, idet Staten med større og mindre Held investerede store Summer i Handelskompagnerne, som bortset fra det asiatiske Kompagni næsten alle viste ringe Levedygtighed. Ikke mindre kostbar var Statens industrielle Politik, hvis Resultater i det store og hele ikke svarede til Omkostningerne. Finansieringen kunde vel efter Kurantbankens Oprettelse 1736 ske under bekvemme Former, men den forøgede Seddeludstedelse bragte Valutakursen i Fare. Det var dog først ved Aarhundredets Midte, da J. H. E. Bernstorff blev den ledende i den økonomiske Politik, at denne aktive Handels- og Industripolitik tog Fart. Civiletatens Udgifter var 1731 knap 2,2 Mill., men derefter stærkt aftagende til omkring 1740, siden atter med mange Svingninger stigende til knap 2,4 Mill. i 1760. Disse Tal afspejler dog ikke de civile Udgifters Vækst rigtig, idet de ogsaa omfatter Renter

og Afdrag paa Statsgælden, der i Periodens Begyndelse især var af militær Oprindelse, mens senere den civile Del var i Stigning.

Endnu 1725—27 var der enkelte Fourageudskrivninger som i Krigens Tid, men ellers er Ekstraskatterne i 1720erne af en anden Art. Den første, der blev udskrevet 1725, havde til Formaal at skaffe Midler til det grønlandske Kompagni i Bergen. Midlerne »til de vildfarende og vankundige Folk der paa Landet deres Oplysning udi den saliggørende Tros rene og sande Kundskab, som og at Landet, som en under Vofe Riger og Lande henhørende Part, kan igen vorde besejlet til Vores Undersaatters Nytte og Negotiens Fremgang«, skaffedes til Veje ved en Skat. Paa alle undtagen Bønderne skulde lignes »noget taaleligt efter Formue«, idet bestemte Beløb repareredes paa de enkelte Stifter (ialt 50.000 Rdl.).

Samme Fremgangsmaade anvendtes 1727, da der formedelst den Viborg »overgangne u-lykkelige Ildebrand« blev udskrevet Brandstyr for at faa Byens offentlige Bygninger genrejst »særdeles Kirkerne, at derudi Guds Tjeneste til Indbyggernes Trøst og Saligheds Øvelse kunde forrettes«.

Aaret efter maatte man paa samme Facon udskrive det tredobbelte Beløb aarligt i 3 Aar (1729—31) »eftersom det har behaget den Almægtige Gud ved en overmaade og særdeles stor u-lykkelig Ildebrand den 20., 21. og 22. October sidst-leden at hjemsøge Vores Kongl. Residence Stad København«. Skatterne gik ligesom den viborgske til de offentlige Bygningers Genopførelse, dog tildels ogsaa til Ekspropriationsomkostningerne ved Udvidelser af Byens Gader. Derimod ikke til de brandlidte, hvis Armod og Elendighed Forordningen ellers især slaar paa.

Forøvrigt klarede Staten sig ved Subsudier (fra Frankrig 1727), Øresundstoldens Stigning, Realisation af Domæner i Danmark og Norge og ved de ordinære Skatter, som trods Landbrugets Krisetilstand nu da Krigspriserne for Landbrugsvarerne hørte op, ikke blev sat ned. Det lykkedes virkelig ved en Sparepolitik, der dog ikke omfattede Kongehusets og Hoffets mere livsvigtige Budgetter, at bringe Gælden ned og faa de udstedte Pengesedler indløst bl. a. ved et særligt Lotteri, hvor Gevinsterne var Gods, som Staten gerne vilde af med.

Med Kongeskiftet 1730 fulgte ogsaa et Regeringsskifte, og for Finanserne betød det, at de koncentreredes hos C. S. Plessens Søn, Chr. Ludvig Plessen. Hans Politik var Besparelser, Afbetaling af Gælden og Skattelettelser, som ogsaa Christian VI selv var ivrig for. Det blev, som vi har set, paa Kornskattens Omraade, at Skatnedsættelsen fandt Sted, og Lettelsen holdt ogsaa efter Plessens Afgang 1734, da man vendte tilbage til Tremandsstyret i Finanserne. Desuden ophævedes Landmilitsen, og da den genindførtes 1737, var det i mildere Form.

Undertiden førte den udenrigspolitiske Situation til ekstraordinære Byrder. Vanskeligheder med Hannover førte 1739 til en ekstra Kornskat og et frivilligt Laan i Indlandet, men langt alvorligere blev Situationen i 1740ernes Begyndelse, da Størstedelen af Europa indvikledes i Stridigheder. Ogsaa Sverige og Rusland kom i Krig, og det svenske Tronfølgervalg trak op til at blive en storpolitisk Begivenhed, der ogsaa var ved at inddrage Danmark i Krigen. De skønne, men politisk helt umulige Planer om dansk Tronfølger i Sverige og siden de meget uskønne Perspektiver med gottorpske Tronfølgere baade i Sverige og Rusland førte til kraftige danske Rustninger. Kornskatten røg i Vejret, det paalagdes Hovedgaardene at holde bestemte Antal Heste til Rytteriet for paa kommende Tilfælde mod Afslag i Folkeskatten, og i 1743, da Krigsudsigterne især var truende, paalagdes en Række Ekstraskatter. Motiveringen i selve Forordningen taler ikke om Krig, men blot om »dette af den høje Nødvendighed u-omgængelig erfordrede Paabud.« Formerne tog man fra Krigsskatterne i 1710erne. Formueskatten var som da 2 pCt. af Nettoformue. De, der ikke havde Formue, skulde »efter samme Proportion, for en vis Afgift af, hvad Indkomster, Næring og Brug de maatte have, ansættes«. Af Gager og Pensioner svarede fra 1—20 pCt. af Indtægter fra under 200 Rdl. til over 2000 Rdl., altsaa en progressiv Skala stigende med 1 pCt. for hver 100 Rdl.s Indtægt. Gageskatten tilbageholdtes af Lønningen. Kopskatten byggede som tidligere dels paa Rangforordningens 9 Klasser, dels paa en summarisk Stands- og Erhvervsinddeling. Sætserne var langt højere end 1717 og de følgende Aar, for de højere Klasser endog firdoblet, men Hustruer og Børn er til Gengæld ikke taget med, derimod nok Tjenestefolk, mens Bønder og Militære som tidligere forskaanes. Hesteskatten er halvt saa stor som i 1710erne. Karrosseskatten var som tidligere, men nu under Hensyn til Samfærdselsmidlernes Udvikling suppleret med Skatter af Carioler og Porte-Chaiser. Dertil forhøjet Konsumtion af Vin og Brændevin og Ølalcise i København. Ved en senere Plakat fik »bekendte Købmænd og andre«, der har gyldige Aarsager og »ikke deres Tilstand for Kommissionen ville være bekendt«, Ret til direkte Selvangivelse overfor de Finansdeputerede.

1743 førte den truende Krig til en Fourageskat over hele Landet, paa Sjælland in natura, andre Steder enten helt eller delvis i Penge. Byrden blev som sædvanlig størst paa Sjælland, men det fik til Gengæld Skattefradrag i de normale Skatter.

Men bortset fra disse ret faa Skatter, holdt Staten sig til de normale Indtægter. Med Begrænsningen af de udenrigspolitiske Aspirationer blev Erhvervsinteresser dominerende. Militærets politiske Indflydelse svandt ind. Tilbage blev Godsejerne, der sad tæt i Regering og Administration, og de ønskede naturligvis ikke nye Skattebyrder. Hartkornsskatten laa

i et roligt Leje og svaredes af Landalmuen, og de opadgaaende Konjunkturer gjorde Ansvarligheden for Bøndernes Skatter mindre tung end tidligere, selv om Kriser og Kvægsygeepidemier ofte kunde gøre den aktuell. I Byerne var de indirekte Skatter dominerende. Alt var da saare godt. Dynastiet kunde faa Penge nok ad normal Vej til at pleje sine særlige Interesser: Hofliv og Byggeri; som der staar paa Christian VI's Medalje i Anledning af Christiansborgs Opførelse: *nec unico quidem obolo e oculis civium expresso*: uden at presse en eneste Obol af Borgernes Lommer, d. v. s. uden at gribe til Ekstraskatter.

Vi skal helt frem til 1749 for at finde et ekstra Paalæg. Christian VI's Datter Lovise, der tidligere havde været udset til at besejle den fredelige Overenskomst med Sverige 1744, blev i 1749 bortgiftet til en ubetydelig tysk Fyrste, og efter Tidens Skik udskrev hendes Bror, Frederik V, Prinsessestyr. Det var som tidligere dels en Skat paa alt Hartkorn, dels en Lønskat, kombineret med Kopskat af Embedsmænd med særlige Lønningsformer, af Prokuratorer og visse andre Erhverv, og Rangskat af Rangspersoner, der ikke rantes af Lønskatten. Bybeboere skulde svare efter »Vilkaar, Indkomst, Næring og Brug«, idet bestemte Summer reparteredes paa Byerne. Det blev sidste Gang, denne Skat blev udskrevet; da der næste Gang blev bortgiftet Prinsesser, blev den højtidelig eftergivet ved særlige Plakater.

1756—1818.

Skatte- og Finanspolitik.

Opadgaaende Priser for Landbrugsprodukterne og gode Krigskonjunkturer for det neutrale Danmarks Handel og Skibsfart under de store Verdenskrige (den præjssiske Syvaarskrig 1756—63, Kolonikrigene, den nordamerikanske Frihedskrig 1776—83 og Revolutionskrigene fra 1792) er det, der præger Udviklingen i Danmark i denne Periode. Prisudvikling og tekniske Fremskridt skabte bedre Kaar for Landbefolkningen, i første Række for Godserne, der længe havde været baseret paa Markedsproduktion, men efter at de sociale Reformere fra 1780erne var begyndt at gøre sig gældende, efterhaanden ogsaa for Bønderne, hvis Evne til at udrede Skatter til det offentlige steg betydeligt. I Byerne var Fremgangen mindre stabil, og den afbrødes flere Gange af alvorlige Handelskriser. Mens Købmænd og Grosserere tjente store Formuer under Krigene, var Tiderne drøje for Smaaborgere og Haandværkere; for Byernes, og da særligt Københavns Levnedsmiddelforsyning taarnede Vanskelighederne sig op, og de høje Fødevarerpriser skabte endnu en Vanskelighed for Industrien, der i Forvejen arbejdede tungt trods al Statsstøtte og Toldbeskyttelse.

De urolige Forhold i Europa betød imidlertid ogsaa Forøgelse af Statens Udgifter. Den Neutralitet, som Bernstorfferne havde Held til at opretholde, var en væbnet Neutralitet, som medførte store Flaaderustninger og andre Militærundergifter. I 1757 opstilledes et Hærkorps i Holsten for at hindre, at Krigen i Nordtyskland kom de danske Grænser for nær, og dette medførte en Ekstraskat, Fourageudskrivning og Laan i Udland og Indland og først og fremmest i Banken i København.

Langt mere truende saa det ud for Landet, da Peter III af Huset Gottorp i 1762 besteg den russiske Trone. Gottorperne havde et gammelt Regnskab at gøre op med deres Arvelandes før saa mægtige Nabo, og for at møde denne Krigstrusel, maatte Danmark lade Hæren reorganisere og foretage vældige Rustninger for at kunne stille en brugelig Krigsmagt paa Benene. Krisen drev over, takket være Mordet paa Zaren, men de militære Udgifter medførte en trykkende Kopskat, Ekstraskatten af 1762, der ved Tidernes Ugunst satte sig fast og indgik i de normale Skatters Række. Trods denne og flere andre Skatter i 1760erne: Rangskat 1764, Embedsskat 1768, $\frac{1}{4}$ %-Skat 1768 og Saltskat, dog kun 1768—70, og trods Realisation af Størstedelen af Krongodset, maatte man dække store Dele af Udgifterne ved Laan. Den stigende Statsgæld, den stigende Bankgæld og Seddeludstedelse blev meget væsentlige Momenter i Danmarks finansielle Situation fra 1760 til Statsbankerotten 1813. Statsgælden, der i 1754 var lidt over en Million Rdl., var allerede i 1763 steget til over 20 Millioner Rdl.

Struenseetiden betød en Rationalisering og Forenkling af Finansadministrationen og gav enkelte Skattelettelser, men snart efter Struenseses Fald vendte den gamle, mangelvandede Administration tilbage med de mange forskellige Organer med hver sine Indtægter og Opgaver og med indbyrdes Laan, naar Indtægterne ikke slog til.

I Guldbergtiden afholdt man sig fra nye direkte Skatter, mens Gælden voksede støt og sikkert. Staten overtog Banken 1773 og fik derved fri Raadighed over Seddeludstedelsen. Staten styredes af Merkantilister (f. Eks. Guldberg selv), og Finanserne af en Forretningsmand, H. C. Schimmelmann, og under deres Regime gik Hundred Tusinder af Rigsdaler til lidet levedygtige Handelskompagnier og urentable Industriforetagender. Statens formelle eller reelle Garantier for Kompagnierne og dens store Investering i dem og Fabrikkerne, førte jævnlige Til, at Staten selv maatte overtage Virksomhederne, og mens den saaledes øgede sin Aktivmasse med ruinerede Foretagender, steg Passiverne i foruroligende Grad. I 1781 var Gælden oppe paa 29 Millioner Rdl. Selv om Schimmelmann viste stor Behændighed paa Laanemarkedet og ogsaa afsaa megen Tid og Interesse fra sin private Forretningsvirksomhed, der trivedes særdeles godt, til Statens Sager, naaede man aldrig til virkelig Sanering af Gælden.

Valutakursen kom ud for et haardt Pres, selv om den stigende Omsætning endnu nogenlunde kunde bære Kursen oppe.

Fra 1780ernes Slutning stillede foruden den mere moderate Industripolitik ogsaa Landboreformerne Krav til Finanserne, men det var dog Statsgælden og de militære Udgifter, der rent finansielt var de store Problemer. Nye Militærordninger lagde store Byrder paa Landbefolkningen: Udskrivning af Soldater til Supplering af den hvervede Hær, store Fourageleveringer mod utilstrækkelig Betaling til Erstatning for, hvad de realiserede Krongodser før havde ydet, Repartition af Omkostningerne til Anskaffelsen af Fouragen og til Landsoldaternes Lønning (March- og Douceurpenge).

Da Danmark 1788—89 blev viklet ind i den russiske Konflikt med Sverige, maatte man ty til Ekstraskat (1789), Laan og russiske Subsidier, og hele den Gældsordning, Schimmelmans Søn, Ernst Schimmelman, havde faaet stablet paa Benene, brød fuldstændig sammen. Til Dækning af de store Underskud betød en enkelt ny direkte Skat — Arveafgiften 1792 — lidet; langt mere betød de indirekte Skatters — Toldens og Konsumtionens Vækst, og en Række nye Skibs- og Vareafgifter, men selv disse kunde ikke bringe Ligevægt. Det store Spørgsmaal i 1780erne og 1790ernes Skattepolitik er da, hvorfor man ikke i disse relativt gode Tider greb til nye Skatter for at skabe Balance, faa saneret Gælden og bragt Seddelmassen ned paa et Niveau, der ikke truede Valutakursen. Ikke at man — som siden Nathanson, Rubin og E. Holm — skal foreskrive de længst afdøde Hædersmænd i Finanserne, hvad de burde have gjort, men man maa spørge, af hvad Karakter deres økonomiske og finansielle Politik var.

A. S. Ørsted giver i sine Erindringer, hvor han stadig lægger an paa at gendrive Nathansons Angreb paa 1780ernes og 90ernes Finansstyre, et meget godt Svar paa, hvorfor Regeringen ikke paalagde nye Skatter. »Jeg kan heller ikke andet end tro, at det har været Genstand for dens alvorlige Overvejelse, men at den paa den ene Side har fundet den da begyndte Oplivelse af Landets Kræfter endnu for svag til at taale nye betydelige Byrder, og paa den anden har gjort sig Haab om, at komme igennem med de forøgede Indtægter, som kunde ventes af de allerede foregaaende Forandringer, navnlig ved den Indflydelse, som de maatte udøve paa de indirekte Afgifters Beløb«. Det var en finansiell Politik paa langt Sigt. Finanskollegiet, der havde faaet en langt centralere Stilling i Finansstyrelsen i 1784 end i Guldbergtiden, selv om det aldrig fik den Magt, Struensee havde tillagt det, vilde gennem økonomisk Liberalisme gøre de indirekte Byrder lettere for Undersaatterne og dog mere givende for Staten. Og de helt fri Erhverv maatte med Tiden blive fremragende Skatteobjekter.

Organet for denne liberalistisk prægede Politik blev mindre Finanskollegiet end den overordentlige Finanskommision, der fik gennemført Kornmonopolets Ophævelse, og hvis Arbejde kronedes med Toldloven 1797, hvor Hovedvægten laa paa den finansielle og ikke den protektionistiske Side. Foruden de almindelige liberalistiske Strømninger i Tiden og Ønsket om at skabe Balance paa Budgettet ved at undgaa de store Understøttelser til Industrien, som man nu faktisk i stort Omfang opgav, har det været Haabet om stigende Toldindtægter og ogsaa Frygten for ny direkte Skatter, der har været afgørende. Især Rentekammerets Chef, Chr. D. Reventlow, vilde ikke tynge Landet med Skatter for ikke at hæmme Landbruget og standse Landboreformerne, og denne Modvilje mod nye Skatter paa Landbefolkningen kan kun være styrket af de mange Godsejere i Regering og Administration. Skatteprivilegierne maatte ikke bringes i Farezonen.

Først den omfattende Handelskrise 1799, hvor Regeringen maatte ofre store Summer paa at holde Handelsvirksomhederne oppe, det væbnede Neutralitetsforbunds Genoplivelse (1800), Sammenstødet med England 1801 og de store Militærudgifter under de europæiske Krige, som Frankrigs Nyordningspolitik og Stormagtskonflikten mellem Frankrig og England kastede hele Verden i, rystede Statens Kredit og Tilliden til Pengesedlernes Værdi og gjorde en Ændring i Skattepolitikken uundgaaelig. 1799 paalagdes baade direkte og indirekte Ekstraskatter, og i 1802 kom det store Skred. 1802-Skatterne var et vidtspændende Skattekompleks, der indførtes i hele Monarkiet, men dette var kun Begyndelsen. 1803 vendte man tilbage til Kornskatten in natura, og Jord- og Tiendeafgiften (af 1802) forhøjedes. 1806 forhøjedes Bygningsafgiften (af 1802), og efter at Krigen med England var brudt ud i 1807, kom de direkte Skatter Slag i Slag, mens de indirekte Skatter (Told, Skibsafgifter) og Øresundstolden med den aftagende Handel fik mindre Vægt. Bygningsafgiften forhøjedes 1808 og 1811, mens Jordafgiften fra 1811 vekslede med Kornpriserne. Indkvartering og Kørsler repareredes paa Landet, Korn og Fourage udskreves, og Landbefolkningens direkte Militærtjeneste steg, mens Hvervningerne hørte op; 1809 forhøjedes 1802-Skatterne (dog mod $\frac{1}{4}$ % Skattens Ophævelse), 1810 indførtes Indkomstskat og $\frac{1}{2}$ % Afgift af Arv og fast Ejendom, der skiftede Ejer, 1812 afløste en Ildstedskat Ekstraskatten af 1762. Med Sorg maatte Reventlow være med til at »ruge over nye Skatter« og »søge i alle Lommer for at afhjælpe Statens første Fornødenheder« og ellers haabe paa bedre Tider.

Alle disse Byrder betød en enorm Vækst i Skatteindtægterne, men Stigningen var for en stor Del nominal paa Grund af Inflationen. Da Indtægterne langtfra slog til over for de militære Krav, Situationen og Regeringens Politik førte med sig, maatte der rejses Laan paa Laan: de

»transportable Bankfonds« 1801 og 1806, de »konsignable Bankfonds« af 1809 og en Række andre indenlandske Laan, bl. a. hos de store københavnske Handelsmænd, der frivilligt 1808 og tvunget 1811 maatte af med store Summer. I Udlandet søgte man Fornyelser og Forlængelser af ældre Laan og optog ogsaa enkelte ny.

Paa samme Tid flød en stigende Strøm af Sedler fra Banken ud i Omsetningen, Pengenes Værdi blev ringere og ringere. Bevægelsen kunde kun forstærkes ved Statens stigende Utilbøjelighed til at modtage sine egne Sedler. Ved Jordskatterne gik man vel en Omvej ved Ansættelsen i Korn, men ved andre Afgifter, særligt Toldafgifter, begyndte man fra 1811 at ansætte Satserne i Sølv.

Det skulde ikke hjælpe paa Forholdene, at Finansstyrelsen var splittet paa saa mange Organer: Finanskollegium, Rentekammer, Skatkammerfond, Bankkontor etc., hvor den ene Haand faktisk ikke vidste, hvad den anden gjorde, og de officielle Organer saboteredes endda ofte af Kongen, hvis private Raadgivere, paa det finansielle Omraade først og fremmest David Amsel Meyer, især i Krigstiden fik en ret betydelig Indflydelse.

I 1813 maatte Schimmelmann efter omhyggelige Overvejelser gøre rent Bord, reducere Pengesedlernes Værdi til ca. 10 %, hvilket endda forøvrigt snart viste sig ikke at kunne holdes, og erstatte Kurantbanken med en ny Seddelbank, »Rigsbanken« (fra 1818 den uafhængige »Nationalbanken«), der som Sikkerhed ikke fik et Fond af Ædelmetal, men en Prioritet paa 6 % i alle faste Ejendomme i Monarkiet. Denne Bankhæftelse skulde dog indbetales i Sølv til Banken, men indtil det var sket, skulde den forrentes med $6\frac{1}{2}$ %.

Statens indenlandske Gæld, der var optaget i Rigsdaler Kurant, omskrevs til faste, relativt høje Kurser i Rigsbankdaler, og Specieslaanene, der mest var optaget i Udlandet, omsattes til Parikurs. Betaling af Renter og Afdrag paa den udenlandske Statsgæld ophørte vel de første Par Aar, men alt i alt fik Statens Kreditorer saa gunstige Ordninger, at Statens Kredit ingen Skade led. Skatter og Afgifter skulde betales i Rigsbankdaler med samme Beløb som i Rigsdaler Kurant, selv om det i det lange Løb med en Seddelværdi, der steg mod Pari, var en Nedskrivning med $\frac{3}{5}$, da Parikursen for Rigsdaler Kurant var $\frac{4}{5}$ Speciedaler (Sølvdaler), mens 1 Rigsbankdaler kun var $\frac{1}{2}$ Speciedaler. Denne Omregning kom dog ikke til at betyde saa meget, da mange af de vigtigste Skatter var ansat i Korn eller Speciedalere.

Statsbankerotten førte til Schimmelmanns Afgang. Hele Nyordningen blev stærkt angrebet af Reventlow, som fandt de nye Byrder paa Landbefolkningen umulige at bære. Da hans Protester ikke hjalp, søgte han

sin Afsked og fik den efter nogen Tøven. Ønsket om nu at faa fælles Chef for Rentekammer og Finanskollegium og om at blive af med en Finansminister, der ikke havde Offentlighedens Tillid, førte til Schimmelmans Afskedigelse samme Dag. Frederik VI's venlige Ord ved Afskeden om, at »Finanserne ere gaaede tilbage ved Tidsomstændighederne, vist ikke ved Deres Skyld«, har næppe svaret til den almindelige Mening i Befolkningen, selv om de ogsaa rummer en Del af Sandheden. En af de vigtigste af disse Tidsomstændigheder var Frederik VI selv, hans Udenrigspolitik og de vældige Militærudgifter, han bevilgede.

Samtidig med den nye Pengeordning lagdes de gamle Hartkornsskatter noget om, ved at man slog Matrikelskat, Kornskat, Familie- og Folkeskat og nogle mindre militære Byrder sammen til een Skat, der vekslede med Kornpriserne. Man havde i Pengeforordningen lovet Skattelettelser til Gengæld for Bankhæftelserne, og derfor føjedes til denne Simplifikation af Hartkornskylderne en Tilladelse til at fradrage $\frac{3}{4}$ af Renterne af Bankhæftelsen i Skatten.

Kort efter udskreves en betydelig Engangsskat, Mobilieskatten, og flere indirekte Afgifter.

Krigens Ophør 1814 førte til Ophævelse af Indkomstskatten (1815), men ellers lettedes Skattebyrden ikke. Derimod simplificeredes Skattesystemet yderligere: Ildstedskatten indgik 1816 i Bygningsafgiften, og 1818 droges de »gamle Hartkornsskatter« (af 1813) sammen med Jordafgiften af 1802 til en fælles Landskat, der svaredes efter den gamle Matrikel, og hvis Satser ikke var Kornbeløb, men Speciedalere.

Der var nu kommet ny Folk i Spidsen for Finansstyrelsen, der 1816 forenkledes stærkt. Finansdeputationen og Rentekammeret fik fælles Ledelse med J. S. Møsting i Spidsen som Finansminister, og der oprettedes en Direktion for Statsgælden og den synkende Fond, der fik tillagt særlige Aktiver til Afbetaling og Forrentning af Statsgælden. Ogsaa her sattes Møsting i Spidsen, men den egentlige Leder blev de første Aar den højt bedagede J. G. Moltke, der i 1784 var blevet fortrængt af Reventlow og Schimmelman, og havde været Landboreformernes Modstander. Den uafhængige Nationalbank fra 1818 fik til Interessenter Ejere af større Bankhæftelser, og da Jord- og Tiendeejerne kun blev Interessenter for den ene Sjettedel, de selv forrentede, fik Byernes Grundejere en meget stor Vægt. Staten skulde fremtidig afholde sig fra Finansiering ved forøget Seddeludstedelse, og for Banken skulde der træffes en Ordning, der gjorde det muligt for den konsekvent og systematisk at inddrage den overflødige Seddelmasse ved Ressourcer, den selv var Herre over. Diskussionen drejede sig her om, hvorvidt en hurtig eller langsom Deflation skulde fastlægges. Trods de uheldige Erfaringer fra tidligere

Forsøg med langsom Deflation, valgte Møsting — mod Mallings Raad — denne Vej, og i Modsætning til 1790erne hold man denne Linie fast. Med Deflationen fulgte nu en større Tilbageholdenhed over for Samfunds- og Erhvervslivet, naar det da ikke gjaldt Krisehjælp til Godsejerne. En af Reventlows Beundrere og tidligere Underordnede i Rentekammeret, C. Rothe, skrev om Ministerskiftet i sine Erindringer: »Den Slags af Virksomhed, som Rentekammeret havde haft under Reventlow, der altid stræbte mod almindelig og grund-Forbedring, blev standset, aldeles standset, som om intet andet var nyttigt og nødvendigt end Finansforbedring, d. e., man arbejdede i og for Toppen og lod Roden være uænset, . . . det var Fejl og Mangel paa klar Kundskab i Danmarks Statsøkonomi, at man tilsidesatte al Tanke om Forbedringer i Kaar og materielle Hensyn, saavel for Landboerne som for Kjøbstadboerne. Vi saa i Møstings Tid kun Pengevæsen og Skatteenordninger . . .«.

De enkelte Skatter 1756—1818.

Formue- og Indtægtskatter.

1757.

1757-Skatterne var det sidste Skattekompleks af den traditionelle blandede Type: Hartkornsskat, Rangskat, Gageskat og Repartitionsskat af Byerne. Bestemmelser og Sats er i alt væsentligt et Optræk af Prinsessestyrebestemmelserne fra 1749. Dog skulde Hartkornskatten kun svares af uprivilligeret Jord (og med lidt ændrede Sats); Embedsmænd deltog ikke i Byskatten, medmindre de ogsaa drev borgerlig Næring, og ikke i Rangskatten, uden hvis de havde højere Rang end den, deres Embede gav dem.

1789.

Ekstraskatten 1789, hvortil Planerne er udarbejdet i Finanskommissionen, skulde for at vorde desto taaleligere . . . rette sig, saa meget som muligt, efter det, enhver virkeligen ejer eller erhverver«. Man skulde svare Formueafgift af »alt rørligt og urørligt Gods, Penge eller Penges Værd, af hvad Navn nævnes kan« med Fradrag af sin virkelige Gæld. Ejendommens og Varers Værdi skulde sættes til den Pris, de »gaar og gælder for« eller hvad de kunde anslaaes til »efter almindelig Pris« eller hvad man »vilde sælge det for« —; det har knebet med at finde en fast Formel for Ansættelsen. Kun for Stamhuse, Fideikommisser etc. gaves der en fast Regel: Værdien skulde beregnes efter Aarsindtægten, saa at den skulde gælde for 4 pCt. af Kapitalen. Man blev fri for andres Undersøgelse af sine »Pengesagers indvortes Forfatning eller Omsætning . . . hvilken Omstændighed paa andre Tider og Steder har været lige saa meget, om ikke undertiden meer, til Byrde, end saadan Afgift selv«, og

skulde selv anslaa sine Ejendomme, »saavidt de ikke bestaae i rede Midler«, til Værdi under Eds Tilbud »paa ærlig Tro og Love«. Skatten sattes til $\frac{1}{2}$ pCt., mens den ved tidligere Formueskatter, sidst 1743, havde været 2 pCt. Af alle Gager, Pensioner og Indkomster over 100 Rdl., ogsaa af Indkomster hos dem, der stod i privat Tjeneste »og ikke til den almindelige Klasse af Tjenestetyende eller Daglønnere henregnes«, svares der 5 pCt. efter Selvangivelse, medmindre Staten paa anden Maade vidste Besked, f. Eks. fra Lønreglementer eller Selvangivelser til Embedsskatten. Embedsmændenes Skat afkortedes i deres Løn. Folk i privat Tjeneste skulde anmeldes af deres Husbonder, der skulde angive, hvor meget de havde i Løn. Formularer til Selvangivelsen fulgte med Forordningen.

Ogsaa af Næring eller Haandtering skulde svares 5 pCt. af, hvad den »ongefærligen kan anslaaes for et Aar i et andet, at indbringe, efter Fradrag af de til Næringens eller Haandterings Drift uomgængeligen fornødne Omkostninger«. Det gjaldt baade Land og By, »men forsaauidt de paa Landet boende ellers ernære sig af Jorddyrkning eller Fiskeri, da bliver denne Næring ikke til Afgift at ansætte«. Havde den næringsdrirende over 4000 Rdl. i Formue, svaredes kun Formueskat og ikke Næringskat, og omvendt hvis han havde under 4000 Rdl. i Formue.

Næringskatten ansattes af Kommissionerne for Ekstraskatten af 1762 »med bedste Skønnende« efter, hvad enhver »om sin Næring redeligen forklarer«. Deltagerne i Felttoget 1788 slap for Skat.

Den gamle Bestemmelse, om at de store Skatteydere, som havde »Grunde til at ønske deres Formue eller Indkomst mindre bekendt«, kunde betale i Hemmelighed, var som i 1743 begrænset til en Ret til selv at angive og betale uden om Kommissionerne til de Deputerede i Rentekammeret, de højeste Finanseembedsmænd. Der var mange, der benyttede denne Bestemmelse, og overhovedet var Storkøbmændene nervøse for, at det skulde skade deres Kredit, hvis Udlandet fik Nys om, hvor smaa Formuer de havde. Det endte med at Rentekammeret fik udvirket en Plakat, om at alle Dokumenter vedrørende disse særlige Angivelser skulde opbrændes, da nogle havde »ytret Frygt for at deres Formue muligen ved adskillige Tilfælde i Tidens Længde alligevel kunde blive bekendt, og dem derved foraarsager den Ubehagelighed, som de, ved at angive og yde deres Afgifter til os, nu søge at undgaa«. Ordren synes virkelig at være udført.

Sammenligner vi med Formue- og Indtægtsskatterne, der indgik i 1743 — Komplekset, ser vi, at Gage- og Næringskat nu er paa Vej til at blive sluttet sammen i en Indkomstskat. Næringskatten omfatter nu ogsaa »Købstadsnæring« paa Landet; den progressive Skala, man anvendte for Embedsskatten 1743 var nu opgivet.

1810.

I 1809 foreslog den overordentlige Finanskommission en kombineret Indkomst- og Formueskat. Der skulde efter Forslaget i de første 5 Aar svares af Indtægter paa 150 Rdl. $1\frac{1}{3}$ pCt. i Skat, og derefter stigende til 6 pCt. af Indtægter paa 1000 Rdl. og derover. Formuer skulde beskattes gennem Indkomstbeskatning af Renteindtægter indtil 1000 Rdl., og af Resten af Formuebeløbet skulde der gives $\frac{1}{2}$ pCt. een Gang for alle. Den progressive Skala blev dog opgivet og erstattet med en fast Sats paa 4 pCt., og Lovens Løbetid ændredes til 8 Aar. Formueskatten udgik, og i Stedet kom der samme Dag en Forordning om Afgifter, naar fast Ejendom skiftede Ejer ved Arv eller Salg. Naar man netop da var ivrig efter en Indkomstskat, hang det sammen med Pengesituationen. Inflationen gjorde det nødvendigt at faa Skatter, der fulgte Pengenes Bevægelse opad, og dertil var denne Skats Procentsatser velegnede, selv om det snart viste sig, at Skatten ikke kunde følge hurtigt nok med Pengeforringelsen.

Skatten skulde beregnes »af enhvers rene aarlige Indkomst, hvorunder forstaas al netto Provenu, saavel i rede Penge, som i Naturalpræstationer, Emolumenter og Produkter, endog dem, den Skatteydende anvender til egen eller Familiens Underholdning«. Naturalierne skulde beregnes efter Dagens og Stedets Pris.

For ikke at ramme for haardt nedad var der fastsat en Række Fradrag, hvoraf der ikke svaredes Skat. De var lavest paa Landet (50 Rdl.) og højere for Embedsmænd (300 Rdl.) — en rimelig Cadeau til en fastlønnet Gruppe, hvis Løn var knap, og hvis Tab ved Inflationen sikkert. Man angav selv under Eds Tilbud sin Indtægt i det forløbne Aar og svarede da som nu af det foregaaende Aars Indtægt.

For første Gang skulde man da forsøge denne moderne Skatteform i Danmark i en længere Aarrække. Som Engangsskat havde den vel Rødder i danske Skattetraditioner, men Ideen til at prøve den over en længere Aarrække stammede uden Tvivl fra Nationens hadede og misundte Modstander hinsides Vesterhavet. I England kom the income and fortune tax ogsaa op som et Krigsfænomen og bed sig fast fra 1803 til 1816. Ogsaa der svaredes en fast Procent (en vis Sum pr. £), men der var meget store Fradrag, og Selvangivelse søgte man saa vidt muligt at undgaa ved Kildebeskatning, noget som i Danmark blot indførtes for Indtægter af de Priser, Kaperne hjemførte og realiserede paa offentlige Auktioner, hvor 4 pCt. af Nettobeløbet forlods blev taget af Staten.

Hvordan lykkedes saa Eksperimentet i Danmark? Følger vi Lovgivningen om Skatten, møder vi først nøjere Bestemmelser af Forordningens Paragraffer, men allerede Aaret efter ser vi den første Bastion falde. Ved en Forordning, der forhøjede Jordafgiften af 1802, ophævedes Skatten af Indtægter af Bondejord »til Lettelse for Bonde-Almuen og i Betragtning

af den Vanskelighed, Erfaring har vist, at samme har ved at opgive Indtægterne af sit Jordbrug«. 1815 ophævedes Indkomstskatten fuldstændigt, 3 Aar før den skulde udløbe. Dødsstødet førtes af Chr. Rothe, der 1814 sattes i Spidsen for Kommissionen for den »forhadte« Skat, et Arbejde, der forekom ham »afskydeligt«, og straks efter satte alle Kræfter ind paa at faa Skatten ophævet. Ganske vist var Krigen da hørt op, men det var andre Ting, der førte til, at man netop valgte at stryge denne Skat; dels var den blevet upopulær, dels aftog dens finansielle Betydning Aar for Aar.

Man gjorde den samme Erfaring som tidligere med Kvægskatterne, at Udbyttet af en Skat, der byggede paa Selvangivelse blev mindre og mindre for hvert Aar. Jacob Mandix, der var Kommitteret i Rentekammeret, anstillede i 1820 nogle Betragtninger over Indtægtsskatter. Efter hans Mening var Skatter af den Art kun anvendelige »for een Gang . . . , helst naar de paabydes til Opnaelsen af et Formaal, hvis Vigtighed af Folket i det Hele erkendes, og hvor Sædelighed og Guds frygt og Fædrelandskærlighed herske«. Paabydes de en Række Aar »og ikkun i Almindelighed til at afhjælpe Statens Fornødenheder, saa vil Mængden, som undertiden gør sig andre Begreb om disse end Regeringen, søge saavidt muligt, at unddrage sig samme«. Skatten bliver da lidet indbringende, til Byrde for den redelige, »saavel som for Embedsmænd og andre, som ikke ere i Stand til at dølge deres visse Indtægter, og som da ikke uden Misfornøjelse se sig paabyrdet hvad andre, som mere formaade at bære Byrden, med Frækhed afvælte«. Indkomstskattens evige Problem. Senere træffer man lignende Domme hos A. S. Ørsted, hvis Modvilje mod 1810-Skatten hænger sammen med hans politiske Stilling ved Midten af Aarhundredet og hans Rædsel for progressive Indkomstskatter, »saaledes som den kommunistiske eller halvkommunistiske Aand i vor Tid har fordret«. Bag ved laa Erfaringerne fra Udlandet, hvor Borgerskabet havde lært at frygte denne Skat, som de lavere Klasser havde kæmpet for at gøre progressiv.

Aarsagen til Miseren laa tydeligt nok i den manglende Kontrol med Selvangivelserne. Det maatte blive en Fiasko i en Tid, hvor Staten slet intet sikkert vidste om Borgernes Pengeforhold, og hvor Ejendomsretten var den centrale og ukrænkeligste af alle Borgerrettigheder. Man kunde blot forlange en Beedigelse af Angivelsen, men selv det gjorde man sjældent. Kun Embedsmændene vidste man Besked med, og trods deres Ret til større Fradrag, var det denne Stand, der maatte bære Dagens Byrde og Hede.

Embedsskatten.

En langt større Sukces for Staten var det ældre »Ekstra-Paabud af gejstlige og verdslige Betjentes Gage og anden Embeds Indkomst, saa og

af Pensioner og Benaadninger«, der indførtes 1768 for to Aar trods al »Vores Landsfaderlige Attraa« til Skattelettelser. Siden forlængedes den indtil videre, især paa Grund af Flaaderustninger mod Algerierne »formedelst den af dem uformodentlig brudte Fred«. (Krig med Algier 1769—72). Det lovedes vel, at »Vi, efter vores Landsfaderlige Sindelag og Tilbøjelighed, saasnart Statens Nødvendigheder det ej længer udkræver, eller andre sig aabnende Udveje det paa nogen Maade tilsteder, dennem for dette Paalæg ville fritage«, men Løftet glemtes.

Afgifter af denne Art fandtes i de store Ekstraskattekomplekser, men ogsaa i det faste Skattesystem var de anvendt i mindre Maalestok: fra 1691 afkortedes 1 pCt. i Gagen, da man gav Afkald paa Kvittering for den paa stemplet Papir, og fra 1692 afkortedes $\frac{1}{3}$ pCt. »for prompte og bare (d. v. s. kontant) Betaling« til Bedste for de kgl. Kassebetjente for at hindre, at de selv tog sig et passende Gebyr for overhovedet at lade sig fravriste den Løn, Embedsmændene havde til gode, og fra 1708 afkortedes endelig 1 pCt. til de fattige indtil Fattigvæsenets Nyordning 1814.

Men 1768 krævedes en langt større Procent, nemlig af gejstlige (incl. »Skol-Betjente«) 10 pCt. af alle deres Embedsindtægter, og af verdslige Embedsmænd fra 2 til 10 pCt. efter Lønnens eller Pensionens Størrelse.

1770 fik ogsaa Præsterne denne Procentskala. Skatten afkortedes i Gage og Pension, og svaredes kun direkte — efter Selvangivelse — af Sportler og andre Embedsindtægter, der ikke kom direkte fra Statskassen eller offentlige Kasser.

En Skat af den Art, der udelukkende ramte Embedsmænd, var simpelt hen en Lønreduktion, sat op i Skatteform for ogsaa at ramme Sportler og andre uvisse Indtægter, samt dem »der tjene ved offentlige Stiftelser, Societeter eller andre Kommuner«.

Iøvrigt havde Skatten, der først ophævedes 1845, de staaende Skatters sædvanlige Skæbne, Fritagelse paa Fritagelse, og dens Provenu aftog da ogsaa stærkt. Oprindeligt gav den henimod 50.000 Rdl., men det sidste Aar, den krævedes, var Beløbet 10.000 Rdl.

Kvartprocentskatten.

En virkelig Udbygning af Skattesystemet fandt Sted samtidig med Embeds- og Saltskattens Indførelse 1768. Hidindtil havde man kun ekstraordinært beskattet andre Formueværdier end Jorden, og Jordskatterne ramte i al Fald i første Omgang Brugeren og ikke Ejeren, undtagen i Byerne, hvor Grundskatterne dog var kommunale.

Beskatning af Formueværdier havde tidligere været paa Tale, men var ikke blevet til noget, selv om det med den stigende Opsamling af Kapi-

taler uden for Jordbesiddelse blev mere og mere urimeligt at lade disse Værdier gaa fri.

$\frac{1}{4}$ pCt.-Skatten paalagdes indtil videre »paa det ikke alene Ekstra-Skats Paabuddet i Vort Rige Danmark des snarere kan ophøre, men endog det som fremdeles udkræves til at afbetale Statens Gæld, baade med større Lighed og mere almindelig efter Vore kære og tro Undersaatters Vilkaar og Kræfter kan svares«.

Ejere af upriviligeret Hartkorn skulde af dets Værdi svare $\frac{1}{4}$ pCt. aarlig »og derimod være berettiget, naar han paa sit ejende Jorde-Gods eller Hartkorn, være sig lige saavel fri som kontribuuable, noget efter Pante-Forskrivning maatte være skyldig, samme $\frac{1}{4}$ pro Cento i de aarlige Renter Vedkommende igen at afkorte, saa at Ejeren selv ikke svarer den ommeldte $\frac{1}{4}$ pro Cento uden af den øvrige Summa, naar Gælden efter Pante-Forskrivning er fradraget«.

Værdien af 1 Td. Hartkorn ansloges til 80 Rdl. for Ager og Eng, 120 Rdl. for Kirketiende og 150 Rdl. for det øvrige Hartkorn.

Havde Pantehaveren belaaet sin Forskrivning, kunde han atter fradrage i Renterne til sin Kreditor.

Af Byejendomme svaredes kun $\frac{1}{4}$ pCt. af Pantesummen, ikke af den samlede Ejendomsværdi. Efter kort Tids Forløb blev det ogsaa her Debitor, der skulde betale mod Afkortning i Prioritetsrenterne.

Skattens Princip: at den egentlige Skatteyder ikke direkte betalte, anvendtes ogsaa ved Embedsskat og Folkelønsskatten, og det er det samme, der siden anvendtes ved den engelske Formue- og Indkomstskat. I den allersidste Tid er det blevet indført i Sverige for alle Lønmodtagere. Fordelen for de egentlige Skatteydere er, at de helt slipper for at have med Skattebetaling at gøre, og at Skatten straks fragaar deres Indtægt, saa at de ikke pludselig en Dag præsenteres for Krav, de ikke længere kan honorere. Staten faar derved en sikrere Indtægt, og slipper for en Del Oppebørselsvanskeligheder. Disse lægges til Gengæld over paa andre, paa Privatpersoner, hvad der principielt er uheldigt ved offentlige Byrder, og ogsaa andre Ulemper vil opstaa: det umiddelbare Forhold til Statsmagten forsvinder, og der vil være en vis Fare for, at den, der svarer Skatten, faar Skattebyrden væltet over paa sine Skuldre.

Noget saadant viste sig umiddelbart efter $\frac{1}{4}$ pCt. Skattens Indførelse. Nogle Kreditorer vilde ikke »taale nogen Afkortning i de ved Obligationen fastsatte Renter; Ligesom andre og skal have understaaet sig, at betinge saadant af deres Debitorer«. Da Debtors Betaling blot var indrettet »for desto større Bekvemmeligheds Skyld«, vilde »slig utilladeligt Omgang« blive mødt med Sagsanlæg for at have taget højere Rente, end Staten tillod (hvilket var 4 pCt. i Følge Forordning af $\frac{13}{2}$ 1767). Staten

kunde altsaa kun ramme Aftaler af den Art, naar de medførte ulovlig Rente.

Et Sted vilde man slet ikke vide af Skatten. Det var paa Bornholm, hvor Skattenægtelser, Afvæbning af de bornholmske Militssoldater, der kom paa Eksekution og anden Urolighed førte til Skattens Nedsættelse til $\frac{1}{8}$ pCt. (1770).

Kort efter ophævedes $\frac{1}{4}$ pCt. Skatten ganske i hele Landet, ikke fordi den finansielle Stilling havde bedret sig, men nærmest af politiske Grunde: det nye Regime i 1770 (Struensees Regering) søgte politisk Rygstød i Befolkningen.

Allerede Aaret efter Struensees Fald genindførtes Skatten i Danmark.

1809 forhøjedes Jord- og Tiendeafgiften af 1802, og Kvartprocentsskatten af Prioriteter afløstes »med Hensyn til de tiltagende Vanskeligheder og Ulejligheder . . . . ved dens Udredelse og Oppebørsel . . . .« af en Afgift een Gang for alle paa 2 pCt. (paa Bornholm 1 pCt.) af Pantessummen i fast Ejendom, dog ikke af udenlandsk Kapital. Den skulde betales af Kreditor, men siden fik Rentekammeret Tilladelse til »i fornødne Tilfælde« at lade Debitorerne svare paa samme Maade som ved $\frac{1}{4}$ pCt. Skatten. Af den Kapital, der svarede denne 2 pCt. Skat, skulde der ikke svares Arveskat de første 4 Aar. Hvis man altsaa var saa heldig at dø i dette Tidsrum.

Skatten af Hartkornets Værdi vedvarede til 1813, da den indgik i de gamle Hartkornskatters samlede Beløb.

Naar Skatten fandtes mindre velegnet, laa det i den udviklede Maade, den svarede paa. Desuden var det vel ogsaa en Uretfærdighed, at man kun beskattede Prioriteter og ikke andre Værdipapirer. Finanskommissionen var ved Lejlighed inde paa dette og foreslog den udvidet til alle rentebærende Papirer, i Stedet for som Finanskollegiet havde tænkt sig, at forhøje den til det dobbelte. Det naaede dog ikke over Overvejelsernes Stadium. Prioriteter var nu engang det letteste at faa Besked om, da de skulde tinglyses. En Ulempe ved den ensidige Beskatning af Prioriteter — som A. S. Ørsted gør opmærksom paa — var, »at Kapitalisterne dels gave deres Kapitaler en anden Anvendelse, dels efterlodte at lade deres Panteobligationer læse«.

Arveskatter og Overdragelsesaftalt.

Den ældste danske Arvebeskatning havde til Formaal at hindre Kapitalflugt fra Riget. Den har Rødder i den middelalderlige Lovgivning, men udformes især i det 16. og 17. Aarhundrede. Ifølge Danske Lov 5—2—76 skulde Kongen have »den sjette Part« af Arv, der tilfaldt Udlændinge, og af Gods og Formue, naar »nogen her i Riget bosiddendes . . . uden

Riget bortflytter«; af de resterende $\frac{5}{6}$ skulde Byens Øvrighed eller Husbonden (d. v. s. Jorddrotten) have $\frac{1}{10}$. I alt betaltes saaledes $\frac{1}{4}$ i Sjette- og Tiendepenge. Tiendepengene skulde dog siden kun tilfalde Øvrigheden efter særlig Bevilling. I Løbet af det 19. Aarhundrede bortfaldt Afgifterne ved Konventioner med de enkelte fremmede Magter.

En anden, mindre Arveafgift var »Forlovspengene« der betaltes, naar en Arv førtes »uden By, eller af den Husbonds Grund, som den var falden paa« (D. L. 5—2—75). De 2 Lod Sølv (1 Rdl.), der skulde betales, tilfaldt Godsejeren, og i Byerne som Regel den kongelige Kasse. Fra Midten af det 18. Aarhundrede slap Arveparter paa under 10 Rdl. for Afgiften, men først 1861 ophævedes den. Baade Staten og de lokale Myndigheder søgte da efter bedste Evne at hindre en Forringelse af den Formuemasse, der fandtes inden for deres Omraade, og deri laa dog en Erkendelse af, at Samfundet undertiden kunde have berettigede Krav at stille Arvinger.

I 1792 gik man et Skridt videre efter Forslag af Finanskommissionen. Der indførtes en Collateralafgift paa 4 pCt., d. v. s. Skat af Arv, der ikke tilfaldt Ægtefælle, Livsarvinger, Forældre eller Moderens Medarvinger, men Sidelinier. Naar en Arv kom dumpende ned i Skødet paa en tilfældig fjern Slægtning, mente Staten nok, det gik an at skære sig en Del af Kagen.

Tvangsmidlerne var usædvanlig skrappe. Opdagedes det, »at Dølgemaal er bleven lagt paa Arv«, tredobledes Afgiften, og udeblev man med Afgiftens Betaling, fordobledes den. Tilliden til Kontrollen synes ikke at have været overvældende. Disse skrappe Regler ændredes først i Arveskatteloven 1908.

I 1810 overvejede Regeringen, som vi har set, at indføre en Formueskat, men standsede i Stedet ved en Afgift paa $\frac{1}{2}$ pCt. ved Ejerskifte. Afgiften svarede af Købesummen, naar faste Ejendomme skiftede Ejer ved Køb og Salg, og naar det var ved Arv, af Vurderingssummen ved Skifteforretningen eller, hvis man overtog Arv uden Skifte eller tiltraadte en Lensbesiddelse, ved Selvangivelse.

Ogsaa Fæstegaarde og Fæstehuse inddroges under Afgiften, og Arveafgiften udstraktes ogsaa til anden Formue end de faste Ejendomme. Smaa Boer paa under 100 Rdl. var fritaget for begge Arveafgifterne.

Baade Arveafgifterne og Overdragelsesafgiften var saa smaa, at de havde Karakter af Gebyrer, og de har da ogsaa i deres lange Levetid — Arveafgifterne til 1861 og Overdragelsesafgiften til 1911 — nærmest været betragtet som Stempelafgifter og har været placeret blandt de indirekte Skatter.

*Kopskatter.
Ekstra- og Rangskatten.*

Af de enkelte Skatter opnaaede Ekstraskatten af 1762 den tvivlsomme Ære at blive den mest omdebatterede. Den paalagdes først, efter at den russiske Krig var overstaaet og skulde — ifølge en senere Plakat — udelukkende gaa til Betaling af Renter og Afdrag paa de Laan, der var optaget til Landets Forsvar, og skulde derfor administreres af en særlig Overskattedirektion, hvor H. C. Schimmelmänn var den faktiske Leder.

Skatten motiveredes med Rustningsudgifterne, der havde gjort det nødvendigt »klækkelige Summer udi Vores Kasse, imod Rente, at optage, som Vi nu, ved nærværende roligere Tider og Omstændigheder, af Lands Faderlig Omhu, og u-afladelig Iver for det almindelige Bedste, alvorligen have besluttet . . . efterhaanden igen at afdrage . . . ihvorvel Vi derhos, efter Vores sædvanlige Mildhed og u-ophørlige Kærlighed og Naade for bemeldte Vor kære og tro Undersaatter, intet heller havde ønsket, end fremdeles, som hidindtil, dennem for ekstraordinære Paalæg at forskaane«. De mange Ord viser Regeringens Ulyst ved og Usikkerhed over for Ændringen i Skattepolitikken. En Ekstraskat var noget sjældent efter 1720erne, og selve den nye Skat, der rimeligvis var opfundet af den indvandrede H. C. Schimmelmänn, var mere anlagt efter det praktiske end det rimelige og retfærdige.

Hovedbestemmelsen i Skatteloven var kort og godt (§1): »Enhver af gejstlig og verdslig Stand, saavel Mand- som Kvinde-Køn, baade i Købstæderne og paa Landet, skal, naar de have opnaaet fulde 12 Aars Alder, uden Forskel, og uden Hensigt til nogen Slags Vilkaar eller Omstændigheder, maanedlig betale Otte Skilling Danske, og altsaa aldeles ingen derfra være undtaget, uden alene de, som endnu ikke have opnaaet deres 12te Aar«.

Skatten, der altsaa var paa 1 Rdl. aarligt, skulde betales den 1ste i hver Maaned. Husfaderen skulde indestaaa for hele Husstandens Skatter, Købstæderne og Sognene for hele Omraadets Beløb, og hvis Beløbet ikke var at erholde i Sognene, skulde Godsejerne være ansvarlige. Den sognevisе Solidaritet fik efterhaanden ligesom ved Hartkornsskatterne kun Betydning for Strøgødet. I Byerne skulde man aflevere Selvangivelse paa særlig Formular over Husstandens Personer under 10 Rdl. Bøde for falske Angivelser, paa Landet skulde Sognepræsten, »hans Medhjælper og Sogne-Fogeden« som sædvanlig udarbejde Mandtallet. Der lagdes megen Vægt paa, at Skatten indgik fuldt ud uden Afgang »som Vi ved en saa moderat Skat ingenlunde kunne tillade«. Den solidariske Ansvarlighed skulde iværksættes saaledes, at de formuende betalte for de

uformuende, hvis »Tilstand og bekendte Fattigdom« udtrykkeligt skulde anføres i Mandtallene. Dette motiverede, at man ikke »som forhen ved ekstraordinære Skatter« opstillede særlig Formue- og Rangklasser med passende Satser. »Ansætningen«, d. v. s. Fordelingen af Skatten for de fattige, foretoges i Byerne af Magistraten, paa Landet sognevis af Oppebørselsbetjenten »med Amtmandens Godtbefindende«, og der ramte den Godsejerne alene.

Finansielt blev Skatten saa givende, at den svarede til over $\frac{1}{4}$ af Statens sædvanlige Skatter, men samtidig maatte Regeringen til sin Forbløffelse se, at Skatten ikke alene fremkaldte vrede Udtalelser fra Godsejerne, men endog Tumulter i Landbefolkningen baade i Norge og paa Bornholm, hvor man fra gammel Tid var utilbøjelige til at finde sig i nye Skatter, og Murren i andre danske Egne, hvor Husmændene flere Steder gik løs paa Opkræverne. Ogsaa i den offentlige Debat, der fra 1755 havde faaet en vis Frihed paa økonomiske Omraader, blev Skatten haardt bedømt, selv om den ogsaa fandt Forsvarere, der hævdede den gamle Teori om Skatters nyttige Indflydelse paa Underklassens Flid.

I Administrationen var man saa usikker, at man rundsendte et Cirkulære til Amtmænd og en Række Godsejere og spurgte om deres Syn paa Skatten, og om de vidste Udveje til paa anden Maade at faa den samme Indtægt, som Ekstraskatten gav. Resultatet blev en Række Jammerklager: Skatten var ruinerende, Tiderne sløje, Købstæder og Godsejere forjog de fattige for ikke at svare Skat for dem, Restancerne voksede og voksede. Modforslagene pegede paa de mere traditionelle Ekstraskatteformer, paa Formue- og Luksusskatter. En enkelt vilde bl. a. beskatte Købmænd, »der uden at lade sig nøje med den solide Ærbødighed, enhver fornuftig Mand haver for rette Købmand som Støtte af Landet, søge den falske Ære af Titler«. Der skete dog ingen større Omdannelser, men kun mindre Lettelser. Ansætningen for fattige paa Landet fordeltes paa alle uden for Bondestanden af særlige Amtskommissioner: Amtmand, Amtsforvalter, Herredsprovst og to af Amtmanden udnævnte »fornuftige og retsindige Proprietærer«.

Men dertil kom en helt ny Skat for at faa hele Afgangen dækket. Efter som alle »bør bære fælles Byrde, den ene med den anden, til muligste Lettelse for alle«, genindførtes den gamle Rangskat, der var indgaaet i tidligere Tidens Ekstraskattekomplekser, med Satser fra 80 Rdl. for 1. Klasse ned til 6 Rdl. for 9. Klasse, ja til 3 Rdl. for subalterne Officerer. Enker svarede kun halv Rangskat (helt fri 1812), Pensionister fik Skatten afkortet i Pensionen. Rangskatten for Godsejere, der tilhørte en af de 9 Rangklasser, skulde beregnes som deres Del af Skatten for de fattige.

Det forhaabedes ikke, at »nogen Jordegods Ejer, for Skatten at spare,

fra sig skulde udstøde nogen af de fattige, som hidtil haver været, eller med Rette bør være hos ham«. Forurettede fattige skulde Skattekommissionen skaffe deres Ret.

Gjaldt det paa den ene Side at blive af med de fattige, kunde paa den anden Side Skattebestemmelserne om de fattige udnyttes af Godsejerne, naar der paa Godset var Beboere, som ikke tilhørte Bondestanden, og som Beløbet for de fattige kunde væltes over paa. Det gjaldt da om at faa Præsterne til at føre et stort Tal fattige paa Mandtalslisterne. En Præst — D. N. Blicher — har i en lille Bog berettet om de Vanskeligheder, Præsten mødte, naar han skulde balancere mellem Godsejernes Krav og Hensynet til Sognets fattige, og den overordentlige Finanskommission kritiserede i Slutningen af Aarhundredet netop dette Forhold ved Ekstraskatten: Præsternes Kontrol var »ikke passende med deres Embede som Folkelærere. Den sætter dem i Forlegenhed, eller giver dem Lejlighed at fortrædige eller fortrædiges af Jordegods-Ejere«. For Krongodserne, der nu ikke vejede stort til mere, var der ikke truffet Bestemmelser i Loven, og der lod man blot Godsets Kasse bære Tabet og foretog ingen Ansætning for de fattige. Resultatet var, at man ikke behøvede at gøre sig nogen Skrupler ved at lade mange slippe for Ekstraskatten.

Ekstraskatten kom da til at hvile ret ujævnt paa Landet og blev upopulær saavel hos Underklassen, der havde svært ved at udrede den, som hos Mellemlassen, der fik ret forskellige og vilkaarlige Byrder at bære, og hos Godsejerne, der maatte staa inde for, hvad de andre ikke kunde betale — og dertil kom Skattens uheldige sociale Følger: Uviljen over for de fattige og Afstrafningen af børnerige Familier.

For Københavns Vedkommende var man utilfreds med Magistratens Forvaltning af Ekstraskatten og det finansielle Udbytte, og 1767 blev »Magistraten fra Skatternes Oppebørsel og Beregning aldeles entlediget«, der indsattes en særlig Kommission i Stedet, og der indførtes stramme Regler for Ligningen. De nye Regler og den ny Forvaltning bragte straks Skatten op med 75 pCt.

Snart slækkedes den ekstra skarpe Kurs ved denne Skat dog noget, og Indrømmelser og Fritagelser begyndte.

Resultatet blev da for denne Skat, som for alle Tidens andre faste Skatter en ret stor Tilbagegang.

Den ophævedes 1812, da den blev afløst af den saakaldte Ildstedsskat. Derimod blev Rangskatten staaende og eksisterer endnu som en af de faa Veteraner blandt de moderne Skatter. Fra 1870 slap man for Rangskat af sin Embedsrang og ved de andre Skatters Vækst er Rangskatten reduceret til en ubetydelig Post paa Finansloven (lidt over 30.000 Kr.).

Saltskat.

I Anledning af Ophævelsen af Told og Konsumtion for fremmed Salt fra 1768, og da »Billigheden udfordrer, at hvad Vore Intrader derved afgaar, vorder paa nogen Maade igen erstattet«, paalagdes alle Personer over 12 Aar (undtagen »Underofficerer og Gemene«) 2 Sk. pr. Kvartal I Byerne var Husfaderen og i Lejehuse med flere Familier Husværten og paa Landet Godsejeren ansvarlig for Skattens Betaling. Maksimalpriser skulde ophænges i Butikkerne og sikre, at Priserne paa Salt virkelig gik ned i Forhold til de indirekte Afgifters Bortfald.

Det var for saa vidt ganske logisk at omsætte indirekte Skatter til Kopskat — indirekte Skatter er jo i Virkeligheden til en vis Grad Kopskat — men en indirekte Byrde glemmes let, hvis den ikke som Konsumtionen direkte paakalder Borgernes Opmærksomhed hver eneste Dag, mens en direkte Skat er langt føleligere og ærgeligere. Maksimalpriserne efterlevedes ikke og fremkaldte »langt mere Mangel paa fornødne Sorter Salt«, og de ophævedes derfor 1770 »siden Konkurrencen imellem Sælgerne dog upaatvivlelig alletider vil blive det sikkerste og tilforladeligste Middel til at forskaffe de ringeste og letteste Priser paa alle Slags Salt«; som det optimistisk hedder i Struenseetidens liberalistisk klingende Sprog. Allerede samme Aar opgav man helt Skatten og vendte tilbage til de indirekte Afgifter fra før 1768, først paa Bornholm og siden i det øvrige Land.

De store Skattereformer.

1802.

Det vigtigste Skattepaalæg i denne Periode var det Skattekompleks, der gennemførtes ved Forordningen af 1. Oktober 1802. Det motiveredes for det første med de militære Foranstaltninger, man havde maattet foretage til Sikring mod Overfald og til Beskyttelse af Handel og Skibsfart »under den nu tilendebragte Krig i Europa« — det var i den korte Pause 1802—1803 i Krigen mellem Frankrig og de andre Stormagter — og dernæst med »de øvrige, formedelst de stigende Priser paa alle Nødvendigheder, tiltagende Stats-Udgifter« og endelig med »de vedvarende Anstalter . . . til Fædrelandets Beskyttelse«. Skatten var ikke midlertidig, men en fast »aarlige Afgift af Besiddelse, Nytte og Brug af faste Ejendomme«. Den bestod af tre Dele: en Afgift af Jorder, en Afgift af Tien-der og en Afgift af Bygninger.

Allerede i Slutningen af 1790erne, da Statens store aarlige Underskud for Alvor begyndte at forurolige Finansmyndighederne, kom man ind paa

den Tanke at finde en ny Skattevæsenplan, der kunde tilvejebringe et klækkeligt aarligt Overskud og derved erstatte de Ekstraskatter, man ellers maatte gribe til paa traditionel Vis. En saadan Plan skulde rationalisere og modernisere de direkte Skatter paa samme Maade, som det nylig var gjort med de indirekte ved Toldloven 1797. Finanskollegiet udvirkede 1797 en kongelig Resolution, om at Finanskommissionen skulde tage i Overvejelse, »om ikke ved en nøjere Bestemmelse af de direkte Afgifter som for nærværende Tid ligge paa Ejendom, Besiddelse, Brug og Personer, hvorved disse Afgifter bleve satte i et nøjagtigere Forhold til den frugtbringende Værdi af de Genstande, hvorpaa de hæfte, end hidindtil, kunde opnaas en vedvarende Forøgelse af Indtægterne, som uden at lægge Hinder i Vejen for Kultur og Industri progressivisk tiltog med Velstanden, for at blive i Ligevægt med Statens tiltagende Fornødenhed«. Kort sagt, stigende Statsudgifter (og Inflation) gjorde de fastliggende Skatter mindre egnede.

Sagen lagdes da i Hænderne paa den overordentlige Finanskommission, Datidens Professorudvalg, hvor de fineste Hoveder inden for Centraladministrationen støbte de Kugler, Staten lancerede i Erhvervsliv og Skattevæsen. Den skulde dog ikke forhaste sig, men foreløbig undersøge, »hvorvidt en saadan Plan er mulig, og efter Sandsynlighed iværksættelig«. Ved denne Lejlighed undsaa Hjernetrusten sig ikke for at gribe tilbage til Fortidens glade primitive Dage, da man forlystede Skatteyderne med Sager som Ildstedskatter og Kvægskatter. Naar man foreslog Kvægskat, var det, fordi man mente, at Kreaturbestanden var det brugeligste Barometer for Velstanden, saalænge der ikke fandtes anden Hartkornsberegning end »den gamle nu ikke passende Matrikel«.

Skatteideerne naaede dog ikke til en Forløsning ved denne Lejlighed. Man nøjedes med en Række ekstraordinære Vareafgifter, en Hartkornsafgift paa 32 Skill. af alt kontribuerende Hartkorn (af Brugeren) og en ekstra $\frac{1}{8}$ pCt. af Hartkornets Værdi (af Ejeren), alt een Gang for alle (1799). Som den noget kvævulantiske Aug. Hennings ikke ueffent bemærkede i 1802, da Skattedebatten kulminerede: »Die Herren in Copenhagen haben zu vielen Verstand und guten Willen, daher wollen sie alles aufs Vollkomneste machen, hören hundert Meinungen, bis sie zuletzt keine mehr haben, sehen die Sachen von hundert Seiten an, bis sie die rechte Ansicht verlieren, und brüten Jahre lang über einen Entschluss, der in einer Minute hätte gefasst werden müssen. Mit gesundem Menschenverstande und gemeiner Ehrlichkeit würden sie viel weiter kommen«.

I Juni 1802 gik Finanskommissionen atter i Gang med Skatterne. Den overvejede først en Række Muligheder: Krigsstyr forslø ikke, og en Engangsskat til Dækning af hele Underskuddet gik ikke an, thi »Cirkulationen vilde paa ingen Maade kunne taale et saadant pludseligt Stød«.

Indirekte Skatter maatte fraraades, for »endog et klækkeligt Tillæg til den hidtilværende Told og Konsumtion vilde kuns give et uklækkeligt Indtægtsbeløb for Statskassen«, idet Toldindtægterne faldt med stigende Toldsatser. Hovedmidlet maatte da blive »de direkte Paalæg paa faste Ejendomme«. En Jordafgift paa ny Basis og en Bygningsafgift af Købstæder og visse Landbygninger vilde kunne »fordeles til at træffe hver Familie, som havde Nytte og Brug af saadanne Ejendomme, og altsaa Totaliteten af Statens Lemmer«.

Bygningsafgiften.

Bygningsafgiften skulde svares »ikke af Bygningerne som Bygningsejendom, men af Nytten og Brugen, som Bygningerne giver Besidderen, det være Ejere eller Lejere«. Grundlaget var selve Bygningernes Areal i Kvadratalen — deraf Benævnelsen Kvadratskatten eller Arealskatten. Bygningernes Længde og Bredde maalttes udvendig, og det udfundne Areal multipliceredes med Antallet af Etager. Afgiften var sat højere for København end for Provinsbyerne, for i København kan »Værelser og andre Huslejligheder altid gøres mest frugtbringende, og Bygninger i Almindelighed have der større Værdi«. Det var Finanskommissionens Mening, at selv Almissememmer skulde beskattes: Fattiggassen betalte for dem, og derved skulde man hindre, at nogen uretmæssigt dækkede sig bag en almindelig Fritagelse for fattige. Rentekammeret vilde dog have Almissememmers Lejligheder helt fritaget og foreslog ogsaa at fritage Smaa-lejligheder i København, og begge Dele blev godtaget. I *København* skulde der betales af alle Bygninger paa Grunden, undtagen Skure til Brænde og Tørv »eller til andre saadanne smaa Bekvemmeligheder.« Smaa Lejligheder paa under 64 Kvadratalen gik fri, og der var Lempelser for Lofts- og Kvistrum, men ikke for Kældre. Afgiften var $1\frac{1}{2}$ Skilling pr. Kvadratalen af Forhusene og 1 Skilling af Side- og Bagbygninger, Pakhuse og Stalde.

I *Købstæderne* undtoges »Udhuse til Avlings-Drift«, Stalde, Vognskure etc. Her afhang Afgiftens Størrelse af den Sum, alle Ejendommens Huse var takseret til ved Forsikring i Brandkassen. Den steg fra $\frac{3}{5}$ Skilling pr. Kvadratalen, hvis Taksationssummen var 200 Rdl., med $\frac{1}{6}$ Skilling for hvert nyt 100 i Taksationen. Kom man op over de 1000 Rdl. steg Afgiften kun med $\frac{1}{8}$ for hvert 1000 Rdl. Bygninger, der takseredes til under 200 Rdl. kom ikke i Betragtning.

Afgiften svaredes af Brugeren: Lejeren svarede af sin Lejligheds Areal (maalt indvendig), og Ejeren Resten og hæftede samtidig for Skattens fulde Beløb. Husejeren skulde ikke betale for Lejligheder, der stod uden Lejer. Embedsboliger deltog i Skatten, men ellers gik offentlige Bygnin-

ger fri. Bornholmerne havde kun halv Afgift »for den Troskab, Bornholms Indvaanere viste under højsalig Kong Frederik III«. Reguleringen lagdes overalt i Hænderne paa særlige Købstadskommissioner.

Bygningsskatten anvendtes ogsaa til at ramme de Kategorier af *Landboere*, som ikke kom ind under Jord- og Tiendeafgiften. Den paalagdes Byboernes Lyststeder, Fabrikker, Kroer og Møller, men ikke Landbrugsbygninger, Skoler eller Fiskeres, Husmænds og Landhaandværkeres Huse. Fiskere, Landhaandværkere og Indsiddere slap altsaa 1802 helt for Skat, medmindre de havde Jord.

Med Bygningsskatten fik de danske Byer da efter over 100 Aars Frihed atter en fast direkte Skat. Og den blev staaende Aarhundredet igennem til de store Reformere 1903. Skatten bestemtes efter nemme ydre Kriterier, og man fandt den passende aftrappet efter Skatteevnen; Smaafolks Boliger gik jo fri, de københavnske Baghuse var lavere ansat end Forhusene, og i Provinsen vekslede Afgifterne efter Husets Værdi. Lovens Grundtanke var, som siden formuleret af A. S. Ørsted, den, at Forbruget af Husrum var »en sandsynlig (skønt ikke ganske sikker) Maalestok for Graden af Borgernes Velleved og Børbrug, hvilket atter igen giver Formodning om hvad de have at fortære, eller *om deres Indkomster*, hvilke, formedelst de uovervindelige Vanskeligheder som hindre Staten i derom at faa nogenlunde tilforladelig Kundskab, ikke let bør være den *umiddelbare Maalestok for en Skat*«. I Virkeligheden slaar dette Synspunkt selvfølgelig ikke til, og som eneste direkte Byskat var Bygningsskatten højst mangelfuld. Boligernes Størrelse var da som nu et ret upaalideligt Barometer for Beboernes Velstand. Overhovedet ramtes Kapital ikke — eller ret tilfældigt og indirekte — af hele Skattekomplekset, medmindre den var anbragt i Jord (eller Tiende).

Skatten hvilede tungest paa København, men der var Skatteevnen ogsaa størst, i hvert Fald i de første Aar efter Skattens Indførelse.

En *Bygningsafgift* af en anden Art paalagdes 1808, da Krigen med England var brudt ud. Der skulde i 8 Aar svares en Afgift af Bygningernes Værdi ansat efter Brandforsikringstaksationen. Det var Ejeren, der skulde udrede den fuldt ud — om det saa reelt skete, er en anden Sag. Skatten var sammen med en Række andre Skatter og Tillægsafgifter fra samme Dag (8. April 1808) henlagt til en særlig Fond (Skatkammer-Afdragsfonden), et af mange Forsøg paa en Sanering af Gæld og Pengevæsen.

Aaret efter ophævedes $\frac{1}{4}$ pCt.-Skatten af Prioriteter, men i Stedet forøgedes 1802-Skatterne. Ved Bygningsafgiften valgte man dog 1808-Princippet for Købstæder og Landbygninger (Forhøjelse med $\frac{3}{5}$), kun i København forhøjedes Bygningsafgiften af 1802 (med $\frac{3}{4}$).

Mens man for Jordskatterne i denne hektiske Skattetid slog sig til Taals med Forhøjelsen af 1802-Skatten, kviede man sig ved uden videre

at forhøje Bygningsafgiften af 1802. Man har aabenbart været mindre sikker paa, at man her havde valgt det rette Princip. Forsøg Nr. 3 var *Ildstedskatten* af 1812. Ildstedskatten fik ikke meget andet tilfælles med de gamle Ildstedskatter end Navnet. Skatten svaredes af Ildsteder, d. v. s. af Rum, hvor der var Ildsteder, »efter de Værelser eller Aflukkers kubiske Indhold, som de ere bestemte til at opvarme, eller hvori de findes«. Skatten skulde være en fast »paa Bygninger hæftende Afgift« og skulde beregnes i Sølv (Specier), men betales med de almindelige Penge (Kurant). Ejeren betalte, men havde Ret til Godtgørelse hos Lejerne som ved 1802-Skatten. Der var Fritagelse for Almissemlemmer og Lempelser for brandlidte og Indkvarteringsværter. Var Rummet 60 Kubikalen svaredes 32 Skillinger Species i København og 24 Skillinger i Provinsen. For hver 5 Kubikalen mere svaredes endnu 1 Skilling. Rum under 60 Kubikalen gik fri. Forordningen giver udførlig Vejledning for Opmaalingen, og talrige Skemaer og Tabeller skulde lette dette Arbejde, som Ejerne skulde bekoste, men ikke selv foretage.

De Landbygninger, der faldt ind under Bygningsafgiften af 1802, svarede Ildstedskat som Købstadsbygninger, men ved andre Landbygninger spillede Ildstederne overhovedet ikke nogen Rolle ved Beregningen, hvilket er ret pudsigt, eftersom det i tidligere Tider især var deres Ildsteder, Skattemyndighederne varmede sig ved. Ildstedskatten afløste den upopulære Ekstraskat af 1762, netop da Inflationen havde gjort Byrden let.

Ildstedskatten oplevede en kort Oplussen. I 1813 i den sidste haabløse Krigstid paabødes der for eengang »*Mobilieskat*« til Udgifterne til »det for at værgе Statens Selvstændighed nødvendige Forsvarsvæsen«. Skattens Navn lød nyt og frisk. Den skulde — hed det i § 1 — erlægges af al rørlig Formue: Indbo, Husgeraad og Bohave. »Men, for at undgaa Optegnelser, Taksationer, Husundersøgelser, og deslige, skal Skatten ikke beregnes eller erlægges direkte af Mobilierne, men efter en Maalestok, som rimeligen angiver Forholdet imellem de forskellige mere eller mindre formuendes Ejendom af dette Slags. Som saadan Maalestok . . . . antages den . . . . 1812 paabudte Ildstedskat«. Opfindsomheden var aabenbart ved at ebbe ud i Centraladministrationen. Den strakte sig kun til at laane et Navn fra den franske Skattelovgivning, for øvrigt Navnet paa en Revolutionsskat (fra 1791), der ogsaa ligesom Ildstedskatten svaredes af Lejeren.

Ildstedskatten med visse Fradrag gangedes med 10 og blev derved *Mobilieskat*. Ejeren betalte og tog sig betalt hos Lejeren.

Det blev dog kun nogle faa Aar disse tre Principper trivedes Side om Side. Det blev 1802-Ordningen, der sejrede. 1813 fik den nye Bank en 1. Prioritet i Jorder, Tiender og Bygninger, der kom ind under 1802-Ordningen — det var Bankhæftelsen, der kun faldt Ejeren til Byrde. Den

var for Bygninger 6 pCt. af Brandforsikringstaksationen, og Renten var $6\frac{1}{2}$ pCt. Til Gengæld ophævedes Bygningsafgiften af 1808 og Tillægget af 1809 for Købstads- og Landbygninger.

1816 ophævedes Ildstedskatten, og 1802-Skattens oprindelige Beløb fordobledes, saa at København i alt svarede $2\frac{3}{4}$ Gange det oprindelige — der var 1809 Tillægget nemlig ikke ophævet — og Købstæder og de skattepligtige Landbygninger 2 Gange det oprindelige. Herved blev man staaende til 1903 med enkelte Smaaændringer i 1850erne og 1860erne.

Jord- og Tiendeafgiften.

Jordafgiften skulde svares saavel af Hovedgaards-, Præstegaards- og Købstadsjord som af Bondejord. Med Rette fandt man den cirka 120aarige Hartkornsberegning »ved dens Ælde, formedelst mange siden den Tid . . . foregaaende Forandringer . . . mindre bekvem til derefter at paaligne alle nye Skatter og offentlige Byrder.«

De gamle Hartkornskatter laa forlængst ganske fast — Kornskatten dog først fra 1791 — og var formentlig indgaaet i Ejendomspriserne. Den gamle Matrikel skulde derfor anses »som en uforanderlig Kanon i Henseende til de nuværende Skatter, efter hvilke Ejendomme ere blevne erhvervede«, men til de ny Ejendomsskatter maatte der skaffes et andet Grundlag, og det blev en hastig Ansættelse af Jordens Værdi, dens Middelpris eller gennemsnitlige Handelsværdi, anslaaet distriktvis.

Finanskommissionen vilde have gjort Skatten fast og uforanderlig, men Rentekammeret fik i Forordningen indrykket Løfte om en ny Matrikel baade for privilegeret og uprivilegeret Jord (§ 44). De gamle Skatter og en Del af den nye Afgift af Bondejord skulde hvile uforanderligt paa den gamle Matrikels Hartkorn, mens 1802-Afgiften iøvrigt skulde reguleres efter den ny. Det havde dog endnu lange Udsigter med den nye Matrikel, der først kunde tages i Brug i 1844.

Det var ikke udelukkende praktiske Hensyn, Ønsket om hurtigt at skabe et brugeligt Grundlag, der førte fra Boniteringen til Ansættelsen af Værdien i Handel og Vandel som ved Ejendomsskylden af 1903, thi ogsaa ved den ny Matrikel var det oprindeligt paatænkt at lade Handelsværdien spille ind.

For *Hovedgaardsjord* opgav man helt at anvende Hartkorn som Basis. Hovedgaardenes Jord ansattes til Værdi pr. Td. Land af særlige Amtskommissioner, som alle Undersaatter skulde støtte med »de Oplysninger, som de til de dem overdragne Forretningers hastige Udførelse maatte behøve«. Ved senere Cirkulærer lagdes der især Vægt paa Fremskaffelsen af Oplysninger fra Retsembeds mændene om Salgssummer og Pantesum i de sidste 5 Aar. Kun Ager og Eng skulde opmaales, og en Middel-

pris kunde anslaa distriktvis for Ager og Eng »af omtrent lige Godhed og Beskaffenhed«. Skov, Heder, Overdrev, Moser, Fiskedamme etc. talte ikke med ved Opmaalingen, men naar Middelprisen var sat, undersøgte Kommissionerne, hvormeget disse »Hjælpe midler til Kulturen — eller Midler til Fordele og Bekvæmmeligheder« forhøjede Værdien af den enkelte Hovedgaards Tønder Land. Selve Skovenes Værdi skulde dog ikke tælle med, men kun Skovgrundene »uden Hensigt til den derpaa staaende Skov«. Ved denne milde Beskatning søgte Rentekammeret at værne om Skovene.

Der var i alt 5 Satser for en Tønde Lands Værdi, fra 50 til 100 Rdl. og dertil svarede Afgifter fra 10 til 14 Skilling. Afgiften var ikke alene af Besiddelse (her=Eje) men ogsaa af Nytte og Brug, og derfor skulde Forpagtere svare 6 Skilling pr. Td. Land, og Ejeren Resten.

Købstatsjorderne ansattes »efter deres gangbare Middelpris« eller efter den gennemsnitlige Forpagtningsafgift af Jorden. I øvrigt behandledes de som Hovedgaardsjorden, og dette gjaldt ogsaa andet privilegeret Hartkorn og Jord, der ikke var matrikuleret.

Bondejord sattes til Værdi pr. Td. Hartkorn. Der ansattes ogsaa her — ligeledes af Amtskommissionen — distriktvis en Middelværdi af mellem 150 Rdl. og 800 Rdl. med en saadan Distriktsdeling »at i eet og samme Distrikt, saa vidt muligt, ikke findes Hartkorn af alt for forskellig Værdi«. Der var i alt 14 Trin og 14 tilsvarende Skattesatser fra 72 Skilling til 1 Rdl. 80 Skilling. Ogsaa her deltog baade Ejer og Bruger. Ved Arvefæstejord betalte Afgiftsejeren 4 Skilling pr. Rdl. af den Afgift, Arvefæsteren svarede, og Arvefæsteren Resten; ved almindelig Fæstejord betalte Ejeren 4 Skilling pr. Rdl. af sine Indtægter fra Fæsteren, derunder baade Afgift i Penge og Korn (beregnet efter en fast Takst) og Hoveri (beregnet efter »hvad i Distriktet betaales for Hoveri efter Middeltal«), og Fæsteren det øvrige.

Af *Tiende* betaltes Afgifter efter den Maade, Tienden ydedes paa. Størst var den, naar Tienden svarede i Kærven, mindst naar den var af løst af en fast uforanderlig Afgift. Man opgav den gamle Metode med at sætte selve Tienden i Hartkorn og lod i Stedet Tiendemodtagerne svare efter den tiendeydende Jords (Bondejordens) Hartkorn. Der svarede ikke alene af Konge- og Kirketiende, men nu ogsaa af Præstetiende. Alt i alt paalagdes der Tienden forholdsviis store Byrder, men til Gengæld skulde en Embedsmand kun svare den Del af Embedsskatten, der oversteg hans Jord- og Tiendeafgifts Beløb.

Det epokegørende ved Jordafgiften var, at denne faste Skat fordeltes paa Besiddelse og Brug, og at den »uden Undtagelse« skulde udredes af privilegeret og uprivilegeret Jord. Tanken om Deling mellem Ejer og Bruger havde ikke været fremme siden Septemberforslaget i 1660, men da fo-

resloges det at lade Ejeren svare $\frac{1}{4}$ og Fæsteren $\frac{3}{4}$. Nu har det vist nok været tilstræbt at dele lige over, saa at hver maatte svare omkring 48 Sk. i Gennemsnit pr. Td. Hartkorn. Dog var Ejeren ansvarlig for hele Skattens Betaling.

Med Hensyn til Fordelingen af Skatten mellem de privilegerede og upriviligerede Jorder har man tilstræbt en ligelig Byrde. Den forskellige Beregningsmaade tillader ikke en direkte Sammenligning, men sætter man 1688-Matriklens Hartkornsbetøb i Forhold til de faktiske Skattebetøb faar man en gennemsnitlig lidt højere Afgift af Hovedgaardsjorden end af Bondejorden. Dog var Hovedgaardens store Værdier uden for Ager- og Engarealet meget mangelfuldt inddraget i Beskatningen. Chr. Rothe, der var en af de ledende i den ny Regulering, kendte ikke noget Tilfælde, hvor disse Værdier havde bragt Hovedgaardsjordens Værdiansættelse mere end een Grad i Vejret.

Hovedgaardsafgiften kunde kun variere meget lidt og maatte derfor blive en Byrde med højst forskelligt Tryk. Haardest blev den for de udstrakte jyske Herregaarde med mager og daarlig Jord. Bondejordens Skala var paa den anden Side af en »Finhed, der ikke med Sikkerhed lod sig iagttage«, og Resultatet af de forskellige Kommissioners Arbejde gav undertiden forbløffende Resultater; det hændte, at nordvestjyske Ejendomme sattes til højere Værdi end Ejendomme i Øernes bedste Egne. Næsten overalt gik man dog en Middelvej og holdt sig til de mellemste Takster baade for Hovedgaarde og Bondegaarde, det vil sige gennemsnitlig 1 Rdl. pr. Td. Hartkorn, og forøvrigt var Skatteskalaens Højde- og Lavpunkt ved begge Slags Jorder med Fortsæt sat ret tæt ved hinanden for ikke at ramme Flid og Foretagsomhed.

Men hvordan nu med Sagens rent politiske Side? En Regering af Godsejere slaar pludselig en Streg over Standens kæreste Privilegium. Hvad bevægede den til det? Og hvad sagde dens Standsfæller rundt om i Landet?

I sin Betænkning lod Finanskommissionen sin gode borgerlige Pennefører O. Malling begrunde det saaledes: »I at inddrage Jord Ejendommene under Afgiften har Kommissionen ingen Forskel eller Undtagelse antaget i Henseende til privilegeret eller beneficeret Gods, være sig i Rigerne eller Hertugdømmerne. [Grunden er,] At et stort Beløb skal udbringes, at det er med Hoved-Hensyn til fælles Medborgeres fælles Beskyttelse: At Beløbet (end videre) vilde i særdeles høj Grad formindskes, og altsaa paa anden Maade erstattes, naar de Privilegier efter hvilke Skattefrihed for hidtil værende Afgifter er tilstaaet, ogsaa skulde virke Undtagelser for denne Afgift, at i ekstraordinære Tilfælde, hvor det gælder om at opretholde Statens Tryghed og Værdighed med fælles Kraft og fælles Bidrag, er der intet, som efter ældre og nyere Tidens Erfaringer,

gør Skattepaalæg mindre populære, mere fremledende til Misnøje og Bitterhed imellem Medborgere og Med Undersaatte, end naar nogle Klasser fritages, for de Byrder, som af den Aarsag maa falde desto tungere paa andre«.

Der gøres opmærksom paa, at nogle Kommissionsmedlemmer, som tillige var Medlemmer af Kollegier, »under hvilke visse Privilegier henhørte«, har gjort opmærksom paa disse. Disse Kollegier var ikke Rentekammeret, der ikke »vidste . . . noget at erindre derved . . .« eller Danske Kancelli, der var »fuldkommen af lige Mening med Kammeret«, men Tyske Kancelli, hvis Repræsentant i Finanskommissionen var selve dets Chef, Cay Reventlow, som snart efter afgik fra sine Embeder i Anledning af Skattesagen.

Med Hensyn til Regeringens Politik spillede altsaa flere Ting ind. Finansernes Stilling var saadan, at der maatte ny og store Skatter til. Disse maatte — som Krigsskatter i tidligere Tid — tages overalt, hvor der var Penge at faa, for at Indtægten kunde batte noget, og for Landbruget som Helhed og især for Godsejerne havde Krigskonjunkturerne skaffet gode Penge til Huse. Det nye var, at der her var Tale om en permanent og ikke en ekstraordinær Skat. Rentekammerets Chef, Chr. Ditlev Reventlow, der var mod Skatter, der hæmmede Landboreformerne, havde allerede ved en Forordning om Vejarbejde og ved Fordeling af andre »kommunale Byrder« markeret sin Politik og sit Syn paa Skatteprivilegiernes begrænsede Rækkevidde. »Imidlertid var det den [Regeringen] dog maa- ske noget uhyggeligt at give Privilegiet en Fortolkning hvorved en Mængde Statsborgere, og netop saadanne, hvis velvillige og tillidsfulde Imødekommenhed ved mange Lejligheder var vigtig til de store Reformers Fremme, som Regeringen havde begyndt, kunde være tilbøjelig til at tro, at der ikke skete dem deres fulde Ret« (A. S. Ørsted).

I Virkeligheden er Regeringens Betæneligheder ved at indføre Skatten i Danmark helt druknet i de langt større Betæneligheder ved at paa- lægge Norge og Hertugdømmerne Skatten. For Hertugdømmernes Vedkommende viste det sig at være kun alt for berettiget. En af Kimene til den slesvig-holstenske Bevægelse ligger i dette Skattepaalæg, som Ridderskabet fandt var et Indgreb i dets paastaaede Skattebevillingsret. Regeringens Medlemmer var ganske vist danske Storgodsejere, men de var ved Afstamning og Familiebaand knyttet nøjere til den nordtyske Adel end til den danske Godsejerstand, og derfor har Situationen været svært penibel for dem, men man maa lade dem, at de holdt Skansen og fastholdt den lige Jordbeskatning over hele Riget, selvom deres Tøven kun kunde opfattes som Svaghed af det slesvig-holstenske Ridderskab. Amtmanden i Plöen, August Hennings var i 1802 i København, og i hans Breve hjem til Fru Hennings, dukker Skattesagen op paa hveranden Side

med rasende Udfald til Adelen. Hans Uvilje mildnes kun, naar han venter Invitationer fra de selvsamme store Herrer, der var Skattens Modstandere. Men naar det ikke er Adelen i Almindelighed, er det saa at sige altid den slesvig-holstenske Modstand, han omtaler. Kun en enkelt Gang omtaler han en mindre dansk Godsejers Frygt for at den højeste Adel — Grever og Baroner — skal blive skaanet for Skatten. Forøvrigt mente han, at Problemet i Danmark var af liden Betydning, fordi den privilegerede Jord der var saa ringe i Omfang i Forhold til den upriviligerede.

I det hele taget synes der ikke at have været aaben Opposition i Danmark. Bornholmerne var paa Forhaand afvæbnet ved Bestemmelsen om, at de ikkun skulde erlægge halv Skat. De bøjede sig da denne Gang efter en enkelt forgæves Ansøgning om Fritagelse.

Jord- og Tiendeafgiften af 1802 blev Krigs- og Inflationstidens Skatteskrue. Til alt Held havde man opgivet at indrykke et Løfte om Skattens Uforanderlighed i Forordningen selv. Forhøjelserne kom Slag i Slag.

1803 forhøjedes begge Afgifter med $\frac{1}{4}$ til Skatkammerfonden, der oprettedes ved samme Lejlighed og fik anvist en Række Indtægter til at bestride overordentlige Udgifter, »naar Land eller Sømagten sættes i Bevægelse til at væрге for Fædrelandets Sikkerhed og Fred«. Anvendtes Pengene ikke til Rustninger, kunde de udlaanes »til at oplive Penge-Omløbet og fremme National-Vindskibeligheden«. Oversteg Udgifterne indtægterne, kunde der disponeres over Fondens Indtægter indtil to Aar frem i Tiden. Til Gengæld for Forhøjelsen ophævedes en mindre Skat, der 1791 var paalagt Husmænd, Inderster og Tjenestekarle i By og paa Land til Landsoldaternes Lønning (Douceurpenge), som nu overtoges af Fonden.

1806 kom der ny Forhøjelser paa $\frac{1}{4}$ af Jordafgifternes oprindelige Beløb. De gjaldt indtil videre og henlagdes ogsaa til Fonden.

1808 afløstes Skatkammerfonden, ifølge Forordningens Bestemmelser dog kun foreløbigt, af Skatkammerafdragsfonden, der foruden Skatkammerfondens Indtægter og den ny Bygningsafgift bl. a. ogsaa tillagdes en ny Forhøjelse paa $\frac{3}{8}$ af Jord- og Tiendeafgiften, der skulde opkræves i de følgende 14 Aar. Fonden havde ligesom sin Forgænger egen Styrelse, og dens nuværende og fremtidige Indtægter kunde anvendes til Udgifter af ekstraordinær Karakter foranlediget af Krigen, baade til Krigens Fortsættelse »og til at hindre det Tab, som maatte flyde af Fjenders Ødelæggelser, eller af Standsningen af Midler til Erhverv, eller ogsaa af Miskredit«. Tanken at udskille de ekstraordinære Udgifter var i og for sig tiltalende, men næppe gennemførlig. Virvarret blev kun desto større i Finansstyrelsen. Statens Gevinst var Muligheden for at disponere over fremtidige Skatter.

Aaret efter forhøjedes Afgiften paany, nu med $\frac{3}{4}$ af det oprindelige Beløb til Forrentning af de indenlandske Laan (Bankfonds), der overdroges Banken til »Inddragelse af en betydelig Summe danske Kurant-Bank-Sedler«.

1811 forsøgte man nye Veje. Jord- og Tiendeafgiften skulde nu paa-bydes »paa en saadan Maade, at den stedse kan staa i rigtigt Forhold til Landmandens Indtægter og hvad han derefter kan taale.« Efter en Række Tankeeksperimenter med Omregninger i Sølv og i Sølv og Korn endte man med at kaste Anker ved en fuldstændig Omregning i Korn. Alle Forhøjelserne omsattes halvt i Rug og halvt i Byg efter den gennemsnitlige Kapitelstakst for 1810 — som man fandt ved simpelthen at lægge samtlige Takster sammen og dividere med Antallet af Kapitels-takstomraader uden smaaligt Hensyn til Omraadernes vidtforskellige Størrelse. Med passende Afrundinger naaede man 180.000 Tdr. Rug og lige saa meget Byg. Men samtidig benyttede man Lejligheden til en Om-lægning af de Kornnydelser, der var paalagt Hartkornet; Kornskatten gjordes atter til en fast Pengeskat, og de ekstraordinære Korn- og Fouragele-verancer, Krigen fra 1807 førte med sig, lovede man fremtidig at betale »efter Landpriserne«. Den Sum, Staten havde tjent ved at fastsætte for lav Godtgørelse for det ydede Korn var i 1810 1,7 Mill. Rdl., som omsattes i Korn til 100.000 Tdr. Rug og 100.000 Tdr. Byg, saa der ialt blev 280.000 Tdr. af begge Slags Korn at fordele paa Jorder og Tiender. Skat-ten, hvis noget besværlige Navn var »den Forhøjelse, som i Forhold til Kornpriserne er anordnet i den ved Forordningen af 1ste Oktober 1802 paabudne Afgift af Besiddelse, Nytte og Brug af Jorder og Tiender i Kongeriget Danmark«, betaltes i Penge efter sidste Aars gennemsnitlige Kapitelstakst og udskreves ved aarlige Plakater. Ogsaa ved selve den op-rindelige Afgift af 1802 og de øvrige staaende Skatter paa Jordejendomme søgte Staten at sikre sig imod Pengeforringelsen. Skulde de i noget Aar beløbe sig til mindre, naar de omregnes i Korn, end i 1811, skulde Forskellen »paa en forholdsmæssig Maade« lægges til Forhøjelsesafgiftens Beløb. Som et beskedent Plaster paa Nyordningen ophævedes Indtægts-skatten af 1810 for Indtægten af Bondejord. At ansætte Landbrugets Skatter i Korn stemmer med Reventlows Yndlingside: Skatter, der veks-lede med Kornpriserne, en Ide, han arbejdede med ved Kornskatten, men først fik gennemført 1803 ved denne. 1804 overvejedes det for samtlige Skatter, og nu — 1811 — gennemførtes det delvis, trods Finanskolle-giet, som foretrak Beregning i Sølv (Specier). Vrangsiden ved Ordningen var de uregelmæssige Indtægter, Staten fik. Selv om Korn var Landets Hovedprodukt, var det alt for ustabil en Værdi at bygge paa rent fi-nansielt.

Den første Plakat om Forhøjelsesafgiften gjaldt for 1811's andet

Halvaar. Den var for Jord $11\frac{1}{2}$ Gange den oprindelige, men for Tiende kun 7 Gange, da Tiendehartkornet ikke havde deltaget i Kornleverancerne.

Den 6. Maj 1812 sattes Forhøjelsesafgiften til 21 og 13 Gange de oprindelige Beløb, og dog undlod man at beregne sig noget for Nedgangen i de gamle faste Skatters Værdi (op mod 2 Millioner), fordi Høsten var faldet mindre godt ud. Ved selve Beregningen valgte man nu at give de enkelte Kapitelstakster Vægt efter Omraadernes Hartkornstal.

Endnu en Skattelov saa Lyset paa denne Majdag, nemlig Forordningen om Ildstedskatten. Ildstedskatten paa Landet var formelt en Bygningsafgift, men den svaredes af de forskellige Gaarde efter deres Tilliggendes Størrelse og var altsaa simpelthen en Jordskat. Af Hovedgaarde og Præstegaarde svaredes bestemte Kornmængder efter Størrelsen i Tønder Land, af Gaarde og Huse efter Hartkornets Størrelse. Kun jordløse Huse med Bygninger paa under 6 Fag slap for Skatten. Den betaltes i Penge, idet Kornet omregnedes efter de samme Gennemsnitspriser, som lagdes til Grund for Forhøjelsesafgiften. Ejerne skulde »paa Tro og Love under Haand og Segl« indsende Selvangivelser og skulde staa inde for Skatten, men af Forpagtere kunde de kræve det halve af Skattens Beløb, og for Fæstegaardes Vedkommende det hele Beløb af Brugeren.

Den store Forordning om Pengeforandringen, som »Almenvellets sikre Vedligeholdelse« i 1813 krævede, indførte ogsaa *Bankhæftelse* i Jord og Tiender efter 1802-Taksationerne. Hæftelsen var paa 6 pCt. i rede Sølv af Ejendommens Værdi, der ikke som Værdier ellers omsattes Daler for Daler, men direkte efter Sølvværdien, saa at 1 Rdl. Kurant sattes til $1\frac{1}{3}$ Rigsbankdaler. Ejeren svarede $6\frac{1}{2}$ pCt. i Rente, men der lovedes til Gengæld Skattelettelse, og den kom senere paa Aaret som en Tilladelse til aarligt at afdrage $\frac{5}{6}$ af Rentebeløbet i Ejendomsskatterne, en ejendommelig Karusselordning, der lod Statsfinanserne (alle Skatteyderne) bære Hovedparten af den ny Byrde.

Denne ny Forordning af 9. Juli 1813 revolutionerede samtidig hele Skattesystemet. For det første lagdes Forhøjelsesafgiften og den oprindelige Jord- og Tiendeafgift sammen til et Kornbeløb paa 306.000 Tdr. Rug og ligesaa meget Byg, som fortsat skulde betales efter 1802-Forordningen. For det andet sloges alle de øvrige staaende Skatter, som hvilede paa Jordejendomme i 1811: Matrikelskatterne (incl. Rytterholdspenge og Okse- og Flæskeskatten), Landkonsumtionen (Familie- og Folkeskatten). Kvartprocentskatten af det kontribuerede Hartkorns Værdi, 3 smaa militære Afgifter, og endelig Kornskatpengene sammen til en Skat og omregnedes i Korn efter Priserne i 1811 til 112.000 Tdr. Rug og 112.000 Tdr. Byg. Alle disse ældre Skatters Betydning og Vægt er da stærkt fordunklet af den nye Stjerne fra 1802. De gamle Hartkornsskatter fordel-

tes paa Hartkornet, saa at de forskellige Slags Hartkorn: privilegeret og upriviligeret, Ager, Eng, Skov- og Mølleskyld, Konge- og Kirketiende, ansattes til at svare bestemte Mængder Rug og Byg pr. Td. Hartkorn i samme Forhold som de hidtil havde svaret de enkelte Skatter. Kornet skulde dog ikke leveres in natura, men betales i Penge, kvartalsvis som tidligere, efter de Priser, der anvendtes til at bestemme Jord- og Tiendeafgiften af 1802, og som bekendtgjordes i de aarlige Plakater om 1802-Skatten.

Beløbet for 1813 af 1802-Skatten var $10\frac{3}{4}$ og 7 Gange den oprindelige Jord- og Tiendeafgift (nu altsaa incl. den oprindelige Skat).

Ved Siden af disse 2 Skatter blev dog een staaende tilbage, nemlig Ildstedskatten, og samtidig med at Byerne 1813 fik paalagt deres Mobilieskat som en 10-dobbelt Ildstedskat, fik ogsaa Landet en *Mobilieskat* een Gang for alle. Den var dog kun en 5-dobbelt Ildstedskat og svarede ikke af Husmænd med mindre Jord end 1 Td. Hartkorn. Iøvrigt svarede den paa samme Maade som Ildstedskatten.

1814 skulde man efter Beregningerne have svaret $28\frac{1}{2}$ og $18\frac{3}{4}$ Gange det oprindelige Beløb, men for ikke at skræmme Skatteyderne sattes Skatten ned til $24\frac{2}{3}$ og 16 Gange det oprindelige, idet man tog en meget lav Kornpris som Udgangspunkt. Den samme lave Beregning anvendtes til Gengæld ogsaa for de Kornmængder, der senere paa Aaret udskrevs, trods Løftet om at holde sig til »Landpriserne«.

1815 var det første hele Fredsaar og Kornprisen gik lidt ned, saa 1802-Afgiften faldt til $19\frac{3}{4}$ og $12\frac{3}{4}$ Gange de oprindelige Satser.

1816, det Aar, da Finansstyrelsen reorganiseredes, nedsattes Skatten med 50.000 Tdr. Rug og Byg til 256.000 Tdr. af hver Slags, og Jordskatten nedsattes da til 14 Gange og Tiendeskatten til 9 Gange det oprindelige. Ildstedskatten paa Landet ophævedes samtidig helt, en Maanedstid før den faldt væk i Byerne.

1817 — med samme Reduktion — svarede 17 og 11 Gange.

Hele dette Apparat, som C. Rothe, der ledede det paagældende Reguleringskontor, tumlede med som en Mekaniker med en Skrue, og som skaffede Staten en konjunkturbestemt Indtægt i en vanskelig Tid, var dog i liden Yndest hos Skatteyderne. Landbrugskrisen var under Opsejling, og med nedadgaaende Tendens for Kornpriserne ramtes i første Omgang Skatteyderne, der maatte betale efter sidste Aars Kapiteltakster og var haardt ramt af Krisen, men i anden Omgang Staten, hvis hele Indtægtsbudget truedes alvorligt. Kornpriserne begyndte at give efter allerede i Løbet af 1817. Man havde været saa fornuftig at lægge Beregningsprisen betydelig under Kapitelstaksten, men Reduktionen slog ikke til, og de store Restancer vakte Uro i Finansstyrelsen, hvor man for at faa Pengene hurtigere ind, udsendte ildnende Cirkulærer om mere

energisk Inddriven af Skatterne. Følgen blev en Stime af klagende Skrivelser fra Amtmændene, der for en stor Del selv tilhørte Godsejerklassen. Finansminister Møsting tog da hele Skattesagen op til Behandling. Foreløbig fik Amtmændene i Januar 1818 Lov til at give nødstedte Skatteydere Udsættelse med Restancernes Betaling til Marts Maaned, og da Kapitelstaksterne for 1818 var sat, saa man bedre kunde overskue Forholdene, begyndte Finansstyrelsen at overveje en Skattereform. Møsting var — ligesom forøvrigt Schimmelmann — Tilhænger af Skat, som blev ansat i Sølv fremfor i Korn og omregnedes i Rigsbankpenge (Rbdl. Navneværdi). Han ønskede at lægge Vægten paa Sølvværdien, at fremme Sølvcirculationen for at faa stabile Pengeforhold, og hans Syn blev afgørende for Reformen 1818, der indførte en fast Afgift ansat i Sølv. Da Kornprisen fra 1818 rutschede nedad med en Fart, der overskred alt, hvad man havde kendt selv i de værste Depressionsaar i det 18. Aarhundrede, maa man sige, at Staten havde sikret sig i sidste Øjeblik paa Skatteydernes Bekostning.

Det afgørende Punkt var, at man nu forlod 1802-Vurderingen som Grundlag for Hovedparten af Jordskatterne. Denne havde mange svage Punkter, Hastværksarbejde som den var, men især var dens Ansættelse af Jordens Pengeværdi forlængst forrykket af de 16 begivenhedsrige Aars Udvikling. Det, Finansstyrelsen især fæstnede sig ved, var Herregaardsjordens Beskatning. De jyske Herregaardes daarlige Jord var ikke forholdsmæssigt lavt takseret, og den privilegerede Jord var tilsyneladende højere takseret end den upriviligerede. Den privilegerede Præstegaardsjord havde allerede 1817 faaet Lov til at svare efter Hartkorn, og nu besluttedes det da »til større Simpelhed i Skattevæsenet og tillige til nødvendig Lettelse for en Del af de Jorder, hvoraf Afgift hidtil er svaret efter Tønder Land, at samle fornævnte Hartkornsskatter [= de gamle Hartkornsskatter] og Jord- og Tiendeafgift til een Skat, der udredes af Hartkornet efter den nu gældende Matrikul, indtil en Del af Skatten bliver fordelt efter den nye Matrikul, i Overensstemmelse med Forordningen af 1ste Oktober 1802«. Beregningen efter Hartkorn, som man skarpt havde afvist i 1802, toges nu til Naade igen. Den »har dog det forud, at den er almindelig fattelig«.

Ved Omregningen af Kornmassen sattes 1 Td. Rug og 1 Td. Byg til $4\frac{1}{2}$ Speciedaler tilsammen, Gennemsnittet af Sjællands Kapitelstakster 1784—93, da »Priserne i disse Aar kunne anses for at have været mindre usikre og mere naturlige, end i de følgende Aar«. Det skulde være en »retfærdig Pris« og tilsyneladende var den lav i Forhold til Kapiteltaksterne i det 19. Aarhundredes andet Aarti; men med Kornprisernes Fald blev Skattens Fastlægning ved denne Omregning et alvorligt Slag for Skatteyderne.

Før Omregningen fradrog man ligesom de to foregaaende Aar 50000 Dobbelttønder Korn, hvortil kom en betydelig Reduktion (14000 Dobbelttønder Korn) til Lettelse for det privilegerede Hartkorn, saa at alt Hartkorn for 1802-Jordafgiften sattes til 2 Rdl. 58 Skilling Species pr. Td. Hrtk., og da de gamle Hartkornsskatter omsattes til 30 Skilling Species for privilegeret Hartkorn og til 1 Rdl. 49 Skilling Species for upriviligeret, blev det samlede Beløb af *Landskatten* med Afrunding 3 Rdl. Species (= 6 Rbd. Sølv) af privilegeret Ager- og Engshartkorn og 4 Rdl. 16 Skilling Species (= 8 Rbd. 32 Skilling Sølv) af upriviligeret, og af Skov- og Mølleskyld i begge Tilfælde det halve, til Trods for at de ikke havde været ramt af 1802-Skatten og dens Forhøjelser.

Hvis 1813-Systemet havde fortsat, havde det upriviligerede Hartkorn maatte svare $6\frac{2}{3}$ Specie, og for saa vidt fik Skatteyderne en betydelig Reduktion, men paa den anden Side gik de Glip af den Fordel, de hidtil havde haft Udsigt til, nemlig at Skatten bevægede sig nedad med fallende Kornpriser.

Der gaves Regler for Fordelingen af Skatten mellem Ejer og Forpagter og mellem Ejer og Fæster — i begge Tilfælde skulde Ejeren kun svare ganske lave Satser, Ejeren af Fæstegods saaledes kun 20 Rb.silling pr. Td. Hartkorn — og desuden gaves der Regler for Landskatten af Embedsmænd, der fik Landskattens Beløb fradraget i Embedsskatten.

Af Tiende skulde der svares dels en Tiendeafgift, hvis Størrelse afhang af den Maade, Tienden svaredes paa, dels Skat af Tiendehartkornet, svarende til den tidligere Matrikelskat deraf.

De $\frac{5}{6}$ af Bankhæftelsens Renter skulde stadig fradrages i Jord- og Tiendeskatten, dog kun »til Rigsbanksedlers Inddragelse og Tilintetgørelse . . . . Naar alle nu kurserende Rigsbanksedler ere inddragne, falde de $\frac{5}{6}$ Dele af Hæftelsernes Renter tilbage til Vore Finanser . . . .«

Skatten var stadig en Kvartalsskat med Forfaldsdag d. 21. i Kvartalets første Maaned, men fastsattes nu til lige store Beløb i hvert Kvartal i Modsætning til den gamle Matrikelskat. Den betaltes i rede Sølv eller i Sedler efter en Kurs, der hvert Kvartal kundgjordes i et aabent Brev. Ejerne var ansvarlige for Skattens Betaling med Regres mod Brugerne for deres Part.

Med Skatteomlægningen i 1818 var det 19. Aarhundredes vigtigste Skat, Landskatten, skabt, men Udgangspunktet for den Udvikling, der førte til 1818, var 1802-Forordningen, som man bør give en central Plads i dansk Skattelovgivnings Historie.

Det er i højere Grad Udviklingen end den oprindelige Bestemmelse, der gjorde Jordskatten af 1802 saa dominerende blandt de direkte Skatter. Den Lighed, den faar med franske fysiokratiske Skatteidéer og den

franske Revolutions Skattelovgivning (dog kun for selve Princippet: at samle og rationalisere Skattesystemet i en enkel Jord- og Bygningsbeskatning) springer ikke i Øjnene 1802, da den endnu kun var en blandt mange. De Impulser udefra, den uden Tvivl maa have modtaget, fremmedartet som den er for den danske Tradition, maa sikkert ikke søges i Frankrig.

Ideerne er øjensynligt hentet fra vort Naboland Sverige, hvor der netop to Aar forinden — 1800 — var indført en saakaldt realisationsavgift, en Engangskat til Indløsning af Seddelgæld. Det vigtigste Led i denne Formueskat var en Skat, paalagt alle dem, der ejede Jord eller Grundejendom. Gaarde og Huse vurderedes af særlige Herredskommissioner »efter godhet, beskaffenhet och avkastning« med Udgangspunktet i den gangbare Pris, som man skaffede sig Oplysninger om fra Tinglæsninger, Købekontrakter og Adkomstdokumenter. Ved Vurdering af Huse og Bygninger i Byerne anvendtes Brandforsikringstaksationen. Ved Byjorden vurderedes hver Tønde Land efter Godheden. Ogsaa i Sverige havde man faste Grundskatter, der hvilede ulige paa privilegeret og upriviligeret Jord, men ved denne nye Engangsskat blev Privilegierne helt skubbet til Side. Finansminister Schimmelmanns Sekretær var i 1802 Wedel-Jarlsberg, der kort efter udnævntes til Sekretær i den overordentlige Finanskommision.

11. SÆROMRAADER.

To Omraader af det nuværende Danmark laa forvaltnings- og skattemæssigt helt uden for det daværende Kongerige Danmark. Det var Nord-slesvig og Færøerne. Men ogsaa Omraader af det gamle Kongerige havde en Særstilling for Skatternes Vedkommende. *Bornholm* blev i 1658 afstaaet til Sverige sammen med de øvrige skaanske Landskaber, men Øens Folk vilde ikke vide af Svenskerne og især ikke af de svenske Skatter og foranstaltede et rask lille Oprør. Som Tak fik Øen visse ret vage Tilsagn om Privilegier og Skattebegunstigelser, og Bornholmerne satte alle Kræfter ind paa at holde Stillingen. Naar man i Regeringen og Centraladministrationen altid bøjede af og mødte den skattesky Befolkning paa Halvvejen, var det dog næppe af Beundring for de gamle Bornholmeres Bedrifter i 1658 eller Respekt for deres særlig Ømfindtlighed med Hensyn til Skatter. Det har snarere været Øens fjerne og udsatte Beliggenhed, der har gjort sig gældende. Øens Matrikelskat holdt sig nede paa 2 Mark pr. Td. Hartkorn, men ganske vist var 1 Td. Hrtk. paa Bornholm kun ca. $\frac{2}{3}$ af 1 Td. Hrtk. i det øvrige Land, fordi Øen ikke ommatrikuleredes i 1680erne. Endvidere slap Øen helt for Okse- og Flæskeskat, Rytterholdspenge, Konsumtion og Kongetiende, mens Korn-

skatten var erstattet med en meget moderat Smørskat. Heller ikke Ekstraskatterne naaede over til Bornholm. I 1760erne begyndte man i København at synes, at det kunde være nok. Men Bornholmerne kæmpede tappert, baade mod Saltskatten, som ophævedes før end i det øvrige Danmark, mod $\frac{1}{4}\%$ -Skatten, som blev nedsat til det halve og mod Ekstraskatten af 1762, som helt faldt bort i 1764. Skattekrigen endte med et Løfte fra Kongen (1770) om lemfældig Behandling i Skattesager. 1802-Skatterne paalagdes med det halve Beløb og de senere Forhøjelser endda ikke med saa meget. Da de gamle Hartkornsskatter 1813 lagdes sammen, blev det bornholmske Beløb kun $\frac{1}{7}$ pr. Td. Hartkorn af det øvrige Lands. 1818 slap Øen med 2 Rbd. 32 Skill. Sølv pr. Td. Hartkorn over for Resten af Danmarks 8 Rbd. 32 Skill. Sølv.

Det maa dog bemærkes, at Bornholm havde særlige militære Byrder og svarede Jordebogsafgifter til Kronen; ved de store Krongodssalg i 1744 havde Staten nemlig sikret sig, at de gamle Afgifter fortsat skulde svares.

Desuden maa Forskellen i Hartkornets Størrelse tages med i Betragtning, men alt i alt maa man sige, at de gode Bornholmere slap billigt. Paa højeste Sted har disse kongetro Undersaatter ikke været synderligt værdsat. Matrikelarbejdets Leder, C. Rothe, var i 1824 paa Øen og begejstredes over dens Skønhed. Ved en Audiens kort efter sagde Frederik VI: »Nu, hvad har de set der? det er nok et daarligt Land, som jo Intet indbringer.«

Et andet Særomraade var *Amager*. Paa denne Ø var man fri for Krigstjeneste, Matrikel- og Kornskat, men betalte i Stedet Rosholderskat, der 1717 ansattes til 4 Rdl. 2 Mark pr. Td. Hartkorn (mens Landets øvrige Hartkorn paa denne Tid svarede 3 Rdl. i Matrikel- og Kornskat). 1818 sattes Amagers upriviligerede Hartkorn til 8 Rbd. 76 Skill. Sølv, hvilket var 44 Skill. mere end ellers i Danmark. Paa den anden Side havde Fritagelsen for Militærtjeneste ogsaa skaffet Øen fri for Afgifter til Doceurpenge, Munderingspenge, Marchpenge og Fourage.

Hørsholm Amt var som Regel udlagt til Dronningerne. Det svarede 3 Rdl. pr. Td. Hartkorn i Matrikel- og Kornskat, ogsaa efter at det øvrige Land havde faaet Nedsættelse 1731. Til Gengæld deltog Amtet ikke i den nye Kornskatteordning og heller ikke i Familie- og Folkeskatten. 1818 betaltes kun 8 Rbd. pr. Td. Hartkorn.

12. OVERSIGT.

At danne sig et samlet Billede i dette Kaos af Skatter er ikke let, og Billedet bliver ikke fuldstændigt, fordi vores Emne kun har været de direkte Skatter og kun Statsskatterne.

Hele Perioden igennem har vi en Række faste Skatter, Matrikelskatter og Kornskat, der hviler paa det upriviligerede Hartkorn, altsaa i første Række paa de danske Bønder, og dertil kommer de indirekte Skatter, Told og Konsumtion, der især har været baaret af Byerne og har hvilet tungest paa Underklassen der. — Overklassen og Mellemlassen paa Landet har kun været ramt af Told og Landkonsumtion og det paa ret lemfældig Vis.

Indtil 1760 har Overklassen og Mellemlassen da ikke været særlig tungt ramt af ordiñære Byrder og har kun fungeret som Skattereserver i Nødssituationer, af hvilke der ganske vist var mange, især i Tiden op til 1720. Denne Reserve har dels været udnyttet gennem Godsejerens Garanti for Bøndernes Skatter, en reel Byrde, hvis Omfang ikke kan bestemmes paa Forskningens nuværende Stadium; dels har den været taget i Brug ved de mange Ekstraskatter og Tvangslaan, Krige og politiske Kriser har fremkaldt.

Fra 1720—60 har Ekstrabyrderne paa Befolkningen været meget faa.

Fra 1760 førte Statens voksende Interesse for det økonomiske Liv og det borgerlige Samfund, og politiske og økonomiske Kriser i Danmark som Følge af Krigene i Europa, ny Skatter med sig. Foruden egentlige Ekstraskatter paalagdes ny faste Byrder, som man søgte at fordele paa Over- og Mellemlasse ($\frac{1}{4}$ % - Skat, Rangskat, Embedsskat) og Underklasse (Kopskat af 1762) og paa hele Befolkningen efter Evne (de kommunale amts-, by- og sognevis fordelte Afgifter), men alt i alt beholdt Underklassen dog Hovedbyrden. Byerne inddroges gennem de indirekte Skatter (Skibsafgifter, den stigende Toldbyrde som Følge af den stigende Omsætning med Udlandet), en Beskatning, der dog ikke i ret høj Grad ramte de Formuer, der tjentes paa Handelen.

Mens 1760erne bragte mange Nyheder, var der stille i Skattekontorerne Resten af Aarhundredet. De sociale Reformere havde endnu ikke skabt gode Beskatningsemner i Bondestanden, og Overklassen paa Landet var det næppe politisk tilraadeligt at fratage Skatteprivilegier, paa samme Tid som deres Rettigheder over Bøndernes Arbejdskraft blev ophævet, hvad der saa meget mindre kunde komme paa Tale, som Godsejerinteresser var stærkt repræsenteret i Regering og Centraladministration.

Da Landet i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev inddraget i Krigene, blev Statens finansielle Behov saa stort, at Skatterne maatte tages, hvor de kunde faas. Fra 1802 er hele baade Land- og Bybefolkningen i en Grad som aldrig før inddraget i Beskatningen. Samtidig med at de gamle faste Skatters Betydning bliver mindre og mindre paa Grund af Inflationen, søger Staten med talrige Eksperimenter (1802-Skatterne, Indtægtsskatten, Ildstedskatten) at finde Dækning for det voksende Un-

derskud. Hele Massen af Skatter glider til sidst sammen i en stor Hartkornskat (1818) og en Bygningsskat, der blev det følgende Aarhundredes faste Skatter lige til 1903, sammen med Tolden (og Konsumtionen til Midten af det 19. Aarhundrede).

Uden Tvivl laa disse Skatter bedre fordelt paa hele Befolkningen end det 18. Aarhundredes Skatter, men Systemet havde mange Lakuner og Mangler (Pengekapital var helt ubeskattet, Bygnings- og Hartkornskat var saare ujævnt og uregelmæssigt fordelt), og alle Skatterne laa tungest paa Befolkningens bredere Lag.

2. A F S N I T 1818—1903.

1. LAND OG FOLK I DET 19. AARHUNDREDE.

I det 19. Aarhundrede fik det danske Rige de to territoriale Knæk, der forvandlede det fra en mellemstor Stat til et »Puslingland«. 1814 kom Adskillelsen fra Norge, og 50 Aar senere maatte Danmark afstaa Hertugdømmerne. Tilbage under Christian IX's Scepter blev kun godt 38000 km² med 1,7 Mill. Indbyggere.

Efter Freden i Kiel talte Danmark lidt over 1 Mill. Indbyggere foruden ca. 1/2 Mill. i Hertugdømmerne. Gennem hele Aarhundredet var der en gennemsnitlig aarlig Tilvækst paa knap 1% (0,97%), størst var den i Aarhundredets anden Halvdel, specielt i 1850erne, svagest i 1830erne. 1834 var Befolkningen oppe paa 1.231.000, 1855 godt 1 1/2 Mill., 1880 knap 2 Mill. og 1901 knap 2 1/2 Mill. Indbyggere, og det trods en stigende Udvandring til de oversøiske Lande. Selv om Tilvæksten var stor ogsaa i Forhold til andre Landes, var Danmark dog haabløst distanceret af de omgivende Magter.

Tilvæksten var lige stærk for By og Land i Aarhundredets første Trediedel. Baade 1801 og 1834 var Bybefolkningen godt 21%, af hele Landets Beboere. I 1830erne var der forholdsvis størst Tilvækst paa Landet, men fra 1840erne er Byernes Fremgang støt og stadig. 1880 boede knap 72% paa Landet og i 1901 godt 60%.

Byernes Befolkningsudvikling i Aarhundredets første Del er dog langt fra saa stabil som Hovedtallene synes at vise. I Virkeligheden afbrød disse Aar flere Aarhundreders Udvikling, ved at Provinsbyerne nu tog Teten. 1801 husede København 102.000 Indbyggere (11% af hele Befolkningen) og Provinsbyerne 94.000 (10,1%), men 1834, da København var vokset til 121.000, var Provinsbyerne vokset til 138.000 eller 11,2% mod Københavns 9,9% af Befolkningen. Provinsen laa derefter i Spidsen

Aarhundredet ud, men dets Forspring tog af fra 1870erne, og fra 1890 var Forskellen ubetydelig. 1901 levede 477.000 (19,5 %) i København og 482.000 (19,7 %) i Provinsbyerne.

Grundtrækkene i Udviklingen er da Landbefolkningens og Provinsbyernes Vækst i Aarhundredets første Trediedel, og alle Byernes Vækst paa Landets Bekostning i Resten af Aarhundredet.

Nogle Aar efter Krigens Ophør satte et gigantisk Prisfald ind. 1819 var Kornpriserne sunket til under Halvdelen af 1818's Priser, og Faldet fortsatte til 1823, da man naaede Bunden.

Aarsagen var, at Verdensmarkedet oversvømmedes af Korn, takket være den intensivere Drift, der havde vundet Indpas mange Steder, og de friere Transportforhold efter Krigens Ophør. Det engelske Kornmarked var lukket af ved Kornloven 1815, og Danmark havde mistet det norske Kornmarked. Den stærkere Konkurrence gav ikke det slette danske Produkt nogen god Placering paa det europæiske Marked.

Ejendomspriserne var i Krigstiden steget stærkt, og vældigt Jobberi med Ejendomme og Prioritering lod de høje Ejendomspriser slaa igennem. Inflationen havde gjort de høje Skatter og Renter lette at bære, men med Deflationspolitikken steg Byrderne stærkt og sikkert.

Prisbevægelsen, der ogsaa gælder de andre Landbrugsprodukter, og Afsætningsforholdene gjorde Jorden næsten værdiløs. Staten søgte at hjælpe med Skattelettelser og Laan, først og fremmest til de store Landbrug, der var haardest ramt, fordi de især havde produceret for Markedet og var ansvarlige for deres Bønders Skatter, men maatte efterhaanden overtage talrige Godser, som den havde sat Laan i, og disse ny Statsaktiver realiseredes i de følgende Aar med betydelige Tab.

Der var stor Forskel paa, hvordan Bønderne klarede Krisen. Fæsterne havde ikke Laan at svare til og støttedes efter Evne af Godsejerne, der var interesserede i at holde deres Fæstegods oppe; Selvejerne, der for en stor Del havde købt deres Gaarde, da Ejendomspriserne kulminerede, var ilde stedt. Følgen var en Standsning i Overgangen fra Fæste til Selveje, hvortil ogsaa Statens Jordpolitik bidrog, da Skatteprivilegiet atter var gjort afhængigt af Sædegaardenes komplette Stand (1807). Enkelte Steder sporedes en Bevægelse tilbage fra Selveje til Fæste.

Fra 1828 mildnedes Forholdene. Priserne var som Helhed stigende til 1870erne, dog ofte med betydelige Svingninger, naar der var Krig i Europa, f. Eks. bragte Krimkrigens Ophør et kraftigt Fald. Produktionen af Landbrugsvarer kunde ikke følge med Byernes og Industriens Vækst og den vældige Folkeformerelse. 1828 aabnedes Døren til det engelske Marked paa Klem ved Indførelse af »den glidende Skala«, der tillod Kornimport med Toldpaalæg efter Kornprisens Højde. Nu var Deflationen ogsaa ved at være afsluttet i Danmark.

Den danske Kornproduktion steg. Det dyrkede Areal udvidedes. Fra 1860erne satte Opdyrkningen af de jyske Heder og Moser ind. Fra Midten af Aarhundredet blev Grundforbedringsarbejder som Mergling og Dræning mere almindeligt taget op, og nye Redskabstyper blev indarbejdet ogsaa i de mindre Landbrug. Vekselbrug med Vægt paa Kløver og Rodfrugt til Opfodring bragte Kreaturholdet i Vejret. Produkternes Kvalitet blev bedre. Kornet blev af en vis Standard ved omhyggelig Rensning og Tørring, noget der eksperimenteredes ivrigt med lige fra forrige Aarhundredes Slutning. Der arbejdedes med at skaffe forbedrede Arter af Kulturplanter og med Forbedring og Standardisering af Husdyrracerne. Ogsaa den animalske Produktion steg. Kvægeksperten til Tyskland var opadgaaende, indtil en Afspærringspolitik satte ind dér i 1860erne og 70erne, og Smøreksperten til England begyndte at faa Betydning. Hovedvægten laa dog saa decideret paa Kornavlén indtil 1870erne.

I 1870erne og 80erne kastedes Landet atter ud i en Landbrugskrise paa Grund af de dalende Priser paa Landbrugsprodukter. Transportmidlernes revolutionerende Udvikling bragte det oversøiske Korn ind paa det europæiske Marked. Prisfaldet var stærkt og kom hurtigst for Korn, mens de animalske Produkter fulgte langsommere. De lavere Kornpriser gjorde Opfodring med importeret Korn billigere og mere rentabelt. Dette betingede Omlægningen af den danske Landbrugsproduktion fra Korn til animalske Produkter. Kvæg-, Svine- og Høsehold paa fremmed Foder gav de mindre Bedrifter en Chance for at være med. Import af Kunstgødning til Avl af Foderplanter, maalbevist Avlings- og Plante-forædlingsarbejde bragte Produkternes Kvalitet og Kvantitet op. Haand i Haand med Forskningsarbejdet gik en landbrugsfaglig Undervisning og Oplysningsvirksomhed, der spredte Viden om de nye Metoder og Forskningens Resultater blandt de praktiske Landmænd.

Omlægningen finansieredes af Kredit- og Hypotekforeninger, Banker og Sparekasser, der var vokset frem siden Aarhundredets Midte, og muliggjordes ved Organisation af Landbrugsindustrien i Andelsvirksomheder fra 1880erne.

Korneksperten hørte op i 1880erne, og Eksporten af levende Dyr gik tilbage, mens Flæske-, Smør og Ægeksperten til England gik stærkt i Vejret.

Alligevel gik Rentabiliteten og Ejendomspriserne ret stærkt nedad i Aarhundredets Slutning paa Grund af Prisfaldet ogsaa for de animalske Produkter og paa Grund af de høje Laan til Driftsreformerne og de stigende kommunale Skatter.

Antallet af Landbrug var i stærk Stigen i det 19. Aarhundredes anden Halvdel. Landbrugsarealet udvidedes, og Ejendomme deltes og udstyk-

kedes Størst var Væksten for de smaa Gaarde og Huse, mens de større Bøndergaarde gik tilbage. De maatte afgive Hartkorn til Godserne, takket være Fæsteafløsningsloven, og til Husene. De store Gaarde (over 12 Tdr. Hartkorn) steg 1850—1905 fra 1800 til 2000, og deres Hartkorn fra 52.000 Tdr. til 58.000. Gaarde paa fra 1 til 12 Tdr. Hartkorn faldt fra 290.000 Tdr. Hartkorn til 271.000, selv om Antallet af Gaarde gik op fra knap 68.000 til 74.500 i Kraft af en vældig Stigning for de helt smaa Enheder (1 til 4 Tdr. Hartkorn) inden for Gruppen. Husene sprang i Vejret fra 98.000 til 183.000, eller maalt i Hartkorn, fra 28.000 Tdr. til 43.000. Trods Gaardenes Tilbagegang var det dem, der dominerede med 73 pCt. af alt Hartkornet.

Overgangen fra Fæste til Selveje var kommet i Gang igen omkring Midten af Aarhundredet. Da var langt de fleste jyske Gaarde i Selveje, mens de fleste paa Sjælland og de andre Øer stadig var Fæstegaarde. Fæsteafløsningen var et af de store politiske Spørgsmaal fra 1840erne. Fæsteloven af 1861 var et national-liberalt Kompromis mellem Godsejernes og Fæsternes Ønske. Godsejerne fik nu fri Ejendomsret over een Fæstegaard for hver ti, de solgte fra. Det frivillige Bortsalg gik derefter rask fra Haanden, saa at Selveje næsten var eneraadende ved Aarhundredeskiftet — Tvangsafløsningen kom først 1919.

Derved slap Bønderne for Afgifter til Godsejerne, men i Stedet fik de andre Byrder. Købesum, Driftsreformer og Arveskifter krævede fremmed Kapital, og Laanene skulde forrentes og amortiseres. I 1890ernes Slutning naaede Prioriteterne op paa 55 pCt. af Salgsummerne.

Fra 1850 til 1901 steg Landbefolkningen fra 1,1 Mill. til 1,5, mens Procenten faldt fra 79 til 61. Kun en lille Del af Landbefolkningens Tilvækst kunde forsørges med egen Gaard eller Hus, selv efter at Statshusmandsloven 1899 aabnede forøget Adgang til at blive selvstændig. Mange blev jordløse Landarbejdere eller vandrede til Byerne eller emigrerede til de store Chancers Lande hinsides Havene. Trods Landbefolkningens Vækst var den da procentvis i Tilbagegang. Behovet for Arbejdskraft til det egentlige Landbrugsarbejde, til den intensivere Drift, i Forbindelse med den industrielle Masseproduktion, der gav Landbrugerne Mulighed for at skaffe sig billige Færdigvarer, sprængte den gamle Husøkonomi. Hele Familien maatte være med i Arbejdet paa Marken og i Staldene. Paa Godserne og de store Gaarde ramtes man af Konkurrencen fra Byerne, hvor Lønningerne laa paa et højere Niveau, og maatte tildels klare sig med Secundaarbejdskraft og Import af billig fremmed Arbejdskraft fra Sverige og Polen. De gyldne Tider, hvor man vilkaarligt kunde disponere over Bondernes og Husmændenes Arbejdskraft, var længst forbi. Den frivillige Hoveriafløsning gik sin Gang Aarhundredet igennem, især efter Regeringens Indgriben 1850 med en Lov om Pligt til Afløsning, naar

Godsejeren eller $\frac{1}{3}$ af Hovbønderne krævede det. Hoverikommissioner skulde fastsætte Betingelserne, hvis Parterne ikke kunde enes, saa at den stærke Part, Godsejerne, ikke kunde diktere Vilkaarene. Husmandshoveriet afløstes ved Lov 1848, men gennem Lejekontrakter paa Husene havde Godsejeren faktisk stadig en god Klemme paa Husmændene, hvis Arbejdskraft var et vigtigt Supplement til Karlens og Landarbejdernes.

Omlægningen til animalsk Produktion gav Huse og mindre Gaarde økonomiske Muligheder, de ikke før havde haft, og dette og det stærke Befolkningspres gjorde en Udstykningspolitik mulig og nødvendig. Staten støttede Bevægelsen med Statshusmandsloven 1899, men først ind i det 20. Aarhundrede gik den ind for en Udstykningspolitik.

Mens Hoveriafløsningen væsentlig var afsluttet omkring Midten af Aarhundredet, kostede Tiendeafløsningen større Vanskelighed. Tienden var en af Landbrugets tungeste Byrder og hvilede meget ujævnt paa Jorderne, idet Sædegaardene fra det 16. Aarhundrede var tiendefri. Kravet om lige Tiendebyrde var et af Programpunkterne i 1840ernes Bondebevægelse. Regeringen var ikke Tilhænger, men den var ivrig efter at faa Tienden omlagt til en fast aarlig Pengeydelse. En fuldstændig Afløsning af Tienden mod Erstatning begyndte først i Slutningen af Aarhundredet med den frivillige Afløsningsordning 1894. 1903 kom Tvangsafløsningen paa lempelige Vilkaar for Tiendeyderne.

Selv om Landbruget holdt Stillingen Aarhundredet ud som det mest talstærke Erhverv, begyndte det at trænges haardt paa Førstepladsen af Byerhvervene. Landbruget, der 1834 beskæftigede 57,5 pCt. af Befolkningen beskæftigede 1901 kun 41,4 pCt.

I Aarhundredets første Halvdel var det især *Provinsbyerne*, der førte. Befolkningsudviklingen afspejler her, hvordan disse, der mindre berørtes af Krigens Ødelæggelse af Skibsfart og Handel og af Handelskrisen 1816, vandt frem paa den stigende Landbrugseksport og Handel paa Landet. Deres økonomiske Centralpunkt var ikke København, men Hamborg. Først Kriserne i Midten af det 19. Aarhundrede og Hertugdømmernes Afstaaelse løsnede Hamborgs Greb om de danske Provinsbyer.

Københavns store oversøiske Handel og Forsyning af Norge var gaaet fløjten med Krigen 1807—14. Dens Industri var slaet ud af de friere Toldforhold, der bragte Hamborgs og Englands Industrivarer ind paa det danske Marked. Vægten kom nu til at ligge paa Haandværket, hvis Lavsorganisationer styrkedes.

Fra 1850erne vandt baade København og Provinsbyerne frem paa Landets Bekostning. Det var nu mindre Importhandel end Eksport af Landets egne Produkter, der havde Betydning. Øresundstolden ophævedes til Fordel for Københavns Handel; Udviklingen af Samfærdselsmidlerne,

Jernbaner, Dampskibe, Veje og Havne gav Handelen nyt Liv. Industrien voksede frem fra 1860'erne og 70'erne, støttet af Toldloven af 1863, som egentlig skulde støtte den holstenske Industri, som man kort efter slap for at konkurrere med. Industrien fik lettere Adgang til Laan i de nyoprettede Banker, og Aktieselskabsformen, som med ringe Held var forsøgt i 1840'erne, blev nu taget i større Anvendelse. Selve Landbrugets Organisationer og Institutioner samledes for en stor Del i Byerne, og mens Landbruget i stigende Grad samlede sig om den egentlige Landbrugsproduktion, udskiltes store Dele af den tidligere Naturalhusholdning, Bugning, Brygning og Slagtning, der for de større Virksomheders Vedkommende samledes i Byerne. Netop Næringsmiddelindustrien havde en Stigning, som faa andre Industrigrene, fra 27.000 beskæftigede i 1840 til 100.000 i 1901. En vældig Stigning havde ogsaa Jord- og Bygningsarbejdere og, i noget mindre Grad, Beklædningsindustrien. Deres Fremgang var direkte foraarsaget af den almindelige Befolkningsstigning. Metalindustrien kunde fremvise en Tredobling fra 1840 til 1901 og noget lignende gælder for Sten-, Ler- og Glasindustrien, mens Trævareindustrien kun gik lidt frem, og Tekstilindustrien, Statens gamle Kælebarn, endog gik lidt tilbage. Alt i alt steg Haandværk og Industri fra at beskæftige 23,5 pCt. af Befolkningen i 1840 til at beskæftige 29,5 pCt. i 1901.

En vis Bedriftskoncentration fandt Sted i det 19. Aarhundredes anden Halvdel, fremmet af Næringsfrihedens Indførelse og Lavsbaandets Fjernelse (ved Næringsloven af 1857). 1860 var 66 pCt. af Forsørgerne inden for Industrigruppen Hovedpersoner, 1901 kun 39 pCt. Alligevel dominerede de smaa Virksomheder endnu 1901, da der kun var 160 Medhjælpere pr. 100 Hovedpersoner, selvom et saadant Gennemsnitstal kun ufuldkomment viser de store Virksomheders Vægt i Produktionen. I Virkeligheden skabte Udviklingen en hel ny Klasse af Lønarbejdere i ringe Kaar, men med Vilje til at vinde frem ved Kamp og stærk Organisation.

En procentvis endnu stærkere Vækst end Industrien viser »Handel og Omsætning«, der 1840 kun beskæftigede 4,3 pCt., men i 1901 11,3 pCt. af Befolkningen.

Begge disse Grupper af gamle Byerhverv havde stadig overvejende hjemme i Byerne, men disses Monopol var dog bortfaldet med Næringsloven 1857, der aabnede Mulighed for større legitim Landhandel og Landhaandværk uden for Byernes Læbælte (d. v. s. mindst een Mil fra Byen).

2. FINANSIEL STRUKTUR.

Et kort Overblik over Statsregnskaberne i nogle Aar i den første Del af Perioden vil kunne belyse Forskellen fra den finansielle Status i de

tidligere omtalte Regnskaber fra 1700—02 og i vor Tid. I Ny-Collegialtidende 1843—45 offentliggjordes Regnskabsoversigter for Aarene 1841—43, altsaa fra for ca. 100 Aar siden.

De samlede Indtægter for hele Monarkiet var

	(i 1000 Rbd.)		
	1841	1842	1843
Af Kongeriget:	7.699—48 %	7.820—49,1 %	8.036—48 %
Af Hertugdømmerne:	5.155 } 32,1 %	5.249 } 33,9 %	5.442 } 34,3 %
Af Lauenborg:	167 }	150 }	295 }
Overskud af Vestindien:	102	0	0
Øresundstold m. m.	2.024	1.844	2.034
Overskud af Slesv.-holstenske Kanal	82	72	84
Postvæsenets Overskud	239	246	255
Renter af Aktiver til Statsgældens Forrentning	588	544	594
	<hr/> 16.056	<hr/> 15.925	<hr/> 16.740

Som altid hvor forskellige Lande har Fællesstyre var det et vigtigt Problem, hvem der betalte mest og bar uforholdsmæssige Byrder. Udgangspunktet for Debatten var ikke Skatteevnen, men Indbyggertallet. Danskerne var her nærmest i Defensiven over for slesvigske og holstenske Paastande om finansiel Udbytning af Hertugdømmerne fra dansk Side (»Prægravationen«.)

Indtægterne af de danske Provinser (i 1000 Rbd.)

	1841	1842	1843
A. Domæneindtægter	202	226	253
B. Skatter og Afgifter			
a. direkte			
1. staaende			
Landskat	2.420	2.421	2.418
Afgiften af $\frac{1}{2}$ 1827	61	61	61
Bygningsafgift	352	358	363
Rangskat	28	35	35
Procentskat (Embedsskat)	23	15	10
2. Repartitionsskatter			
Stænderskat	38	16	52
Vejskat	90	165	170
Fourage- og Marchpenge	156	98	293
	<hr/> 3.168	<hr/> 3.169	<hr/> 3.402
Restancer for tidligere Aar	221	88	66
÷ Restancer for indeværende Aar	73	57	58
	<hr/> 148	<hr/> 31	<hr/> 8
Direkte Skatter ialt	<hr/> 3.316	<hr/> 3.200	<hr/> 3.410

C. indirekte			
Stempelafgifter	303	331	326
4 % Arveafgift	50	150	156
1/2 % af Arv og overdragne Ejendomme	79		
Sportelindtægter	218	234	227
Overskud af Told og Konsumtion	3.168	3.200	3.315
Indirekte Skatter ialt	3.818	3.915	4.024
Skatter ialt	7.134	7.115	7.434
D. Adskillige Indtægter:			
	362	479	348
Ialt	7.698	7.820	8.035

Domæneindtægterne er en lille Post paa Regnskaberne. De omfatter Indtægterne af Krongodset i Nordsjælland og en Række andre mindre Poster, der mer eller mindre naturligt var anbragt i denne Gruppe. Det er kun Overskuddet (Nettobeløbet), der opføres paa Regnskaberne. De Godser, Staten overtog under Landbrugskrisen paa Grund af deres svigtende Evne til at klare deres Forpligtelser over for Staten, der havde laant dem store Summer af den ekstraordinære Laanefond af 1819, lagdes under Statsgældsdirectionen, der efterhaanden solgte dem igen. Man har heller ikke medregnet Universitetets, Kommunitetets, Sorø Akademis m. fl. Statsinstitutioners vældige Jordegodser til Domænerne. I 1850erne solgtes baade Fæstegods og Størstedelen af det øvrige Gods ifølge særlige Love. Tilbage blev væsentlig kun Skovene.

De direkte Skatter gav her i 40ernes Begyndelse et noget mindre Beløb end de indirekte (incl. Arveafgift og Overdragelsesafgift). Selv det lille Tidsrum, som de anførte Regnskaber omfatter, viser, hvor Udviklingen bar henad: de direkte Skatters Vægt over for de indirekte blev mindre og mindre. I 1840erne var de direkte Skatter lidt under Halvdelen af de samlede Skatteindtægter i Danmark, i 1870erne stammede ikke engang 1/4 af Skatteindtægterne fra de direkte Skatter, og omkring 1890 kun godt 1/3. Denne Udvikling kom gradvis og ganske af sig selv. Statsskatter paa Hartkornet indbragte fast og stabilt de engang fastslaaede Summer, og ganske vist gik Bygningsskatten betydeligt i Vejret, idet den naturligvis maatte tvinges op af den rask voksende Bybefolkning, men dens Beløb var ikke nogen dominerende Post paa Regnskabet. Paa den anden Side medførte Befolkningstilvæksten og overhovedet den øgede Omsætning en kolossal Vækst i de indirekte Skatter, selv om Konsumtionen, Formalingsafgiften og Udførsels- og Mellemrigstolden var gledet ud ved Aarhundredets Midte, og selv om de ny indirekte indenlandske Afgifter paa Brændevin (1851) blot skulde kompensere den gamle Formalingsafgift paa Brændevin, ligesom Tilbagegangen i Sukkertolden paa Grund af den indenlandske Sukkeravl skulde erstattes ved en Afgift paa inden-

landsk Roesukker (1873). De ikke særligt demokratiske Regeringer kunde bare lade Udviklingen gaa sin Gang, om end der var en vis Tendens til Omlægning af Tolden fra Nødvendighedsvarer til Luksusvarer. Det er Baggrunden for de Ønsker, Venstrepartierne efterhaanden kom frem med om Skattereformer.

Gælder dette Statsfinanserne, er Udviklingen en noget anden, naar vi ser paa de samlede offentlige Finanser. Kommunernes Økonomi var overvejende baseret paa direkte Skatter, og Væksten i de kommunale Skatter (Ligning, Indtægtsskatter), medførte, at de samlede direkte Byrder naaede op paa henimod Halvdelen af de samlede Skatteindtægter ved Aarhundredskiftet.

Med Skattereformerne i 20. Aarhundredes Begyndelse tog de direkte Byrder for en Tid decideret Teten.

Med Hensyn til de anførte Regnskaber maa det bemærkes, at baade Told- og Stempelpapirindtægten var Nettoposter, Oppebørselsomkostninger var fradraget. *Sportlerne* var oprindelig Gebyrer til Embedsmændene, især de retslige, men meget store Dele var efterhaanden inddraget i Statskassen. (Om Told og Konsumtion henvises til Kommentarerne ved Regnskaberne fra det 18. Aarhundredes Begyndelse).

I Gruppen *Adskillige Indtægter* er Lotteriindtægterne langt den vigtigste Post. Den faste Kilde til Forargelse, Tallotteriet, ophævedes 1850. Længe forinden havde Stænderne søgt at faa det afskaffet, men trak Følehornene til sig, da Regeringen foreslog det afløst med højere Skat paa stemplet Papir og Arv. Klasselotteriet bevaredes ogsaa efter 1850. — Siden er Statens Spekulation i Spillelidenskaben jo vendt tilbage i noget ændret Form (Trav, Galop, Duer og Tipstjeneste), men med endnu langt større Udbytte. — Gruppen omfatter endvidere det Beløb, der reparteredes af Staten for Forskud til Amtsrepartitionsfondens Udgifter.

Blandt *Monarkiets Fællesindtægter* var den vigtigste Øresundstolden. Den var een af de vigtigste Poster paa Statens Regnskab, men en tung og utaalelig Byrde for al Østersøhandel. Dette forhistoriske Levn kunde ikke opretholdes længere end til Aarhundredets Midte. Afløsningen skete paa gunstige Vilkaar. Afløsningssummen dannede indtil 1860erne en særlig Fond, der spillede en Rolle i Krisesituationer. Desuden opførtes her Overskuddet af Postvæsenet, de meget svingende Indtægter af Kolonierne, Indtægter af den Kanal, der var anlagt tværs igennem Hertugdømmerne i 18. Aarhundredets Slutning, og Renter af Statens Aktiver. Disse Aktiver var dels et Reservefond bestaaende af Tilgodchavender i Nationalbanken og forskellige Handelsforetagender, dels Midler, der anvendtes til at forrente og afbetale Statsgælden.

Udgiftssiden

Hofudgifter var stadig en anselig Post, selv om den procentvise Vægt blev mindre og mindre, fordi de laa relativt fast, mens de andre Poster bevægede sig opad. Der var dog ogsaa nogen reel Tilbagegang. Som egentlige Hofudgifter anføres et Beløb paa 686.000 Rbd. alle 3 Aar, men med Apanager til kgl. og fyrstelige Personer og med forskellige Udgifter, der figurerede andetsteds i Regnskabet og ogsaa vedrører Hoffet, kommer vi op paa en Sum, der ligger paa henimod 1½ Million af en samlet Statsudgift paa omkring 16 Mill. Grundloven 1849 bestemte, at der ved Lov skulde bestemmes en Civilliste for Kongens Regeringstid. 1863 fastsættes den til 500.000 Rbd. (senere = 1 Mill. Kr.), en Sum, der er fastholdt for de følgende Konger. Denne Sum omfatter dog ikke Apanager og den udvendige Vedligeholdelse af de kongelige Slotte.

Det gælder tilsvarende om de *militære Udgifter*, at deres Procenttal var lavt i Forhold til i Enevældens Barndomsdage, men højt i Forhold til de nyere Tal. Udgifterne til Flaaden laa i dette Treaar fast paa 1.020.000 Rbd., mens Hærudgifter svingede omkring 3 Mill., ialt altsaa godt 4 Mill. af Statsregnskabets 16 Mill. Udgifterne steg vel i Løbet af 19. Aarhundrede især paa Grund af Københavns Befæstning i 1880erne, men ikke i Forhold til de civile Udgifters Stigning.

Størst af alle Poster paa Regnskabet er Udgifterne til *Statsgældens Forrentning* og Afbetaling, ca. 6 Mill. Rbd. eller ca. 1/3 af Statens Udgifter er aarligt gaet med hertil. Efterhaanden som de civile Udgifter steg, blev Udgifterne til Statsgælden mindre dominerende, en Udvikling, der støttedes af den Nedbringelse af Gælden, som gennemførtes fra Slutningen af 1860erne.

Tilbage blev ca. 4½ Mill. til *andre Statsformaal* i hele den dansk-tyske Helstat, en Sum, der var i Stigning, men dog for en moderne Betragtning tager sig noget pauver ud i Forhold til de andre Udgifter.

Departementet for udenlandske Anliggender gav aarligt ca. 300.000 Rbd. ud, hvori blandt andet indgik »den marocanske Present« paa sædvanligvis 50.000 Rbd. som Tribut for at faa Lov til at drive Middelhavshandel i Fred. 1845 tvang man sig fri for denne »nedværdigende Afgift« — som dog vel var hverken værre eller bedre end f. Eks. Øresundstolden.

Indadtil medgik der 5 à 600.000 Rbd. til den civile Centraladministration, den øverste Lokalforvaltning og Oppebørselen; henimod 300.000 Rbd. til Domstole, Politi og Fængselsvæsen. Til Gejstlige, Kirker og Almueskoler betaltes kun smaa Tilskud paa ialt ca. 50.000 Rbd. De havde særlige Ordninger, der hvilede i sig selv. Langt betydeligere var Beløbet til »Videnskabens og Kunstens Fremme samt i Almindelighed til Nationens

højere Dannelse«. Der sigtes her til Universiteterne i København og Kiel, de lærde Skoler, videnskabelige Selskaber og Institutioner, Kunstakademiet og det kgl. Teater. Ialt anvendtes hertil 250 à 300.000 Rbd. Fattigvæsenet, »Hospitaller«, milde Stiftelser o. s. v. maatte overvejende klare sig med lokale Indtægter. Fra Statens Side ofredes der ialt 51.000 Rbd. aarligt. Medicinalvæsen, Karantænevæsen, Blinde- og Døvstummeinstituttet, og Kvægsygekommissionen kostede ca. 120.000 Rbd. aarlig. Under Rentekammeret og det slesvig-holstenske-lauenborgske Kancelli sorterede Vej-, Land-, og Matrikelvæsen. Sammen med Udgifter til Stutteri, Veterinærvæsen, Hesteavlens Fremme (Statsstøtte til Hestevædeløbene) og til Landhusholdningsselskabet kostede Væsenerne Riget ca. 240.000 Rbd. de 2 første Aar, men 647.000 Rbd. 1843 paa Grund af Vej-anlæg i Hertugdømmerne.

Til Konsulatvæsenet og til Fremme af Handel, Industri og Fiskeri m. m. betaltes 60 til 70.000 Rbd. Udgifterne til Kolonier og Island anføres med 50 000 Rbd. Mindre Udgifter havde man til Statsraadet og til Stænderne, hvis Udgifter kun var af Betydning, naar de hvertandet Aar var indkaldt. Til Pensioner og Understøttelser gennem Naadesekretariatet medgik mellem 1 og 1½ Mill. Rbd., en meget høj Post, som Stænderne var stærkt ude efter. Diverse Udgifter og uforudseelige og ubestemte Udgifter vekslede stærkt og laa mellem 200.000 og 650.000 Rbd.

Selvfølgelig kan vi ikke maale et bestemt Statsformaals Vigtighed alene ved de Udgifter, det kræver. I saa Fald vilde f. Eks. Retssikkerheden indadtil være over 10 Gange mindre væsentlig end Forsvaret udadtil i 1840erne. Men derimod kan vi af Forholdet mellem de enkelte Poster paa Regnskabet for 100 Aar siden, sammenlignet med deres indbyrdes Forhold nu, nok læse os til det Skred, der har fundet Sted i Opfattelsen af, hvad en Stat er, og hvad det offentlige skal tage sig af.

Det er Poster som sociale Udgifter, Undervisningsvæsenet — og her ikke med Vægt paa den højere Undervisning —, og Udgifter til Støtte af og Kontrol med Erhvervene, formidlet af Landbrugs- og Fiskeriministeriet og Handels-, Industri- og Søfartsministeriet, der har vundet frem i de sidste 100 Aar og især i de sidste halvthundrede Aar. Tilsvarende Poster fandtes, som vi saa, allerede i 1840erne, men selvom vi tog alle de offentlige Udgifter, ogsaa de lokale, i Betragtning da og nu, er Skredet umiskendeligt.

3. FRA BESKATNINGSRET TIL SKATTEBEVILLING.

En offentlig Debat i Litteraturen, i Aviser og Tidsskrifter var begyndt allerede omkring Midten af det 18. Aarhundrede, og selvom der var visse og forøvrigt skiftende Grænser for Trykkefriheden — Regeringen

maatte ogsaa af Hensyn til reaktionære Venner i Udlandet holde igen paa »Skrivefrækheden« — var Debatten især om økonomiske, men ogsaa om finansielle Problemer baade ret omfattende og ret fri. Langt større Forsigtighed maatte der udvises over for Forfatningsspørgsmaalet. Hverken Kongehus eller Kollegieherrer var særlig varme for at lade selve deres Kompetence til at regere Landet diskutere af Befolkningen. »Vi alene vide«, Frederik VI's Ord 1835, staar som Symbol paa det enevældige Systems Selvtilstrækkelighed. De politiske Storme i Udlandet naaede kun som svage Briser til det danske Monarki. I den Del af det, som Napoleonskrigene lod bestaa, var man for de rigstyske Provinsers Vedkommende fra 1815 bundet til Forbundspagtens meget vage Bestemmelse om, at der i alle Forbundsstater »vilde finde en Stænderforfatning Sted«. Sagen drøftedes i Centraladministrationen 1816—17, men kunde i den følgende Reaktionsperiode stille henlægges. De revolutionære Strømninger i Europa efter 1830 mærkedes svagt i de tyske Egne af Riget og gav Anledning til, at Sagen blev taget op igen. 1834 fik baade de tyske og de danske Lande Provinsstænder, overvejende Grund-ejerforsamlinger. Stænderne blev kun raadgivende. »Forinden Kongen udgiver nogen Lov, der har Forandring i Undersaatternes personlige eller Ejendoms-Rettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Genstand, vil Han lade hele Udkastet til en saadan Lov forelægge for begge Stændernes Forsamlinger . . . for at Stænderne kunne tage Lovforslaget under Overvejelse og derover afgive Betænkning«. Endvidere kunde Provinsstænderne selv stille Forslag om Ændringer i Love og Indretninger og indgive Besværinger »over Maaden, hvorpaa Lovene overholdes eller Indretningerne bestyres«. Rent forfatningsretsligt var det en meget beskeden Plads, Stænderforsamlingerne fik, ogsaa med Hensyn til Finanser. Kongen »forbeholdt sig og sine Efterkommere den hele Fylde af Magt, som vore Forfædre nedlagde i Tredje Frederiks Hænder«, som Ørsted sagde i sin Aabningstale i Roskilde.

Budgettet og Regnskabet var ikke Love, der skulde forelægges dem. Paa den anden Side offentliggjordes Budgetter fra 1835 (for 1835) og Regnskaber fra 1837 (for 1835), og Stænderne havde Ret til at stille Forslag om disse »Indretninger«, hvad de i høj Grad benyttede sig af. I Stænderne var der dog Utilfredshed med de Oplysninger, de fik gennem de offentliggjorte Regnskaber og Budgetter, og med Stændernes finansielle Beføjelser. Regeringen slog 1840 ind paa at forelægge dem Beretninger om Finanssagen i sine Erklæringer til Stænderne, men Stænderne ønskede Regnskaber og Budgetter forelagt og Regnskabers og Budgetters Overensstemmelse underkastet Stændernes Kontrol dog kun med raadgivende Magt, mens de med Hensyn til Skattebevillingsretten ikke turde gaa videre end til at videresende en Række Andragender

herom fra Vælgerne. Kravet om fælles Stændermøde har dog af Stænderne været følt som et Skridt paa Vejen. Stændernes finansielle Ønsker afvistes af Staten, som paa den anden Side pegede paa den fri Ret til Andragender med Forslag til heldbringende Forandringer paa Grundlag af de offentliggjorte Oversigter over Budget og Regnskab, der fra 1841 var stærkt udvidede. Resultatet blev da hyppige finansielle Debatter, men ingen formelle Rettigheder. 1846 debatterede Stænderne et Forslag fra Lehmann om Forfatning med Skattebevillingsret, men turde ikke behandle det i Komite. I Christian VIII's sidste Leveaar udarbejdedes paa Kongens Foranledning et Forfatningsforslag, men det fik ingen Betydning efter Omvæltningen i Marts 1848.

Af den nye Regerings, Martsregeringens, Medlemmer var det især Monrad og Lehmann, der udformede dens Forfatningsforslag. Det var ogsaa for Finansparagraffernes Vedkommende udarbejdet med de vesteuropæiske Forfatninger, og først og fremmest den belgiske af 1830 som Forbillede. Paalæggelse af Skatter, Optagelse af Laan og Domænesalg skulde herefter ske ved Lov, og Statens Budget skulde være en Lov og denne, Finansloven for det følgende Aar, skulde forelægges straks ved Rigsdagens Sammentræden og først i Folketinget. I den grundlovgivende Rigsforsamling var der i Grundlovskomiteen en Majoritet for Finanslovens Behandling i den forenede Rigsdag — ligesom i Norge — af Frygt for, at Landstingets Indflydelse skulde indskrænkes til en blot Bekræftelse af det Budget, Folketinget vedtog. Ved Behandlingen i selve Rigsforsamlingen vendte man dog tilbage til det oprindelige Forslag. Forsamlingens Højrefløj med C. N. David i Spidsen hævdede, at en Behandling i den forenede Rigsdag vilde give hele Magten til det talrigere Folketing, der vilde kunne lovgive paa Finansloven.

Resultatet blev da, at Junigrundloven i § 51 bestemte, at »Ingen Skat kan paalægges, forandres eller ophæves uden ved Lov, ej heller noget Mandskab udskrives, noget Statslaan optages eller nogen Staten tilhørende Domæne afhændes uden ifølge Lov«. Og i § 52: »Paa hver ordentlig Rigsdag, straks efter at denne er sat, fremlægges Forslag til Finansloven for det følgende Finansaar, indeholdende et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter. Finanslovsforslaget behandles først i Folketinget. Forinden Finansloven er vedtagen, maa Skatterne ej opkræves. Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i samme«. I den følgende § træffes Bestemmelse om Rigsdagens 4 Revisorer, der nøje skulde gennemgaa Statsregnskaberne.

Det viste sig hurtigt, at det gik, som Grundlovskomiteen havde spaaet: Folketinget tiltog sig hele Magten over Finansloven, og Landstinget indstillede sig fra Begyndelsen paa en rent passiv Holdning ved ikke at nedsette noget staaende finansielt Udvalg. Da Tingene var valgt af samme

Vælgere — omend ved forskellige Valgbarhedsregler og forskellig Valgmaade, der gav Landstinget en mere konservativ Sammensætning, kom de alvorligste politiske Konflikter ikke til at ligge mellem Tingene, men mellem Regering og Folketing. Forøvrigt fandt der snart en Deling Sted af Landets Indtægter og Udgifter i een Del fælles for hele Monarkiet og een Del særligt danske, hvorved altsaa store Dele af Statens Finanser kom uden for den danske Rigsdags Kontrol og i Regeringens Hænder; man søgte vel at skabe en fælles repræsentativ Forsamling for hele Monarkiet, men selv denne Forsamling, der fremgik ved stærkt reaktionære Valgordninger, havde meget begrænsede finansielle Beføjelser.

Efter Monarkiets Opløsning 1864 skabte den gennemsete Grundlov af 1866 et Landsting, hvor den ene Halvdel af Mandaterne tilfaldt de store Skatteydere med forholdsvis størst Indflydelse hos de store Landejendomsbesiddere, medens den anden Halvdel valgtes af Folketingsvælgerne. Det trak op til en Modstilling af Land og By eller Landbrug og Embedsstand, men snart blev det andre sociale Modsætninger, der kom til at præge den politiske Udvikling. Bønderne fik Magten i Folketinget; deres økonomiske Magt voksede og deres kulturelle Selvbevidsthed styrkedes paa Højskolerne. De mente nok at kunne være værdige til Taburetterne. Men Hoffet, Højreregeringen og Landstinget — og den Overklasse, de repræsenterede — var for stærke. Den politiske Magtkamp drejede ind paa det centrale Omraade: Finanslovene, hvor begge Parter dækkede sig med juridiske Argumenter, som skulde løse den Uklarhed og den Konfliktmulighed, der fra Starten var nedlagt i Grundloven. Faktisk blev da Folketingets Indflydelse paa den finansielle Udvikling trods Grundloven gjort illusorisk i en Aarrække (1885—94). En endelig Løsning i Folketingets Favør kom først 1901, da »Kongens fri Ret til at vælge sine Ministre« overgik til andre Klasser og andre Partier.

4. HOVEDSKATTERNE I DET 19. AARHUNDREDE

Det 19. Aarhundrede er præget af stabile Skatteforhold efter 1818. Man kan vel pege paa vigtige Omlægninger, men den ivrige Eksperimentering, der karakteriserer Tiden fra 1760 til 1818, Forsøgene paa at finde nye Veje og paa at fordele Beskatningen paa talrige forskellige Skatteformer, var afløst af en vidtgaende Forenkling, en Samling om faa Hovedskatter.

I Tiden op til Midten af Aarhundredet var selve Skattefordelingen et af de vigtigste Spørgsmaal. Hartkornet egaliseredes, d. v. s. Skatteprivilegierne ophævedes efter aarelang Tovtrækning, mens den Egalisering af anden Art, der var tilstræbt med den nye Matrikel, nær-

mest faldt til Jorden. Konsumtionen, den mest trykkende Byrde paa Byernes Underklasse, reformeredes og ophævedes snart efter helt. Indtægtsskat indførtes ekstraordinært og var stærkt paa Tale som ordinær Skat.

I Aarhundredets anden Halvdel var de politiske Spørgsmaal først og fremmest den finansielle Magts Fordeling, Udgifternes Omfordeling ved forøgede Bevillinger paa en Række Omraader ved Hjælp af Besparelser og Nedskæringer paa andre, men først og fremmest ved Hjælp af de Penge, som de indirekte Skatter i saa rigt Maal skaffede til Veje, takket være en befolkningsmæssig Ekspansion og økonomisk Udvikling i et Omfang og et Tempo som ingensinde før. Først i anden Række kom selve Skattefordelingen og Spørgsmaalet om nye Skatter til de nye Statsopgaver, som den økonomiske og sociale Udvikling gjorde det mere og mere nødvendigt at tage op. De politisk bestemmende Befolkningsgrupper har her slaaet sig til Ro med status quo. Hartkornsskatterne, som under den store Landbrugskrise og i Deflationstiden var en meget tung Byrde, blev lettere at bære med de stigende Priser, den voksende Produktion og de forbedrede Kvaliteter af Landbrugsprodukterne, og Skattelettelserne i 1820erne hængte Landbrugerne ved med en rørende Trofasthed trods de bedre Tider. De indirekte Skatter ramte haardest i Byerne, hvis politiske Magt paa Grund af Valgkredsfordelingen ikke stod i Forhold til deres Befolkningsstivækst, og haardest paa Underklassen, som ikke havde nogen afgørende politisk Indflydelse, og hvis Repræsentanters Krav om Omlægning, man ikke turde indlade sig paa, hvor forældet det gamle System end var.

Først 1901 fik Mellemlassen, men overvejende Mellemlassen paa Landet, Magten i Statsstyrelsen og prægede de store Skattereformer af 1903 og 1908.

Det vigtigste der skete i det 19. Aarhundrede, baade med Hensyn til det offentliges Opgaver og Udgifter (Samfærdsel, Undervisning, social Forsorg) og dets Indtægters Art (de nye Skatteformer) og Omfang (Skatternes Vækst), er *Kommunernes* Opstaaen og Udvikling. Samfundets Udvikling krævede det offentliges Indgriben, og Liberalismen kunde bedre forenes med de lokale Myndigheders Indgreb end med Statens, hvis Magt og Magtmidler man nødigere saa udviklet. Man — d. v. s. den regerende Overklasse — var bange for de politiske Følger af en Omlægning af Statsskatterne, der vilde ændre Landstingets Sammensætning, men fremfor alt var den bange for »at bryde Isen«, som det med al Tydelighed fremgaar af Diskussionen om Indkomstskatten og Progressionen. Sporene skræmte — allerede Ørsted havde nemmet de utvetydige Erfaringer fra Udlandet.

Den kommunale Udvikling og Væksten i det 19. Aarhundredes vig-

tigste Statsindtægter, de indirekte Skatter, berøres blot for at give Baggrunden for de direkte Statsbyrders Historie.

Den vigtigste af dem var i det 19. Aarhundrede Landskatten, fra 1844 Gammelskat og Landskat.

Landskatten.

Den finansielle Historie efter 1818 er stærkt præget af den store økonomiske Krise, der ramte Landbruget. Regeringen var stillet over for et alvorligt Dilemma: skulde den gribe ind eller — i Liberalismens Navn — lade være. Meningerne var delte, især paa Spørgsmaalet om direkte Kriselaan, men paa eet Punkt tvang selve Udviklingen Regeringen til at hjælpe; det var umuligt for Landbruget at svare de Skatter, der var fastlagt i 1818. Kornet gav saa smaa Indtægter, at der ikke var nok til alle Skatteterminerne, og Landbrugets øvrige Produktion stod ikke stærkt nok til at dække Hullerne. Det saa ilde ud for Godsejerne, der baade skulde klare deres egne Udgifter til Stat og Kreditorer og staa inde for deres Fæsteres og tildels deres tidligere Fæsteres Skatter. Skatteansvarligheden blev aktuel, naar Udpantning hos Bønderne ikke længere gav Udbytte eller vilde føre til deres Gaardes totale Ruin. Ødegaardsproblemet lurede atter. Foruden Godsejeren havde ogsaa Selvejeren store Gældsbyrder at svare til foruden Landskatten og var stærkt udsat for at blive et Bytte for Krisen.

Til at begynde med kunde Landbrugerne klare sig med at optage nye Laan, men Lysten til en saa usikker Pengeanbringelse aftog hurtigt. Staten har ogsaa en Tid taget sig betalt for Skatterne ved Prioriteter i Ejendommen. Snart løb Restancerne op til formidable Højder. En Kommission fra 1819, der især behandlede Kommuneafgifterne, pegede paa en Omstændighed, der yderligere komplicerede Skattebetalingen. De gamle Hartkornsskatter havde været fordelt saadan, at Oktober- og Januarkvartalerne, hvor Landboerne havde de bedste Indtægter, ogsaa blev Betalingstid for den største Del af Skatterne, men baade Jord- og Tiendeafgiften af 1802 og Landskatten af 1818 betaltes med $\frac{1}{4}$ i Kvartalet, altsaa lige saa meget naar Landboen var ved Penge, som naar hans Kasse var tom. Den eneste Udvej for ham var at staa sig godt med Amtsforvalteren, der fik en Magtstilling som en lille Vorherre, ved at han vel havde Ret til at sætte den efterladende Skatteyder paa Restancelisten, der oversendtes til Amtmanden til videre Behandling (Eksekution eller Udpantning), allerede 3 Uger efter Skatteterminen, men blot Pligt til at gøre det inden næste Kvartals Udløb. Amtsforvalteren løb en betydelig Risiko, da han selv var ansvarlig for forældede Restancer (paa over et halvt Aar), men høstede paa den anden Side en rørende Taknemmelighed og vel ogsaa mere kontante Fordele.

Amtsforvalterne kunde da nok redde Skattheyderne over de to farlige Skær, men tilfredsstillende kunde denne vilkaarlige Ordning umuligt være, og 1819 blev Landskatterne lagt med $\frac{1}{3}$ paa Oktober- og Januar-kvartal og med $\frac{1}{6}$ paa April og Juli. Disse Terminer var gældende til Forordningen om Amtstueoppebørslerne 1840 indførte halvaarlige Terminer ($\frac{1}{10}$ og $\frac{1}{4}$), dog med Ret for Godsejerne til at lade Skatterne opkræve kvartalsvis hos deres Fæstere.

Reformen af 1819 kunde dog ikke hjælpe de mange, der overhovedet ingenting havde at betale med. Fra Amtmændene kom der stadig Nødskrig om Eksekutionernes og Udpantningens ødelæggende Virkninger.

Der var ingen anden Udvej for Staten end at nedskære sine Skattekrav ved en Regulering af Landskatten.

Baade 1819 og 1820 fradroges aarlig 700.000 Rdl. i Land- og Byskatter, som en Tilbagebetaling af Repartitionsskatter fra 1814, der var gaaet til Underholdet af russiske Hærstyrker, der havde holdt Holsten besat indtil Freden med Rusland i November 1814.

1820 udskrev Staten op imod 200.000 Tdr. Korn af hver af de to Hovedsorter (4 Skæpper Rug og 4 Skæpper Byg pr. Td. af alt Hartkorn) mod Fradrag i Landskatten beregnet efter Kapitelstaksten i 1819, »da det under nuværende Tids-Omstændigheder anses at kunne være til Lettelse for Landboerne, forsaavidt dem mangler fornøden Afsætning paa deres Kornvarer, at gives Lejlighed til at yde en Del af disse til Afdrag paa deres Skatter«. For Staten var Kornoppebørsel ikke noget nyt, og det maa siges at være en ganske effektiv Maade at møde Afsætningskrisen paa.

1821—22 udvikledes Bestemmelserne videre. Af privilegeret Hartkorn kunde svares som 1820, af upriviligeret 6 Skæpper af hver Slags pr. Td. Hartkorn. Byggen kunde erstattes med Rug og i 1822 begge Dele med Hvede, Skæppe for Skæppe. Fradraget for Kornleverancen beregnedes nu ikke længere efter Kapitelstaksten, men efter særlige Omregningstakster, der for Rugens Vedkommende laa godt 30 % og for Byggen godt 15 % over den faktiske Gennemsnitspris for 1821—22. Skattheyderne havde dog Pligt til at befordre Kornet til de kgl. Magasiner, og Prisen bestemtes efter Kornets Vægt, for at Skattheyderne ikke skulde lade deres Udskudsprodukter gaa til Staten.

I 1824 gjaldt de samme Bestemmelser som 1822, men for 1825 var Skattheyderne stillet endnu friere. De maatte selv bestemme for hvor stor en Del af deres Jordegods og i hvilken af de 4 Kornsorter, de vilde levere. Taksterne var dog nu noget lavere, og Kornleverancernes Værdi maatte ikke overstige den pligtige Skat. 1826 laa Kornpriserne meget højt, og Leverancebestemmelserne genoptoges først for 1827, da Kornpriserne atter var gaaet ned. Leverancerne sattes noget ned (til 6 Skæpper Korn ialt for privilegeret og 9 for upriviligeret Hartkorn), men Omregnings-

taksterne sattes betydeligt i Vejret. 1828 og 1829 kunde man stadig levere Korn, men nu efter hvert Steds Kapitelstakst. Krisen var ved at være ovre, og Priserne ved at rette sig.

Officielt ansloges det samlede Tab for Statskassen ved denne Leve-
ranceordning til 4,3 Mill. Rdl.

En direkte Reduktion i Landskatten fik Skatteyderne fra 1823, da Staten for 3 Aar eftergav 400.000 Rdl. aarligt, saa at Landskattens Satser kunde nedsættes med $\frac{1}{8}$. Eftergivelsen forlængedes hvert tredje Aar til 1834, derefter Aar for Aar, indtil Staten ved den store Skattelov i 1850 helt gav Afkald paa dette Beløb.

1824 kom der ert ny Indrømmelse. Landskattens Satser var ansat i Sølv, og da Seddelkursen endnu var langt fra Pari, maatte Skatteyderne af med højere Summer i Sedler. Nu fik de imidlertid Lov til at betale Landskatten i Sedler til Parikurs. Til Gengæld skulde ogsaa det aarlige Fradrag af 400.000 Rdl. beregnes paa samme Vis, og hele denne Gevinst for Skatteyderne var i Aftagende med Sedlernes stigende Værdi. Alligevel har Staten ogsaa her givet et betydeligt Afslag, der for 1825 er anslaaet til 200 000 Rdl.

Endelig fik Gejstligheden betydelige Lempelser.

Alt i alt havde Staten ved disse Ordninger afskrevet betydelige Dele af Landskatten; for 1825 ansættes Statskassens Tab af Rubin til $\frac{2}{5}$. Men alligevel indgik Skatterne trent, og Staten maatte overtage den ene Gaard efter den anden for Skatterestancer. Desuden havde Staten atter faaet Besværet med en Naturalieskat, der ikke umiddelbart kunde gøres i Penge.

Lettelsernes Række var lang, og de blev delvis permanente: Opgangstiden efter 1828 førte kun til Kornleverancernes Bortfald, selv om Staten ved de treaarige og siden etaarige Forlængelser af Nedsæringen med $\frac{1}{8}$ stadig hævdede sin Ret og pointerede, at det kun var af Rarhed, at den ikke krævede det fulde Beløb.

En mindre Forhøjelse fik Landskatten 1827, da der paalagdes alt Hartkorn en Afgift paa 16 Rigsbankskillings pr. Td. Hartkorn. Denne Afgift, der skulde indbringe 60.000 Rdl. Sølv, skulde erstatte en Lettelse i Udførselstolden for Heste og Kvæg og Ophævelsen af Mellemrigtolden mellem Jylland og Hertugdømmerne for disse vigtige jyske Produkter. Forhøjelsen skulde gælde saa længe Eftergivelsen »samt den for Korn og flere Landbrugsprodukter tilstaaede afgiftsfrie Udførsel vedvarer«. Den indgik i 1850 i Ligningsskatten.

En vigtig Ændring i Landskatten indførtes 1838, da Staten ordnede sit Mellemværende med Nationalbanken. Banken fik forskellige Værdier overdraget (»de tolv Millioner«), hvoraf Staten skulde forrente de 7,3 Mill. med 3 %. Banken bevarede foruden den ene Sjettedel af Bankhæf-

telsesrenten, de landlige Skatteydere hele Tiden havde ydet, kun $\frac{2}{8}$ af de $\frac{5}{8}$, Finanserne havde baaret. Disse $\frac{2}{8}$ beregnedes til 328.000 Rdl. Sølvt aarligt, hvoraf 4000 Rdl. af Banken skulde fordeles til Oppebørselsbetjentene (Amtsforvalterne) for deres Arbejde med Opkrævningen, mens Resten skulde gælde som Forrentning og Afbetaling af de 7,3 Mill., som vilde være betalt 38 $\frac{1}{2}$ Aar efter. 1876 skulde Bankens Ret til de $\frac{2}{8}$ helt bortfalde, hvilket ogsaa skete. Resultatet blev da, at Finanserne fra 1838 aarligt fik et Beløb svarende til de $\frac{3}{8}$ af Bankhæftelsesrenten i Merindtægt, mens Skatteydernes Byrde blev som før. Staten vandt da i 1838 492.000 Rdl. (og i 1876 328.000 Rdl. aarligt).

Af større principiel Betydning var den ny Matrikels Indførelse i 1840-erne.

Den ny Matrikel.

Ved Aarhundredets Begyndelse, da de nye Skatter af 1802 var under Opsejling, var det den almindelige Mening, at den gamle Matrikel af 1688 maatte have en Afløser. Selv om de gamle Matrikelskatter af Hensyn til den Indflydelse, de formodedes at have haft paa Ejendomspriserne, maatte blive liggende efter den gamle Hartkornsansættelse, var det efter den almindelige Mening uforsvarligt at lægge nye Skatter efter den. Da Staten ikke kunde vente med at paalægge de nye Skatter, maatte der til 1802-Skatterne foretages særlige Vurderinger, men i Forordningen indrykkedes et Løfte om »en ny Matrikul saavel for privilegeret, som for uprivilegeret Jord i Danmark«. Bag dette Løfte stod Rentekammeret. Chr. D. Reventlow var ivrig for denne Reform, der skulde give en rimelig Fordeling af de Byrder, der nu var blevet nødvendige.

De følgende Aar gik med Overvejelse af Fremgangsmaaden, Udarbejdelse af Planer og Instrukser, og først 1806 toges der fat med fuld Kraft. Med Krigens Udbrud gik Arbejdets Tempo væsentlig ned, og da Freden endelig kom, var dets primus motor ikke længere i Embede. Hans Efterfølger Møsting og fra 1831 A. W. Moltke standsede vel ikke Arbejdet, som lige fra Begyndelsen havde været lagt i Hænderne paa C. Rothe, men viede det ikke større Interesse. Møsting lagde uden Skrupler Landskatten af 1818 efter den gamle Matrikel, dog stadig med Løfte om delvis Omregulering efter den vordende Matrikel. Man kunde ikke »dvæle ved et saa langsomt virkende Forbedringsmiddel . . . som den nye Matrikul, der vel ogsaa i og for sig, vilde i denne Overgangsperiode have medført en ny Forvirring i Skattevæsenet og Skatteydelsen« (C. Rothe), og vilde ikke anvende 1802-Vurderingen paa Grund af dens »vitterligen store Mangler«, og fordi det derved blev umuligt at give den privilegerede Jord den Lettelse, man ønskede.

Rothe og nogle faa andre puslede da i det stille med Sagen, og 1826 var Boniteringsarbejdet nogenlunde afsluttet.

Møller og Tiende matrikuleredes ikke, og Skovene gled for en væsentlig Del ud ved Fredskovforordningen 1805.

Hartkorn i den ny Matrikel blev da kun Ager- og Engshartkorn, de egentlige Jordejendommers Hartkorn, hvad enten det var Hovedgaardes, Bøndergaardes eller Købstæders Jord.

Alt Ager- og Engshartkorn skulde opmaales og kortlægges. Man skulde især anvende Landmaalere, der havde vist sig duelige ved 1802-Vurderingen. Til Boniteringen skulde udnævnes Amtskommissioner, ogsaa helst Folk, der var inde i Sagerne fra 1802. Foruden Fagfolkene, Landinspektørerne, skulde ogsaa »bekendte kyndige og veltænkende Landmænd« have Sæde i Kommissionerne. Disse Amtskommissioner blev dog ikke til noget. Opmaaling og Taksering lagdes i Hænderne paa de udvalgte Landinspektører under Tilsyn af en overordnet Matrikuleringskommission; Revision og Beregning foregik i Rentekammeret. At man helt udelod de veltænkende Landmænd, blev siden stærkt kritiseret i Stænderne.

Før Arbejdet begyndte, skulde Landinspektørerne træde sammen og »udsøge og bestemme Idealet af Jord«, som nøje skulde beskrives for at kunne være Udgangspunktet for den videre Bonitering. Der skulde være 24 Takster, og Idealjorden fik det højeste Tal i Skalaen, svarende til Regler, der havde været anvendt ved Udskiftningen af Krongods. Da den bedste Jord har mindst Mulighed for yderligere Forbedring, skulde alt, hvad der efter Godhed kunde sættes til over 20, kun beregnes til 20. Meget viseligt regnede man nemlig med, at Jorddyrkningen efter 20—30 Aars Forløb »ved Oplysningens Fremme i Bondestanden« vilde give det dobbelte Udbytte, hvad der helt vilde forrykke Værdiforholdene og give Øjeblikkets bedste Jord uforholdsmæssige Byrder. Oprindelig var det Meningen, at Boniteringen skulde ledsages af en Taksering til Pengeværdi, d. v. s. at Beliggenhed i Forhold til store Byer, Land- og Søtransport eller Adgang til Brændsel ogsaa skulde tages i Betragtning ved Siden af Jordbundsforholdene, men de forvirrede Pengeforhold førte til Planens delvise Opgivelse i 1813. Først 1831 opgav man dog helt at tage Hensyn til Pengeværdien.

Naar man vilde holde paa en fast Matrikel og ikke tænkte paa at gaa over til periodiske Vurderinger, var det vel ogsaa raadeligst at holde sig til Boniteringen. Hvor fjernt periodiske Omvurderinger laa Tiden, kan ses af Kammerherre Castenschiolds forfærdede Udtalelse i Stænderne: »... han kunde dog ej forestille sig, at nogen vilde antage, at Jorderne skulde idelig og idelig være Omtaksation underkastede. Staten vilde herved bortødsle sine Kræfter, og Usikkerhed, den største af alle Ulykker ved Ejendomme, vilde rodfæste sig i Statens inderste Grundvold«.

Landinspektørerne skulde som Prøvearbejde først tage fat paa Roskilde Amt, og her valgte de ogsaa Idealjorden (Normaljorden). Resultatet af det ret begrænsede Antal Prøver blev, at »Jorden fra Carlsunde Mark af Selvejer Niels Nilausens Tofte sønden for den østre Ende af hans Stuelænge« var den bedste og »saa udmærket god, at videre Eftersøgning i andre Egne af Landet . . . forekommer os ufornöden«. Siden udvalgte og beskrev en udvidet Kommission andre Jorder, der blev Normer for de lavere Takster.

Hele det matrikulerede Areal omregnedes i Tønder boniteret Areal, d. v. s. beregnedes til Normaljord, til Tønder Land af den bedste Jord (Takst 24), og Summen deltes med det samlede Hartkornsbeløb fra 1688, og Kvotienten var da 1 Td. nyt Hartkorn. Resultatet blev ved Afrunding 72.000 Kvadratalen eller $5\frac{1}{7}$ Td. Land til Takst 24 pr. Td. nyt Hartkorn, og tilsvarende større Arealer for de lavere Takster. Takst 21—24 anvendtes stadig ikke ved Beregningen for de enkelte Jorder.

Alt i alt voksede den samlede Hartkornsmængde med godt 8000 Tdr. Hartkorn, da den korrekte Kvotient ikke var 72.000, men $73.376\frac{1}{2}$ Kvadratalen.

Bornholm var stadig i Særklasse. Ogsaa der fandt en Bonitering Sted — for første Gang i Øens Historie, men det boniterede Areal fordeltes for sig paa det Antal Tdr. Hartkorn, Bornholm havde efter sin gamle Matrikel af 1664. En bornholmsk Td. Hartkorn var da som tidligere en væsentlig mindre Værdi end en Td. Hartkorn i det øvrige Danmark.

Alt skulde nu være klart til Matrikelspørgsmaalets Løsning, og dog slyttede Regeringen Sagen endnu en Gang. Aarsagen kan ses i Rothes sukkelige Bemærkning om den ny Matrikel: »Den har i de sidste 30 Aar haft ikkun faa Venner«. Følelsen af, at den ny Matrikel med sine Omvurderinger gik de velerhvervede Rettigheder lovlig nær og bragte »en sørgelig Formindskelse af Familiens Velstand uden egen Brøde«, var almindelig udbredt.

Først da Stænderne 1836—37 ønskede Sagen taget op, kom der Gang i Tingene. 1838 fik de forelagt Anordninger om Gennemførelse af Matriklen, naar Befolkningen havde haft Lejlighed til at rejse Klage mod de enkelte Skyldsætninger.

Det store Spørgsmaal var, hvordan Skatterne skulde *fordeles* mellem den gamle og nye Matrikel. Skatteloven 1802 havde fastsat, at »de hidtil paabudne Skatter, saavel som en forholdsmæssig Del af den ved denne Forordnings § 14 paabudne Afgift af Bondejord, for saavidt nemlig at denne Afgift kan anses alene at være paalagt Jordens Besiddelse, vedblive at hvile uforanderligen paa det ved den gamle Matrikel ansatte Hartkorn«, og dette Tilsagn var der henvist til i Indledningen til Landkatteordningen 1818. Ved Besiddelse forstod Forordningen paa dette

Sted Brug eller Fæste og ikke, som f. Eks. i Forordningens Titel, Ejendom — en lidt pinlig terminologisk Forskel. Roskildestændernes Komite om Sagen gik i Fælden, til Dels fulgt af selve Kommissarius. Allerede 1837 kunde A. F. Bergsøe oplyse den rette Sammenhæng i sin Bog om Chr. D. Reventlow, og Aaret efter lod Regeringen Betænkningerne fra 1802 tilgaa Stænderne. Efter den korrekte Opgørelse skulde det upriviligerede Hartkorn svare 6 Rbd. 58 Sk. efter den gamle Matrikel og 1 Rbd. 70 Sk. efter den nye, mens det privilegerede Hartkorn, der før 1802 havde en meget lille Skattebyrde, og som ikke havde faaet Løfte om, at 1802-Skatten skulde fordeles paa Matriklerne, skulde svare 1 Rbd. 3 Sk. efter den gamle og 4 Rbd. 93 Sk. efter den ny Matrikel. Imidlertid fik en rent juridisk Betragtning meget lidt Raaderum. Matrikelsagen blev et politisk Spørgsmaal, hvor den enkelte Landbrugers Frygt for, at den ny Matrikel skulde give ham større Byrder, parredes med Hensynet til Ejendomsikkerheden i Almindelighed. Paa den ene Side fylkedes da de velerhvervede Rettigheders Mænd, der var i Flertal, og tydeligt vandt frem fra 1836 til 38; herimellem var de fleste Storgodsejere, hvilket ogsaa hænger sammen med, at deres Jord var gaaet langt mere frem ved rationellere Dyrkning end Bondejorden og derfor havde faaet en forholdsvis større Tilvækst i Tdr. Hartkorn ved den ny Matrikel. Kun ganske enkelte Storgodsejere vilde dog helt afvise den ny Matrikel. Majoriteten roste den mer eller mindre som en langt retfærdigere Maalestok end den gamle Matrikel; men paa Grund af de vanskelige Tider for Jordejere »kan man . . . vist ikke foreslaa en betydelig Forandring af den nu gældende Fordeling af Skattebyrden, da enhver lettere kommer ud af at bære den Byrde, som er ham bekendt end at bære en ny Byrde, om end Retfærdigheden nok klart taler for, at den af ham skal bæres«. De ønskede derfor, at $\frac{5}{6}$ af Skatten skulde blive liggende paa den gamle Matrikel, dog eventuelt stigende til $\frac{1}{3}$ i Løbet af 10 Aar; og i den resterende $\frac{1}{6}$, der lagdes paa den ny, skulde Ottendelsfradraget fra 1823 afgaa, saa at i Virkeligheden $\frac{1}{24}$ af Landskatten lagdes paa den ny Matrikel.

Paa den anden Side stod den lille Flok, der ikke kunde anerkende, at Staten krænkede Ejendomsretten ved at indføre en ny Maalestok for Skatterne. Herredsfoged J. P. With sammenlignede 1838 med Ligningen i Byerne. Forøgelse i Formue paa Landet maatte som i Byerne føre til Forøgelse i Skat. Af større Betydning var Godsejer H. P. Langkildes Optræden i Østifternes Stænder 1836. Langkilde var valgt af fynske Sædegaardsejere, var Medlem af Matrikelkomiteen, men fulgte ikke dennes Majoritet. Om den gamle Matrikel mente han, at Regeringen ikke havde »givet noget Tilsagn om, at slig urigtig Maalestok skulde vedblive uforandret; den nu gældende Matrikel havde afløst en ældre og denne atter en ældre; havde Regeringen altsaa før været beføjet til at forandre Ma-

triklen, maatte den ogsaa være det nu, naar den ansaa det for fornødent«. Stændernes Petion burde henstille til Kongens Overvejelse »hvorvidt det maa anses rigtigt og retfærdigt«, at den Del af Landskatten, der skal hvile paa det gamle Hartkorn »efterhaanden formindskes og gaar over til Udredelse efter det nye Hartkorn«. Dette gik Stænderne med til trods Kommissarius og Komiteens Flertal. I Jylland gik Stænderkomiteens Betænkning, dog kun støttet af et lille Flertal, endnu stærkere ind for samme Tankegang. Kommissarius var meget mod den mere katagoriske Form, og den endelige Petition kommer slet ikke ind paa Delingspørgsmaalet.

1838 havde Bladet vendt sig. Kommissarius, der allerede i 1836 havde talt Ejendomsrettens Sag og virket for »Moderation af den ny Matrikels Virksomhed«, havde fundet Samklang i Centraladministrationen med sit Synspunkt og kunde nu forelægge et Regeringsforslag, der nærmest fulgte $\frac{5}{6}$ -Folkene. Dog rundedes det upriviligerede Hartkorns Skat efter den gamle Matrikel af til 6 Rbd. 80 Sk., hvilket snarere var $\frac{4}{5}$, mens man viste sand Moderation over for det fri Hartkorn, der trods det manglende Retsgrundlag beholdt $\frac{5}{6}$ paa den gamle Matrikel. Derimod lod den sukcessive Overgang sig ikke »forene med de nu eksisterende positive Lovbestemmelser«. Den ny jyske Komite, hvori der sad flere Embedsmænd end før, og hele Stænderforsamlingen fulgte nu ganske dette Regeringsforslag, og det samme blev Tilfældet i Roskilde, hvor ogsaa nu Langkilde havde stukket Fingeren i Jorden og var gaaet over til Matrikelmodstanderne. Over for en enkelt Tilhænger af den nye Matrikel slog Kommissarius fast, at »den Sætning, at hvad der er bestemt af en ældre Lov, kan forandres ved en ny, maa bruges med særdeles Varsomhed, hvor der spørges om Love, der have saa megen Indflydelse paa Mit og Dit«. For Ørsted maatte Statsmagten træde i Skygge for Ejendomsretten, og han talte ikke for døde Ører. Stænderkomiteens Referent, Ejeren af Gjorslev, Kammerherre Scavenius sluttede Debatten. Det vilde være ganske i sin Orden, at Regenten i østerlandske Stater foretog en Omfordeling af de Jorderne paahvilede Afgifter, »thi da den hele rene Indtægt af Jorden, hvad man i Systemerne kalder Landrenten, i hine Lande ene tilkommer Staten, saa kunde Jordens Dyrkere ingen Paastand gøre paa nogen Andel i samme. Men i de europæiske Lande, og navnlig i vort Fædreland, hvor fra umindelige Tider har været frie Grundejere, der maa hin Lære anses at være aldeles falsk«. Det samme mente den store Majoritet i denne Grundejerforsamling. Østerlandsk Despoti i vort Fædreland? Aldrig!

Forordningen af 1840 om den ny Matrikel fastslog da, at respektiv 5 Rbd. og 6 Rbd. 80 Skill. af den hidtidige Landskat skulde hvile paa den gamle Matrikels Hartkorn og »vedbliver at hæfte paa Ejendommen som

en fast aarlig Afgift under Navn af gammel Skat«. Denne Afgift skulde beregnes een Gang for alle for de enkelte Ejendomme og hvile paa dem som en »Kanon«, mens den gamle Matrikel ellers skulde være ophævet. Skov- og Mølleskyld svarede kun med det gamle Beløb efter den gamle Matrikel. Konge- og Kirketiender svarede dels den gamle Matrikelskat, dels efter det tiendeydende Hartkorn i den nye Matrikel. Bankhæftelsen blev liggende paa 1802-Vurderingen. Af det sammenlagte Beløb af Land- og Gammelskat skulde Ejer og Bruger svare hver sin Del, omtrent i samme Forhold som 1818. Disse Fordelingsregler gjaldt dog — ligesom 1818 — kun hvis Kontrakterne ikke traf andre Bestemmelser. Hvis de f. Eks. lød paa, at Brugeren skulde svare til alle Hartkornsbyrder, hvad der vist nok var det almindeligste, skulde det gælde baade Gammelskat, Landskat og alle andre Hartkornsbyrder.

Den ny Matrikel skulde være »eneste Maalestok for alle Skatter og Afgifter til den kgl. Kasse, der ere eller blive paabudne efter Hartkorn« og for »alle andre Præstationer af Penge og Arbejder til det Offentlige eller til enkelte Kommuner, forsaavidt disse Præstationer ere eller blive regulerede efter Hartkornet«. Det er den ny Matrikels Anvendelse ved disse amts- og sognekommunale Byrder, der gør dens Indførelse til en Begivenhed af Betydning i Aarhundredets Skattehistorie. Især ved de sognekommunale Afgifter, Fattig- og Skoleskat, havde en ny Matrikel været paakrævet. Det er næppe tilfældigt, at det var en gejstlig, Provst Birch, der faa Dage efter Stændernes Sammentræden i Roskilde 1835, havde rejst Matrikelspørgsmaalet, og netop havde ønsket det løst af Hensyn til de kommunale Afgifter. Det var Præsterne, der dominerede i Sogneanliggender baade før og efter Sogneforstanderskabernes Opretelse 1841.

Birch henviste til, at Fattig- og Skoleafgifter skulde lignedes ikke blot paa Hartkorn, men paa Formue og Lejlighed, og dette havde ført til, at man havde lignet Afgifterne efter Hartkornets forskellige Værdi, men denne Fremgangsmaade blev forbudt af Regeringen 1818 og 1835. Ligning efter Formue og Lejlighed var vanskelig i Praksis, »da Almuen saa gerne ser, at Hartkornet er den Regel, hvorefter Ligningerne alene skulde rette sig«.

Hartkornsegalisationen

Ved Matrikelsagens Behandling og endelige Løsning var Ejendomsretten blevet kraftigt understreget. Regeringen havde anerkendt et Skatteprivilegium, men dette var ikke saa klasse-mæssigt betonet som det frie Hartkorns Privilegier, og derfor heller ikke saa odiøst i Befolkningens Øjne og saa godt Agitationsstof for bredere politiske Rørelser som det frie Hartkorns Særstilling. Denne Særstilling havde ikke været fremme i

Stænderdebatten om Matriklen. Det var heller ikke at vente, at Forsamlinger med saa stor Godsejerrepræsentation skulde finde paa at kaste sig over en saa velerhvervet Rettighed. Stødet til, at denne Sag kom frem i Stænderne, kom saa afgjort udefra.

Det var allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede principielt slaaet fast, f. Eks. i Vejforordningen 1793, at nye Byrder af kommunal Art til Formaal, som alle havde Gavn af, skulde bæres af alle, »og at altsaa ingen Jordgodsejer eller Besidder i denne Henseende bør kunne henskyde sig under noget Privilegium«. Ved *ekstraordinære* Byrder til Staten havde Privilegier altid spillet mindre Rolle, og i 1802 var Stillingen saadan, at det ikke mere gik an at fastholde Skatteprivilegier ved nye Statsskatter. Ved *gamle* Skatter og Byrder baade af statslig og kommunal Art var Fritagelse derimod efter Statsstyrelsens Mening en velerhvervet Rettighed, købt og betalt, eftersom Skatteprivilegiet ikke var personelt, men reelt, knyttet til bestemte Ejendomme. At dette Syn ikke var umiddelbart indlysende og tiltalende for dem, der maatte svare alle Skatterne, er ganske klart. For den danske Bondestand med dens stigende økonomiske Vægt i Samfundet og dens vaagnende Selvbevidsthed, behøvedes der ikke mange Gnister for at fremkalde et godt Blus. Ud af folkelige religiøse Rørelser i 1830erne voksede en social Bevægelse med Husmanden Peder Hansen, Lundby, Skolelæreren Rasmus Sørensen og Skomager J. A. Hansen som Førere.

Hovedpunktet i Bevægelsens Program var Fæstesagen, men i nøje Forbindelse med den stod ogsaa den ulige Hartkornsbeskatning. Sædegaardenes Skatteprivilegium hørte sammen med Besiddelsen af visse Mængder Fæstegods. De Lempelser, der i 1780erne blev givet Sædegaardene, der ved særlige Bevillinger kunde bevare Skattefriheden, naar der solgtes fra af Fæstegodset, var ophævet 1807, og dermed havde Regeringen sat en kraftig Bremseklods paa Overgangen til Selveje. Ved Ophævelse af den ulige Beskatning vilde Bondebevægelsen fremme Fæsteafløsningen — selv om ogsaa Lighedstendensen, der ogsaa fremtraadte i Kravet om almindelig Værnepligt og lige Tiendebyrder, var en vigtig Side af Kravet om lige Beskatning. »Fædrelandet« havde allerede i 1835 krævet lige Beskatning i en stor Programartikel. Bondebevægelsen vandt især Fodfæste paa Sjælland og specielt i Holbæk Amt, hvor Fæsterne var i Over-tal. Paa Bondemøder i 1844 samlede Rasmus Sørensen og Peder Hansen Underskrifter paa Andragender til Stænderne, og disse Andragender, der offentliggjordes af Rasmus Sørensen i »Almuevennen«, og Bevægelsens voldsomme Karakter, der var overraskende og ubehagelig for Regeringen og Godsejerklassen, der raabte op om kommunistiske Tendenser, gjorde det nødvendigt for Stænderne at tage Skatteprivilegierne op til Drøftelse. Uden Begejstring. Selv venstreorienterede Medlemmer som Balthazar

Christensen lagde officielt saa meget Vand som muligt mellem sig og Peder Hansen. For øvrigt var Mistilliden gensidig. I sine Erindringer (fra Januar 1848) beretter Sørensen om, hvordan han vandrede om og mindede Bønderne om, »hvad de havde at andrage om og virke for at faa forebragt Stænderforsamlingerne, dersom de ellers, i Stedet for aabenbar Undertrykkelse og Skade af den raadgivende Stænderinstitution, vilde nogensinde haabe at erholde Gavn af den«.

I 1844 var de jyske Stænder først inde og maatte indlede Debatten om de sørensenske Andragender. Den tvungne Fæsteafløsning afvistes med 48 Stemmer mod 2, og Hartkornsudjævningen naaede ikke til endelig Behandling. I Roskilde krævede Balth. Christensen og Drewsen en ny Landbokommission nedsat til at fortsætte den store Landbokommissions Arbejde fra 1780erne og 90erne, og dette blev Optakten til glødende Debatter, hvor Modstanderne slog paa den hellige Ejendomsret og betegnede Bondekravene som »Kommunisme«. Det centrale Spørgsmaal var stadig Fæstesagen, der gav Anledning til de forskellige Fortolkninger af Ejendomsretten, der spændte fra *Storgodsejernes* naturlige Fastholden af deres Ejerrettigheder over for Fæstegodset, via *Ørstedes* Standpunkt, der vel rummede Sans for nødvendige Indskrænkninger i Ejendomsretten i Samfundets Interesse, men dog først og fremmest Ønske om friere Raadighed over Ejendommene og Krav om Respekt for Godsejernes Ejendomsret til Fæstegodset, og via *P. G. Bang* og den nedsatte Komité's moderate evolutionistiske Syn, der gik ud paa at fremme en gradvis Udvikling af Selvejet ved hensigtsmæssige Lovbestemmelser, men med forsigtig Hensyntagen til Godsejernes Rettigheder, og videre frem til *Orla Lehmanns* og især *Balth. Christensens* og *Drewsens* Fremhæven af Fæsternes Ret og af Godsejernes meget begrænsede Ejendomsret til Fæstejorden. Selv disse forlod dog ikke som *Ørsted* fornøjet konstaterede den hellige Ejendomsrets Grund, mens et glødende Anathema fra hans Højsæde ramte dem, der stod udenfor i Mørket: de »fule Folkeforførere«.

Omtrent det samme Farvespektrum møder os i Debatten om Hartkornsbeskatningen. *Godsejerne*, der nok vil gaa med til en Udligning, men kun mod fuld kontant Erstatning ved alle statslige og alle kommunale Byrder. Flertallet i *P. G. Bangs Komité* og i hele Forsamlingen, der vil egalisere mod kontant Erstatning, 25 Gange Forskellen i Land- og Gammelskat, tilsvarende for Værdien af Fourageskatten og af de kgl. Tjenesterejser, men til Gengæld intet for de kommunale Privilegier. Penge kunde eventuelt skaffes ved Laan til 3½%, og da Staten paa Grund af de højere Skattebeløb, den kunde indkassere, fik 4% af de Penge, den anvendte til Erstatninger, kunde ½% anvendes til Amortisation. Vilde de privilegerede ikke gaa ind paa Afløsningen, maatte

Sagen stilles i Bero. Løstes Spørgsmaalet ikke, foreslog Forsamlingen subsidiært Fæsteafløsning fremmet paa anden Maade, ved Ophævelse af 1807-Bestemmelsen om Skatteprivilegiernes Afhængighed af, at Sædegaardene var komplette. Ørsted, hvis Syn svarer nogenlunde til Forsamlingens Flertals, Drewsen, der ikke vil erstatte kontant, men give Obligationer, der forrentes med kun 3%, og da Staten fik 4% af Erstatningsbeløbet ind i Skatter, skulde den fjerde Procent gaa til Amortisation, og endelig udenfor: *Folkeforførerne*, der endnu kunde tænke sig Erstatning til dem, der havde købt deres Godser, men snart efter i en stor Adresse til Kongen, atter med Rasmus Sørensen som Drivkraft, helt forlod Erstatningstanken.

Regeringen søgte at standse Bondebevægelsen ved Bondecirkulæret 1845, der især var rettet mod de omrejsende Agitatorer, og Aaret efter fremlagde den sit Syn paa Problemet i Kollegialtidende.

Centralstyrelsen gik ind for en Egalisering; skønt Skatteprivilegiet var en velerhvervet Rettighed, »har dog denne Ulighed som saadan noget anstødeligt, og kan derfor i Almuens Øjne ved urigtige Fremstillinger gives Skin af at være en Uretfærdighed«. Men Egaliseringen maa være retfærdig, og heller ikke de kommunale Uligheder maa pludselig og totalt tilintetgøres, men skal gradvis afvikles. Man gik stadig ud fra, at et Laan var nødvendigt til den kontante Udbetaling, og derfor gjorde Statsgældsdirktionen Vanskeligheder ved en fuldstændig Afløsning. Den vilde lade Gammelskatten fortsætte som hidtil; det vilde blot blive en Forskel paa samme Maade som Uligheden i Hartkorn efter den gamle Matrikel i Sammenligning med den ny, og denne Forskel var ofte større end den mellem privilegeret og upriviligeret Hartkorn. De andre Kollegier sluttede op, og det blev da indstillet, at Gammelskatteprivilegiet skulde bevares, men at det samtidig udtrykkelig skulde anerkendes som en »reel de paagældende Ejendomme tilhørende Ret, der ej ved Omordning af berørte Gammelskat skal direkte eller indirekte blive disse Ejendomme betagne uden fuldstændig Vederlag«. Kongen bifaldt i alle Stykker og lod de administrative Forhandlinger offentliggøre, og derefter oppebiede man Viborg-Stændernes Behandling af Sagen.

Forinden havde dog ogsaa Oppositionen taget Stilling i Sagen. 1846 skrev Tscherning eller gav »Hovedmomenter« til 2 Artikler i »Fædrelandet« om den lige Beskatning. Tscherning angriber Regeringens Holdning, der mere ser ud som en »uvillig Stræben efter at føje sig efter et urimeligt Forlangende end en stor omfattende Regeringsforanstaltning til Almenhedens og især til Regeringsmaskineriets Gavn«. Udjævningen kunde give Regeringens fremtidige Skattepolitik behørig Sikkerhed og Fasthed, og Skattesystemet kunde rationaliseres. Han finder de forskellige Erstatningsberegninger lovlig flotte. Helt barokt var det at

gøre den ulige Gammelskat urokkelig. Det var »en Art Evighedsstem- pel paa en i sig selv meget haltende Forholdsregel«, nemlig Delingen 1844 i Gammel- og Nyskat. Iøvrigt kunde man have sparet sig Over- vejelserne om, hvordan Erstatningssummen skulde skaffes til Veje. Ka- pitalen behøvede man ikke at beskæftige sig med. Selve det højere Skattebeløb, man fik ind ved Udjævningen, kunde anvendes til For- rentning (med $3\frac{1}{2}\%$) af den fiktive Kapital, som Staten blot skulde forrente, ikke udbetale kontant.

Regeringens Standpunkt gjorde til at begynde med Indtryk paa de jyske Stænder. Betænkningen fra den nedsatte Komité, der ogsaa talte 2 Godsejerrepræsentanter, fulgte Regeringsforslaget og foreslog ikke Er- statning for de kommunale Privilegier, men det viste sig, at Forsamlin- gens privilegerede var meget ilde tilfreds med denne Udvikling. Gods- ejer Weinschenck pegede paa Skriftens Ord: »Du maa ikke tage din Næstes Hus«, og Borgmester Estrup udslyngede et »Enhver Sit«, suum cuique, der derefter genlød paa mange Læber. Godsejere, der følte sig forraadt af Standsfællerne i Komitéen, krævede fuld Erstatning for de kommunale Privilegier, og Komitéens Referent, Amtsforvalter Aa- gaard, maatte ile frem og bedyre, at Komitéen ikke egentlig vilde fore- slaa, at de ikke skulde erstattes, men blot ikke havde kunnet hitte paa en Maade. Godsejerne var især betænkelige ved Vejjudgifterne, Udgif- terne til de mindre Vejes Vedligeholdelse, og de mere moderate af dem ønskede i al Fald en lempeligere Overgang til fuldstændig Lighed paa det kommunale Omraade. Ogsaa den ny Kommissarius, P. G. Bang, der havde været Referent i Roskildekomitéeen 1844, fandt at den kommunale Afløsning var et svagt Punkt. Det var ikke af Hensyn til de komplette Sædegaarde, men af Hensyn til de uprivilegerede Hovedgaarde, der sva- rede Statsskatterne fuldtud, men havde kommunale Begunstigelser. Som sin Forgænger Ørsted pegede han paa Masserne udenfor, »der med stor Bestemthed og under Anvendelse af ikke ringe Kløgt« krævede Skatte- privilegiernes Ophør uden Vederlag som en Ret.

Godsejerkravene om den kommunale Erstatning kom meget stærkt frem i Debatten, men ved den endelige Afstemning kunde de dog kun mønstre 16 Stemmer overfor Modpartiets 34.

Følelsen af, at Landet var i en Udvikling, der kunde føre langt ud over de afstukne Baner, gav Anledning til, at nye Momenter førtes frem i Debatten. Proprietær Klingenberg, der var valgt af de mindre Landbesiddere, bemærkede om Komitéforslaget, at gik det ikke igen- nem, skulde Besiddere af Bondejord ikke være mistrøstige. De kunde roligt se Tiden an, »om den ikke skulde medføre en Ophævelse, ikke en Afløsning af denne Frihed, naturligvis paa en i og for sig lovlig

Maade«. Men Godsejerne følte ikke Trang til at se Tiden an. Deres ivrigste Talsmand, Godsejer Ingerslev til Marselisborg, betvivlede aabent, at det kongelige Løfte om den ulige Gammelskats Bevarelse som reelt Privilegium kunde holdes, og Kommandør Krieger, Ejeren til Vosnæsgaard, mente, at Kongen ikke kunde svare for sine Efterkommere. »Hvis der nu her i Landet skulde blive indført en konstitutionel Forfatning, er der aldeles ingen, der kan svare for, hvad efterkommende Forsamlinger vilde gøre i Henseende til den evigvarende Kanon, eftersom ingenting er evig«. Krieger foreslog da den samlede Forskel i Land- og Gammelskat erstattet 25 Gange med $3\frac{1}{2}\%$'s Forskrivninger med Amortisation »ved det Beløb, som den vundne Skatte-Indtægt, beregnet efter 4% udgør mere end Renten«, altsaa i det væsentlige »Fædrelandet«s Forslag. Komitéens Referent afviste — som en god Embedsmand fulgte han Kollegialtidende — men Kommissarius var mere interesseret og gennemgik udførligt Forslagets Fordele. Det blev vedtaget med stort Flertal.

I Centraladministrationen var man godt tilfreds med den Udvej, de jyske Stænder havde fundet til at klare Erstatningen, men Sagen kom fortsat ikke ud over Betænkningernes og Betænelighedernes Stadium.

Spørgsmaalet om Hartkornsudjævningen blev taget op af P. G. Bang, da han November 1848 blev Indenrigsminister, og i April 1849 nedsatte en Landbokommission. Det første Forslag, Bang forelagde i Kommissionen, drejede sig om Hartkornsudjævningen og fulgte med Hensyn til Landskatten i det væsentlige det endelige jyske Forslag.

Landbokommissionens to Bønder og de to Bondevenner, Balth. Christensen og Gleerup, mente ikke, det frie Hartkorn havde nogen Ret til Erstatning. Af Billighedshensyn vilde de dog undtagelsesvis gaa med til Forslagets Erstatningsbestemmelser for det private Gods, der ikke var unddraget Handel og Vandel. Altsaa intet for de offentlige Institutioners Hartkornsprivilegier og intet til Lenene og Fideikommisserne. Flertallet i Kommissionen henholdt sig til Stændernes og Centraladministrationens Anskuelser og gjorde opmærksom paa, at netop Lenene havde et Privilegium i streng Forstand. Skatteprivilegierne var velerhvervede Rettigheder, købt og betalt, og dette gjaldt ogsaa Lenene, idet alle deres Jorder med meget faa Undtagelser havde været i privat Eje og i Handel og Vandel efter Skattefrihedens Indførelse. »Billighed turde tale for«, at de upriviligerede Hovedgaarde fik noget Vederlag for de kommunale Begunstigelser.

Hartkornsegalisationen skulde endnu en Gang sætte de store Lidskaber i Bevægelse. Sidste Akt foregik i Rigsdagen 1850, hvor den nye Indenrigsminister Rosenørn paa egne og Finansministerens Vegne forelagde det Bangske Forslag, altsaa kun Erstatning for Forhøjelsen i

Gammel- og Landskat, men intet for Fourage, Marchpenge etc., der nu skulde indgaa i Ligningsskatten, og intet — trods Landbokommissionens Flertal — for kommunale Afgifter.

I en Række uendelige Debatter trævledes Sagen op igen. Alle de gammelkendte Synspunkter og Argumenter blev atter taget op. Yderst til venstre stod Rasmus Sørensen og Grundtvig. De vilde ikke give Erstatning. Grundtvig vidste ikke rettere, »end at de Eneste, som kunde tale med Rette om Godtgørelser, at det maatte være dem, som hidil i saa lang Tid havde maattet bære en saa uforholdsmæssig Del af Byrden«. Sørensen kunde gaa saa vidt som til en »billig successiv Deltagelse i Byrderne til Lighed«. Siden ønskede han, at det uprivilegerede Hartkorn skulde have samme Lettelser som det privilegerede, og de manglende Penge skaffes ved nye Skatter.

Med disse to og deres Gruppe i Flanken var de egentlige Bondevenner i en lidt pinlig Situation. Deres Fører, Balth. Christensen, fastholdt vel, som i Kommissionen, at der var Billighed for nogen Erstatning, men Lovforslaget gav altfor meget, og hans Votum i Kommissionen, at der kunde være Billighedsgrunde for nogen Erstatning, havde haft til Forudsætning, at Fæstesagen løstes. At dette vilde ske, var der ikke Tegn til. Ved anden Behandling spurgte Monrad direkte Regeringen, men fik undvigende Svar. Ved anden Behandling forlod Balth. Christensen sin ret negative Holdning i Erstatningsspørgsmaalet. Over for den lille, mere konsekvente Gruppe til venstre, der slet ikke vilde give noget, var han nu fuld af Advarsler. Det var sørgeligt og farligt, om Danmarks første Rigsdag ikke kunde forhandle sig til et Resultat i denne Sag. Tscherning efterlyste ogsaa Forslag om Fæsteafløsning, men var fra Begyndelsen af en noget anden Mening end Balth. Christensen om dette Lovforslag, som han mente at have en Slags Paternitet til gennem sine Artikler i »Fædrelandet«. Han ønskede en Ordning for, at Ulighed i Skattebyrder ikke skulde dukke op i fremtidig Lovgivning, for »hvorledes Verden drejer sig, saa vil den altid vende tilbage paa det Punkt, at de Store og Mægtige faa mere Indflydelse end de Ringe, og dersom de have en eneste Retsknage, nok saa svag til at hænge en lille Hat paa, saa hænge de en stor Hat paa den«. Det var ret ligegyldigt, om man gav offentlige Institutioner Erstatning eller ej, og det var helt umuligt at skelne mellem, hvad der har været i Handel og Vandel og hvad ikke. Hvad han maatte anke over, var den lange Amortisationstid; paa en Maade var der jo blot Tale om en Udsættelse af Udligningen, først om 60 Aar vilde den være effektueret.

Paa den modsatte Side stod Højresynspunkterne. Deres Hovedtalsmænd var ikke mere Godsejere, men en Jurist, Overretsassessor Mouriér, tidligere Sekretær hos A. S. Ørsted. Hans Slagord var »Retfærdig-

hedskrav« overfor de andres »Billighedshensyn«. Ordene dækker ikke blot de forskellige juridiske og historiske Omsvøb, men ogsaa Kærnespørgsmaalet: skulde der betales meget eller lidt i Erstatning. Foruden de velerhvervede Rettigheder, som Ørsted selv endnu en Gang fik Lejlighed til at forsvare siden hen i Landstinget, havde baade Mourier og David noget nyt at slaa paa. Allerede i Stænderne havde de upriviligerede Hovedgaarde været brugt som Murbrækker for Kravet om kommunal Erstatning. Kampen var nu forlængst bølget forbi disse Udenværker ind i Fæstningens Kerne, Erstatningen for Landskatten. Mourier og David søgte da at svække den umiskendelige Tendens til Klassekamp, der laa i Striden, ved at skyde »Parcellisterne« frem.

1792 havde en Forordning givet Tilladelse til under visse Betingelser at afhænde Parceller »med Hovedgaardshartkornets Frihed« fra Hovedgaardene. Bestemmelsen skulde særligt fremme Hoveriets Ophævelse, og Tilladelsen synes ogsaa at være godt udnyttet, siden Regeringen fandt det passende at sige stop i 1807, da den ogsaa lod Sædegaardenes Ret til at sælge Fæstegodset uden Tab af Hovedgaardens Skattelettelse falde.

David gjorde med Tal fra Statistisk Tabelværk opmærksom paa, at kun 23.000 Tdr. Hartkorn af de 48.000 Tdr. privilegeret Hartkorn hørte under de komplette Sædegaarde. Resten var Købstadsjord, ukomplette Sædegaarde og frasolgte Parceller, der især dominerede i Jylland. De ukomplette Sædegaarde var gennemsnitlig kun paa 30 Tdr. Hartkorn over for de komplettes 67 Tdr. Hartkorn, og Parcellerne var endnu mindre, ofte nærmest store Bøndergaarde, og disse mere jævne Jordejendomme skulde gøre Sagen mindre odiøs i Forsamlingens Øjne, »i dette Øjeblik,« som David sagde, »da man saa ofte . . . synes at have en Standsforskel i Sigte«. Davids Anvendelse af Tabelværkets Tal er langt fra uangribelig, men i al Fald blev Distinktionen mellem de forskellige Slags frit Hartkorn et afgørende Punkt i Debatten trods Indenrigsminister Rosenørns Forsøg paa at hindre, at man trak en saadan Grænse.

Det store Centrumsparti, de Nationalliberale, havde Monrad som vigtigste Talsmand. For ham som for Bondevennerne var Erstatningskravet »billigt«, men ikke retligt. Han hævdede, at de komplette Sædegaarde, hvis Privilegium var afhængigt af visse Mængder Fæstegods, og det »helt fri« Hartkorn ikke havde lige Krav paa Erstatning. Solgtes Fæstegods fra en Sædegaard, fik Ejeren større Indtægt, fordi Selvejergods var mere værd — han anslog det til at give 4% mod Fæstegaardens 3%, et Plus, man indvandt i Salgssummen. Hidtil havde Ejeren ikke kunnet udnytte denne Gevinst, fordi Skatteprivilegiet saa gik tabt, men det vilde han kunne efter en Udligning. Anden privilegeret

Jord havde ingen Betingelser knyttet til Skatteprivilegiet og vandt derfor ingen ny Fordel ved Udligningen.

Dette Syn blev bestemmende for den Kommission, Folketinget nedsatte om Sagen, og hvori Monrads Partifælle, Kampmann, der havde hævdet et lignende Standpunkt i Debatten, havde Sæde. De komplette fik kun femtendobbelt Erstatning, mens alt andet privilegeret Hartkorn fik et tyvedobbelt Vederlag. Denne Reduktion fra 25 til 20 og 15 skyldtes, at man fandt det raadeligst at give Obligationer med »den her i Landet tilvante Rente 4%«. Lenenes Frihedshartkorn, der var blevet beskudt med Grundlovens § 98: »Enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forrang er afskaffet«, bortfaldt uden Erstatning. Et Mindretal (bl. a. Hall, Gleerup og tildels Mourier) vilde have ventet med en Ordning, »saalænge disse Ejendomme bevarer deres Natur som Len«, og dette Synspunkt vandt ikke saa faa Stemmer i Folketinget.

Et Mindretal i Kommissionen paa 4 Mand, bl. a. I. A. Hansen, gik kun med til en betydelig mindre Erstatning, og det »aldeles subsidiært«, hvis der ikke kunde skaffes Flertal for ingen Erstatning. Erstatningen skulde især tilfalde dem, der blev snydt 1840, ved at den nye Matrikel fik en saa begrænset Anvendelse.

Gleerup vilde følge Regeringsforslaget, men blot give 3% Obligationer uden Amortisation, og dette sluttede Balth. Christensen sig til ved anden Behandling, idet han mente, at Mindretalsforslaget ikke var gennemførligt og holdt paa, at Sagen ikke maatte forhindre de videre Forhandlinger om Landboreformerne. Hertil sluttede Drewsen og Tscherning sig, mens Grundtvig ikke mente, man opnaaede større Velvilje hos Herremændene i Fæstesagen, hvis man gav en saadan Erstatning, da de fleste af dem »betragte det som en Forbrydelse, (Nej!), at vi behandle dette Spørgsmaal«. Han vilde ingen Erstatning give, om saa Sagen skulde opsættes i 10 Aar. Finansminister Spouneck kunde gaa med til den nationalliberale Løsning. Han erklærede, at det for Regeringen var underordnet, om der blev givet lidt mer eller mindre: i den Henseende vilde den følge Majoriteten. Ligeledes fandt Regeringen (dog ikke Indenrigsministeren) Delingen i komplette Sædegaarde og andet frit Hartkorn rigtig. Ved den endelige Afstemning vedtoges Loven i Kommissionsflertallets Form med 67 Stemmer mod 14, deriblandt Grundtvig og Sørensen. I. A. Hansen stemte ikke.

I Landstinget fik Sagen en Lynbehandling. Ørsted protesterede mod, at den pressesdes igennem; Tinget skulde holde sig til, hvad det ansaa for retfærdigt og ikke skele til det andet Ting. Sagen hastede ikke saa voldsomt. Uligheden var ikke følt som en Uret gennem en lang Aarrække, Konflikten beroede paa Agitation og manglende Oplysning. Med den mangelfulde Erstatning vilde de, der blev ramt af Loven, føle sig

uretfærdigt behandlede og beklage sig over, »at de under vor nye Forfatning ikke have behørig Retsbeskyttelse«.

Landstinget fremgik jo af samme Vælgerklasse som Folketinget, men rummede med sin Valgbarhedscensus og sit indirekte Valg noget finere Folk. I Folketinget havde man advaret mod at spænde Buen for højt af Hensyn til det andet Ting, men Forslagets Behandling viste, at der ikke var nogen Grund til Frygt i denne Sag, eller maaske rettere, at man havde fundet et Kompromis, der var antageligt for Landstinget. Selv om det ikke var ganske tilfreds med Folketingsforslaget, vilde det nu have Sagen til Ende »og bringe Ro og Orden i de landlige Forhold«, som Premierministeren sagde. Det gik enstemmigt ind for Forslaget, selv en Storgodsejer, den konservative Treschow, vilde stemme for, thi gik Loven ikke igennem nu, var det usikkert, om man siden kunde faa saa meget i Erstatning, ja, maaske fik man slet intet. Ørsted stemte derimod ikke.

Hovedpunkterne i Loven om Udjævning af Forskellen mellem privilegeret og upriviligeret Hartkorn m. v. af 20. Juni 1850 blev da Land- og Gammelskattens Udligning, ved at det privilegerede Hartkorns Skatter forhøjedes til det upriviligeredes Satsler mod Erstatning i 4% Obligationer, svarende til det femtendobbelte af Forhøjelsen ved de komplette Sædegaarde og det tyvedobbelte ved anden privilegeret Jord (ukomplette Sædegaarde, Parceller og Købstadsjord). Verdslige, men ikke gejstlige Embedsmænd, der lønnedes med Jorder med privilegeret Hartkorn, fik det forhøjede Skattebeløb godtgjort i deres Levetid. Lenenes Frihedshartkorn bortfaldt uden Erstatning. Amagers høje Landskat reduceredes uden videre. Hørsholm Amts lave Landskat forhøjedes mod kontant Betaling af et Beløb, der var 25 Gange saa stort som Forhøjelsen. Kun Bornholm beholdt sin Særbeskatning. En Række mindre Skatter indgik i Ligningsskatten uden Vederlag. De kgl. Tjenesterejser og andre Kørsler og de kommunale Byrder udlignedes uden Erstatning.

Rent finansielt var Gevinsten foreløbig lille, og det principielle i Afgørelsen var maaske vigtigere end den reelle sociale Betydning, der især ligger i den Mulighed, der aabnedes for frivillig Fæsteafløsning.

Det ligger nær at sammenligne med 1802-Lovens Indførelse, da Skatteprivilegiet reduceredes saa kraftigt. Dengang var der ingen, der turde mukke over for Statens Krav og principielle Ret. Nu da man aabent kunde tage Stilling i Sagen, var »Menigmandspartiet« for den stærke Stat og Statens Ret til at ligne Skatter uden Hensyn til private Dispositioner og Hævd, mens de velerhvervede Rettigheders Mænd forlangte Betaling for Privilegiernes Ophævelse og følte sig brøstholdne og lod deres Utilfredshed gaa ud over en Statsordning, der kunde tillade den Slags Kompromisordninger, der smagte af Kommunisme. Gennem David

lød deres Vrede over, at den Klasse, de tilhørte, ikke »kunde gøre sin virkelige Mening paa Rigsdagen gældende med den Vægt, som der tilkommer den«.

Det skulde snart lykkes dem at faa mere Vægt. Allerede inden Aaret var ude, organiserede de sig i Grundejerforeningen, der bl. a. skulde værne om »Ejendomsrettens Ukrænkelighed«, og efter Krigen 1864 fik deres »virkelige Mening« en Vægt, saa det kunde forslaa.

Med de to store principielle Afgørelser, Matrikelforordningen 1840 og Egaliseringen 1850, var den vigtigste direkte Skat, Gammel- og Landskatten, lagt fast Aarhundredet ud.

Man kan nu spørge om, af hvad Karakter denne faste Ejendomsskat egentlig var. Meningsudvekslingerne og de endelige Lovbestemmelser i Matrikel- og Egaliseringsagen synes at pege paa, at man henimod Aarhundredets Midte overvejende har betragtet dem som en Afgift, der længst var kapitaliseret og indgaaet i Ejendommens Værdi i Handel og Vandel. Var dette nu rigtigt? Var Gammel- og Landskatten blot en Slags fast Prioritet, der var afregnet i Købesummen, betalte Landboerne jo i Virkeligheden ingen direkte Skat. Falbe Hansen, der anstiller Betragtninger herover i »Danmarks Statistik« kan ikke ganske afvise det for Gammelskattens Vedkommende — den var jo ogsaa i 1840 ligefrem anerkendt som »Kanon« — men som Helhed maa han hævde, at kun Hartkornsskatternes Uligheder var indgaaet i Købesummen, ikke hele deres Beløb, fordi Kapitalen overalt, hvor den vilde søge hen, mødte enten Gammel- og Landskat eller Bygningsskat. Dette faar nu staa ved sin Værd, men i al Fald ser vi, at Lovgivningen henimod 1850 anerkendte disse Skatter som fastliggende Byrder, som man ikke uden videre kunde røre ved. Ved Aarhundredets Slutning var Synet et andet. 1903 lagdes Vægten over paa personelle direkte Skatter, man indførte de nye Ejendomsskatter og opgav de gamle, langt højere Hartkornsskatter. Her sejrede altsaa den Betragtning, at det var Skatter, som man uden videre kunde ophæve og ompostere. Lægges Prioritetssynspunktet til Grund her — og det blev jo virkelig hævdet af mange — var det en anseelig Forøring til Danmarks Bondestand, der da var kommet til Magten.

Ligningsskat.

Foruden Landskatten, der i sig optog en Række ældre Byrder, overførtes fra Tiden før 1818 en Vrimmel af Smaaskatter, men allerede 1819 begyndte man paa en Rationalisering »af de paa Hartkornet hvilende Kommuneafgifter«, ved at »de forskellige Udgifter, som skulde fordeles

paa hvert Amts eller Stifts Hartkorn, lignes under eet, og skulde indgaa i Amts-Repartitionsfonden, der beroede i Amtstuerne, som efter Ordre fra Amtmændene udbetalte Beløbene til de forskellige Formaal, der hidtil havde haft hver sin Særafgift. Der kunde aarligt udskrives indtil 64 Rigsbankskilling Sølv af hver Td. privilegeret eller upriviligeret Hartkorn, men ikke mere uden Rentekammerets Godkendelse. Terminerne var de samme som for Landskatten. Stiftsudgifterne fordeltes af Stiftsamtmanden paa de enkelte Amters Fonder indtil 1830, da Stiftsligning overgik til Amtsligning.

1832 tog man fat paa de Byrder, der lignedes paa hele Landets samlede Hartkorn. Allerede 1819 havde man haft til Hensigt at samle Udgifterne til Fourage, Marchpenge, Døvsstummeinstitutet m. m. under eet. De aarlige Repartitioner af disse Udgifter hørte op, mens man ventede paa Nyordningen. Med Skattelettelsespolitikken i 1820erne fandt man det ikke opportunt at komme frem med de nye Planer, og Udgifterne blev derfor afholdt af Statskassen. Ialt opsamlede Staten paa denne Maade et Tilgodehavende paa ca. 1,3 Mill. Rbd. indtil Udgangen af 1831. 1832 genoptoges Repartitionerne, uden at Staten dog opgav Kravet paa de ukrævede Summer fra 1819—31; de blev omhyggeligt nævnt Aar for Aar i de Forordninger, der eftergav $\frac{1}{8}$ af Landskatten. 1850 blev begge Dele opgivet som forældede Fordringer.

Forordningen 1832 var et Skridt henimod Sammen dragging af de mindre Skatter og en Udførelse af de Tanker, der havde været fremme i 1819. Fourage og Marchpenge skulde lignes under eet paa det upriviligerede Hartkorn i hele Danmark, og speciel aarlig Opkrævning af Afgifterne til Døvsstummeinstitutet, til Lønning for de civile Læger og til Underhold af Elever paa Veterinærskolen skulde ophøre og Udgifterne overgaa til Statskassen mod, at denne aarligt fik en Sum paa 28.500 Rbd. Sølv, $\frac{1}{6}$ af Byerne og Resten af Amternes Repartitionsfonder, fordelt efter Amternes Hartkorn.

Hvis Udgifterne til de forskellige Formaal gik i Vejret eller mindskedes, skulde Summen omreguleres.

De særlige Opkrævninger af Afgifter til Tugthuse i Viborg og Odense afløstes af en aarlig Sum fra Købstæder og Amtsrepartitionsfonder.

Da man i 1850 var i Gang med at udligne mellem privilegeret og upriviligeret Hartkorn, blev det ogsaa nødvendigt at regulere visse af disse Byrder. Kørsler, Marchpenge, Fourage og Dommer- og Skriverkorn hvilede kun paa det upriviligerede Hartkorn. I Stænderne havde det været stærkt diskuteret, om ikke især Fourageskatten og Kørslerne kun maatte udlignes mod Erstatning. Men dette gled i Baggrunden, mens man samlede sig om en fuldstændig Omlægning af alle Smaaskatterne. Alle Repartitionsskatter, undtagen Vejskatten, der først kunde ændres, naar de

nye Hovedlandeveje var færdige, blev ophævet, og i Stedet paalagdes en saakaldt Ligningsskat. Af alt Hartkorn krævedes 1 Rdl. 24 Skill. pr. Td. En fast Sum krævedes af København og en fast Sum af Købstæderne, hvis Byrde fordeltes efter sidste Folketælling og Bygningernes Assurancesum. I Købstæderne lignedes Skatten dels efter Grundtaksten ($\frac{1}{4}$), dels efter Næringen ($\frac{1}{4}$), dels efter Formue og Lejlighed, i København overvejende som Indkvarteringsskatten.

Navnet Ligningsskat er en Arv fra det oprindelige Forslag fra Finansminister Sponneck. Over for Gammelskatten vilde dette Forslag sætte Nyskatten, der faldt paa den ny Matrikel. Nyskatten skulde bestemmes paa de aarlige Finanslove og bestaa af Landskatten og en Ligningsskat, der skulde dække de Udgifter, der hidtil var klaret med de ophævede Repartitionsskatter, Udgifterne til Rigsdagen »og fremtidige lignende, Kjøbstæder og Land i lige Grad vedkommende, Udgifter«. Kort sagt en variabel Skat, hvorved man naaede »en under den konstitutionelle Forfatning i Særdeleshed ønskelig Lethed i at dele et vist givet Beløb paa Hartkorn og Tiender«. Den skulde fordeles efter Folketællingerne mellem Land og By og hvile paa Hartkornet og Byerne efter lidt andre Regler end i den endelige Lov.

Tscherning vilde lade Matrikelskatterne være faste, og samle de øvrige Skatter »til et Helt og fordele dem efter en hel ny Regel, og dertil skulde vi finde en Regel af den Beskaffenhed, at vi hvert 10de eller 15de Aar kunne med Lethed omregistrere den«. Det skulde være en Skat, »som rammede det, som Spørgsmaalet egentlig er om at ramme, nemlig Formue, Indtægt og Overskudet«.

Baade Sponneck og C. N. David fandt det umuligt at anvende Formue- og Indkomstskat, som de iøvrigt ikke var imod, som eneste Skat. Det grænsede til Vanvid, sagde David. Sponneck søgte iøvrigt at komme væk fra de principielle Betragtninger: det var en Skattesammendragning, ikke en Skattereform. Ligningen af fremtidige Summer skulde ikke gælde store Beløb, som vilde kræve særlige Skattelove. Dette Forsøg paa at reducere Sagens Betydning, fik dog ingen Betydning.

I Almindelighed var der stor Utilfredshed med, at der ikke var sat nogen Grænser for de nye Skatter. Man ansaa en variabel Skat for uanvendelig. Den nedsatte Kommissions Betænkning fremhævede i Overensstemmelse med, hvad bl. a. Monrad havde lagt Vægt paa, at der var den afgørende Forskel paa Finanslove og Skattelove, »at den første af sig selv ophører, naar ikke alle fri Statsmagter bliver enige om at fornye den, hvorimod de sidste, naar de engang ere givne, vedblive, naar ikke alle tre Magter ere enige om at ophæve dem, og den enkelte Statsmagt saaledes har en langt større Indflydelse paa de andre med Hensyn til selve Finansloven, end til nogen anden Lov«. Derfor gik man mod en

Skatthenorm, som kun skulde træde i Kraft ved Finansloven, udelod alt om Gammel- og Nyskat og fikserede Ligningsskatten, som blot skulde være en Omregulering af de ældre Skatter, paa Købstæder og Hartkorn. Alt i alt gav man sin Tilslutning til den Sum paa 575.000 Rbd., Regeringen i Motiverne havde anslaaet til Afløsning af de gamle Skatter, mens Beløbet for Omkostninger ved Rigsdagene gik ud.

Bygningssskat.

Byernes vigtigste direkte Skat, Bygningsafgiften, hvis Provenus Paribeløb reduceredes med $\frac{3}{8}$ ved Pengeforandringen i 1813, da Skatten gik fra Rigsdaler til Rigsbankdaler, Daler for Daler, gennemgik ingen principielle Forandringer efter 1816. I København mindskedes Lempelseerne for Loftsetagerne betydeligt i 1857, og Skattefriheden for smaa Lejligheder ophævedes samtidig. Man mente, at disse Bestemmelser havde haft en uheldig Indflydelse paa Byggeriet, at de havde virket som Præmiering af smaa og daarlige Lejligheder. Snart blev man dog bange for, at der ikke vilde blive bygget nok smaa Lejligheder og genindførte Skattefriheden, ja udvidede den i 1873 baade i København og Provinsen.

Bygningsafgifterne svarede ogsaa af Landbygninger, der ikke anvendtes i Landbruget. Næringsloven 1857 ophævede de gamle Byerhvervs Stavnsbaand, og Handel og Industri og Haandværk havde derefter Ret til at slaa sig ned paa Landet, hvad de allerede i udstrakt Grad havde taget sig Lov til. Derved mistede Skatten i nogen Grad sin Karakter af en overvejende Byskat, og Landets Skattebeløb udvidedes ved, at Landhaandværkernes Huse og Værksteder mistede deres tidligere Skattefrihed ved en Bestemmelse i selve Næringsloven.

Bygningssskatten var en stigende Indtægt for Statskassen, men havde iøvrigt ikke mange Fordele. Den var vel i 1903 den Skat, der var mest moden til at blive afløst. Scharling, een af Fædrene til de nye Skatte-love, betegnede Bygningssskatten som den sletteste af de bestaaende Skatter, fordi den bestemtes efter Bygningernes Areal uden Hensyn til deres højst ulige Beskaffenhed og Værdi.

Arveskat.

Endnu een af de faste Skatter blev taget op og rationaliseret i Perioden mellem Krigene, omend betydelig senere end de andre Skatte-reformer.

Det var Arveafgiften, der blev omlagt i 1861. De 2 Hovedafgifter, Collateralafgiften af 1792 og $\frac{1}{2}\%$ Afgiften af al Arv fra 1810, indarbejdedes i eet Komplex. Der opstilledes en progressiv Skala, men kun efter

Slægtskabsgraden med Arveladeren og med en noget anden Gruppering af Arvingerne end hidtil, idet Søkende var samlet i een Gruppe. Baade Omgruppering og de endelige Satser stammer fra Udvalgsbetænkningen. Afgiften for de nærmeste Slægtninge, Ægtefælle, Livsarvinger og Forældre, sattes til 1 %; for nærmeste Sidelinje, Søkende og deres Børn, blev Procenten 4, og af fjernere Slægtninge og Folk uden for Familien svarede 7%, uanset Arvens Størrelse. Det var ret betydelige Forhøjelser, undtagen for een Gruppe (Søkende, der ikke var Moderens Medarvinger), der sattes ned fra 4½ til 4%, trods Regeringens Modstand. Førlovspege bortfaldt, mens Sjette- og Tiendepenge bevarede, hvor den ikke var ophævet ved Traktat med andre Magter.

Forhøjelserne og endnu mere den voksende Befolkning og de voksende Formuer gjorde Arveafgiften til et godt Aktiv for Finanserne. Som de indirekte Skatter og Bygningsafgiften var den i Vækst i Modsætning til de faste Hartkornsskatter.

En Arvebeskatning forekommer for en moderne Betragtning saa nærliggende, at man med Interesse vil søge Motiverne. Disse var imidlertid overhovedet ikke af principiel Art. Sportelafgifterne, der var meget upopulære og stærkt kritiserede i Rigsdagen, uregelmæssige og tilfældige som de var, blev nemlig samtidig foreslaaet nedskaaret med en betydelig Sum, og denne Formindskelse skulde de nye Arveskatter dække. Skatten blev ikke modtaget med større Begejstring i Folketinget, og den fungerende Indenrigsminister, Monrad, fandt det nødvendigt at give Tinget en lille Opsang: »Den Skat er endnu ikke opfundet, som ikke er ubehagelig. Det er meget behageligt at bruge og anvende Pengene, der indkommer ved Skatten, men selve Skatten medfører saa paa den ene, saa paa den anden Side Ubehageligheder og Ulemper. Selv Indkomstskatten skylder den Glorie, hvormed den staar, væsentlig kun, at den ikke endnu er benyttet; naar det kommer til Stykket, vil ogsaa den være yderst ubehagelig«. Skatten er selvfølgelig ubehagelig for Arvingerne, »men paa den anden Side maa man ogsaa vel erindre, at den Overgang af Formue fra en Ejer til en anden, der finder Sted ved Arv, er saa uregnelig, at Staten maa synes at være berettiget til at benytte Lejligheden til at forskaffe sig en Indtægt, og det maa findes rimelig, at noget paa denne Vandring bliver hængende ved Statskassen. Efter min Overbevisning er det det bedste Skattesystem, som paa mangfoldige Maader søger at tilvejebringe det Beløb som Statens Fornødenhed kræve«.

Kommunerne.

Ganske kort maa vi ogsaa betragte Kommunernes Skatter, fordi de fik Indflydelse paa det kommende Skattesystem.

I København var der for det første *Arealskatten*, der var indrettet efter Bygningsskattens Princip. Princippet anvendtes fra 1812 ved en Række kommunale Afgifter, der 1861 gjordes til en fast samlet Afgift, der først henimod Aarhundredskiftet fortrængtes paa Førstepladsen af Indkomstskatten. *Grundskatten* fortsatte efter det gamle Portionssystem, fra 1812 med Hensyntagen ogsaa til Bebyggelsen, og var stadig en betydelig Skat. Den gamle Næringsskat afløstes 1861 af en *Indtægsskat*. Den skulde som Næringsskatten være variabel og skaffe Midlerne til de Udgifter, de andre Skatter ikke dækkede. Procenten naaede 1880 op paa 3. Skatten var ikke egentlig progressiv, men smaa Indtægter (under 800 Kr.) gik fri, og mellemstore Indtægter (indtil 2400 Kr.) havde visse Moderationer.

Til Reformerne i Københavns Skattevæsen 1861 svarer en Lov for Købstæderne 1863. Den tidligere Vrimmel af Skatter og Principper afløstes af en *Grundskat*, efter Jordens Bonitet maalt i Hartkorn, *Husskat* efter Bygningernes Assuranceværdi, begge faste og mindst $\frac{1}{8}$ af de samlede Skatter, og *Skat paa Formue og Lejlighed*, der afløste Næringsskatten og var Supplementsskat som den københavnske Indkomstskat. Mens Indkomstskatten lægges paa Indtægten uden Hensyn til dens Art, bygger Formue- og Lejlighedsskatten mere paa et Skøn over Skatteydernes Skatteevne. Den er forsaavidt retfærdigere end den rene Indtægtskat, men ogsaa betydelig mere vilkaarlig.

Sognekommunernes gamle Skatter var Afgifter til enkelte bestemte Formaal: Fattigvæsen, Skole etc. Fra 1867 skulde Afgifterne lignedes under eet, dels efter Formue og Lejlighed, dels og især efter Hartkorn. Større Stigninger i Skatteligningen skulde godkendes af Amtsraadet. Amternes Udgifter (især Vejudgifter) dækkedes ved Ligning paa Amtets Hartkorn, dog kunde indtil $\frac{1}{3}$ lægges paa Amtets enkelte Kommuner, som saa maatte skaffe dem ved sin Skatteligning (1867).

Formue- og Lejlighedsprincippet stammer ikke fra 1860'erne, men er fastslaaede for Fattigskat allerede 1803 og for Skoleskat 1814 (begge Steder i Forbindelse med Hartkornsbeskatning). Med Formue- og Lejlighedsskatten og Indkomstskatten i København var der skabt et Apparat, der gjorde det muligt at paalægge Indtægts- og Formueskatten 1903. Den byggede paa Kommunernes og ikke Amtstuernes Oppebørsel.

5. FINANS- OG SKATTEPOLITIK 1818—1864.

De første 10 Aar var præget af Landbrugskrisen. Regeringen maatte slaa af paa Landskatten, reducere den med $\frac{1}{6}$, tillade Betaling i Korn til

høje Takster, reducere de gejstliges Skat og tillade Betaling i Sedler til Parikurs. Det var naturligt nok, at Staten slog af paa sine Krav, naar den alligevel ikke havde Udsigt til at faa dem honoreret. Mere problematisk stillede det sig for Regeringen, om den direkte skulde støtte Landbruget, d. v. s. Godsejerne, som især var ramt af Krisen. J. G. Moltke, den ledende i Statsgældsdirektionen, kæmpede mod Laanepolitikken, men Finansminister Møsting gik ind for Godsejernes Ønsker, og af et stort og dyrt udenlandsk Statslaan bevilgedes Kriselaan til de nødstedte Godsejere. For mange blev det dog kun en stakket Frist. Biskop Mynster, der stod Moltkerne nær, fandt, at Kriselaanet havde »som Alt, hvorved man kun vil rede sig ud af Øjeblikkets Forlegenhed, noksom vist sig som for døveligt, baade for dem, efter hvis Skrig det blev iværksat, og for Staten«. Krisen varede ved, og de Godser, der ikke kunde forrente deres Statslaan, blev overtaget af Staten, der siden atter realiserede dem med større eller mindre Tab. Da Staten førte en deflatorisk Politik, var Krisen jo forøvrigt delvis dens eget Barn. Skattevejen var ikke farbar, og de faste Underbalancer maatte medføre en støt Vækst i Statsgælden, nu da Seddelbanken ikke mere stod til Statens Disposition. Selvom Beløbet ser ringe ud i vore Øjne, var det anseeligt for Samtiden. Gælden havde været hele Tvillingerigets, nu var den ene Tvilling emanciperet og ønskede ikke at vedgaa Arv og Gæld. Meget modstræbende og under stærkt Pres udefra gik Norge dog 1819—20 ind paa at betale 3 Mill. Rdl. Specie med 300.000 Rdl. aarlig i 10 Aar. 1822 udbetaltes Restbeløbet paa een Gang mod Afslag paa 300.000 Rdl. Det var store Summer for det fattige Land, og Ordningen vakte megen Bitterhed uden at bedre den danske Finanssituation væsentlig. Statsgælden steg fra 120 Mill. Rbd. i 1815 til 130 Mill. i 1835, mens Aktiverne gik betydeligt ned.

I Finansstyrelsen blev A. W. Moltke efter Møstings Afgang 1831 den ledende Mand. Ved Siden af ham spillede især Jonas Collin, der var Finansdeputeret, en vigtig Rolle.

Finansstyrelsen var en saare kompliceret Maskine, svær at overskue med dens Mangfoldighed af Organer. Den administrative Reformbevægelse i 1830erne og 40erne blandt Centraladministrationens Folk og i Stænderne satte stærkt ind over for Finansstyrelsen, som krævedes forenklet og moderniseret. Mange, især Folk fra Hertugdømmerne, fandt nu Tiden moden til at erstatte det gamle kollegiale Styre med et ministerielt, som det var sket i Frankrig og mange andre Steder efter fransk Mønster. Mindre Reformere i 1840ernes Begyndelse gav Finansdeputationen en stærkere Stilling, men den store administrative Omvæltning kom først i Kølvanet paa den politiske. Paa Casinomødet 1848 krævede Tscherning Kollegiesystemets Ophør, og Kravet blev opfyldt ved det nye ansvarlige Ministeriums Udnævnelse. I Løbet af 1848 fastlagdes

den nye Ordning: de enkelte Ministre og Embedsmænd skulde afgøre Sagerne i Stedet for Kollegier. Sager fra alle de gamle finansielle Kollegier samledes under Finansministeriet; i Helstatstiden var de danske Finanser dog en Tid lagt under den danske Indenrigsminister. De Besparelser i Udgifter til Administration, man havde ventet sig af Nyordningen, udeblev, og først efterhaanden satte de Reduktioner ind, som Bondevennerne saa kraftigt krævede.

Hvad angaar Hovedlinjerne i *Finanspolitikken*, har vi set den formelle Side af Sagen: Offentliggørelse af Regnskaber og Budgetter fra 1830erne, Indførelse af Stænder med visse finansielle Beføjelser og Vedtagelse af en Grundlov, der gav Rigsdagen Bevillingsret og Kontrol med Finanserne. Hvad betød dette nu reelt for den finansielle Politik?

For Stænderne blev Finanserne et Hovedemne. Det første Budget udmærkede sig ved et Underskud paa 300.000 Rbd. Det blev Optakten til 1830ernes og 1840ernes Sparedebat. I et Brev til Professor Schouw meddelte Herredsfoged J. P. With som sin private Mening, at Offentliggørelse af det store Underskud kun skete »for at bevise Nødvendigheden af en ny Skat«. Med et mere fuldstændigt offentliggjort Budget »kunde vi maaske vise Kongen, hvorledes han kunde spare en hel Million aarlig og Skatten blev saaledes overflødig«. Kritiken satte ind over for Udgifterne til Konge og Hof. Den kastede sig over Hær- og Flaadeudgifter; Kravet om militære Besparelser er i sin Oprindelse et Skatteborgerkrav, det ideologiske Islæt fik det i Hovedsagen først efter Nederlaget i 1864; man kritiserede Pensions- og Gratialevæsenet, Udgifterne til Udenrigstjenesten, til Kolonierne, som man hellere maatte se at komme af med, og til det kgl. Teater, ja, til Videnskab og Kunst i det hele taget, og Kritiken samlede sig om Statsgælden, væsentlig udfra en Betragtning af den offentlige Husholdning i Analogi med private Virksomheders Økonomi. Dertil kom Kravene om udvidet Offentlighed i Finanssager og Angrebene paa Finansstyrelsen. Kort sagt Skatteborgerliberalisme. De liberale Blade skrev meget aabenhjertigt, og Stænderdeputerede talte lidt mere forsigtigt, og stor var Forargelsen i Centraladministrationen. »Det er Landets Regeringsform og Deres Majestæts suveræne Regering, det er Finansernes Forvaltning, som nedværdiges.«

Forbitrelsen over Indgrebene paa det administrative Omraade blev dog ikke afgørende. I Virkeligheden var der ikke noget Svælg mellem Opfattelsen i Stænderne, hvor Godsejere og Embedsmænd førte Ordet, og i Kollegierne. Kravet om Reform i Finansstyrelsen og om Besparelser laa ikke langt fra Ønskerne hos betydelige Embedsmænd i Centraladministrationen som Jonas Collin. Men gik ind paa udvidet Offentlighed i Finansvæsenet og tillod Stænderne at komme frit frem med Ønsker.

Man gik med til Ophævelse af flere særlige Fonder. Man proklamerede Sparepolitiken »nu ville vi alle spare«. Pensioner og Gratialer skulde bringes ned ved en mere konsekvent og sparsommelig Fremgangsmaade ved Oprettelse af Naadesekretariatet 1840. Der kom effektivere Kontrol med de offentlige Kasser. Man begyndte Salgene af Kolonierne med Salget af Trankebar 1845. Sparepolitiken slog dog ikke ret igennem. Hærloven 1842 bragte ingen Nedsækning, tværtimod. Hof- og diplomatiske Udgifter holdt sig nogenlunde paa det gamle Niveau, og Stændernes Krav om større Indflydelse og egentlig Kontrol med Finanserne vandt ikke Gehør. Naar Sparekravene mistede noget af deres Kraft, var det mindre paa Grund af virkelige Besparelser, end fordi de gode Konjunkturer lettede den finansielle Situation, og fordi Forfatningssagen og de nationale Spørgsmaal fra 1840ernes Midte blev de dominerende.

Da Stænderne i 1850 efter et kort Interregnum afløstes af Folketing og Landsting, efter at det kollegiale Styre kort i Forvejen var erstattet af Ministerialsystemet, var de gamle Former for Statsstyret dermed helt støbt om. Men selv om ogsaa Magtforholdene var stærkt forrykket, var de sociale Modsætningsforhold de samme som før: Modsætningen mellem de store og smaa Landbrugere møder os i Landbolovgivning og i Hartkornsudjævningen. De store var foreløbigt skudt til Side i de repræsentative Forsamlinger, men man kunde alligevel ikke negligere denne sociale og økonomiske Magtfaktor. Modsætningen mellem By og Land optræder knap saa markant, Byernes Repræsentation var ikke stor og deres økonomiske Magtstilling først i sin Vorden; og endelig var der Modsætningen mellem Embedsstand, baade den højreorienterede Del og den nationalliberale Centrumsfløj, og Bønderne, eller rettere Bonderepræsentanterne. I Finanslovsdebatterne gik Embedsmænd og Bondevenner til Stadighed løs paa hinanden, selv om Konstellationerne var mangehaande. Embedsstand og Intelligens regerede og brugte Pengene, og de andre barberede efter bedste Evne Bevillingerne for at holde Statens Udgifter og dermed Statens Byrder paa Befolkningen nede. Kampen sotsd mellem Regeringen og Folketinget, mens Landstinget, Centrumspartiets Højborg, indtog en Mellestilling og iøvrigt stod ret svagt.

Folketinget og dets Finanslovsudvalg kæmpede for at faa samlet Finanserne paa Finansloven under deres direkte og meget nøjeregnende Indseende. De særlige Fonder og Kasser, særlige Lønordninger for de tiendelønnede Gejstlige og sportellønnede juridiske Embedsmænd skulde væk. Begge Parter anvendte og søgte at anvende Finansloven, »Overslaget over Statens Indtægter og Udgifter«, til deres egne Formaal, at lovgive paa Finansloven, og angreb kraftigt Modpartens Forsøg paa det samme. Fra først af havde Regeringen uden for Rigsdagens Magtsfære

de slesvigske Indtægter at arbejde med, og med Fællesforfatningen 1855 fik den store Dele af Finansernes Omraade skaaret ud og lagt under det konservativt sammensatte Rigsraad paa meget lempelige Vilkaar.

Leder af Bondevennernes Nejpolitik var Tscherning, der rent principielt angreb Bevillinger af alle Arter, men ofte af rent opportunistiske Grunde alligevel gik med til dem.

Bortset fra Landbolovgivningen var Bondevennerne Liberalister. Stærkest træder det frem paa det kulturelle Omraade. Stændernes skatteborgerlige Angreb, der især i Viborg var fremsat med Styrke og Følelse, har sit modsvarende i Bondevennernes Angreb paa det kgl. Teater, paa Museer og Biblioteker og overalt paa Embedsstandens og de liberale Erhvervs Udklækningscentre, Universitetet, Landbohøjskole(!), Latinskoler. Med Hensyn til Almueskoler og Højskoler var de mere delt; Tscherning nærede ingen Interesse for andet end Livets, det borgerlige Livs Skole. Angrebene var for en stor Del oprigtigt ment, selv om Lysten til at drille Embedsmændene ogsaa spillede ind. Spare-tendenserne ramte ikke alene Udklækningen og den højere Dannelses Vedligeholdelse og Befæstelse (Teater og Museer), men selve Standens økonomiske Grundlag, Gager og Pensioner, som man helt vilde have under Tingets Kontrol, selv om det for øvrigt selv fik Lønninger skilt ud af Finansloven og overført til særlige Normeringslove. Og Kritiken angik Embedsmændenes Virksomhed. De ministerielle Budgetter, og først blandt alle Krigsministeriets, blev angrebet og med vekslende Held søgt reduceret. De tingvalgte Statsrevisorer gik de enkelte Regnskaber nøje igennem og gik de enkelte Embedsmænd nær ind paa Livet, til Harme og Latter for Embedsmændenes nationalliberale Repræsentanter.

Rester af Fortidens statslige Initiativ søgtes likvideret. Paa Domænerne, ogsaa Universitetets, Kommunitetets og Sorø Akademis Jordegods, overgik Bøndergaardene til Selveje, og Statens andre Erhvervsvirksomheder, Porcelænsfabrik, Usserød Klædefabrik og Frederiksværk ønskede man at faa solgt. Paa disse Omraader kunde man mødes med de Nationalliberale.

Offentlige Arbejder af Hensyn til Arbejdsløshed mødte ingen Tilslutning. Sociale Udgifter laa uden for Statens Omraade, mens Samfærdselsmidlernes Udvikling kom til at spille kraftigt ind i Debatterne. De store Chausséanlæg, der havde samlet Hovedinteressen i det 19. Aarhundredets første Halvdel, var nu ved at være slut. Naar Arbejdet i Jylland var færdigt, ønskede Finansudvalget den særlige Vejskat væk og Vejudgifterne indarbejdet i Ligningsskatten. Resultatet blev dog, at Vejene helt udgik af Statens Omraade og henlagdes til de enkelte Amter (1867). Men Staten fik nye trafikale Forpligtelser. Jernbaner-

nes Sejrs gang naaede ogsaa Danmark, og de store Anlæg krævede Statens økonomiske Medvirksomhed. Kampen stod her om Tilrettelæggningen og Organisationen og om Jernbanernes Placering. Statens Udgifter her til skaffedes ved Laan, ikke ved Skatter.

Bøndernes Formaal med den negative Politik, der unægtelig havde en fornuftig Motivering i tidligere Tiders helt tilfældige og vilkaarlige Læggelse med Statens Midler, var at holde Skattebyrden nede. Reduktioner i Skatterne kunde man vel knap haabe, men man kunde holde igen paa den naturlige Tendens til Stigning i Udgifterne. Bønderne vilde ikke betale Stigning i Statsudgifterne med forøgede Ejendomsskatter og Toldafgifter. De ønskede en Omlægning af Skatterne, ønskede det hele Resten af Aarhundredet igennem, men de andre vilde ikke give »Fanden en Finger«. De var bange for Skatteplyndring, for Dobbeltbeskatning, naar der baade skulde svares Ejendomsskat og Formueskat, og for Indkomstskat, der særlig maatte blive trykkende for de fastlønnede Embedsmænd.

Hvad Indtægtssiden angaar, har vi tidligere set, at Staten i det store og hele opgav at føre en selvstændig Pengepolitik. Dens Forsøg paa at gribe ind i Begyndelsen blev vist tilbage af Nationalbankens myndige Ledelse. Derved var denne nemme Vej til at skaffe Midler faldet væk. Kun under Krigen 1848—50 lempedes der lidt ved Udstedelsen af kortfristede Kreditbeviser, der modtoges af de offentlige Kasser som Betaling for Krigsskat.

De Omdannelser paa Skatternes Omraade, der havde finansiell Betydning, laa væsentlig paa de indirekte Skatter. Konsumtionen afskaffedes, Øresundstolden maatte opgives, Stempelpapirindtægterne reduceredes, Tolden moderniseredes og førtes videre i fiskal Retning; den anvendtes mindre og mindre som Instrument i den økonomiske Politik, selv om det 19. Aarhundredes Liberalisme aldrig helt fortrængte det protektionistiske Indslag. Dertil kom Arveskatereformen 1861.

En enkelt ny direkte Skat, *Stænderskatten*, kom dog til for en Tid, og flere direkte Arbejdsyndelser blev for en meget stor Del erstattet af Pengeskatter allerede i Stændertiden.

Selve »de Omkostninger, som flyde af Provinstændernes Forsamling« lignedes paa de Provinser, som Stænderne repræsenterede. De enkelte Valgklasser maatte betale i Forhold til deres Repræsentations Størrelse. Derved fik Sædegaardsejerne en forholdsvis høj Byrde. Afgiften vekslede med Samlingens Varighed og opkrævedes kun, naar Stænderne var inde, hvert andet Aar. Pengene gik især til Valgudgifter og Diæter, hvilket altsaa vil sige, at hver Valgklasse betalte sine Valgomkostninger og maatte underholde sine Repræsentanter med Diæter, som Skik og Brug havde været ved repræsentative Forsamlinger i Fortidens Dage.

Forøvrigt var der Tale om, at Diætsystemet skulde ophæves. Det var Bondevennen Drewsen, der ikke syntes, at alt for mange skinbarlige Bønder vilde klæde de fine Forsamlinger. Stænderskat ophørte med Stænderforfatningen. Udgifterne til Rigsdagen, som Finansminister Spønneck vilde have haft med i Ligningsskatten, blev afholdt af Statskassen.

En Forordning 1841 søgte efter Forslag af Stænderne at begrænse de direkte Arbejdsydelser til Anlæg og Vedligeholdelse af Hovedlandeveje og mindre Landeveje til det mindst mulige. Kun hvis Vejarbejdet ikke kunde bortliciteres, og kun mod Betaling skulde det upriviligerede Hartkorn (dog ikke Hovedgaarde) og arbejdsføre Husbeboere stille Arbejdskraften. Pengeudgifterne til Hovedlandevejene skulde udredes af den almindelige Vejkasse, hvis Indtægter var Bompengene og en Afgift af alt Hartkorn. Vejkassen var fælles for alle Amterne, der dog hver for sig forlods maatte udrede $\frac{1}{3}$ af Udgifterne til Anlæg af Hovedlandevejene i Amtet. Ved mindre Landeveje skulde Udgifterne afholdes af Amtsrepartitionsfonderne. Udgifterne pr. Td. Hartkorn til Landevejene kunde derved komme op paa indtil 1 Rdl. 32 Skilling Sølv. Bivejene laa under Sognene og skulde stadig vedligeholdes direkte fra de tilgrænsende Bøndergaarde, hvad Bonderepræsentanterne i Viborgstænderne var meget lidt tilfredse med. Først i 1850 bortfaldt de privilegeredes Særstilling paa dette som alle andre Omraader inden for Vejvæsenet. I 1850erne bortfaldt Bompengene, og i 1867 overgik Hovedlandevejene til Amterne.

Stænderne gik ogsaa løs paa et andet Levn af Fortidens mere primitive Forhold, Friægterne. Disse Kørsler for Folk, der var ude i Statens, Amtets eller Sognets Ærinde var en ret tung og besværligt Pligt, der alene paahvilede det upriviligerede Hartkorn og var ret ujævnt fordelt efter Gaardenes Beliggenhed i Forhold til Trafikaarerne. Dette ubestemte offentlige Hoveri krævedes afløst, og en Forordning 1844 gik i vidt Omfang med hertil. Priviligeret Hartkorn bevarede dog en vis Særstilling til 1850.

Af andre Skattereformer er de fra 1844 (Matriklen) og 1850 (Hartkornsudjævning og Ligningsskat) allerede nævnt, men deres Formaal var en Rationalisering, ikke finansiel Gevinst.

Som Helhed viste Staten den største Forsigtighed over for Skatteborgerne, der skulde være saa faa Indgreb som muligt i deres private Dispositioner.

Det betyder ikke, at Reformer i den direkte Beskatning ikke debatteredes. I Stænderne, hvor Grundejerne sad tæt, var der stærk Stemning for Skat paa »Kapitalister«, Obligationsejerne, som skattepolitisk var meget forsømt, og i Rigsdagen dukkede Indtægtsskatten frem i Debatte som Karl I's Hoved. Og ikke alene fremført fra Venstres Side.

Den finansielle Sagkundskab, Folk som C. N. David og Grev Sponneck var stærkt interesserede. I Modsætning til de Venstrefolk, der var ivrige for Sagen, vilde de kun anvende Skatten som Supplementsskat, altsaa ved Siden af de andre Skatter, men deres Interesse førte dog 1850 til et positivt Forslag fra Sponneck, der da var Finansminister. Han havde allerede i 1840'erne deltaget i Udarbejdelsen af et Forslag om en saadan Skat til Afløsning af Konsumtionen. Forslaget 1850, der motiveredes med den finansielle Nødvendighed i Øjeblikket og Hensigtsmæssighed i Almindelighed, vilde indføre en Afgift paa 2% af alle Indtægter, »men naar roligere Forhold ere indtraadte« skulde den omdannes til en Slags progressiv Skat, hvis højeste Sats var 3% for Indtægter paa 2000 Rbd. og derover, Indtægter af Formue beskattedes forlods med 1%, et Skridt i Retning af Formue- og Lejlighedsprincippet.

Det skulde ikke være en progressiv Skat i socialistisk Forstand — snarere »en Moderation som finder Sted for den lavere Indtægt«, thi Regeringen mente, at den ikke kunde »forsvare at inklude sig paa en progressiv Indkomstskat i den Forstand, undtagen Staten er i den største Nød, saa at den paa Grund af særegne Omstændigheder er nødsaget til at gribe til de yderste Midler og tage hvor Noget er at tage«. Sponneck henviste til England og søgte iøvrigt at hindre, at 1810-Skatten blev fremført som Modargument. Det er interessant at se, at Kommunalbestyrelserne skulde være Skattekommissioner, dels for at spare »kostbare Administrationsautoriteter«, dels fordi man »kun hos Kommunerne kan vente den fornødne Sagkundskab om de forskellige personlige Forhold« og dels for gennem Kommunerne »at overvinde den Modstand i Opinionen, som det endda vil blive vanskeligt nok at bekæmpe«. Som Kontrol skulde Skatteansættelserne fremlægges til offentligt Eftersyn i 8 Dage.

Forslaget mødte Velvilje, selv om de enkelte Talere beklagede sig over »det ingenlunde glædelige Hverv, hver Gang vi komme hjem at skulde bringe vore Vælgere en ny Skattelov«.

Tscherning talte for Progression. Den eneste Vej i Beskatning var virkelig »at tage der, hvor der var Noget at tage«. Han indrømmede, at man kunde »berøre det store Erhverv«, saaledes, »at Stræben efter at skjule det Erhvervede træder frem i en meget betydelig Grad, og det skal man vogte sig for; men at selve hin Stræben efter at erhverve skulde ophøre, at en Mand skulde foretrække, at leve næsten i Armod og Fattigdom, for ikke at komme til at betale en klækkelig Sum af sit større Erhverv, det vil ikke blive Tilfældet«.

For Sponneck var dette Socialisme, der tangerede Kommunisme. Han gjorde opmærksom paa, at Opinionen mod Indkomstskat overhovedet kunde blive saa stærk, »saa at man maatte tilsidst bøje sig for den«.

David omtalte Tschernings Skatteide som »denne den mest tøjlesløse Vilkaarlighed i sig indesluttende Paastand, som han udgiver for et Princip«. Det var en Plyndringsteori, ikke en Beskatningsteori. Sponnecks Fremtidsplan var han ikke principielt imod, thi det var et rigtigt Princip, der tillod visse Undtagelser, men Tschernings var paa det rigtige Principis Grav »at plante et urigtigt Principis Fane, der snart vilde blive Velstandens og Udviklingens Gravminde«. Alligevel var Sponnecks Plan farlig, »man skal ikke byde Fanden en Finger«.

Tscherning forskrækkedes ikke af Ord som Socialisme og Kommunisme og fandt Davids Principper akkurat lige saa vilkaarlige som sine egne. Overfor de andres Tale om Misundelsens Princip stillede han »den tørre Gerrigheds Modstand«. Det var Tingets Opgave at finde en Vej mellem de 2 Modpoler. Han antydede, at den Sagkundskab, Sponneck selv fortalte, han havde anvendt ved Forslaget, havde bragt ham væk fra hans egentlige Ide over til Forslagets 2%, hvilket Sponneck afviste. Men Tscherning vilde forhandle om Sagen og støtte Sponnecks egentlige Plan. Bag denne Forhandlingspolitik, som han ogsaa førte i Sagen om Hartkornsudjævningen, ligger hans Frygt for Finanskrig. »Tidlige Finanskrige have stedse været de unge Konstitutioners Undergang. Jeg vil som modererende Foranstaltning aabne Udsigten til en vedblivende Formue- og Indtægtsskat, hvorved jeg trøster Almuen og vinder Tid«, skrev han til Orla Lehmann i 1849.

Derimod afviste Grundtvig Forslaget komplet. Han var Tilhænger af Indtægtsskat, men smaa Indtægter, især Husmænds skulde gaa helt fri, at ramme dem var »oprørende for den menneskelige, og da især for den danske Følelse .... denne danske Følelse, denne Folkefølelse og denne Folkestemme«. Indkomstskatten burde »afløse alle andre eller dog de fleste direkte Skatter, men, idet den er saa soleklart nærgaaende for enhver enkelt og hele hans Forhold og Stilling, saa udkræves der jo saa store og ubehagelige Maskinerier satte i Bevægelse, at det ikke bør ske for en Klat, det bør ikke ske for noget Lidet«. Som det nu var, vilde den blot træde i Stedet for Krigsskatten, som Staten derved beholdt i Fredstid. Han lovede da at stemme imod paa alle Trin, men negligeredes forøvrigt under Debatten.

Udvalgsbetænkningen foreslog efter Forhandling med Finansministeren, at Skatten skulde være paa 4 % for Indtægter over 1200 Rbd. og aftagende ned til de helt fri Indtægter paa under 200 Rbd. Særbeskatning af Formueindtægt gled ud, men Renteindtægt skulde som i Forslaget beskattes ved Kilden. Betænkningen ønskede ikke rent kommunale Skattekommisioner, men større Skatte kredse med Repræsentanter for Stat og Kommune i Kommissionerne.

Fenger, der var Modstander af Skatten, og Monrad vilde vente med at

bestemme Satser og Ikrafttræden, og blot have Maskineriet i Orden for paakommende Tilfælde. Tscherning og tre andre vilde have den i Kraft straks uden Tidsgrænse, subsidiært for fem Aar, men Flertallet i Kommissionen vilde vente til 1852 (efter Krigsskattens Udløb) og kun lade den løbe tre Aar.

Da Lovens Ikrafttræden saaledes skulde vente, henlagde Ministeriet Sagen, for at den ikke skulde tage Regeringens Kræfter fra mere paa-trængende Opgaver.

Regeringen fulgte Kommissionsforslaget med Hensyn til Satser i sit følgende Udkast, der forelagdes 1852 (—53), men fandt Forslagets Kredsinddeling umulig. Loven skulde løbe i 5 Aar.

Den ny Kommissions Betænkning fulgte nu det nationalliberale Syn, at udskyde Loven og siden fastsætte Størrelsen og Ikrafttræden — af Hensyn til de kommende Valg. Sagen kom stadigt ikke videre, og det følgende Aar lod Sponeck Skatten falde, fordi den finansielle Situation var bedre, og fordi han ikke kunde komme til Enighed med det store nedsatte Udvalg. Han vilde ikke sætte sin Mening, som han maatte fastholde, igennem over for saa mange indsigtfulde Mænd og hævdede, at man ikke fik en saadan Skat, før Nøden stod for Døren, og at denne Sag derfor kunde overlades til kommende Finansministre.

Debatterne om Indtægtsskatten var i høj Grad inspireret af Krigsskat-terne under den første slesvigske Krig, men disse fik i øvrigt ingen Betydning for det ordinære Skattesystem.

Finansieringen af Krigen 1848—50 kunde ikke i Længden ske af de ordinære Indtægter, endsig af patriotiske Borgeres Gaver, der maatte Ekstraskatter til, men de store Rustningsudgifter krævede Kontanter hurtigt, mens Bankoktrojen, der gav Nationalbanken Seddelprivilegium, spærrede for Krigens mest trofaste Følgesvend, Inflationen. Regeringen valgte da at udstede rentebærende kortfristede Kreditbeviser, med Sikkerhed i en Krigsskat, der skulde indbringe 4 Mill. Rbd. Beviserne skulde kunne anvendes som Betaling af Krigsskatten, og et Stænderudvalg skulde kontrollere Udstedelsen. Før Forordningen udstedtes, sendtes den til Roskildestænderne, mens den først naaede til Viborg efter, at den var udstedt. Begge Steder kom det til lange livlige Debatter, paa Sjælland var det Stændernes Svanesang. Men de Ændringer, der vedtoges, var ikke betydelige. Hother Hage vilde have en Udtalelse indført om Ønskeligheden af en Formue- og Indtægtsskat i Stedet for de foreslaede Skatter, og slog sig siden sammen med Godsejer Tutein i et Fællesforslag om, at Krigsskatten fordeltes med omtrent 1 Mill. aarligt, hvis muligt som en Formue- og Indtægtsskat. Dette Forslag blev vedtaget med stort Flertal. De smukke Ord om Indtægtsskat overgaas langt af Regeringens egen Proposition, som forelagdes af Kommissarius Grev Sponeck. Den er-

kender Vanskelighederne ved en Indkomstskat. Men »desuagtet er Trangen til ved Indførelsen af en progressiv Indkomstskat, under Formuens saa saare ulige Fordeling, at fritage de for den fattigste Klasse vigtigste Livsformødenheder for den samme paahvilede Skattebyrde, i de fleste Stater saa stor, at man uanset de dermed forbundne Vanskeligheder og Ulemper, maa skride til Indførelse af den tit nævnte Beskatningsmaade«. Men et saa stort Apparat, som den ny Skat krævede, var umuligt at stille paa Benene saa hurtigt, som Pengene behøvedes. Det endelige Beløb vilde være umulig at beregne, og Skatten vilde vække større Modstand end de kendte Normer. Man har da i Stedet »søgt at tilnærme sig de væsentligste Fordele ved Indkomstskatten, dels nemlig at fritage den fattigste Klasse for Skatten, dels at lægge denne paa de Indtægtskilder, der under de nuværende Forhold bedst kunde taale dem.«

Indtægtskildebekskatning lyder nyt og interessant. Krigsskatterne var dog ikke overvældende sensationelle. En *Hartkornsskat* paa 6 Rbd. 40 Skill. dog med Lempelser for smaa Jordtilliggender. Nyt var det, at Brugeren uanset Kontrakter om Skattebetalingen kun skulde svare $\frac{1}{3}$, Ejeren $\frac{2}{3}$, men med Ret til at korte $\frac{1}{8}$ af Renterne af Ejendommens Prioriteter. Denne $\frac{1}{8}$ var da Prioritetshaverens Krigsskat. En *Tiendeskat*, der svarede omtrent som de ordinære Tiendeskatte. En *Bygningsskat* svarende til den ordinære for et Aar; paa Landet var den delt mellem Ejer og Bruger som Hartkornsskatten, i Byerne svarede den af Ejeren. Ogsaa her maatte afkortes i Prioritetsrenten. En *Renteskat* paa $\frac{1}{8}$ af Obligationer og Aktier. Renteskatten af Obligationer afkortedes direkte. For Aktiers Vedkommende indbetaltes den af Bestyrelsen i »Aktie-Institutterne«. En *Gageskat*, der ramte Gager, Embedsindtægter af alle Arter og Pensioner, ligegyldigt om det var Stat, Kommune, »autoriserede Selskaber eller Institutter«, der var Arbejdsgiver. Af de første 600 Rbd. svarede intet, af de næste 1000 $\frac{1}{16}$, af Beløbet fra 1600 til 4000 $\frac{1}{8}$, af Beløb derover $\frac{1}{4}$. Man havde Pligt til selv at angive det samlede Beløb, incl. Fribolig, Huslejegodtgørelse, Emolumenter og Sportler efter de sidste 5 Aars Gennemsnit. Opgivelsen kontrolleredes i Centraladministrationen. Det er det moderne Aftrapningssystem med ret stærk Progression og for Tiden selv enorme Satser. Beløbet afkortedes ved Udbetalingen af Gager af de kgl. Kasser og de private Bestyrelser. En *Næringsskat* af Byerne, 82.000 Rbd. af København og 50 000 af Provinsbyerne, en ret forbløffende Fordeling, naar man tager Provinsbyernes Op-march i Betragtning. Den svarede af egentlig borgerlig Næring og »al anden analog Næring, som Advokaters, Prokuratorers, Lægers, Apotekers og Præsters«. Små Næringer gik fri. I København lignedes Skatten som Næringsskatten, i Provinsen som Fattigskatten (dog kun paa Formue og Lejlighed). Krigsskatten afrundedes med *indirekte Afgifter*.

Denne Skattespredning peger tilbage paa det 18. Aarhundrede. Frederik IVs Krigsstyr var heller ikke en enkelt Enhedsskat, men en Skattebuket. Og de ordinære Skatters System fra 1760—1813 har samme spredende Tendens, i Modsætning til Udviklingen fra 1813 — og især fra 1818. De fleste af de enkelte Skatter havde været anvendt før i Landet, men var stærkt moderniseret. Mange af de gamle Skatter er dog kun Paralleller, ikke Udgangspunkt for Lovgivningen, som har hentet sine Forbilleder i Englands income and property tax. Spredningen og Kildebeskatningen er i udpræget Grad hentet derfra, mens selve den egentlige engelske Indkomstskat (schedule D) er afløst af Næringsskatten. Formodentlig har Sponneck haft Del i Udarbejdelsen. I alt Fald var han kgl. Kommissarius ved de sidste Stændermøder, hvor denne Sag var et Hovedemne. Krigsskatten var ifølge hans Forelæggelsestale kun en Nødudvej, da Indkomstskatten, som Sponneck jo vittelig var en Tilhænger af, ikke kunde udføres saa hastigt. Folk som David og Ørsted var meget lidt glade for Skatter af denne Karakter, mens selve Skattespredningen i alt Fald stemte med Monrads Skatteideer.

Krigsskatten 1848 skulde betales i Løbet af 1848—49. 1850 kom der en ny Krigsskatteforordning. Den nye Krigsskat bragte en Del Ændringer. Vigtigst var, at alle Skattesatser halveredes, undtagen Næringsskattens. Gager helt ned til 200 Rdl. toges nu med, men Satserne steg jævnt med $\frac{1}{8}$ % for hver 50 Rdl.s Indtægt. Næringsskatten udvidedes til Handels-, Haandværks- og Industrifolk paa Landet, hvor 25.000 Rbd. skulde lignedes efter Formue og Lejlighed af Amtsraad og Sogneforstanderskaber. Ogsaa nu kunde Finansministeren under Kontrol af et Udvalg, valgt af Rigsdagen, anvende Indtægten paa Forhaand ved Udstedelse af Kreditbeviser. Skatten forlængedes Aaret efter i næsten uændret Skikkelse, dog var Konsumtionsafgifterne udgaaet, og Næringsafgiften i København var skaaret ned til 50.000 Rbd., det samme som Købstæderne svarede, mens Næringsafgiften paa Landet ikke længer skulde svares af smaa Virksomheder.

Alt i alt gav Krigsskatten meget høje Indtægter. Alligevel maatte man ogsaa gaa Laanevejen, baade i Indland, hvor de kortfristede Kredit-Beviser for en meget stor Del konverteredes til langfristede Obligationer, og i Udlandet, hvor 2 store Laan blev optaget 1849 og 1850, det første med Land- og Gammelskat som Pant. Statsgælden som fra 1841 var nedadgaaende, gik ca. 20 Mill. i Vejret, og Aktiver gik ned med ca. 10 Mill. Lægges Krigsskatteerne fra 1848 og 50 til, faas en Bekostning paa 37 Mill. Rbd. for Statskassen i Anledning af Trearskrigen. I 1850erne bragtes Statsgælden ret kraftigt ned, mens Aktiverne steg med Øresundstoldens Afløsning og Domænernes Salg.

1864—1903.

Krigen 1864 medførte paany Nødvendigheden af at skaffe ekstraordinære Indtægter, og disse tilvejebragtes ved Lov af 21. Marts 1864, der paalagde en Indkomstskat. Denne var en Kombination af en direkte Hartkornsskat og en Repartitionsskat paa Kommunerne, af hvilke Københavns Kommune atter opkrævede en Part hos Borgerne paa Grundlag af Reglerne i den faa Aar forinden gennemførte Lov om Indkomstskat i København, medens de øvrige Kommuner lignede Skatter paa Indbyggernes Nettoindkomst, dog saaledes, at man i sine Skattedydelser kunde fradrage den alt direkte ydede Skat.

Økonomisk set havde Danmark forholdsvis let klarat Krigen, men dog ikke anderledes, end at man i Aarene efter maatte gennemføre en ret vidtdreven Økonomi i Statshusholdningen og Administrationen, hvor bl. a. en Del af de fordrevne danske Embedsmænd fra Sønderjylland skulde anbringes, hvis man ikke vilde pensionere dem eller sætte dem paa Ven-tepenge. I 1867 paalagdes en ny Indkomstskat, hvor Repartitionsprincippet fastholdtes, og Skatter derefter lignedes paa Nettoindkomsten.

Atter i 1870 maatte man tage Tilflugt til en Indkomstskattelov (Lov 2. Juli 1870), ved hvilken Lov man gik over fra Repartitionssystemet til Procentsystemet, saaledes at Kommunerne ikke forpligtedes til at yde visse forud fastsatte Beløb, idet Udbyttet nu blev gjort afhængigt af, hvad hver enkelt skatteansat Borger kom til at yde ifølge den Procent, hvormed Nettoindkomsten beskattedes. Det bestemtes derhos, at Indkomstskat skulde opkræves med lige store Beløb ogsaa i 1871 og 1872.

Politisk set medførte Resultatet af Krigen i 1864 den Omvæltning, at Nationalliberalismen, der nærmest var et Byparti, mistede sin Indflydelse, og Magten overgik til Landbopartierne; særlig de store Ejendomsbesiddere fik ved Grundlovsændringen i 1866 befæstet deres Magtstilling. Baade politisk og økonomisk var det i den følgende Periode Landbruget, der førte an.

Landbrugskrisen i 1880erne medførte den afgørende Omlægning af Landbrugets Drift fra Kornavl til animalsk Produktion. Den Intensive-ring af Driften, denne Omlægning medførte, havde for Ejendomsskat-terne paa Landet den Virkning, at de ubevægelige Hartkornsskatter kom til at hvile langt mere ulige paa Ejendommene end før baade Mand og Mand imellem og i Forhold til Bygningsafgiften og Ejendomsskatten i Byerne, og den bragte derfor Spørgsmaalet om Ejendomsskatternes Revision i Forgrunden. Skattespørgsmaalet blev i det hele hen mod Aar-hundredets Slutning mere og mere brændende. I København og Købstæ-derne medførte den voksende Industrivirksomhed stigende Krav om so-ciale Foranstaltninger, men Penge til disse kunde med de Indtægtskil-

der, Staten disponerede over, ikke tilvejebringes, og man søgte derfor nye Veje til Indtægter.

I Provisorietiden sled man sig frem med de Indtægter, der var forhaanden, idet Estrup var klar over Umuligheden af at skaffe Bevilling til nye Skatter eller andre Indtægter, men dette medførte en Stagnation i alt Reformarbejde og Nyinvestering af civil Art. Utilfredsheden med denne Stagnation paa alle — ikke militære — Omraader bredte sig efterhaanden mellem Landets Befolkning. Blandt Landboerne førte de nedadgaaende Konjunkturer og Frygten for Produktionens Afsætning, der bl. a. forstærkedes ved Opfindelsen af Margarinen, til Dannelsen i 1892 af Agrarforeningen, der paa et vist Tidspunkt talte 75.000 Medlemmer og politisk spillede en betydelig Rolle. I København og de større Byer begyndte Socialismen at vinde Indpas hos Arbejderbefolkningen. Inden for Socialdemokratiet var man meget tidligt inde paa Tanken om en progressiv Indkomst- og Formueskat.

Ved Valget i April 1892 gik det forhandlende Venstre der lededes af Frede Bojsen frem, medens den radikale Fløj af Venstre gik tilbage, og da der ogsaa inden for Højre i Landstinget var en Fløj, der var forhandlingsvillig og ked af det Estrupske golde og haardhændede Styre, voksede Muligheden for en Tilnærmelse, og efter Valget fortsattes Forhandlingerne om en Ordning. For det forhandlende Venstre arbejdede Frede Bojsen, Neergaard, Berthelsen og N. J. Larsen og fra Højre Grev Frijs, Moltke (Lystrup) og Steffensen. Omend Forliget glippede i første Omgang paa Estrups Modstand, lykkedes det dog at gennemføre flere Love af økonomisk Betydning bl. a. om Bidrag af Statskassen til Amtsrepartitionsfonden og Tiendeafløsning. — Samtidig blev der nedsat en Landbokommission og en Toldkommission.

Skønt baade Hørup og I. C. Christensen vendte sig skarpt mod Afslutningen af noget Forlig, blev dette dog en Kendsgerning, og den 1. April 1894 vedtoges i Folketinget og senere i Landstinget efter 9 Aars Provisorier atter en ordinær Finanslov. Politisk set var Forliget af 1. April 1894 en Skuffelse, forsaavidt som det ikke førte til den Venstreregering, man havde haabet og ventet. Inden for Venstre medførte Forliget en dybtgaaende Splittelse og førte til Dannelse af Reformpartiet, der under Ledelse af I. C. Christensen gik skarpt mod Forliget. Dette nydannede Parti, der snart skulde komme til at spille en betydelig politisk Rolle, havde paa sit Program en Reform af Skatte- og Toldvæsenet.

Realpolitisk betød imidlertid Forliget Afslutningen af Provisorietiden og Indvarslingen af en Reformperiode, der ogsaa hurtigt skulde give sig Udslag paa det skattepolitiske Omraade.

Da Estrup efter et Par Maaneders Nølen efter Forliget endelig blev nødt til at trække sig tilbage, afløstes han af Reedtz-Thott som Statsminister og Lüttichau som Finansminister, og i den følgende Tid gik man

nu i Gang med at træffe Forberedelserne til en Reform af Skattevæsenet dels med det Formaal at skaffe System i og modernisere den hidtil uensartede og forældede Lovgivning paa dette Omraade, dels for at skaffe Midler til det Reformarbejde paa det sociale Omraade, som blev mere og mere paatrængende nødvendigt.

I Aarene efter Forliget af 1894 førtes der en ivrig Diskussion baade om det teoretiske Grundlag for og den praktiske Opbygning af nye Skatteregler. Paa den ene Side stod det store Hartkorn, repræsenteret af Landstingets Majoritet af Godsejere. For Ejendomsskatternes Vedkommende kæmpede man fra deres Side energisk mod enhver Form for Dobbelbeskatning og var derfor Modstandere af almindelig Indkomst- og Formueskat samtidig med Ejendomsskatter, hvorimod man var stemt for en Kildeartbeskatning i Lighed med engelsk og svensk Skattelovgivning. Den teoretiske Forkæmper for Kildeartbeskatningen var Professor Falbe Hansen. Paa den anden Side stod Venstres forskellige Grupper i Rigsdagen under Ledelse af Christopher Hage, I. C. Christensen, Neergaard, Claus Berntsen, N. P. Madsen Mygdal og Alberti. Yderst tilvenstre stod Socialdemokratiet, hvor K. M. Klausen allerede paa et tidligt Tidspunkt kæmpede for en progressiv Indkomst- og Formueskat foreløbig dog en Progression i en saa moderat Form, at selv de mest inkarnerede konservative nu vilde anse den for reaktionær. Hans Forslag gik ud paa en Indkomstskat paa 0,1 % af 800 Kr. stigende til 4 % af 80.000 Kr. og derover samt en Formueskat af 0,1 ‰ af 2000 Kr. stigende til 1 ‰ af 100.000 Kr. og derover.

Med Hensyn til Spørgsmaalet, om Skatterne skulde lignedes ved en almindelig Repartition paa Kommuner af det samlede Beløb, der udkrævedes, saaledes at Kommunerne selv maatte om, hvorledes de vilde lignedes Beløbet paa Kommunens Borgere, eller ved en almindelig for alle fælles Procentsats, var man allerede ved Skatteloven i 1870 kommet til det Resultat bygget paa Erfaringen fra Skatteligningen i 1860erne og i Overensstemmelse med den for Københavns Kommune ved Lov af 19. Februar 1861 truffene Ordning, at Procentsystemet maatte foretrækkes, da dette System sikrede Borgerne en ligelig Skattebyrde. Opgaven blev i saa Henseende at finde betryggende Regler for Ligningskommissionernes Sammensætning og Kontrol af disses Virksomhed ved overordnede Instanser.

Spørgsmaalet om en Realisation af de nu gennem flere Aar gennemdrøftede Skattereformer trængte sig paa, efterhaanden som ogsaa Trangen til øgede Indtægter voksede. Og endelig i Slutningen af 1896 var Regeringen færdig med sine Overvejelser, der var resulteret i en Sammenkobling af flere Skattelovforslag, nemlig dels en Lov om Toldafgift dels en Lov om Forhøjelse af Brændevinsafgiften dels en Lov om

Indkomst- og Formueskat til Staten og endelig en Lov om Overgang af en Del af de direkte Skatter til Kommunerne.

De 2 førstnævnte Lovforslag blev fremsat den 21. December 1896 i Folketinget af Finansminister Lüttichau. Det meget omfattende Toldforslag var i Overensstemmelse med den i 1895 nedsatte Toldkommissions Betænkning. Forhøjelsen af Brændevinsafgiften tilsigtede at bringe delvis Dækning for den foreslaaede Nedsættelse af Toldafgifterne.

Den 22. Januar 1897 fremsatte Lüttichau derefter i Folketinget Forslaget til Lov om Indkomst- og Formueskat til Staten.

Formueskatten var i dette Forslag foreslaaet sat til 0,3 ‰ af Formuen og Indkomstskatten til 1¼ ‰ af Indkomsten uden nogen Progression, dog saaledes, at Indkomster paa indtil 600 Kr. i København, 500 Kr. i Købstæderne og 400 Kr. paa Landet var skattefri, hvorhos der gaves et Fradrag for hvert Barn under 15 Aar paa henholdsvis 100 Kr., 85 Kr. og 70 Kr. i København, Købstæderne og paa Landet.

Ved Formueansættelsen skulde de faste Ejendomme, der anvendtes til Landbrug, ansættes skønsmæssigt efter den formodede Salgsværdi. Formueansættelse skulde ske hvert 3 Aar. I København skulde Ligningen af Indtægter foretages af de kommunale Ligningsautoriteter, der havde fungeret siden 1861. I det øvrige Land ved en Samvirken af de kommunale Myndigheder og særlige Skattekommissioner, der skulde oprettes, tilligemed Overligningskommissionen. Der blev fastsat Pligt til Selvangivelse.

I Bemærkningerne til Lovforslaget toges der i en udførlig Redegørelse Afstand fra Indkomstkildebeskatningen, hovedsagelig ud fra den Betragtning, at den ikke teknisk set lader sig effektuere og ikke tidligere er anvendt her i Landet. Ligeledes afvistes Spørgsmaalet om en progressiv Skatteskala med den Begrundelse, at det ikke har været muligt at finde nogen praktisk eller skatteteknisk brugelig Løsning af Spørgsmaalet, og at man finder, at enhver Progression let vil blive vilkaarlig, hvad der vil gøre den odios. — Saa let slap man over det dengang.

Det sidste Forslag i Skattebuketten, Forslaget om Overgang af en Del af de direkte Statsskatter til Kommunerne, blev fremsat den 22. Januar 1897 i Folketinget af Indenrigsminister Hørring. Forslaget gik ud paa Overførelse til Kommunerne af Land- og Ligningsskatter dog ikke den paa Tiender hvilende Landskat, ¾ af Bygningsafgifter og ⅓ af Gammelskatten. Paa Landet skulde Andelen i Gammelskatten overgaa til Amtskommunen og de øvrige Skatter til Sognekommunen, og lignende Bestemmelser foresloges for København og Købstæderne.

Disse Forslag fik en velvillig Modtagelse i Folketinget undtagen Brændevinsskatten, men da de naaede til Landstinget, havde dette mange Indvendinger. Man ønskede bl. a. den foreslaaede Indkomst- og Formueskat

erstattet med en Skat paa Indkomstkilden, en Erhvervsskat. Det man navnlig frygtede var en Dobbeltbeskatning paa de større Landejendomme. Landstinget udskød derfor Behandlingen.

I Sommeren 1897 gik Ministeriet Reedtz-Thott af og efterfulgtes af Ministeriet Hørring, men den nye Finansminister, Professor Scharling, genoptog Lüttichaus Forslag, og i de 3 paafølgende Rigsdagssamlinger blev disse Forslag forelagt Landstinget, sidst i Efteraaret 1899. Da Folketinget imidlertid havde forkastet Forslaget om Forhøjelse af Brændevinsafgiften udfra den Betragtning, at dette Forslag udelukkende vendte den tunge Ende nedad og gjorde »Fattigmands Snaps« dyrere, forkastede Landstinget Reformen af de direkte Skatter. Senere har man unægtelig faaet et andet Syn paa Brændevin som Skatteobjekt.

Derefter traadte Ministeriet Hørring tilbage og blev afløst af Ministeriet Sehested. Folketinget nedsatte nu en parlamentarisk Kommission til at bearbejde og stille Forslag om Skattereformer.

I denne Kommissions første Møde den 4. April 1900 blev I. C. Christensen valgt til Formand og Krabbe til Næstformand. Iøvrigt var bl. a. Alberti, C. Hage, Ole Hansen, Dalsgaard, Lars Dinesen, P. Knudsen og Scavenius Medlemmer af Kommissionen. Denne blev iøvrigt bistaaet af Chefen for Statens statistiske Bureau Marcus Rubin, der deltog i flere af Møderne. Det blev senere ham, der som Generaldirektør Blechingbergs Efterfølger skulde føre de nye Skattelove ud i Livet.

Det var Forudsætningen, at Kommissionen skulde være færdig, naar Rigsdagen i Oktober blev indkaldt, og der var derfor ikke Tid til mange teoretiske Drøftelser. Kommissionsbetænkningens væsentligste Indhold er da ogsaa kun de udarbejdede Lovforslag og de dertil knyttede — af Kommissionen indsamlede — statistiske Udregninger og Oversigter over den økonomiske Virkning af Forslagene. I Betænkningen udtales dog, »at intet Skattegrundlag i og for sig er fuldkomment, hvorfor enhver Skat altid vil have sine Uretfærdigheder og Mangler. Disse føles imidlertid mindre trykkende, naar man har flere Skatter, thi rammer en af disse en Del af Folket noget for haardt, saa er det muligt, at netop den samme Del rammes mindre haardt af en anden Skat, og derved opnaar man, at der i det hele bliver nogen Ligelighed i Byrderne. Denne Betragtningens Gyldighed synes saa almindeligt anerkendt gennem den praktiske Skattepolitik, at den ikke lettelig vil kunne skydes til Side, men den fører ogsaa naturlig til, at man ikke forlader bestaaende Skatter, forinden Grundlaget for dem er aldeles forældet og dels, at man bøder paa Skattesystemet ved nye Skatter paa saadanne Punkter, hvor Udviklingen har vist, at det tiltrænges«. Disse Betragtninger, der utvivlsomt udtrykker en væsentlig Egenskab ved moderne Skatteteknik, maa siges at have været Ledetraad ogsaa for senere Regeringer her i Landet.

Angaaende Fastsættelse af en stigende Skala for Paaligningen af Indkomstskat udtales »at denne efter Sagens Natur altid vil være mere eller mindre vilkaarlig. Naar man forlader Princippet om en ensartet Sats, kommer Afgørelsen til at bero paa rent individuelle Skøn over det ønskelige eller hensigtsmæssige. — Hvor meget der imidlertid end i denne og i andre Henseender med Føje kan indvendes mod den progressive Indkomstskat har der dog hos Kommissionens Medlemmer været en fælles Følelse af, at en stigende Skala af ikke alt for vidtgaende Karakter er stemmende med den hos os nu almindelige raadende Opfattelse af samfundsmæssig Retfærdighed«.

Resultatet af Kommissionens Overvejelse blev straks i Efteraaret 1900 forelagt Folketinget. Forslaget gik ud paa at følge de Reedtz-Thottske Forslag, men at uddybe dem bl. a. ved at forhøje Provenuet af Indkomst- og Formueskatten fra 5 til $8\frac{1}{4}$ Million, ved at Formueskatten forhøjedes fra $\frac{3}{10}$ til $\frac{1}{2}$ ‰, og ved i Stedet for en fast Indkomstskat paa $1\frac{1}{4}$ ‰ at foreslaa en progressiv Indkomstskat stigende fra 1,3 til 2,5 ‰. Samtidig foreslog man overført et større Beløb til Kommunerne af de direkte Statsskatter, nemlig $\frac{7}{8}$ af Bygningsafgiften, hele Land- og Ligningskatten og $\frac{2}{3}$ af Gammelskatten. Tillige foreslog Kommissionen, at der af Formueskatterne skulde overføres et Beløb af ca. 2 Millioner til Kommunerne.

Disse Forslag fik fuld Tilslutning i Folketinget, som vedtog dem inden Midten af November og sendte dem til Landstinget. Her mødtes de med andre Forslag, der i Mellemtiden var fremsat i Landstinget af Finansminister Scharling. Blandt disse Forslag var det mest opsigtsvækkende det nye Forslag om Ejendomsskyld.

I Bemærkningen til dette Forslag hedder det bl. a.: »Det har allerede i længere Tid været almindeligt erkendt, at Matrikulen paa ingen Maade er nogen paalidelig Norm for Ejendommenes Skatteevne, den var allerede tildels forældet, da den traadte i Kraft i 1844 og bliver mere og mere uretfærdig efterhaanden som Jorden opdyrkes og forbedres«.

I det Forslag som Scharling samtidig forelagde om Indkomst- og Formueskat var sket den Ændring i Forhold til de tidligere behandlede Forslag, at han var vendt tilbage til Indkomstkildebeskatningen efter engelsk og svensk Mønster.

Forslagene blev i ikke uvæsentlig Grad omarbejdede af Landstinget. Hovedtanken i Landstingets Forslag var en fuldstændig Ophævelse af alle hidtidige Statsskatter paa faste Ejendomme. Man forlod helt det Grundlag, hvorpaa Forhandlingen mellem Partierne hidtil havde bevæget sig, nemlig at lade disse Skatter bestaa, men overføre større eller mindre Dele af dem til Kommunerne i Stedet for at lade dem gaa i Statskassen.

Nu foreslog Landstinget helt at afskaffe de hidtidige Ejendomsskatter paa fast Ejendom og som delvis Erstatning indføre en *ny* Skat paa faste Ejendommens Værdi, fastsatved periodiske Vurderinger, den saakaldte Ejendomsskyld. De gamle Statsskatter paa faste Ejendomme androg ca. 10½ Mill., den nye Ejendomsskyld ansloges at indbringe 5 Mill., hvorfor man havde beregnet den nye Indkomst- og Formueskat til 5 Mill. Herefter vilde Statens Indtægtstab altsaa kun blive ca. ½ Mill.

Disse Forslag fra Landstinget kom til Folketinget i Februar 1901 og blev sammen med Folketingets egne Forslag behandlet i et Fællesudvalg af de 2 Ting. Det var første Gang, at de 2 Ting mødtes til direkte Forhandling om denne Sag.

Der var Tilløb til Enighed i dette Fællesudvalg, men noget endeligt Resultat naaedes dog ikke, dels fordi man ikke kunde blive enige om Ejendomsskyldens eller Indkomst- og Formueskattens Størrelse, og dels fordi storpolitiske Grunde efterhaanden rykkede i Forgrunden og medførte, at man for en Tid maatte lade Reformerne hvile.

Et Regeringsskifte var paa Trapperne; i August 1901 gik Ministeriet Sehested, og Landet fik sit første Venstreministerium med Deuntzer som Konsejlspræsident og C. Hage som Finansminister.

En af det nye Ministeriums første Opgaver var at gennemføre den i saa mange Aar omtumlede Skattereform, og allerede den 29. November 1901 kunde Finansminister C. Hage i Folketinget forelægge sine Forslag, nemlig dels Forslag til Lov om Ejendomsskyld, dels Forslag til Lov om Indkomst- og Formueskat og endelig som et Supplement til disse et Forslag til Jordebogsafgifter i de tidligere slesvigske Distrikter. Til disse Forslag sluttede sig et Forslag om Udredelse af kontant Tilskud af Statskassen til Kommunerne, som fremsattes af Indenrigsminister Enevold Sørensen, og et Forslag, der fremsattes af Landbrugsminister Ole Hansen, om Afløsning af Tienden, der i Modsætning til Loven af 1894 gik ud paa en Tvangsafløsning.

I sin Forelæggelsestale omtalte Hage den mangeaarige Drøftelse af disse Skatter, der havde fundet Sted, og udtalte, at Regeringen havde søgt at forene de stridende Opfattelser ved at lægge Landstingets Forslag om Ejendomsskyld og Folketingets Forslag om Indkomst- og Formueskat til Grund for sine nye Forslag.

Forslaget om Indkomst- og Formueskat afveg kun paa uvæsentlige Punkter fra det foregaaende Aar af Folketinget vedtagne, og var alt i alt overensstemmende med det af den i Marts 1900 nedsatte parlamentariske Kommission udarbejdede Forslag. I Forslaget om Ejendomsskyld var Skatteprocenten bleven nedsat fra 1½ ‰ til ¾ ‰, og der var blevet foretaget en Del Ændringer i Vurderingsreglerne, bl. a.

foresloges det at indrømme mere vidtgaaende Lempelser for smaa Ejendomme og Lejligheder end efter Landstingets tidligere Forslag.

1. Behandling fandt Sted i Folketinget den 4. December 1901 og strakte sig over 6 Dage. Ordfører var Venstremanden Thomas Larsen. Fra Socialdemokraternes Side, hvis Ordfører var Borgbjerg, tog man stærkt til Orde mod den ret kraftige Nedsættelse af de direkte Skatter, som Ejendomsskyldsforslaget vilde medføre uden en tilsvarende Forhøjelse af Beskatningen af Formuerne og mod den ensidige Begunstigelse af Landet i Modsætning til Byerne og København, som Forslagene betød. Folketinget afgav Betænkning over Forslagene den 15. Februar 1902. Udvalgets Flertal stillede ikke nogen Ændringsforslag.

Under Behandlingen i Landstinget foreslog det nedsatte Landstingsudvalgs Flertal, der var bleven betænkelig ved, at der ikke var tilvejebragt en nogenlunde antagelig Balance i Forslagenes økonomiske Udbytte, at forhøje Formueskatten med $\frac{1}{10} \text{ ‰}$ og at forhøje Ejendomsskylden fra 75 Øre til 1,10 Kr. pr. Tusinde Kroners Ejendomsskyldsværdi; det sidste Forslag forudsatte, at Besætning, Maskiner m. m. ikke maatte medtages under Vurderingen. Endvidere var foreslaaet den Ændring, at Pligten til Selvangivelse for Formuer bortfaldt, hvorimod Pligten til Selvangivelse for Indkomst udvidedes til at paahvile alle uden Hensyn til Indkomstens Størrelse. Endelig indsatte Landstinget Forslag om Beskatning af Aktieselskaber.

Under den fornyede Debat i Folketinget i April 1903 gik Finansminister Hage ind paa de i Landstinget foretagne Ændringer, og efter en Forhandling, der varede i 5 Dage, blev Forslagene vedtagne og overgik uden Udvalgsbehandling til 2. Behandling. Under denne stillede Socialdemokraterne (Borgbjerg og Sigv. Olsen) Forslag om Ændring i Progressionen for Indkomstskatte fra $\frac{1}{2} \text{ ‰}$ stigende til $4\frac{1}{5} \text{ ‰}$ og for Formuen fra $\frac{2}{5} \text{ ‰}$ stigende til $2\frac{1}{4} \text{ ‰}$, men disse Ændringsforslag forkastedes. Vejen var nu endelig banet for Vedtagelse, og ved 3. Behandling i Folketinget den 6. Maj udtalte Venstres Ordfører, Thomas Larsen, sin Glæde over, at man nu var kommet til Ende med denne Sag, der havde staaet paa Dagsordenen i en Række Aar. Efter en kort Behandling blev Forslaget endelig færdigbehandlet, og den 15. Maj 1903 stadfæstedes Skattelovene og Loven om Tiendeafløsning af Kongen.

Ved Lovene af 1903 blev Grundlaget lagt for de Skattelove, der nu er gældende i Danmark. Reformen betød i første Række en Lettelse for Landbrugerne, men samtidig var der ved Indkomst- og Formueskatten tilvejebragt et nyt for hele Befolkningen gældende Skattegrundlag.

Den daværende Chef for statistisk Bureau og senere Generaldirektør Michael Koefoed skrev umiddelbart efter Lovens Vedtagelse i en Artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift om Skattereformen: »teoretisk set kan man ved en saadan Skat bygge det smukkeste System op og derigennem tage de Hensyn, som en Skat bør tage, naar den skal ramme »efter Evne« og efter Skatteydernes hele økonomiske Stilling. Vanskeligheden er at erhverve det fornødne Kendskab til Skatteydernes Indtægt og Formue, men i saa Henseende byder Fremtidens Forhold og den Form, hvorunder Produktionen foregaar, adskillige bedre Hjælpemidler end før. I Praksis er Teorien gennemført f. Eks. i Preussen og Norge. Vor nye Indkomst- og Formueskat er nærmest bygget paa det preussiske Grundlag«.

Koefoed pegede rigtigt paa det Punkt, hvor ogsaa Vanskeligheden i de efterfølgende Aar har vist sig at være størst, nemlig ved Udfindelsen af og Kontrollen med de ansatte Indtægter og Formuers Størrelse.

Den progressive Indkomstskat blev utvivlsomt modtaget med Tilfredshed af den overvejende Del af Befolkningen, og den har da ogsaa alt i alt vist sig at være et vel anvendeligt Middel for Staten — og iøvrigt ogsaa for Kommunerne — til at tilvejebringe de Indtægter, der under de til enhver Tid gældende Forhold har været nødvendige; og ved sin særlige Opbygning, der tillader en Udvidelse og Indskrænkning, alt efter, hvad Forholdene kræver, har den indtaget Hovedpladsen mellem Indtægtsposterne paa Budgettet. Hvorledes Indkomstskatten har varieret i Tiden indtil nu, fremgaar af nedenstaaende fra Ulrich Mortensen »Vore Skatter« hentede Oversigter.

Det tilgrundlæggende Harmonika-Princip blev i 1909 overført ogsaa paa Formueskatten og derefter udviklet stærkt i de efterfølgende Aar, som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt.

Senere er ogsaa for Arv- og Gaveafgift en tilsvarende progressiv Beregningsmaade for Afgiften indført ved Lov af 10. April 1922. Endelig blev der ved Lov af 19. April 1937 oprettet den fælleskommunale Udligningsfond, der yder Dækning fra Staten til Kommunernes sociale Udgifter og Statspolitiet, og hvis Midler tilvejebringes dels ved den fælleskommunale Grundskyld og Ejendomsskyld, dels ved en fælleskommunal Indkomst- og Formueskat, hvis Satser er afpasset efter et lignende progressivt System, som gælder for Statens Indkomst- og Formueskat. Det særlige ved denne Skattelov er, at den henhører under Indenrigsministeriet, og den virker paa en Maade som en Dobbeltbeskatning fra Statens Side. De Bestræbelser, der har været fremme for at faa den slaaet sammen med den almindelige Indkomst- og Formueskat, hvad der teknisk set maatte synes det rigtigste, er dog hidtil strandede.

Skattepligtig Indkomst Kr.	Skattesats (i pCt.) efter Lov af:																		
	15/5 1903	30/9 1909	8/6 1912	10/5 1915	14/5 1917	13/10 1917	4/10 1919	10/4 1922	20/12 1924	19/10 1931	25/3 1933	13/12 1933	20/5 1933*	21/4 1936	7/5 1937	30/10 1939	20/3 1940	30/3 1946	
1.000	1,3	1,3	1,5	1,5	1,5	1,0	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	1,0	0,8	0,8	0,8	1,1	2,6	2,6	
2.000	1,4	1,4	1,6	1,6	1,6	1,6	1,4	1,4	1,5	1,7	2,0	2,0	1,5	1,6	1,6	2,1	4,1	4,1	
5.000	1,6	2,0	2,4	2,4	2,4	2,4	2,8	2,6	3,0	3,3	4,0	4,0	2,9	3,1	3,0	4,1	7,6	7,8	
10.000	1,9	2,6	3,1	3,3	3,4	4,1	4,5	4,1	4,6	5,2	6,2	6,2	4,5	4,9	4,9	6,6	11,6	11,8	
20.000	2,1	3,0	3,6	4,1	4,7	5,6	6,5	6,3	7,1	7,9	9,5	9,5	6,9	8,1	8,6	11,1	17,1	18,6	
50.000	2,4	3,7	4,5	5,5	9,0	9,0	9,4	9,8	11,0	12,3	14,7	14,7	10,8	13,3	14,6	18,6	24,8	28,8	
100.000	} 2,5	4,0	4,9	} 6,0	10,5	11,5	12,7	13,2	14,8	16,4	19,7	19,7	14,5	18,0	19,8	25,1	30,1	35,5	
200.000			12,5			15,8	16,6	18,6	20,7	24,9	24,9	18,2	22,8	24,9	31,5	35,1	41,3		
500.000			13,5			18,9	19,8	22,3	24,8	29,7	29,7	21,8	27,2	29,3	37,3	42,0	48,7		
1.000.000			14,5			21,0	21,9	24,7	27,4	32,9	32,9	24,1	29,9	32,0	40,7	46,0	52,9		

*) Første Gang for 1934-35.

Skattepligtig Formue Kr.	Skattesats (i pro mille) efter Lov af:										
	15/5 1903	30/9 1909	8/6 1912	10/5 1915	14/5 1917	13/10 1917	4/10 1919	10/4 1922	30/10 1939	20/3 1940	30/3 1946
10.000	} 0,60	0,60	0,65	0,65	0,65	0,65	0,65	0,65	0,00	0,00	0,00
20.000		0,80	0,90	0,90	0,90	1,15	0,75	0,75	1,05	0,95	0,95
50.000		1,15	1,40	1,60	2,70	2,30	1,90	2,66	2,36	2,36	
100.000		1,20	1,60	2,00	3,30	4,15	3,45	4,83	4,28	4,28	
200.000		} 1,00	1,85	2,45	4,05	6,07	5,22	7,31	6,54	6,54	
500.000			2,15	3,00	4,85	9,03	8,09	11,33	10,12	10,12	
1.000.000			} 1,25	2,50	3,75	5,70	11,01	10,54	14,76	13,16	13,16
5.000.000				15,00	14,91	20,87	18,63	18,63			

Til de forannævnte Skatter og Afgifter er i de senere Aar kommet dels enkelte Love af principiel Betydning, nemlig Lovene af 7. August 1922 og 20. Maj 1933, hvoraf førstnævnte gennemførte en Adskillelse af Jord og Bygninger som Skattegrundlag (Ejendomsskyld og Grundskyld) og sidstnævnte indførte en Grundstigningsskyld, dels en Række Afgifter af mer eller mindre ekstraordinær og midlertidig Art, men denne Udvikling, der har fundet Sted siden 1903, falder udenfor Rammen af nærværende Fremstilling, og vi skal nøjes med som en Illustration af Indkomst- og Formueskattens Betydning for Statens Indtægtsbudget at oplyse, at medens Indtægten af Indkomst- og Formueskatten i Henhold til Loven af 1903 paa Finansloven 1904—05 var ansat til 4.540.000 Kr., blev den tilsvarende Indtægt paa Finansloven 1944—45 anslaaet til 445 Mill. Kr. Indtægten var altsaa 100-doblet paa 40 Aar. Hertil kommer saa endvidere den fælleskommunale Indkomst- og Formueskat, der for 1944—45 er ansat til 107 Mill. Kr. For Statsskatterne paa faste Ejendomme stiller Tallene sig væsentligt anderledes, idet Indtægten her i 1905—06 var ansat til 4.850.000 Kr. og i 1944—45 til 14.725.000 Kr. (altsaa kun en 3-Dobling), hvorved man bemærker, at de 725.000 Kr. er ansat som Indtægt af Jernbane- og Grundstigningsskyld. Her maa dog tages i Betragtning, at den i 1937 indførte fælleskommunale Grundskyld og Ejendomsskyld i 1944—45 var ansat til en Indtægt paa 38,7 Mill. Kr.

Med Hensyn til Ligningen af Indtægt- og Formue har den stærke Stigning i Progressionen og det voksende Skattetryk, denne Stigning har medført, gjort det nødvendigt efter 1903 at udbygge de oprindelige Regler for Ligningen og det beskedne administrative Apparat, der stod til Statens Raadighed for at skabe en retfærdig Anvendelse af disse Love. I saa Henseende har den stærke Udvidelse af Ligningsdirektoratet, der har fundet Sted i de sidste Aar, medført bedre Muligheder for, at Kontrollen og Ligningen kan gennemføres til Bunds og ligeligt over for Land og By og mellem de forskellige Befolkningsklasser indbyrdes. Det svageste Punkt skattemæssigt set, er stadig den ikke helt tilstrækkelige skattemæssige Uddannelse og den utidssvarende Kontororganisation hos de lokale skattelignende Myndigheder paa Landet og i de mindre Købstæder, hvilket man nu har søgt at raade Bod paa ved gennem Oprettelse af Ligningsraad i hvert Amt og statsansatte lokale Ligningsinspektører.

II. DEL.

1. SKATTEFORVALTNINGEN.

Før 1660 laa Centralstyret af Rigets Pengevæsen under Rentekammeret, som forestodes af Rentemestre under Røgshøfimesterens Tilsyn. Til Rentekammeret indgik alle Regnskaber og Indbetalinger fra hele Riget, og i Rentekammeret fandt ogsaa Revisionen af Regnskaberne Sted og Kontrollen med Restancerne.

Provinsstyrelsen forestodes af Lensmændene, der i Modsætning til de senere Amtmænd var baade militære og civile Statstjenestemænd. Som civile Tjenestemænd forvaltede de med Bistand af Lensskrivere og andre Betjente Krongodset og hele den civile Administration, særlig den økonomiske. De fordelte og opkrævede Skatterne paa Landet ved deres Betjente, dog ikke for Adelsgodset, og sørgede for Indbetalingen til Rentekammeret.

Ved Enevældens Indførelse forandrede dette System, der i mange Henseender fungerede meget mangelfuldt.

Der indførtes et Kollegiestyre. For den finansielle Del af Forvaltningen oprettedes Skatkammerkollegiet, hvis første Chef, Rigsskatmesteren, blev Hannibal Sehested. Den 8. November 1660 udkom Skatkammerkollegiets Instruktion, der indlød med en Udtalelse om, at Instruksen var oprettet til »vore Rigers Indkomsters bedre Forvaltning og rigtigere Forklaring«. Kollegiet bestod af en Præsident og 7 Assessorer, hvoraf en Del var Rentemestre, endvidere skulde der være en Generalprokurør med en Fiskal, en Generalbogholder og en Række mere underordnede Stillinger.

Ogsaa i det lokale Styre, som vi her fortrinsvis skal beskæftige os med, indførtes Ændringer. Lensmændene havde i Tidernes Løb haft deres Len paa meget forskellige Betingelser. Nogle Len var forpagtede af Lensmændene, saaledes at Staten alene oppebar Forpagtningsafgiften, andre var Regnskabslen, og i enkelte Tilfælde var Lenene givet Lensmanden frit og kvit. Hovedindvendingen mod denne Ordning var, at den indbragte Staten alt for lidt, men dertil kom, at Administrationen var for langsom, og Pengene indgik ikke i rette Tid. Lensmændene handlede altfor ofte selvraadigt og gennemførte ikke de kongelige Forordninger.

Efter at Adelens Magt var brudt, kunde Regeringen bedre skride ind

mod de uheldige Forhold, der yderligere var forværret ved den økonomiske Misere efter Krigen. Denne Misere havde ogsaa medført, at en stor Del af Lensmændene var ude af Stand til at opfylde deres Forpligtelser, og dette benyttede Regeringen sig af. I 1661 blev henvend Halvdelen af Lenene frataget deres daværende Indhavere og udlagte til Kongens Fordringshavere. Samtidig begyndte Kongen at uddele Amtmandsbestallinger. Overgangen fra Len til Amt skete saaledes uden egentlig Lovhjemmel og successivt, men man daterer i Reglen Overgangen fra en kgl. Ordre til Skatkammeret af 19. Februar 1662, hvis Indhold dog alene gaar ud paa, at Ordet Amt fremtidig skal benyttes i Stedet for Len. Det drøftedes udførligt, om ogsaa Amterne skulde forpagtes ud ligesom Lenene eller havde Regnskabspligt overfor Kongen, og endnu i de følgende Aar, blev mange Amter bortforpagtede, f. Eks. Kalundborg, Ringsted, Tryggvælde og Møens Amter. Endnu i 1668 blev Kronborg Amt bortforpagtet til Hans Rostgaard, medens andre Amter blev pantsatte. I 1660 var der ialt 52 danske Len, besat med 47 Lensmænd, men kun 2 Aar senere var Antallet reduceret til 28 Amter og Sammenlægningen fortsattes indtil 1671, da Danmark var delt i ca. 20 Amtmandskredse.

I den økonomiske Forvaltning skete der i Aarene efter 1660 den Forandring, at Forretningernes Udførelse efterhaanden gik over paa nye Hænder. De nye Amtmænd eller Befalingsmænd besørgede ikke disse Forretninger ved egne Skrivere eller Betjente, saaledes som det var sket i Lensmændenes Tid. I Stedet for Lensmændenes Skrivere og Ridefogder traadte den af Kongen ansatte Amtsskriver, til hvem Forretningerne og Ansvarret for deres rette Udførelse efterhaanden gled over. Amtsskriverne arbejdede ganske vist under Tilsyn af Amtmanden, men den øverste Myndighed havde Stiftamtmanden, der førte Tilsyn med samtlige Amtmænd og Amtsskivere i Stiftet. Endnu i 1660erne var der Lejlighed for Amtmanden til at gøre sig gældende i Amtets Administration, men efter 1671 var det utvivlsomt Amtsskriveren, der forestod og bar Ansvarret for den økonomiske Styrelse af Amtet. Amtmanden skulde være til Stede ved alt, hvad der foregik, men Amtsskriveren var den handlende og den, der havde Ansvarret. Amtsskriverens Opgave var at oppebære Statens Indtægter af Krongodset og indkassere Skatterne samt at udbetale Penge i de forskellige Øjemed, hvori de skulde anvendes. Desuden havde de hele Omsorgen for Kronens Bønders materielle Tilværelse, for Amtets Bygninger, for Skove, Veje og Broer, de bistod ved Udskrivning og Mønstring og anvendtes i det hele af Regeringen til en Række særlige Arbejder. Matriklen af 1664 er saaledes optaget under Amtsskriverens Ledelse. Til sin Assistance havde Amtsskriveren som oftest en Ridefoged og paa Hofamterne en Slotsfoged foruden andre Betjente. Undertiden var disse Stillinger dog forenede i een Person. Saa-

ledes var den fra Svenskekrigen kendte Frihedskæmper Hans Rostgaard baade Ridefoged og Fiskemester og senere ogsaa Amtsskriver over Kronborg Amt, og det samme var Tilfældet med hans Efterfølger og Brodersøn, Jens Rostgaard.

Af andre Tjenestemænd i den økonomiske Forvaltning var der Krigskommissæren, der oppebar de Skatter, der var tillagt Hær og Flaade, og Tolderne, der opkrævede Toldafgifterne samt Konsumtionen og Stempelafgifterne i Byerne. De Skatter, der tilkom Staten fra Købstæderne, opkrævedes af dennes egne Tjenestemænd, men indbetaltes gennem Amtstuerne til Staten, saaledes som det sker endnu i Dag.

Ligesom Forholdet mellem Amtmand og Amtsskriver langtfra laa fast, men i høj Grad afgang af, hvem der var Indehaver af paagældende Stilling og Indehaverens Forbindelse med Centralstyrelsens Ledere, saaledes var de Lovregler, hvorefter Arbejdet var fordelt og fastlagt, oprindelig af en ret løs og ubestemt Karakter.

For Amtsskriverne findes en almindelig Instruktion af 1. Juli 1682. Herefter skulde Amtsskriverne indenfor deres Distrikter oppebære alle Indtægter i Penge, Korn og Proviant af Jordebogen. Over Restancerne skulde han udarbejde Fortegnelser, for at de kunde inddrives, eventuelt ved militær Eksekution, og hvis han forsømte dette, skulde han selv betale Restancerne. Den militære Eksekution bestod i, at vedkommende Restant fik indkvarteret en Afdeling Militær paa sin Gaard og skulde huse og forsørge denne, indtil Restancen blev betalt. Hvis Restancen var under 50 Rdl., blev der kun indkvarteret en Underofficer, var Restancen mellem 50 og 100 Rdl., en Underofficer og en Rytter eller en Officer og 2 Menige, og saaledes stigende indtil en Officer og 4 Menige, efter 14 Dages Forløb fordobledes Antallet af Menige. Hvis Skatten efter yderligere 14 Dage ikke blev betalt, ophævedes Eksekutionen, og Militæret drog tilbage til sin Garnison, og der løb derefter en Frist af 6 Maaneder, efter hvis Udløb hele Godset med alt, hvad Ejeren havde i Sognet af Værdier, blev taget til Ejendom paa Kongens Vegne for alle de resterende Skatter, dog saaledes, at Ejeren endnu i Aar og Dag kunde indløse det. En Forordning af 9. Juni 1683 giver derpaa nærmere Regler om de Vederlag, der tilkommer de udkommanderede Militære, saafremt man foretrak at yde dem Penge fremfor Naturalieforplejning.

Hvor der ingen Ridefoged var, var Amtsskriveren selv tillige Ridefoged og skulde som saadan bl. a. føre Tilsyn med, at Bønderne ikke lod deres Gaarde forfalde, og sørge for, at Vornede, som var født paa Kongens Gods, men opholdt sig andetsteds, blev kaldt tilbage for at overtage øde eller andre ubesatte Gaarde eller tjene Bønderne paa Amtsgodset.

Over alle Indtægter skulde han indsende Kvartalsekstrakter til Rønter-

kammeret. Han skulde ugentlig aflægge Beretning for Amtmanden om, hvad der passerede i Amtet. Han skulde sørge for Betaling af Delikventomkostninger, hvis Fangernes Midler ikke selv strakte til. Tiltalen mod dem skete ved Amtsskriveren som Ridefoged, alt efter Amtmandens Ordre. Han skulde ligeledes som Ridefoged holde en af Amtmanden autoriseret Skifteprotokol. Skatteregnskabet skulde afsluttes til Nytaar og Jordebogsregnskabet til 1. Maj og derefter leveres til Amtmanden, der igen sendte det til Landkommissæren, som lod det gaa videre til Revision i Rentekammeret. Endelig skulde han korrespondere med Rentekammeret og Landkommissæren om Amtets Forhold.

Instruksen af 1682 blev allerede i 1690 afløst af en udførligere Instruks. Selve Benævnelsen Amtsskriver ombyttedes efterhaanden med Amtsforvalter, og samtidig begyndte man at anvende Benævnelsen Amtstue, første Gang i § 4 i Forordningen af 16. December 1682 om Sædegaard i Danmark, og derefter i Forordningen af 11. December 1688 om Contributionernes Oppebørsel paa det Øde Gods. I Forordningen af 31. December 1700 bruges Benævnelsen Amtsforvalter og Amtsskriver i Flæng. Endnu i Forordningen af 18. Marts 1720 (Kammer-Rets-Ordnin-gen) anvendes Benævnelsen Amtsskriver.

Om den forannævnte militære Eksekution findes i Rentekammerets Journaler fra 1740 en Sag, som har særlig Interesse, fordi den vedrører Ludvig Holberg, og som giver et godt Eksempel paa Fremgangsmaaden ved denne Form for Retsforfølgning.

Efter Holbergs Befaling havde hans Fuldmægtig paa Brorupgaards Gods, Birkeskriver C. D. Nissen, ved Skrivelse af 29. Oktober 1740 bedt Amtsforvalter M. Raben, Kalundborg, om, at han til et Par Dage efter Slagelse Marked vilde give Dilation med Betalingen af Skatten, der beløb sig til 148 Rdl. 42 $\frac{1}{3}$ Skill., for Oktober Kvartal, »da den skal ved-bærlig werde fremsendt, ligesom Hr. Assessor Holberg forbinder sig igjen at være Dem til Tjeneste«; men i Stedet for at give noget Svar paa-lagde Amtsforvalteren, ved Skrivelse af 31te s. M. Godset Eksekution. Blandt andet hedder det i denne Skrivelse: »Til dessen [Skattens] Ind-drivelse (efterdi Pengene uomgængelig til Militiens Avance erforders) anvises nærværende Corporal og med sig havende tvende Ryttere af Højædle og Velbaarne Hr. General-Major Kaases allernaadigste anfor-troede Regiment Cavalleri, som sig paa fornævnte Brorupgaard hos Herskabet, Velbyrdige Hr. Assessor Holberg eller Fuldmægtigen, Birke-skriver Sr. Nissen, anmelder, hvor de forbliver, naar de ej efter nær-mere skriftlig Anvisning paa de skyldige, paa Godset nemlig, hvis un-der disse Amter liggende, bliver henvist, indtil Betalingen her i Amt-stuen er præsteret, eller Afvigs-Seddel forevises; imidlertid nyder Exe-cutanterne for Dag og Nat eller hver 24 Timer den dem ved aller-

naadigst Forordning tillagte Gebyhr nemlig, Corporalen for sig og Hest to Mark, og hver af Rytterne for dem og Hest atten Skilling, da ej videre enten af Øl eller Mad for Personerne eller Fourage for Hestene maa fordres eller oppebærges, men i Mangel af ermeldte dem aller-naadigst tillagte Gebyhrs Betaling tages Pant. Saaledes efter de af Hr. Konferentsraad og Amtmand Adeler ratificerede Restancer samt efter Forordningens bydende udfærdiget; skulde ingen Betaling forinden de første fjorten Dage paafølge, da ville Executanterne sig her udi Amtstuen indfinde til nærmere Fordobling«.

Holberg, der ellers var meget pertentlig i Pengesager, blev ret naturlig fornærmet over denne Behandling og henvendte sig til Rentekammeret med følgende Brev: »Deres Excellence

Høiædle og Velb. Herrer Deputerede
ved de
Kongl. Financer, og Committerede
udj Camer Collegio.

Deres Excellence og Høie Herrer kand af indlagde begiering og forespørgsel hos Amtskriver Raben samt strax paa følgende execution gunstigtst erfare, hvor vit jeg kand være beføied til at besværgе mig over ham. Jeg beder udj October maaned om nogle dages dilation, men i steden for at bekomme et svar, hvilket den allerringeste kunde vente sig, overrumples ieg dagen derefter med execution. Dette kand ikke andet end være empfindligt for en mand, der aldrig tilforn har ladet sig kræve af nogen. Jeg veed, at det er min Pligt at aflægge de kongl. Skatter udj rette tid, hvilket i fremtiden ikke skule feile, og skall ieg stedse herefter forud betale til Callundborg Amtstue, for ikke at give Amtskriver Raben leilighed til at tilføie mig nogen spott. Men jeg haaber, at deres Excellence og Høie Herrer kand af omstændighederne herved see, at denne execution er ikke skeed af frygt for promte betaling, men heller af animositet, eller anden motif; og kunde dette disbedre oplyses, hvis saa er, som foregives, at adskillige udj amtet staae endnu tilbage med October qvartal, og dog af Amtskriveren have være(t) umolesterede. Jeg vil tilstille Deres Excellence og Høie Herrer selv hvad de finde for godt at dømme herudj, forblivende stedse

Deres Excellences Høiædle og Velb: Herrers
Allerydmygeste Tiener
L. Holberg.

Efter at Rentekammeret havde undersøgt Sagen og fundet, at Holberg havde haft god Grund til at klage, fik Raben en »Næse«, idet Rente

kammeret under 10de December 1740 skrev til ham: »Brorupgaards Ejer, Assessor Holberg, har ved Skrivelse af 7 hujus til os indberettet, at endskjønt hans Fuldmægtig paa Brorupgaard, Birkeskriver Nissen, ved Skrivelse af 29de Oktober, hvoraf os er tilsendt verificeret Kopi, paa hans Vegne havde anmodet Eder, om et Par Dages Dilation med October Kvartals Skats Betaling, har I dog den 31. næstefter, i Stedet for at give noget Svar paa hans Fuldmægtigs Brev, paalagt Godset Execution, hvorved Assessor Holberg formener at være bleven fornærmet og desaarsag forlanger Eder, for saadan Adfærd imod ham mere end andre, tilrettesat. Thi have vi været foraarsaget Eders indkomne November Maanedes Extrakt nærmere at efterse, og da der befindes at staa hos andre Proprietairer i Amtet baade af October og de foregaaende Kvartals Skatter til Restance 2844 Rdl. 10⁵/₆ Sk., altsaa kan den herudinden brugte Omgang ikke anses for nogen Nidkjærhed for de kongl. Kontributioners Inddrivelse, men mere for en partikular Animositet, at paalægge den ene Proprietair, frem for den anden, Execution, især da Assessor Holberg ufejlbarlig havde indfundet sig med Betalingen strax, naar der var bleven svaret, at ingen Dilation kunde erholdes. Vi referere os derfor til Kammerets i lige Tilfælde den 17. Marts 1739 Eder givne Advarsel med dette Tillæg, at I nøjere herefter overvejer Forordningens Mening om Skatters Inddrivelse, af 11. December 1688 udi dessen 3 Post, om I ellers vil befri Eder selv for Ulejlighed«.

Samme Dag, Rentekammeret sendte denne Skrivelse til Raben, meddelte det Holberg, at det havde tilskrevet Amtsforvalter Raben saaledes, »at vi vil vente, han herefter ikke skal paalægge den ene Proprietair frem for en anden Execution for de kongl Skatters Inddrivelse«.

Det kan tilføjes, at den Advarsel til Raben af 17. Marts 1739, som Rentekammeret refererer sig til, havde baade Næb og Klør. Det hedder i dens Slutning: »Det er ikke tilladeligt strax efter Terminen at overfalde en eller anden Proprietair i Særdeleshed med Execution og allermindst dem, som alletider have været de prompteste med at klarere Skatterne for deres Gods i Amtstuen. Overalt bør den ene Proprietair ikke at trakteres med mere Rigueur eller Moderation end den anden. Dette maatte tjene Eder denne Gang til Erindring, saa vel som og, at I herefter udi Eders Skrivelser til Kammerkollegium bruger en sømmelig og ærbødig Skrivemaade, og derudi sætter al egen Myndighed til Side, eftertænkende, at I staaer under Kammerets Ordres, og at det ikke staaer til Eder at skærpe eller moderere kongl. Forordninger; desligeste at I lader Eder gefalde, naar vi finder for godt til Prækautioen og Sikkerhed for Hans Majts Intrader at lade Eders Cassa og Extrakter undersøge«.

De almindelige Regler for Amtstuerne og de andre lokale Kassers Ar-

bejde og Regnskabsføring fandtes oprindelig i Kammer-Rets Ordning af 30. Juli 1684, fornyet ved Kammer-Rets Ordning af 18. Marts 1720. Reglerne var i disse Ordninger kun løst fastsatte, og dette medførte adskillige Besværligheder ved Optrævningen af Skatterne og de øvrige Oppebørsler samt Forsinkelse ved Afregningen af de indgaaede Beløb med Zahlkammeret og Rentekammeret. Den mest bemærkelsesværdige af disse Ordningers Regler er, »at ingen Paakrav paa Tjeneres eller Fuldmægtiges Forseelse bør anses enten Kongen eller andre til Skade eller dem til Befrielse, som staa for Regnskabet, eftersom Bestillingen, ikke deres Tjenere, men dem selv er betroet, saa at slige Betjente, som enten formedelst Udygtighed eller Magelighed vil bruge Tjenere eller Fuldmægtige, skal selv indestaa for al Skaden . . .«. Denne Regel om Oppebørselsbetjentenes ubetingede Ansvar for Personalet gaar igen i alle senere Regler og er først bortfaldet, efter at Personalet er blevet statsansat, saaledes som det nu fremgaar af Loven om Statens Regnskabsvæsen og Revision af 31. Marts 1926 § 34, efter hvilken Bestemmelse Amtsforvalteren kun er ansvarlig for de af højere Myndigheder ansatte Fuldmægtige og Kontorbetjente, saafremt han forsømmer sin Tilsynspligt. Karakteristisk er ogsaa Reglen i Ordningen af 1720, »om nogen hjælpe sig med falske eller dobbelte Kvitteringer og Beviser ved Udgifter, skal de miste deres Bestilling og give de dobbelte Summer til Kvæsthuset og endda godtgøre det falske Bevis i Regnskabet med fuld Betaling, men i Mangel deraf straffes med Jærn paa Holmen«. Altsaa, hvis vedkommende bagefter Bedrageriet kunde skaffe Dækning, slap han med Afskedigelse, og der er ogsaa mange Tilfælde, hvor Genansættelse hurtigt fandt Sted, medens han i modsat Fald blev haardt straffet. Denne Regel blev opretholdt ved Forordningen af 1793, blot at der i Stedet for »Jærn paa Holmen« idømtes »Fæstnings-Arbejde«. Allerede i disse gamle »Ordninger« omtales de Skattekvitteringsbøger, der ogsaa benyttedes i vor Tid, indtil de afløstes af Betaling ved Postgiro.

Da adskillige Regnskabsbetjente i Aarene efter 1720 havde brugt af de dem betroede Midler og saaledes var bleven betydelige Summer skyldige, blev Straffereglerne skærpet ved Forordningen om Regnskabstjeneste af 26. Februar 1739, saaledes at de, »saafremt de ikke straks kunde tilsvare deres Skyld eller stille vedbørlig Kaution uden nogen Slags Undskyldninger om Aarsagen dertil, dømmes til Fængsel og Arbejde paa Bremerholm og saalænge forblive, indtil han enten sin Gæld har afbetalt eller ved Døden afaar«. Det sidste Alternativ synes ret overflødigt.

Ved Forordningen af 31. December 1742 blev indskærpet, at Regnskaber og Besvarelse af Antegnelser skulde indsendes i rette Tid til Rentekammeret og for Forsømmelse hermed blev fastsat Bøder og, saafremt Forsinkelsen varer over $\frac{1}{2}$ Aar, skal han »fra Tjeneste removeres«.

Trods alle Straffebestemmelser og skærpede Regler blev der dog fra Rentekammerets Side udvist megen Lemfældighed og Overbærenhed over for Forsømmelser og det, der var værre, og dette var ogsaa fornødent, fordi Oppebørselen af Skatterne i Virkeligheden, med de Midler, der stod til Raadighed for Oppebørselsbetjentene, var en saare vanskelig og utaknemlig Opgave. De vanskelige Transportforhold, den usikre og sene Postgang, den udbredte Fattigdom og Manglen paa likvide Midler hos Bondebefolkningen, gjorde Inddrivelse af Skatterne besværlig. Dertil kom mangelfuldt uddannede Hjælpere og en Kontororganisation saa primitiv, som man næppe kan gøre sig Begreb om i vore Dage.

De Bestemmelser, der skulde følges af Oppebørselsbetjentene, var, som tidligere omtalt, uden Fasthed og ubestemte, og da man i Centralstyret efterhaanden blev klar herover og ogsaa var kommen til den Opfattelse, at man maatte gøre Skatteopkrævningen noget enklere, blev der i 1793 ved Forordning af 30. Januar fastsat nye Regler for Skatternes Oppebørsel, Inddrivelse og Aflevering samt givet Regler over de Bøger, der skulde føres, og de Regnskaber, der skulde aflægges. I denne Forordning gives for første Gang detaillerede Regler om de saakaldte Skattekvitteringsbøgers Form og Benyttelse. Den militære Eksekution afskaffedes, og i Stedet for indførtes Eksekution ved Fogden, saaledes at der hos Bønderne foretoges Udpantning af Sognefogden som nu og hos Jordegodsejerne uden for Bondestanden Eksekution af Dommere. At denne Forretning kunde være ubehagelig nok at foretage, tyder Bestemmelsen i § 9 paa, hvor det hedder: »i Tilfælde af voldsom Modsættelse, Undsigelse eller Trusel med noget Gevær eller virkeligt Overfald med Hug og Slag inden Eksekution- eller Udpantnings-Forretningen afstraffes Forbrydelsen med 40 Lod Sølv i Bøde til de Fornærmede, Boelods Fortabelse til Kongen eller efter Omstændighederne Ære og Livs Fortabelse«.

Der gives derhos for første Gang specificerede Regler om selve Bogføringen med Skemaer over, hvorledes Bøgerne skulde indrettes og nøjagtig Beskrivelse af hele Regnskabsføringen.

Efter Forordningen tillades det en Oppebørselsbetjent, der med Rentekammerets Tilladelse er fraværende, at lade Oppebørselen forrette og kvittere ved sin Fuldmægtig, men han skal dog selv i alle Dele indestaa for sin Fuldmægtigs Handlinger. Ny er ogsaa Bestemmelsen om, at han skal indberette saadan Fuldmægtigs Navn til Rentekammeret. Forordningen forudsætter i det hele, at der som Regel forefindes en Fuldmægtig ved Amtstuerne.

Forordningen af 1793 var kommen i en Periode, hvor Udviklingen af det økonomiske Liv i Landet var i rask Udvikling, og den maatte derfor snart vise sig utilstrækkelig. Den stigende Velstand og Fremgang i Er-

hvervslivet, og den dermed i Forbindelse staaende Omvæltning i de sociale Kaar, navnlig for Bondestanden, der var en Følge af Landboreformerne, medførte efterhaanden Trang til et mere udviklet og tidssvarende Administrationsapparat, end det Staten hidtil havde haft til Raadighed, og Følgen af denne Udvikling blev, at der efterhaanden stillede større Krav til de Personer, der skulde administrere den økonomiske Forvaltning. Hertil kom, at Amtstuernes Virksomhed i 1792 var udvidet med nye Forretninger. Da den almindelige Brandforsikring for Landbygninger i 1792 blev oprettet, blev Forretningerne delt mellem Amtmanden, Herredsfogeden, Herredsskriveren og Amtsforvalteren. Amtsstuerne har siden 1792 indkasseret de aarlige Brandkontingenter og udbetalt Brandskadeerstatningerne til de brandlidte. Siden 1805 er der betalt Amtsforvalterne et Honorar for Opkrævningen, der sker samtidig med Ejendomsskattens Opkrævning og saaledes befrier den forsikrede for ekstra Ulejlighed med Betalingen af Kontingent. Siden 1919 opbærer Staten Halvdelen af det Honorar, der ydes for Opkrævningen.

Under Enevælden var enhver Embedsudnævnelse en Naadesakt, og saglige Hensyn gjorde sig kun gældende, naar der ikke var personlige Hensyn at tage. Man lod det være nok i Toppen af Administrationen at have nogle velbegavede Pengemænd, medens man ikke tog det saa nøje med de underordnede Embedsmænd. Men efterhaanden og navnlig efter Pengekrisen i 1813 blev man klar over, at man maatte skærpe Kravene ogsaa ved de lokale Embedsudnævnelser og søge Embederne besat med Folk med en bedre Uddannelse end tidligere. Finansminister J. S. Møsting, der selv var uddannet i Rentekammeret og i 1813 var blevet Overdirektør i Rigsbanken, var, om end han fuldt ud var en Enevældens Mand, dog mere nøjeregnende paa dette Punkt.

En større Omhu ved Valget af Embedsmænd var saa meget mere paa krævet, da der ikke som nu ved Amtsstuerne var et statsansat Personale. Ligesom ved Dommer- og andre Embeder var Forholdet ved Amtstuerne det, at Amtsforvalteren var den eneste af Staten udnævnte, medens det øvrige Personale var privat ansat og lønnet af Amtsforvalteren. Denne Ordning varede i øvrigt lige indtil Tjenestemandsløven af 1919, dog at der siden 1907 ved alle Amtsstuerne var statsansat en 1. Fuldmægtig, der var lønnet af Staten.

Man maa derhos erindre, at Kassebetjente under Enevælden, som tidligere fremhævet, hæftede for de Penge og Værdier, der opkrævedes. Opfattelsen var dengang ikke saa meget, at det var Statens Midler, som at det var Kongens private Midler, Embedsmændene førte Regnskab for, og den ofte skødesløse og undertiden uforsvarlige Maade, disse Midler blev anvendt paa, bevirkede for dem, der havde med Administrationen at gøre, at Ansvarsfølelsen blev svækket eller forsvandt.

Pengekrisen i 1813 medførte, at Lønningernes Realværdi faldt til langt under det halve af Pengenes nominelle Værdi, og dette førte til, at talrige Embedsmænd drevne af Nød »laante« af Kassen og efterhaanden, da Krisen trak ud, fik et Underskud, de ikke kunde dække. Dette var ogsaa Tilfældet med de mange Embedsmænd, der blev hjælpne med Gageforskud, der efterhaanden blev betragtet som en Slags Gagetillæg eller Understøttelse, som det ikke var Meningen, man skulde tilbagebetale. Endnu i 1841 henstod 742.377 Rdl. i Forskud, der alle var over 20 Aar gamle, og som man efterhaanden eftergav eller maatte slette i Bøgerne. Nøden, der navnlig efter det store Fald i Kornprisen i 1818 greb om sig, havde derhos i sit Følge en Demoralisation, der i mange Tilfælde gav sig Udslag i Smugleri, Bestikkelse og Kasse-mangel. Det blev almindeligt, at Embedsmænd, saavel Toldere, Dommere som Amtsforvaltere blev grebne i Underslæb. Behandlingen af disse Sager var karakteristisk. Hvis Underslæbet blev dækket, skete der i Reglen intet, men i modsat Fald blev det, naar det var tilstrækkeligt groft udført, strengt straffet, medmindre man havde saa gode Forbindelser ved Hoffet, at man kunde skaffe sig Absolution.

I 1820erne talte man ligefrem om en Kasse-mangelepidemi. Med den ret mangelfulde Regnskabsføring og Revision, der gjaldt inden Kasseforordningen af 1840, maa man antage, at Antallet af Embeder, hvor der var Kasseunderskud, var betydeligt større, end de Tilfælde, der blev opdagede, og Forholdet kom ofte først frem, naar den paagældende Embedsmand gik af eller døde. Det var et Udtryk herfor, naar det i Sangen om en veltjent Embedsmand hed:

Han alle gode Borgeres Agtelse nød,
og der var Kasse-mangel, dengang da han var død.

Disse Tilstande, der ogsaa i nogen Grad skyldtes, at de efterhaanden forældede Regler i Forordningen af 1793 ikke var fyldestgørende under de ændrede økonomiske Forhold, medførte, at man i Centralstyrelsen tog hele Spørgsmaalet om Statens Kasse- og Regnskabsvæsen og den lokale Administration deraf op til Revision, da det »var befundet i adskillige Henseender at trænge til Forandring og yderligere Tillæg«. Efter Befaling af Frederik VI blev der i 1837 udarbejdet et Udkast til en Række nye Regler. Samtidig indløb der fra begge de nyoprettede danske Provinsialstænder Andragende om forbedret Opsyn med de offentlige Oppebørselsbetjente og Overholdelse af Lovens Straffebud imod utro Betjente. Disse Andragender blev nu taget under Overvejelse, og det paa ny gennemgaaede Forslag til en Forordning om Kasse- og Regnskabsvæsenet blev derpaa i 1838 forelagt de forsamlede Provinsialstænder, hvorefter Regeringen satte de nye Regler i Kraft.

For Statens Forvaltning paa det økonomiske Omraade blev i mange Aar de 2 Forordninger af 8. Juli 1840 nemlig Forordningen angaaende Kasse- og Regnskabsvæsenet og Forordningen angaaende Amtstue-Oppebørsler m. v., hvortil knyttede sig en Række Forordninger angaaende Kasse- og Regnskabsvæsenet ved Statens centrale Institutioner og Toldkasserne, af afgørende Betydning. Ved disse Bestemmelser ophævedes de tidligere Regler i Ordinationen af 18. Marts 1720 og Forordningen af 30. Januar 1793, og der blev udbygget et System for Statens Regnskabsvæsen og Revision, der med forholdsvis faa Ændringer har været gældende lige indtil Loven af 31/5 1926 om Statens Regnskabsvæsen og Revision. Forarbejdet til disse Forandringer stod paa i adskillige Aar, og Forslagene blev som foran anført ogsaa forelagt de i 1838 forsamlede Provinsialstænder, der afgav en Betænkning, hvori de i det væsentligste tiltraadte Forordningerne, der derefter blev ophøjet til Lov.

Forordningen om Kasse- og Regnskabsvæsenet indeholder Regler for Sikkerhedsstillelse, Statens Kasse- og Bogføring, Kassererens Ansvar, Regnskabs Affattelse, dets Revision og Decision samt Regler om Kasseundersøgelser, Panteret og Fortrinsret for Statens Oppebørsler m. v.

Amtstue-Forordningen indeholder Reglerne for Skatternes og Afgifternes Forfaldstid og Beregning, om Fortrinsret ved Udlæg for kgl. Skatter m. v. og om Amtstuens Bogføring og Bøger for Kornvarer og Fourage, eller andre Naturalier, der skulde erlægges til Staten, om Skattekvitteringsbøger, der blev benyttet ved Betaling af Skat, om Skatterestancernes Behandling, om Eksekution og Udpantning og Oppebørselsbetjentens Ansvar for Restancer og Ind- og Udbetalinger, om Magistraternes eller Byfogedernes Pligt til at aflevere Kassebeholdninger til Amtstuerne og om Indbetaling af indgaaede Midler til »Zahlkammeret« og til Nationalbanken af indgaaede Bankhæftelsesrenter samt en Række detaljerede Regler om Regnskabsvæsenet og dets Revision. De øvrige Forordninger af samme Dato indeholder tilsvarende Regler.

Forordningerne af 1840 betød et stort Fremskridt. Det var et baade omhyggeligt og vel gennemtænkt Lovkompleks, der var tilvejebragt, og Udviklingen inden for Statens økonomiske Forvaltning var ved disse Forordninger kommet ind under fastere Rammer. En Organisation var skabt, der viste sin Levedygtighed i en lang Aarrække, og som dog var smidigt nok til, at de mange og forskelligartede Skatter og Afgifter, hvis Forvaltning efterhaanden blev henlagt til Amtstuerne, kunde administreres og forvaltes paa betryggende Maade.

Kort efter Kasseforordningen kom Forordningen om Landkommunalvæsenet (13. Aug. 1841), der ogsaa medførte en Ændring i Amtstuernes Virksomhed, for saa vidt angaar deres Forhold til Amterne. Provinsial-

stænderne havde en ikke ringe Andel i denne Reform, hvorved den nuværende Organisation af Sognekommunerne og Amtskommunerne indleledes, bl. a. ved Oprettelse af Amdtsraad. Ved Lov af 22. Marts 1855 blev Amdtsraadenes Sæmmensætning ændret og nærmere Regler for Valgene af Medlemmer fastsatte. Ved disse Valg skulde Amdtsforvalterne medvirke, og denne Medvirken er opretholdt ved Lov om Landbokommunernes Styrelse af 6. Juli 1867, men er senere overgaaet til andre Instanser. Ved disse Love blev Amtens økonomiske Administration henlagt til Amdtsraadet og Amtmanden, og Amtstuenes Andel i det amtskommunale Arbejde kom efterhaanden alene til at bestaa i Beregning og Optrævning af de amtskommunale Ejendomsskatter og en delvis Kassetjeneste for Amdtsraadet. Amtstuenes Arbejde har for saa vidt i det sidste Aarhundrede forandret Karakter, som Arbejdet for Amtet er bleven af forholdsvis ringe Betydning og Omfang, medens Amtstuenes Arbejde nu i første Række bestaar i den lokale Forvaltning af de af Statens Indtægter og Udgifter, der ikke er henlagt til særlige Myndigheder, særlig Toldvæsenet, under hvem Tolden og de andre indirekte Skatter henhører. Der er efterhaanden, navnlig siden 1903, henlagt en Række meget betydende Opgaver af vidt forskellig Art til Amtstuerne, saaledes at disses Arbejde og Personel er vokset stærkt. For nogle Afgifters Vedkommende, f. Eks. Gaveafgift og Udbytte- og Restrateafgift for Aktieselskaber, er Beregningen af Afgiften henlagt til Amtstuerne, medens det i andre Tilfælde, f. Eks. ved Vægtafgift af Motorkøretøjer, Fredningsafgift, Arveafgift, Skifte- og Boafgift, kun er selve Optrævningen, Amtstuen forestaar.

2. Amdtsforvalternes Lønnings- og Levevilkaar.

De Oplysninger, der haves om Amtsskrivernes Lønning i Frederik III's Tid gaar ud paa, at den varierede fra 500 Rdl. til 93 Rdl., og at Lønnen i øvrigt for en stor Del bestod i Naturalier. Efter Reduktionen i 1670, da en Sammendragning af Embederne fandt Sted, haves de første Regler om Lønninger i et Reglement fra 1680. Amtsskriverne var efter dette lønnede med 200 eller paa de store Amter med 300 Rdl. aarlig. Heri er dog ikke indbefattet Naturalier og Sportler, om hvis Størrelse der ikke foreligger nøjagtig Oplysning. De 5 Landkommisærere lønnes hver med 600 Rdl. aarlig. Den samlede Udgift til Amtsskriverne var i 1680 anslaaet til 6103 Rdl.

I disse Regler skete der i en lang Aarrække ikke store Forandringer ud over den, at Sportlerne skiftede efter Tid og Lejlighed og ogsaa varierede stærkt i Størrelse. Den reelle Løn har sikkert varieret stærkt

ogsaa fra Sted til Sted, og almindelige Regler om Vederlaget kendes ikke før omkring 1800.

Ved Forordning af 27/8 1800 blev paabudt Skriverpenge til Amtsforvaltere i Anledning af disses ved de i den senere Tid tiltagende Udstykninger stærkt forøgede Arbejde, og disse Skriverpenge blev fastsat til 2 Rdl. aarlig for Ejeren af et komplet Jordegods, 1 Rdl. for et ukomplet og 16 Sk. for Præster m. fl. Afgiften forhøjedes i 1816, da Pengeværdien var forringet, til 20 Rdl. for et komplet Jordegods. I 1819 blev Afgiften dog nedsat til det halve. I 1791 ophævedes Kornskatten in natura, og denne Reform fik for Amtsforvalterne stor Betydning, fordi en Del af deres Naturalieindtægter derved bortfaldt. Amtsforvalterne havde nemlig Ret til Opmaal, det vil sige et vist Beløb pr. Td. Korn ved Afvejningen af dette, naar det blev afleveret af Landboerne, og til lige havde en Del af Amtsforvalterne en Indtægt ved Udleje af Kornmagasinplads, idet de selv ejede Magasinbygningen. Dette Arbejde med Modtagelse og Opbevaring af Kornet havde indtil 1791 været en betydelig Del af Amtsforvalternes Arbejde og havde givet dem en væsentlig Del af deres Indtægter. Disse Indtægter var dog af stærkt svingende Karakter. Afløsningen af Kornskatten in natura medførte derfor, at Rentekammeret maatte sørge for at skaffe dem Erstatning for Nedgangen i Lønnen, hvorved maa erindres, at Amtsforvalterne selv maatte lønne deres Fuldmægtige og Skriverdreng. For at fastsætte Erstatningsbeløbene indkrævede Rentekammeret Indberetninger fra alle Amtsforvaltere, og det ses deraf, at det Beløb, Gagerne udgjorde, naar bortses fra Naturalierne, androg fra 275 til 570 Rdl. Adskillige af disse Indberetninger giver et godt Bidrag til Oplysning om Embedsmændenes Levevilkaar og Lønning, saaledes skriver Amtsforvalter J. N. Brasch, Aarhus:

»Aarhus er et iblandt de kostbareste Levestæder her i Landet og giver Hovedstaden saare lidt efter, ja! Brænde er end og her saa vidt jeg ved, dyrere«. Hans Udgifter til Fuldmægtig var 100 Rdl. aarlig foruden Kost og Logis, beregnet med 2 Rdl. ugentlig til 104 Rdl., Skriver 50 Rdl. + 104 Rdl. i Kost og Logis, Skriverdreng 20 Rdl. + Kost og Logis ugentlig 7 Mark = 80 Rdl. 4 Mk., Løn til Udrider 20 Rdl. + 60 Rdl. 4 Mk. til Kost og Logi, Brænde til Skriverstuen 4 Favne, 29 Rdl. 1 Mk., »Brænde til mit Kontor, som Nødvendigheden byder at have for mig selv« 3 Favne, 21 Rdl. 5 Mk. 4 Sk., 64 Rdl. til Skrivematerialer, Lak, Lys m. m. Embeds-, Rang- og Statsskat 73 Rdl. Der opregnes derefter en Række Udgifter til Rejser, Husleje, Brænde til Daglejer og Kontorbetjent, Reparationer, Pigeløn, Offer til Præster og Kapellaner, Understøttelse til Skoledisciple, Stadsmusikanter og Organist og til fattige Enker og en fattig Familie i København. I Indberetningen fra Randers Amtsforvalter Emanuel v. Blom hævdes, at Randers er en af Landets besværligste

Amtstuer formedelst de dertil lagte trende Amters vidtløftige Udstrækning, og der haves Likvidationer og Forretninger med 52 Proprietærer, 53 Præster, 65 Degne, 67 Konge- og Kirke-Tiende Ejere samt 895 Strøbønder, hvis Antal aarligt forøges, og endelig at deraf flyder, at ved Amtstuen er over 50 Slags forskellige Forretninger.

I flere jyske Amtsforvalteres Indberetninger er anført, at »god Omgang og Føjelighed imod Bonden, har virket, at denne ikke har været uerkendtlig eller saa knap med det tilladte Opmaal, hvilket har udgjort deres bedste Indkomster«. I Indberetningen fra Kolding Amtsforvalter Johan From hedder det saaledes bl. a., at han i 36 Aar har været med ved Kornopmaalingen i Distriktet og er derved bleven kendt »ikke alene med d'Hr. Proprietærer men endog med enhver Selvejer da de vare Rytter-Bønder. Saa haver enhver af d'Hr. Proprietærer og Selv-Eiere været overmaade skikkelige med Udmaalet, dels for gammel Kendskab og dels fordi Enhver fornuftig meget vel kunde indse det Arbejde og de Byrder, Amtsforvalteres Tjeneste var paalagt, mere end i forrige Tider. Desaaarsag var jeg ved alle Lejligheder, udi det jeg kunde udrette, som Commissionaire for Proprietæerne og til deres Tieneste, der ikke heller blev uskiønnet af Dem«.

Alle de indkomne Indberetninger blev behandlet i Rentekammerets Forestilling. Det hedder i denne, at ligesom Kongen paa den ene Side »under vedvarende middelmaadige Priser« har tjent ved Kornskattens Omlægning, »saa kræver paa den anden Side Sikkerheden for Deres Majestæts Kasse, som i 25 Aar til denne Tid ikke har tabt det mindste ved nogen af dette Slags Oppebørselsbetjente i Danmark, at Amtsforvalterne herefter i det mindste maa aflægges saaledes, at de ikke af Mangel paa Udkomme, skulde fristes til at angribe den af dem betroede Kasse«. Som Minimum til »anstændig Underholdning for ham selv og en Familie« anses 700 Rdl. foruden mindst 200 Rdl. til Kontorholdet, og til Fuldmægtige og Skriverdrengene mindst 200 Rdl. Som Eksempel kan anføres, at Nyborg Amtstue (den senere Svendborg Amtstue) havde et kontribuabelt Hartkorn paa 22.427 Tdr. og en Oppebørsel paa 146.805 Rdl., Embedets Indtægt var anslaaet til 1172 Rdl. og af dette Beløb var kun 400 Rdl. den reglementerede Gage og 772 Rdl. Indtægter af Opmaal, som foresloges erstattet med et Gagetillæg af samme Størrelse. Det nævnes i Forestillingen, at Amtsforvalterne ofte faar paalagt vigtigt Arbejde, der ikke vedrører deres egentlige Arbejde, Oppebørsler, og det fremhæves, at deres Arbejde vil stige efterhaanden som Jorden overgaar til Selveje, hvorved Amtsforvalterne faar Inkasso af mange Smaasummer.

For Kornmagasinernes og Amtsforvalterboligernes Vedkommende vilde Rentekammeret ikke gaa med til at overtage disse mod en Godtgø-

relse en Gang for alle, men Rentekammeret foreslog i Stedet for et aarligt Løntillæg, hvormed Gagen forhøjedes.

Ved Lov 25. Februar 1851 blev det fastsat, at Amtsforvalteren fremtidig skulde lønnes med fast Gage. Lønnen fastsættes i 4 Størrelser paa henholdsvis 2500, 2000, 1500 og 1200 Rdl., til første Klasse henførtes 6 Amtstuer, til 2. Klasse 7 Amtstuer, til 3. Klasse 11 Amtstuer og til 4. Klasse 9 Amtstuer. Der var under Lovens Behandling i Rigsdagen Strid om, hvor vidt Satserne for de første 2 Klasser kun skulde sættes fra 2200 — 1800 eller fra 2500 — 2000, men de sidste Satser blev dog de endelige. Det udtales i Rigsdagens Udvalgsbetænkning, at Udvalget, — hvis Ordfører var J. Unsgaard, — hylder den Grundsætning, at faa og vellønnede Embedsmænd — især i Oppebørselsfaget — er at foretrække for mange og slet lønnede. Ved Loven afskaffedes forskellige Sportler, dog ikke Honorarerne for Oppebørsel af Bankhæftelsesrente og Brandhjælpspenge.

Under den almindelige Lønningsrevision, der som Følge af de vanskelige økonomiske Forhold efter Krigen 1864 fandt Sted i Aarene 1869—70, var ogsaa Amtstuernes Organisation og Amtsforvalternes Lønningsforhold Genstand for Behandling. Man ønskede fra Regeringens Side bl. a. en Reduktion af Amtstuernes Antal og havde foreslaaet at nedlægge Ringsted og Ærø Amtstuer straks, samt ved Embedsledighed Møen, Ebeltoft Amtsstue, Kolding Oppebørselsstue og Holbæk og Ods herreds Amtstue. Antallet af Amtstuer, der hidtil havde været 32, vilde herefter blive reduceret til 25.

Man var forsaavidt naaet til et kritisk Punkt i Amtstuernes Eksistens, som der fra flere Sider i Rigsdagen blev rettet Angreb paa deres Arbejde, og disse Angreb var resulteret i, at et Flertal i det Udvalg i Folketinget, der havde Regeringens Forslag til Behandling, var bleven enige om, at man overhovedet maatte kunne inddrage alle Amtsforvalterembederne og ordne Skatteoppebørselsvæsenet paa en anden Maade. Udvalgets Forslag gik ud paa, at Skovkasseforretningen skulde henlægges til Forstvæsenets Embedsmænd, Domæneinspektionen skulde overdrages særlige dertil skikkede Privatmænd, og de øvrige særlige Forretninger, som henlaa under Amtstuerne, skulde henlægges til vedkommende Politimestre. Med Hensyn til de derefter tilbageblivende Forretninger skønnedes der efter Flertallets Anskuelse intet at være til Hinder for, at Skatteberegningen sondredes fra Skatteoppebørslen. Man ansaa det i saa Fald for rettest at henlægge hele Skatteberegningen med Udfærdigelse af Skattebilletter for hver enkelt Skatteyder til selve Finansministeriet. Mandtalslister over Skatteyderne m. v. skulde aarlig indsendes af Kommunalbestyrelserne, ligesom de udstedte Skattebilletter skulde tilstilles Skatteyderne gennem Kommunalbestyrelserne. Saafremt

det maatte findes utilraadeligt at samle Skatteberegningen for hele Landet i Finansministeriet, maatte den dog uden Betænkelighed kunne henlægges for hver Amtsraadskreds under den paagældende Overøvrighed, der da tillige maatte udfærdige Skattebilletterne til Yderne. Ved Skatteoppebørslen mente Flertallet, at Sognekommunernes Bistand lod sig benytte. Endelig kunde de Amtsforvalterne hidtil paahvilende Udbetalinger henlægges til Toldoppebørselsembedsmændene, hvilket man mente maatte medføre en Fordel, da der var 70 Toldoppebørselssteder, men kun 25 Amtstuer.

Til Støtte for dette Forslag henviste Udvalget særlig til, at det maatte medføre en ikke ringe Besparelse. Formanden i dette Udvalg var den kendte Venstrepolitiker I. A. Hansen, men det var formentlig Gert Winther, der ogsaa var Medlem af Udvalget, der var Ophavsmand til dette Forslag. Medvirkende til, at han var Modstander af Amtstuerne, har det vel nok været, at disse fungerede som Kasserere for Landbygningernes almindelige Brandforsikring, og ved den privilegerede Stilling, dette Selskab derved fik, vanskeliggjorde Konkurrencen paa Brandforsikringsområdet for de af ham nogle Aar forinden stiftede Brandforsikringselskaber.

Forslaget var dog næppe særlig alvorligt ment, og navnlig var Tanken om at lade Sogneraadene indkassere Ejendomsskatterne temmelig uoverlagt og i Praxis fuldstændig uigennemførligt.

Forslaget mødte da ogsaa afgjort Modstand hos den daværende Finansminister Fenger, og Udvalget opgav uden større Kamp sit Forslag og nøjedes med at stille Krav om en Optagelse af Spørgsmaalet ved Lovens næste Revision.

Ved Loven bibeholdtes de faste Gager. Disse blev trods Sparebestræbelserne ingenlunde ringe. For de 5 største Amtstuer (Vejle, Viborg, Aalborg, Hjørring og Thisted) fastsattes Gagen til 2400 Rdl., for de andre Amtsstuer henholdsvis 2200 Rdl., 1800, 1600 og 1400 Rdl. + visse Tillæg à henholdsvis 300 Rdl. og 200 Rdl. For alle Amtsforvalterne kom saa hertil Sportlerne, der f. Eks. for Kronborg Amtstue i 1870 androg over 3000 Rdl. aarlig.

Disse Lønninger var uforandrede lige indtil Tjenestemandsløven af 1919, men paa Grund af den betydelige Andel, der udgjordes af Sportlerne, steg den reelle Løn i denne Periode ret betydeligt. Denne Stigning tog for enkelte af Embederne stærkt fart under den første Verdenskrig.

Amtsforvalterlønningerne blev i 1919 fastsat ved en særlig Lov kort efter Tjenestemandsløvens Vedtagelse paa Grundlag af en Behandling i et særligt Udvalg, hvori Generaldirektør Michael Koefoed var Formand. Fra Rigsdagens Side var stillet Krav om en betydelig Reduktion af Sportlerne, og Resultatet blev, at $\frac{3}{4}$ af de Sportler, der ikke blev helt

inddragne, fremtidig skulde tilfalde Staten, dog for Brandpengenes Vedkommende Halvdelen. Iøvrigt blev Hovedparten af Amtsforsvalterembederne ligestillet med Dommer- og Politimesterembederne i Lokalforvaltningen. For de fleste af Amtsforsvalterne betød denne Lov ikke nogen økonomisk Forbedring, derimod blev Personalets Stilling, der hidtil havde været utilbørlig slet, baade ansættelsesmæssig og lønningsmæssig væsentlig forbedret ved Loven.

Som allerede tidligere nævnt førte Forholdene under og efter Pengekrisen 1813 med de mange Tilfælde af Kasseangel og det stigende økonomiske Ansvar, der paa hvilede Statens Kassebetjente, til at man efterhaanden stillede større Krav til Amtsforsvalternes Uddannelse og Kvalifikationer, og disse Krav skærpedes yderligere, efter at Kasseforordningen og Amtstueforordningen af 1840 var traadt i Kraft. Man var allerede inden Aarhundredets Begyndelse kommet ind paa at tage Tjenestemænd fra Centraladministrationens Kontorer til Amtsforsvalterembederne, og de fleste af disse Tjenestemænd havde foruden deres administrative Uddannelse juridisk Eksamen.

Denne Praksis vedvarede gennem Tiderne og opretholdes stadig i hvert Fald for de større og mere omfattende Embeder. I 1900 var af 25 Amtsforsvaltere de 20 udgaaet fra Centraladministrationen, men i 1946 af 31 Amtsforsvaltere kun de 18. De er hentet fra alle Grader indenfor Centraladministrationen lige fra Sekretærer til Departementschefer. Denne udadgaaende Bevægelse er kun i enkelte Tilfælde modsvaret af en Forflyttelse fra Lokalforvaltningen til Centraladministrationen, men dette er jo ikke noget særligt for denne Etat. Tilsvarende gælder for de fra Justitsministeriet og Indenrigsministeriet udgaaede Embedsmænd.

Naar der i de senere Aar er sket en Forskydning i Tallene, skyldes dette bl. a., at Personalet paa Amtstuerne er vokset saa stærkt i Antal — det tæller nu foruden de 31 Amtsforsvaltere og 2 Filialbestyrere, 180 faste Tjenestemænd og et stort Antal Elever og Medhjælpere — og har krævet bedre Avancementsmuligheder.

3. *Amtsstuerne.*

Fordelingen over Landet og Antallet af Amtstuer har varieret meget i hele Perioden 1660 til nu. Den tidligere omtalte store Reduktion, der i Tiden fra 1660—1671 fandt Sted i Antallet af Len, medførte en tilsvarende Indskrænkning af Lenskrivere eller Amtsskrivere. Først fra 1671 var denne Reduktion, der havde nedbragt Antallet af Len (Amter) til ca. 20, afsluttet.

Som Hovedregel var der i hvert Amt en Amtstue, men der har dog altid været ret mange Afvigelser herfra, og undertiden kunde særlige

Forhold medføre Oprettelse af en Amtstue, som saa, naar disse Forhold — f. Eks. ved Bortsalg af Krongodset i Distriktet — ændredes, blev nedlagt. Indtil 1849 skete Oprettelse og Nedlæggelse af Amtstuerne alene efter Rentekammerets Indstilling, men efter Forfatningsændringen i 1849 er Forandringen i Reglen sket ved Lov.

I 1848 fandtes der 32 Amtsstuer, medens der i 1947 er 31 Amtsstuer og 2 Filialer, deraf 16 paa Øerne og 17 i Jylland. Tilgangene og Afgangene af Amtstuer har været følgende:

$\frac{1}{1}$ 1848 oprettedes Ods Herreds Amtstue i Stedet for den hidtil værende Oppebørseskasse, men nedlagdes atter $\frac{1}{4}$ 1872 og blev en Filial i Nykøbing Sj. under Holbæk Amtstue.

$\frac{1}{4}$ 1858 nedlagdes Hørsholm Amtstue og henlagdes i sin Helhed under Frederiksborg Amtstue.

$\frac{1}{4}$ 1861 nedlagdes Tryggevælde Amtsstue og Vordingborg Amtstue, og de blev slaaet sammen til Præstø Amts sjællandske Amtstue — senere Næstved Amtstue — med Kontor i Næstved.

$\frac{1}{4}$ 1863 nedlagdes Korsør Amtstue, og Slagelse Amtstue blev oprettet.

$\frac{1}{0}$ 1865 nedlagdes Nyborg Amtstue, og Svendborg Amtstue blev oprettet.

$\frac{1}{4}$ 1874 nedlagdes Nykøbing F. Amtstue og blev Filial sammesteds under Maribo Amtstue.

Ved Lov af $\frac{2}{7}$ 1870 nedlagdes Ringsted Amtstue og deltes imellem Slagelse og Roskilde Amtstuer.

$\frac{1}{10}$ 1870 nedlagdes Ærø Amtstue, der indtil Freden i Wien $\frac{30}{10}$ 1864 var en Amtstue under Hertugdømmet Slesvig, og blev en Filial sammesteds under Svendborg Amtstue. Filialen nedlagdes senere.

$\frac{1}{10}$ 1875 nedlagdes Ringkøbing Amtstue og blev Filial sammesteds under Holstebro. Fra $\frac{1}{10}$ 1930 oprettedes paany Ringkøbing Amtstue.

$\frac{1}{4}$ 1878 nedlagdes Kalundborg Amtstue og blev Filial under Holbæk Amtstue. Filialen nedlagdes i 1929.

$\frac{1}{10}$ 1878 nedlagdes Kronborg Amtstue og henlagdes under Frederiksborg Amtstue, idet der dog samtidig oprettedes en Filial i Esrom, der nedlagdes $\frac{1}{1}$ 1926.

Efter Genforeningen blev daværende Amtsforvalter i Holbæk J. M. B. Reimuth sendt til Nordslesvig for som Finansministeriets Repræsentant at forestaa Organisationen af de Amtstuer, der skulde oprettes i den generhvervede Landsdel, idet man ikke ønskede at fortsætte med de hidtidige tyske Kredskasser. Efter en Række Forhandlinger med de tidligere tyske og lokale Autoriteter blev Resultatet, at der ved Bekendtgørelse af $\frac{14}{7}$ 1920 oprettedes Amtstuer i Tønder, Haderslev, Aabenraa og Sønderborg, hvilken sidste i 1936 forenedes med Aabenraa Amtstue til Aabenraa-Sønderborg Amtstue.

$\frac{1}{2}$ 1926 oprettedes Frederikssund Amtstue, hovedsagelig udskilt fra Frederiksborg Amtstue, hvortil kom Horns Herred, der udskiltes fra Roskilde Amtsstue.

$\frac{1}{12}$ 1936 oprettedes Københavns Amts nordre Birks Amtstue, der udskiltes fra Københavns Amtstue. Denne har i henvød 150 Aar haft Lokale i Børsbygningen efter tidligere at have haft Kontor i Store Købmagergade og endnu tidligere paa Christianshavn og i Klareboderne.

$\frac{1}{4}$ 1941 oprettedes Kolding Amtstue, der tidligere i Henhold til kongelig Resolution af $\frac{10}{2}$ 1865 havde været Oppebørselsstue for de ikke til Tyskland afstaaede Dele af Tyrstrup Herred.

Kun 8 Amtstuer omfatter et helt Amt, nemlig Maribo, Bornholm, Hjørring, Thisted, Aalborg, Tønder, Haderslev og Skanderborg, mens Resten af Amtsstuerne hver omfatter dels den største Del af et Amt, dels Dele af flere Amter.

Amtstuernes Arbejde er forholdsvis lidet kendt. De fleste andre Grene af Administrationen har en mere umiddelbar Forbindelse med Befolkningen, og deres Virke følges i højere Grad af Offentlighedens Interesse. Amtstuernes Virksomhed har dog altid været og er ogsaa i Dag en i høj Grad paakrævet Del af Statens Administration, og en Skildring af denne Administrationsgrens Udvikling gennem Aarene har derfor sin Plads i Danmarks almindelige økonomiske Historie ikke mindst, fordi Amtstuerne er de økonomiske Forvaltningscentre, der gaar længst tilbage i Tiden og, som det fremgaar af den foranstaaende Fremstilling af Skatternes Historie, har været den Forvaltningsgren, der var nærmest knyttet til og havde den væsentligste Betydning i administrativ Henseende for Landets Hovederhverv gennem disse mange Aar.

LITTERATUR

En videnskabelig Betragtning af Skatthehistorien kan anlægges ud fra to Synspunkter.

Man kan betragte Skatterne fra Undersaatternes eller Borgernes Side, undersøge Skattebyrden eller Skattetrykket og dets sociale og økonomiske Følger. Det er en Side af Samfundshistorien, der ikke har haft mange Dyrkere.

Eller man kan se paa det finansielle Udbytte af Skatterne, paa de forskellige Skattearter og deres Vægt paa Statens Budget. Finanshistorien og Studiet af dens politiske og administrative Baggrund er et langt mere opdyrket Felt end Studiet af Skattebyrden, selv om der endnu er mange udforskede Gebeter.

Bogen her sætter sig en mere beskeden Opgave. Dens Formaal er — efter korte Indledninger, der skulde give Skattelovgivningens vigtigste sociale, økonomiske og finansielle Forudsætninger — *at gennemgaa selve Skattelovenes konkrete Indhold*. Skattepolitikken, Skattelovenes politiske og administrative Baggrund, er hovedsagelig kun fulgt, saa vidt de trykte Kilder og Behandlinger tillader det. Skatthehistorien indtil 1864 er udarbejdet af Bibliotekar, cand. mag. Helge Nielsen, Skatthehistorien fra 1864 samt Skatteforvaltningen af Amtsforvalter V. Thalbitzer.

Af *utrykt* Materiale er anvendt:

1. Hovedbøgerne fra 1700—02 og Regnskaberne for Kongens eget Kommer i samme Aar.
2. De første aabne Breve fra 1660erne vedrørende Matrikel- og Kornskat.
3. Arkivalier vedrørende 1802-Skatten og andre Dokumenter fra den overordentlige Finanskommission.
4. Dokumenter fra Rentekammeret vedrørende Kornskattens Ophævelse 1791 og Afløsningen af Amtsforvalternes Opmaal 1791—92.

Den anvendte *trykte* Litteratur er:

Trykte Udgaver af:

Love.

(Secher, V. A.:) *Corpus constitutionum Daniæ*, 1—6, 1887—1918.

»*Kvartudgaven*«, de aarlige kronologiske Samlinger af Forordninger, fra det 17. til det 19. Aarhundrede.

(Schou, J. H.:) *Chronologisk Register over de kgl. Forordninger og aabne Breve, samt andre trykte Anordninger*, 1—22, (1670—1839, fra 1825 ved J. L. A. Kolderup-Rosenvinge), 1777—1840.

(Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.:) *Kgl. Forordninger og aabne Breve*, 23—25, (1839—49), 1844—50.

(Algreen-Ussing, Tage:) *Love og Anordninger*, 1—16, (1850—71), 1851—72.

(Fogtman, L.:) *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve*, 1—7^a, (1660—1812), 1806—23.

(Algreen-Ussing, Tage:) *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve*, 7^a, (1813), 1825.

- (Algreen-Ussing, Tage:) Kongelige Rescripter og Resolutioner, Reglementer etc. samt Kollegialbreve, 7^s—13, (1814—30), 1826—35.
— Samme for 1831—65, 1839—71.

(Wegener, C. F.): Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, 2. S. 1—150 (Haandfæstningerne), 1856—58.

(Jørgensen, A. D.): Kongeloven og dens Forhistorie, 1886.

Parlamentariske Forhandlinger:

Stændertidende.

Rigsdagstidende.

Politiske og administrative Dokumenter:

(Bricka, C. F. og J. A. Fridericia:) Kong Christian IVs egenhændige Breve, 1—6 + Tillæg, 1878—91.

(Erslev, Kr.): Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IVs Tid, 1—3, 1883—90.

(Suhm, P. F.): Nye Samlinger til den danske Historie, II, 2, 1793.

(Lindbæk, Johs.): Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676, 1—2, 1903—10.

(Bagge, Povl og Povl Engelstoft:) Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne, 1 (1830—40), 1945.

Ny Collegial-Tidende 1843—45 (Oversigter over Statsregnskaberne), og 1846 (Hartkornsegalisationen). Forslag til Landboreformer af Etatsraad Bang forelagte Landbocommissionen, S. 1—35 (Hartkornsegalisationen), 1850.

Statistik:

Statistisk Tabelværk, udgivet af den dertil anordnede Commission, Hft. 2 (Hartkornets Fordeling), 1837.

Statistiske Meddelelser 4. Rk. 15, S. 1—129 (Kapitelstakster i ældre og nyere Tid), 1904.

Danmarks almindelige Statistik og Historie:

Bergsøe, A. F.: Den danske Stats Statistik, 1—4, 1844—53.

Falbe Hansen, V. og W. Scharling: Danmarks Statistik, 1—6, 1878—91.

Vedel-Petersen, K.: Lærebog i Danmarks Statistik, 2. Udg., 1944.

Holck, Axel: Dansk Statistiks Historie 1800—1850, 1901.

Arup, Erik: Danmarks Historie, 2, 1932.

Bøggild-Andersen, C. O.: Christian IVs Tidsalder (i: Schultz Danmarkshistorie, 3, S. 3—170, 1942).

Fridericia, J. A.: 1588—1699 (i: Danmarks Riges Historie, 4, 1896—1902).

— Adelsvældens sidste Dage, 1894.

Fabricius, Knud: Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde (i: Schultz Danmarkshistorie, 3, S. 235—524, 1942).

Holm, E.: Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660—1720, 1—2, 1885—86.

- Holm, E.*: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Riger-
nes Adskillelse 1720—1814, 1—7, 1891—1912.
— 1699—1814 (i: Danmarks Riges Historie, 5).
Olsen, Albert: Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede, 1936.
Koch, L.: Christian VI's Historie, 1886.
Linvald, Axel: Kronprins Frederik og hans Regering, 1, 1923.
Rubin, M.: 1807—14, 1892.
— Frederik den VI's Tid, 1895.
Neergaard, N.: Under Junigrundloven, 1—2, 1892—1916.

(*Bricka, C. F.*) Dansk biografisk Lexikon, 1—9, 1887—1905.
(*Engelstoft, P.*) Dansk biografisk Leksikon, 1—27, 1933—44.

Befolkning:

- Olsen, Albert*: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (i: Acta
Jutlandica, 4, 2, 1932).
Rubin, M.: Bidrag til Kjøbenhavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—
1730 (i: Hist. Tidsskr. 5. Rk. 3, S. 487—549, 1881—82).
Jensen, Adolph: Befolkningsforhold i de nordiske Lande i det 18. Aarhundrede
(i: Nationaløk. Tidsskr., 63, S. 1—63, 1935).
Statistisk Tabelværk 5. Rk. A, Nr. 5 (Befolkningsforholdene i Danmark i det
19. Aarhundrede), 1905.

Økonomiske og sociale Forhold:

- Nielsen, Axel*: Dänische Wirtschaftsgeschichte, 1933.
— Dänische Preise 1650—1750 (i: Jahrbücher für Nationalökonomi und Stati-
stik, 3. Flg., 31, S. 289—347, 1904).
Christiansen, Carl: Formuesforhold i Danmark under de første Enevoldskonger
1660—1700, 1941.
Henningsen, S.: Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark.
Landhaandværket, 1944.
-
- Hjelholt, Holger*: Falsters Historie, 1—2, 1934—35.
Matthiessen, Hugo: Snapstinget, 1946.
Rockstroh, K. C.: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18.
Aarhundrede, 1—3, 1909—26.

Landbrug og Landboforhold:

- Larsen, O. H.*: Landbrugets Historie og Statistik, 1929.
Christensen (Hørsholm), C.: Agrarhistoriske Studier, 1—2, 1886—91.
Fussing, H. H.: Herremand og Fæstebonde, 1942.
Fridericia, J. A.: Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landbofor-
hold i det 17. Aarhundrede (i: Hist. Tidsskr., 6. Rk. 2, S. 469—622, 1890).
Olsen, Gunnar: Danmarks Kornavl og Kornhandelspolitik 1610—60 (i: Hist. Tids-
skr. 10. Rk. 6, S. 428—84).
Skrubbeltrang, F.: Husmand og Inderste, 1940.
— Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik (i: Hist. Tidsskr. 11. Rk. 1,
S. 245—86, 1944—46).

- Pedersen, Henrik*: Det danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.'s Matrikel 1688, 1928.
- Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardbedriften i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede (i: Hist. Tidsskr. 8. Rk. 6, S. 1—82, 1915).
- Ødegaardene i 1680erne (i: Hist. Tidsskr. Festsæfte til E. Holm, S. 188—205, 1913).
- Rockstroh, K. C.: Frederik IV.'s Godspolitik (i: Hist. Tidsskr. 9 Rk. 3, S. 1—92, 1923).
- Falbe Hansen, V.*: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne, 1—2, 1888—89.
- Jensen, Hans*: Dansk Jordpolitik 1757—1919, 1—2, 1936—45.
- Olsen, Albert: Samtidens Syn paa den danske stavnsbundne Bonde (i: Scandia, 12, 1939).
- Rothe, Tyge: Danske Agerdyrkeres — især den til Hovedgaard hæftede Festebondes Kaar og borgerlige Rettigheder, for saavidt samme ere bestemte ved Lovene; eller vort Landvæsens System som det var 1783, politisk betragtet, 1—2, 1784—85.
- Skrubbeltrang, F.*: Den danske Bonde 1788—1938, 1938.
- Mandix, Jac.*: Haandbog i den danske Landvæsensret, 1—2, 1813, med Tillæg 1829.
- Kyrré, H.: Landbrugskrisen i Danmark. 1818—1828, 3. Opl., 1940.

Linvald, Axel: Bistrup. Byens Gods 1661—1931, 1932.

Rasmussen, O. F. C.: Optegnelser om Gisselfeld, 1868.

Byer og Byforhold:

- Nielsen, O.: Kjøbenhavns Diplomatarium, 1—8 + Register, 1870—87.
- Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, 1—6, 1877—92.
- Bruun, C.: Kjøbenhavn, 1—3, 1887—1901.
- Christensen, Villads: København i Kristian den Ottendes og Frederik den Syvendes Tid, 1840—57, 1912.
- Holm, Axel og Kj. Johansen: København 1840—1940, 1941.
-
- Hjelholt, H.: Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller (i: Fortid og Nutid, 6, S. 32—57, 1926).
- Munch, P.: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør, 1—2, 1900.

-
- Thomsen, A.: Holbæk Købstads Historie, 1936—42.
- Haugner, C. C.: Maribo Historie, 1—2, 1937.
- Matthiessen, Hugo, O. Smith og V. Hermansen: Ribe Bys Historie 1660—1730, 1929.
- Zahrtmann, M. K.: Rønne By og Borgere, 1927.

Forfatning og Politik:

- Jørgensen, P. J.: Dansk Retshistorie, 1940.
- Bøggild-Andersen, C. O.*: Statsomvæltningen i 1660, 1936.
- Fabricius, Knud: Kongeloven, 1920.
- Jensen, Hans*: De danske Stænderforsamlingers Historie, 1—2, 1931—34.
- Ørsted, A. S.: Prøvelse af de Rigsforsamlingen forelagte Udkast til en Grundlov og en Valglov, 1849.
-

- Bøggild-Andersen, C. O.: Hannibal Sehested, 1, 1946.
 Sehested, Thyra: Hannibal Sehested, 1—2, 1886.
 Molesworth, R.: An account of Denmark as it was in the year 1692, 1694.
 Bergsøe, A. F.: Geheime-Statsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlovs Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger, 1—2, 1837.
 Jensen, Hans: Chr. D. Reventlovs Liv og Gerning, 1938.
 Ørsted, A. S.: Af mit Livs og min Tids Historie, 1—4, 1851—57.
 (Bobé, L.): August Hennings' Dagbog under hans Ophold i København 1802 (i: Danske Magazin, 7. Rk. 1, S. 1—214, 1936).
 Mynster, J. P.: Meddelelser om mit Levned, 1854.
 Elberling, E.: Grev Vilh. Spønneck (i: Nationaløk. Tidsskr. 26, S. 153—71, 1888).
 Sørensen, Rasmus: Mit Levnetsløb, 1847.
 Jørgensen, Tormod: Anthon Frederik Tscherning, 1938.
 Andersen, Poul: Grundtvig som Rigsdagsmand, S. 9—54, 1940.
 Berntsen, Klaus: Erindringer fra Rigsdags- og Ministertiden, 1925.

Forvaltning:

- Christensen, Will.: Dansk Statsforvaltning i det 15. Arhundrede, 1903.
 Sachs, Aage (Red.): Den danske Centraladministration, 1921.
 Haandbog for Amtsstuerne, 1943 + Registerbind.
 Bruun, H.: Danmarks Amtsforvaltere 1660—1848 (i: Personahist. Tidsskr. 7. Rk. 4, S. 85—139, 1919).
 Hatt, H.: Danmarks Amtsforvaltere 1848—1932 (i: Personahist. Tidsskr. 9. Rk. 6, S. 70—131, 1933).
-
- Rothe, A.: Bidrag til C. Rothes Levnet, 1854.
 Worsaae, J. J.: En Oldgranskers Erindringer 1821—47, S. 17 ff (om hans Far, Amtsforvalter Worsaae), 1934.
 Museum 1891 (2. Halvaar) pag. 180—188 (2 Breve fra Holberg).

Finanser:

- Mandix, Jac.: Om det danske Kammervæsen, en Haandbog for Embedsmænd ved Rentekammeret og hvem ellers danske Kammersager vedkomne, 1820.
 Thaarup, Fr.: Den danske Stats Finantsstatistik; som Haandbog for Forretningsmænd, og Veiledning for Statistikens Dyrkere, 1836.
 Wieth-Knudsen, K. A.: Dansk Skattepolitik og Finansvæsen fra Enevælde til Folkestyre, 1928.
 Scharling, W.: Statsgælden (i: Danmarks Statistik, 4, S. 378—407, 1880, og 6, S. 485—89, 1891).
-
- Birch, L. V.: Rigets Jordegods og Regalerne, 1918.
 — Rigets offentlige Formaal og Indtægter i Middelalderen og under Adelsvælden, 1922.
 Friis, Astrid: Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid (i: Hist. Tidsskr. 10. Rk. 6, S. 1—140, 1942).
 Christiansen, Carl: Bidrag til dansk Statshusholdningshistorie under de to første Enevoldskonger, 1—2, 1908—22.
 — Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde (i: Fortid og Nutid, 4, 1—37, 1923).

- Nathanson, M. L.*: Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning fra Frederik IV's Tid indtil Nutiden, 2. Udg. (1837—1844).
- David, C. N.: Om Danmarks Handel og Finanzer (i: *Maanedsskrift for Litteratur*, 8, S. 443—534 og 9, S. 1—80, 1832—33).
- Koch, L.: En finansiel krisis i årene 1763—64 (i: *Hist. Tidsskr.* 6. Rk. 1, S. 497—535, 1888).
- Wilcke, J.: *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, 1929.
- Jørgensen, Harald: Finansforvaltningens Omdannelse i 1816 (i: *Hist. Tidsskr.* 10. Rk. 1, S. 191—209, 1930).
- Rubow, Axel: *Nationalbankens Historie 1818—78*, 1918.
- Olsen, Albert: *Studier over den danske Finanslov 1850—1864*, 1930.

Skatter:

Mortensen, C. Ulrich: *Vore Skatter*, 4. Udg., 1945.

Falbe Hansen, V.: *Indirekte Skatter* (i: *Danmarks Statistik*, 4, S. 279—361, 1880, og 6, S. 474—80, 1891).

Birch, L. V.: *Told og Accise*, 1920.

Falbe Hansen, V.: *Direkte Skatter* (i: *Danmarks Statistik*, 4, S. 183—279, 1880, og 6, S. 473—74, 1891).

Mørup, E.: *Om Beskatningen af Skove i Danmark* (i: *Tidsskr. for Skovbrug*, 4, S. 207—227, 1880).

Amdrup, C. E.: *Arveafgiften efter dansk Ret*, 1873.

Mackeprang, M.: *De danske købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af 17-århundrede* (i: *Hist. Tidsskr.* 7. Rk. 3, S. 150—89, 1907).

Jacobsen, P. V.: *Fremstilling af det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II*, 1833.

Jørgensen, B. Tengnagel: *Kopulationsskatten 1660—1869* (i: *Hist. Medd. om Kbh.*, 1915, S. 141—54).

Olsen, Gunnar: *Studier i Præstemantallene 1677—87* (i: *Fortid og Nutid*, 13, S. 157—90, 1940).

Blicher, D. N.: *Raad til De Herrer Præster paa Landet i Danmark ved Extra-skats-Mantallenes Forfattelse*, 1792.

Thanch, V. A.: *Bemærkninger foranledigede ved de nye kongelige Skatte-Paabud*, 1803.

Justi, F. G. L. H. v.: *Nothwendigkeit der neuen Steuer auf Grundstücke*, 1803.

Koefoed, Michael: *Skattesystemerne af 1802 og 1903* (i: *Nationaløk. Tidsskr.* 3. Rk. 11, S. 337—63, 1903).

Rothe, Chr.: *Forklaring om de directe Skatter, i Særdeleshed af Landeieendommene i Danmark, fra 1802 til 1818*, 1849.

Bartholin, Th. E.: *Taxtbog eller systematisk Efterretning om de til denne Tid gieldende og paabudne Skatter, Afgifter og Paalæg*, 1805.

Vogt, J. H.: *Udsigt over det danske Monarchies Skattevæsen, med Forklaring over det som Paabudene have indbragt*, 1. Bd., for Aaret 1806, 1. Hft., angaaende Kongeriget Danmark, 1815.

Neergaard, P. J.: *Noget i Anledning af Danmarks Skattevæsen*, 1817.

- Brinck-Seidelin, L. C.*: Populair Fremstilling af det danske Skatte- og Afgiftsvæsen, 1840.
- Tetens, P. J.: Haandbog i Lovgivningen om Skatter, 2. Udg., 1857.
- Scharling, W.: Skattereformen (i: *Nationaløk. Tidsskr.*, 40, S. 1 ff., 1902).
- Birch, L. V.: Den progressive Indtægtsskat (i: *Nationaløk. Tidsskr.*, 40, S. 166 ff., 1902).

Matrikler:

- Thestrup, C.: Danmarks og Norges Krigs-Armatur, 1756.
- Aabye, Th.: Jord-Eiendommenes Skyldsætning eller Matriculering, 1816.
- Knuksen, Gunnar: De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser (i: *Fortid og Nutid*, 2, 1—41, 1918).
- De ældre danske Matrikler (i: *Tidsskr. for Opmaalings- og Matrikuls-væsen*, 12, 495—510 og 569—93, 1931).
- Rothe, C.*: Beretning om den i 1844, for Kongeriget indførte nye Jordskyldsætnings Væsen og Historie, 1844.

Sverige:

- Rydin, H. L.: P.M. angaaende Det svenska skatteväsendets utveckling, 1882.
- Thomson, Arthur: Grundskatterna i politiska diskussionen 1809—66, 1923.

Wigert, Alarik: Omläggningen av uppbördsförfarandet i Sverige (i: *Nordisk administrativt Tidsskr.*, S. 36—51, 1946).

Skatteteori:

- Nielsen, Axel: Den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen i det 17. Aarhundrede (i: *Vid. Selsk. Skr.* 7. Rk. 2, 1911).
- Bisgaard, H. L.: Den danske nationalökonomi i det 18. århundrede, 1902.
- Holberg, Ludvig: Epistler 1 + 6 (Nr. 79) ved F. J. Billeskov Jansen, 1944—46.

PERSONREGISTER.

- Aakjær, Sv. B., Landsarkivar 33.
 Alberti, P. A., Venstrepolitiker 171.
- Bang, P. G., Professor, Jurist 144, 146.
 Bergsøe, A. F., Statistiker, Professor 140.
 Bernstorff, Johan Hartvig Ernst, Præsident i tyske Kancelli, Gehejmeraad 81.
 Berntsen, Klaus, Venstrepolitiker 171.
 Berthelsen, Jørgen, Venstrepolitiker 170.
 Bille, Anders, Rigsmarsk 26
 Bille, Jørgen, Stiftamtmand 50.
 Birch, David Seidelin, Præst 142.
 Blicher, Diderik Nicolai, Præst 100.
 Blom, Emanuel, Amtsforvalter 192.
 Bojsen, Frede, Venstrepolitiker, Højskolemand 170.
 Borgbjerg, F. J., socialdemokratisk Politiker 176.
 Brandt, Peter, Overrentemester 72, 73.
 Brasch, Jens Nikolaj, Amtsforvalter 192.
- Christensen, Balthasar, Politiker 143 f, 147 f.
 Christensen, I. C., Politiker 170 f.
 Christian III 26.
 Christian IV 15, 17, 18, 25 ff, 42, 46.
 Christian V 39, 65, 74, 79 f.
 Christian VI 82.
 Christian VIII 131.
 Christian IX 119.
 Christiansen, Carl S., Arkivar 33.
 Collin, Jonas, Finansdeputeret 158 f.
- Dalsgaard, J. P., Venstrepolitiker 173.
 David, C. N., Nationaløkonom 131, 149, 151, 154, 164, 168.
 Deuntzer, J. H., Professor, Politiker 175.
 Dinesen, Lars, Højrepolitiker 173.
- Drewsen, Johan Christian, Industridrivende, Politiker 144 f, 150.
- Erik af Pommern 18.
 Estrup, J. B. S., Højrepolitiker 170.
- Falbe Hansen, V., Professor 152.
 Fenger, C. E., Finansminister, Læge 165, 195.
 Frederik III 25, 27, 35, 65, 71.
 Frederik IV 39, 74.
 Frederik V 84.
 Frederik VI 89, 130, 189.
 Frijs, Mogens, Politiker, Lensgreve 170.
 From, Johan, Amtsforvalter 192.
- Gabel, Christoffer, Kgl. Kammerskriver 72.
 Gleerup, Asmund, Politiker (Bondeven) 147, 150.
 Gomez, Gabriel, Generalfaktor i Hamborg 18.
 Griffenfeld, Peder Schumacher, Rigskansler 27.
 Grundtvig, N. F. S., Præst, Digter 148, 150, 165.
 Guldberg, Ove Høegh, Statsmand 85.
- Hage, Christopher, Venstrepolitiker 173, 175, 176.
 Hage, Hother, nationalliberal Politiker 166.
 Hall, C. C., nationalliberal Politiker 150.
 Hans, Kong 26.
 Hansen, I. A., Politiker (Bondeven) 143, 150, 195.
 Hansen, Ole, Venstrepolitiker 173, 175.
 Hansen, Peder, politisk Agitator 143 f.
 Hennings, August, Embedsmand 102, 109.
 Holberg, Ludvig, Forfatter 40, 183 ff.

- Holm, Edvard, Historiker, Professor 86.
- Hørring, H., Højrepolitiker 173.
- Hørup, Viggo, radikal Politiker, Redaktør 170.
- Ingerslev, H. P., Højrepolitiker 147.
- Kaas, Henrik, Officer 183.
- Kampmann, Hack, nationalliberal Politiker 150.
- Karl XI, Konge af Sverige 71.
- Klausen, K. M., socialdemokratisk Politiker 171.
- Klingenberg, Johan Frederik, Proprietær 146.
- Knudsen, P., socialdemokratisk Politiker 173.
- Koefoed, Michael, Generaldirektør 177, 195.
- Krieger, Johan Wilhelm Cornelius, Søofficer 147.
- Langkilde, Hans Peter, Godsejer 140.
- Larsen, N. J., Venstrepolitiker 170.
- Larsen, Thomas, Venstrepolitiker 176.
- Lchmann, Orla, nationalliberal Politiker 131, 144.
- Lind, Mads Nielsen, Amtsforvalter 77.
- Louise, Hertuginde af Sachsen-Hildburghausen 84.
- Lüttichau, Christian, Højrepolitiker, Godsejer 170.
- Madsen Mygdal, N. P., Venstrepolitiker 171.
- Malling, Ove, Historiker, Gehejme-statsminister 90, 108.
- Mandix, Jacob, Embedsmand, Nationaløkonom 93.
- Molesworth, Robert, engelsk Diplomat 72.
- Moltke, Adam Wilhelm, Minister 137, 158.
- Moltke, Christian, Højrepolitiker 170.
- Moltke, Joachim Godske, Gehejme-statsminister 89, 158.
- Monrad, D. G., nationalliberal Politiker, Biskop 131, 148 ff, 154, 156.
- Mourier, C. F. S., Jurist, Politiker 148, 150.
- Mynster, J. P., Biskop 158.
- v. Møsting, Johan Sigismund, Gehejme-statsminister 89, 114, 158, 188.
- Nathanson, M. S., Købmand, nationaløkonomisk Forfatter, Bladredaktør 86.
- Neergaard, N., Venstrepolitiker 170.
- Nissen, C. D., Birkeskriver 183.
- Oxe, Peder, Rigshofmester 18, 68.
- de Paulmeyer, Jean, fransk Gejstlig 65.
- v. Plessen, Christian Ludvig, Generaldirektør for Finanserne 82.
- v. Plessen, Christian Siegfried, Direktør for Finanserne 73 f, 79.
- Raben, M., Amtsforvalter 183.
- Reedtz-Thott, Tage, Højrepolitiker 170.
- Reimuth, J. M. B., Amtsforvalter 197.
- Reventlow, Cay, Præsident i tyske Kancelli 109.
- Reventlow, Christian Ditlev, Præsident for Rentekammeret 87 f, 109, 137, 140.
- Rosenørn, Mathias Hans, Embedsmand 147, 149.
- Rostgaard, Hans, Ridefoged og Amtsforvalter 181 f.
- Rostgaard, Jens, Amtsforvalter 182.
- Rothe, Christian, Rentekammerkommitteret 90, 93, 113, 137 ff.
- Rubin, Marcus, Generaldirektør 86, 173.
- Scavenius, Jacob, Højrepolitiker 173.
- Scavenius, P. B., Politiker 141.
- Scharling, William, Professor 155, 173.
- Schimmelman, Ernst 86, 88.
- Schimmelman, Heinrich Carl, Handelsmand, Statsmand 85, 98.
- Sehested, Hannibal, Rigsskatmester 19, 31, 64.
- Sehested, Hannibal, Højrepolitiker 175.
- Sponeck, Wilhelm, Finansminister 163 ff.

- Steffensen, H. C., Politiker, General-auditor 170.
- Struensee, Johann Friedrich, Gehejmekabinetminister 51.
- v. Stöcken, Henrik, Rentemester 32, 69, 72.
- Sørensen, Enevold, Venstrepolitiker 175.
- Sørensen, Rasmus, Politiker, Skolemand 143, 150.
- Tacitus, romersk Forfatter 27.
- Thott, Knud, Gehejmeraad 31.
- Thuresen, Frederik, Stadshauptmand 64.
- Treschow, F., Højrepolitiker, Højesteretsadvokat 151.
- Tscherning, A. F., Politiker (Bondeven) 145, 150, 154, 158, 161, 165 f.
- Tutein, P. A., Godsejer 166.
- Unsgaard, I. J., Embedsmand, Minister 194.
- Weinschenck, F. V., Godsejer 146.
- Vind, Holger, Viceskatmester 72.
- Winther, Gert, Venstrepolitiker 195.
- With, J. P., Politiker 140, 159.
- Ørsted, A. S., Retslærd 86, 93, 104, 109, 130, 141, 145, 148 ff, 168.

INDHOLD.

1. DEL.

Skatter	7—179
1. Afsnit. 1660—1818	7—119
1. Land og Folk	7— 13
Landet S. 8. Byerne S. 12.	
2. Finansiell Struktur	13— 25
Indtægtssiden	13— 22
Indtægter uden for de direkte Skatter S. 15. Konsumtion S. 15.	
Told S. 17. Stempelafgift S. 18. Krongodsindtægter S. 18. Laan og Subsidiær S. 20.	
Udgiftssiden	22— 25
Hof- og Civiletat S. 22. Land- og Søetat S. 24.	
3. Fra Skattebevilling til Beskatningsret	25— 27
4. Skattetraditioner	28— 29
5. Hartkorn	29— 30
6. 1660	30— 31
7. Den ældre Enevældes Matrikler	31— 35
8. Det skattepligtige og det privilegerede Hartkorn	35— 39
9. De faste Skatter	39— 63
Hartkornsskatterne til 1813	39— 52
Matrikelskatten S. 42. Soldaterhold S. 42. Rostjeneste S. 43.	
Rytterhold S. 43. Okse- og Flæskeskat S. 44. 1692 S. 45. Kornskatten S. 45.	
Byskatter	52— 56
København S. 52. Købstæderne S. 53. Indkvartering S. 55.	
Konsumtion, Familie- og Folkeskat	56— 59
Andre Byrder paa Hartkornet og Byerne	59— 63
Douceurpenge S. 60. Munderingskammerpenge S. 60. Ekstraordinær Indkvartering S. 60. Marchpenge S. 60. Fourage S. 60	
Rytterheste S. 61. Militærtjeneste S. 61. Sundhedsvæsen S. 61.	
Retsvæsen S. 61. Vejskat S. 62. Kørsler S. 62. Sogneskatter S. 62. Bykommunale Skatter og Ombud S. 62.	
10. Skattepolitik og Ekstraskatter	63—116
1660—1692	63— 72
1692—1722	72— 81
1722—1756	81— 84
1756—1818	84—116
Skatte og Finanspolitik	84— 90
De enkelte Skatter 1756—1818	90—116
Formue- og Indtægtsskatter	90— 96
1757 S. 90. 1789 S. 90. 1810 S. 92. Embedsskat S. 93. $\frac{1}{4}$ % Skat S. 94.	
Arveskatter og Overdragelsesafgift	96— 97

Kopskatter	98—101
Ekstra- og Rangskat S. 98. Saltskat S. 101.	
De store Skattereformer	101—116
1802 S. 101. Bygningsafgiften af 1802 S. 103. Bygningsafgiften af 1808 S. 104. Ildstedskat S. 105. Mobilieskat S. 105. Jord- og Tiendeafgiften af 1802 S. 106. Forhøjelsesafgiften S. 111. Ildstedskat S. 112. 1813 S. 112. Mobilieskat S. 113. 1818 S. 114.	
11. Særomraader	116—117
Bornholm S. 116. Amager S. 117. Hørsholm S. 117.	
12. Oversigt	117—119
2. Afsnit. 1818—1903	119—179
1. Land og Folk i det 19. Aarhundrede	119—124
Landet S. 120. Byerne S. 123.	
2. Finansiell Struktur	124—129
Indtægtssiden	124—127
Udgiftssiden	128—129
3. Fra Beskatningsret til Skattebevilling	129—132
4. Hovedskatterne i det 19. Aarhundrede	132—157
Landskatten	134—152
Den ny Matrikel S. 137. Hartkornsegalisationen S. 142.	
Ligningsskat	152—155
Bygningsskat	155
Arveskat	155—156
Kommunerne	156—157
5. Finans- og Skattepolitik	157—179
1818—1864	157—168
Landbrugskrisen S. 157. Finansstyrelsen S. 158. Finanspolitik i Stændertiden S. 159. Rigsdagen S. 160. Stænderskat S. 162. Vejarbejde S. 163. Kørsler S. 163. Debat om Indtægtsskat S. 163. Krigsskat 1848 og 1850 S. 166.	
1864—1903	169—179
1864 og 1870 S. 169. Skattedebatten op til 1903-Reformen S. 170. Senere Udvikling S. 177.	

2. DEL.

1 Skatteforvaltningen	180—197
Kollegierne S. 180. Len og Amter S. 180. Amtsskrivere S. 181. Eksekution S. 183. Skatteforvaltning S. 185.	
2 Amtsforvalternes Leve- og Lønningsvilkaar	191—196
3. Amtstuerne	196—198
Litteratur	199—205
Personregister	206—208
Indholdsfortegnelse	209—210